

SZEMERE BERTALAN

ÖSSZEGYŰJTÖTT

M U N K Á I .

MÁSODIK KÖTET.

PEST, 1869.

K I A D J A R Á T H M Ó R .

N A P L Ó M

S Z Á M Ű Z E T É S É B E N

SZEMERE BERTALAN.

MÁSODIK KÖTET.

PEST, 1869.

K I A D J A R Á T H M Ó R .

1856.

Január. — Páris.

Mint a bányász, ki érre talált, nem szün meg, s nem szünhet meg dolgozni míg a gazdag érczfonalat maga előtt látja, úgy vagyok én most a száműzött gondolataival. Kelek vagy fekszem, megyek vagy ülök, napal mint éjjel azok csengnek bongnak lelkemben. A legtöbb olyan eszme, érzemény, kedélyállapot, melyet itt vagy ott, többször vagy kevesebbszer éltem s éreztem s gondoltam, s melyet most csak rámába foglalok. Van új is, de úgy látom, az igaz az érzett, és nem a talált; ez lehet ragyogóbb, meglepőbb, de az meghatóbb. A múlt deczemberben XXXII darabot, ebben XX-at (összesen LII) írtam. Rendesen elolvasom Dinának is, neki a legtöbb tetszik, igen tetszik, s már tapasztaltam, hogy a mi kevésbé tetszik, az vagy homályos vagy túlzott vagy simitatlan, szóval igazítani kell rajta. S különös, tízszer elolvasom magamnak, és nem veszem észre a hibát, a rö-

gösséget, mit észreveszek, midőn neki fenszóval olvasom fel.

Oly könnyen folynak, hogy szinte kezdek kétkedni beesőkön. Hármát négyet írok egy nap, s alig szánok rá egy órát, s csaknem tisztán írom le a papírra. Úgy szeretnék lenni másnak bőrében, hogy mint idegen ítélnék rólok. Dinán kívül másnak hiában olvasnám elő, nem értenek hozzá, vagy nem mondanák az igazat. — Dina őszintesége s ösztönszerű tapintata többet ér száz tudakosnál. Nem hiában mondta Horác „nonum prematus in annum“, addiglan kell hogy az író elfeledje, s ekkor saját műve idegenné válván neki, elfogulatlanul ítélni meg.

Czélom e gondolatok leírásában nemcsak enyhülőt szerezni forrongó s bánkódó lelkemnek, hanem elébe ábrázolni otthon élő hazánkfiainak a száműzetés kínjait, láttatni, éreztetni velők azt, miről nekik alig van fogalmuk, a száműzetés keserveit, ők elvesztvén a szabadságot, legalább a hazában busongnak, de mi mindent elvesztünk a mi az életben kedves és vigasztaló, házat és hazát, családi életet, birtokot, barátokat, rokonokat, a múlt minden emlékeit, a jövő minden reményeit. Kívánatos volna, hogy a honvágyat, a számkivetés fájdalmait az otthoniak is ismerjék, mert ők azt nem ismerik, nem ismerhetik, s ennek ismerése s tudása egyik szellemi tápláléka lenne a szabadságnak, mert midőn szenvedéseinket megosztanák, ez őket szelíden emlékeztetné az elvesztett szabadságra s annak mátyrjaira.

Ezért e költeményeknek nagy része merő egyéni panasz, vágy és visszaemlékezés, kerülöm a politikai ezélfázásokat, gondolván, hogy ily alakban a panaszok otthon is mutatkozhatnak, a zsarnok ily köntösben bebocsátandja őket, és a hiv hazafi ez álöltözetben is ránk

fog ismerni, szegény száműzöttekre. Ha sokan eddig mint pártembereket néztek, és mint ilyeneket nem sajnáltak, s nemcsak a conservativok nem, de a szabadelvűek egy része sem, kényszeríteni kell, hogy sebeinket, a gyógyíthatlanokat, lássák és tapintsák, s kesergő hangjaink által szenvedéseinkre emlékeztessenek . . .

A meséken most kevésbé dolgozom. E hóban csak négyet írtam: A kunyhó és a palota. A csíz és az úrfi. A szindarab és a színészek. A róka és kölyke. = 4, régi 122, összesen 126.

. . . Dina csakugyan megkapta az útlevelet, és, a mi csodálatos, három rövid hét elfolyása alatt, holott az otthoniak havakig kénytelenek reá várakozni. Míg meg nem kapta, örült, mert örvend az ember honát s ismerőseit megláthatni, de midőn megjött, búsulni kezdett, az elválás gondolata elbúsította ... Talán szerencsésebbek lesznek az otthoni orvosok! Talán az éghajlatváltoztatás egészségének használni fog! Mindenesetre egy kis változást hoz ez száműzötti szomorú, egyhangú, nélkülözés- és csalódásteljes életébe! . . . Már két héttel előbb készületünk, rakosgatánk, rendezgetünk, tervezgetünk és így múltak el a napok. De szenvedései keveset enyhültek, mit sem. Dubois és Ducommun orvosai testének keveset használnak, de barátságos, részvételjes, rokonszenves bánásmódjukkal lelkének valódi vigasztalói és gyógyítói. Mily különbség van köztük és Gruby meg Roth orvosok közt, pedig ezek magyarok, s hidegebbek mint minden idegen, kivel érintkezésbe jövünk . . . Jolán is, kit 1851. sept. óta itt nevelénk, tartánk, vissza fog menni és végképen. Talán soha sem látom őt többé. A mit tettem érte, abból áll, hogy jó tanácsokat adtam neki. Szüksége lesz rájuk, csak attól tartok, nem tudandja hasznukat venni. Legyen az ég áldása vele.

. . . Dináék 21-én este 8-kor csakugyan elindultak, menvén Strassburgon, Frankfurton, Drezdán keresztül egyenesen Bécsbe. Engedelemmel elkísértük a kocsig, s megvártuk míg a locomotiv szikrázás és dörgés közt elragadta őket szemeink elől, mint Illést a villámzó fellegek elragadták. Ekkor Mimi és én haza mentünk, lefeküdtünk és még sokáig beszélünk róluk, kik a hideg éjben utaznak, rohanva mint a szélvész.

Február.

Magánosan maradván, kezdék olvasni s írni szorgalmasan, oly rég nem dolgozhatám folyvást, nyugodtan, miután mindig, de mindig betegápoló voltam. Az ősz, tél és tavasz egy része Dinát mindig szenvedve találta, a nyár meg más-más bajt hozott. így múltak el nem havak, de évek, az idő eltelt és semmi eredményt nem mutathatok fel. Kezdtém több dologba, de mindig félbe kelle szakasztanom.

Most az a remény táplál, talán Dina otthon jobban leend, vagy talán lesz egy istensugalta orvos, ki meggyógyítandja. Mindenesetre nem látom őt örökké elöttem feküdni, szenvedni, nyögni, panaszkodni, s így lesznek óráim, midőn gondolataimnak teljesen, háborgatás, aggodalom nélkül átadhatom magamat. Nem mintha reá nem emlékezném, de nagy különbség a szenvedőt színről színre látni és valakit csak szenvedni tudni a távolban . . .

Bele is fogtam megírni Irénkénk emlékezetét. Oly rég óhajtám ezt megírni, de mindig féltem sebeimet felszakgatni. Vártam, hogy azok behegedjenek. Aztán az olvasóknak nem az igaz, vérző, de a szép fájdalom kell, — az író olyan mint a festő, ki a hajótörést bizonyos

szabályok szerint kénytelen felmutatni, hogy hatása legyen. Én ugyan csak azt akarom megírni, a mit érzem, de jól tudván, hogy a nagy szenvedések fátyolozva kedvesebbek. Hiszen most, két év múlva, én is másképp érzem a fájdalmat mint akkor érzettem, — akkor belőle csurgott a vér, lángolt, égett, — most beforrott, de fáj ha illetem. Szóval, én magam azon szenvedésnek most távolból szemlélője vagyok, s ez állapot alkalmasabb arra, az idegen olvasóval érzetünket közölni.

Ennek egy részét végeztem be, — száműzetési gondolatim egypárral szaporodtak, — mesét hármat írtam:

Az ürge és a tüskediszno. A két vándor és a két kutya. A méhek és a gazda. Ehhez a régiek: 126 és 3, összesen 129.

Boldin kérte Dinát, hogy látogassa meg anyját, ajándékokat küldje neki, s hogy atyjának jól szóljon róla, — kivel meghasonlék egykor, de a ki még mindig vagyonos ... Elmenvén Dina, akarta hogy nála ebédeljek, — vagy legalább, hogy vasárnaponkint fogadjam el meghívását, Kozmát is kedvemért meghivandja, . . . különben is rendelkezésemre adja magát, hogy együtt tölthessük a mi szabad időnk marad . . . Szóval, nekem csaknem feltűnt azon udvarias, előző modor, melylyel utánam járt. Dinának még írtam is róla, hogy elvégre is Boldinnak szíve van, hiszen csaknem sirt midőn Dina és Jolán elutaztak.

Én, magányomban, inkább Rozinára számítok. Hogy dolga legyen, nyakra-főre tettem a látogatásokat, mik annyira ellenemre vannak, a jó és olcsó éthelyeket igyekeztem fölkeresni neki, magam előbb azokat megkísértvén, eljártam hozzá ülni azokkal, kiket festett, szóval mindenben tettem, szolgáltam neki, fáradtam ügyekben mint egy szolgálta . . . De mihamar meggyőződtem,

hogy a mint becsületes ember egyrészlől, olyan gondtalan s pedáns másrészlől és fukar. Ő a maga szokásaitól senki kedvéért nem tér el, ő minden szívességet elfogad, de semmit nem viszonz, ő mindig eljön ha meghívod dohányozni, ebédelni, théázni, de nála se szívarra, se semmire ne számíts, — ha nincs veled, enged elmenned a boltba, hogy ott végy. Mit nem tevének érte, Dina és én, munkát szereztünk neki, mulattattuk, vendégléltük, hetenkint háromszor ült asztalunknál, — mert az asszony őt régóta ismeri és kedveli, és én is becsülöm, főleg republikánus elvei miatt. Dina elmenvén, inkább vele ohajték lenni mint másokkal, de mihamar vettem észre, hogy ha én nem keresem fel, ő nem fog fáradozni utánam . . . Gondoltam volna pedig, hogy most ő rajta is volna a sor tenni néhány lépést értem, annyival inkább, mivel Dina is kérte, mint jó szívü, szerető asszony, hogy ne hagyjon magánosan . . . Próbára akartam tenni. Két hétig nem mentem hozzá, és ő sem jött. Azt sem kérdezte, élek-e? Ötkor ment enni oda, a mely helyet neki én ajánlottam, 6-kor a café a la régenceba, hol a sakkozókat 11-ig nézte, s ez így ment naponkint. Sőt azokkal járt oda, kikkel én nem társalkodóm, mit ő jól tud s az okát is tudja . . . Nem mondhatom, mennyire fájt nekem e barátságatlanság oly emberben, kit becsülök, — sőt ez több volt, szívtelenség, hálátlanság. Kezdetben ingerült voltam, s Nagy Károlyféle jellemnek tartám, kivel járt is, s újra feltevéem magamban nem tenni senkiért semmit, mert csak így nem csalódunk. Csak később, de sok szenvedés, belküzködés után győződtem meg arról, hogy ez nála nem roszaság, hanem csupa önzés, összekötve fősvénységgel s ragaszkodással ahhoz, a mit megszokott. Az ilyen ember másért nem tesz semmit, figyelemből, — csak ha rá egyenesen felhívatik. Ő nem ta-

gad meg valamit, — de kérni kell, maga ki nem találja. Ő eljön szívesen ha meghívod, s jól is mulatja magát, — de eszébe nem jut eljönni hívatlanul, arra gondolva, hogy talán te is akarnád őt élvezni. Ő szereti ha vele teszed, a miben neki kedve telik, de ő nem lesi ki, miben telnék neked is kedved. Mindig becsületesen cselekszik, teszi is azt a mi kötelesség, de azon túl semmit, azt, mit figyelemnek, szívességnek, szolgálatnak nevezünk.

Mi nehéz egy ember jellemét is kiismerni, még azét is, kiét kiismerni alkalmunk van. Az emberben oly sok tulajdon van mi egy rokonhoz hasonlít, de még sem az, s megkülönböztetni nehéz. Ez takarékos és fősvénynek látszik; ez rendszerető és pedánsnak véled; ez hideg, fé-lénk és szerénynek hiszed, pedig tele a legnagyobb ön-elégedéssel, ez minden hívásodnak örül, minden szívesség-edet elfogadja, azt vélnéd éretted teszi, pedig nem, ön-magáért, ez ritkán látogat meg, azt gondolhatod elfelej-tett, nem, hanem szokásaiba nem illik be gyakrabban jönni hozzád, . . . mindez oly közel áll egymáshoz mint a pénznek két oldala, s ki tévedni nem akar, kell hogy a dolgot jól megvizsgálja. Kozina nekem sok belső fáj-dalmat, tünődést okozott magaviseletével, hajlandó valék roszaságnak tartani mi csak gyöngeség, szívtelenségnek tartani a gondatlanságot, hálátlanságnak az ügyetlenséget, részvétlenségnek a saját szokásaihoz ragaszkodást, . . . mindezek azonban testvérek, annyi mégis igaz, hogy ön-zésből, fukarságból jó adag van benne, de hozzá teszem, hogy e gyöngeség inkább mutatkozik nála az élet apróbb részleteiben, mint nagy eseményekben, ekkor kész min-dent tenni, de kell, hogy szólítsd fel . . .

Most legnagyobb örömem Mimihez kimenni, kit a nevelésben hetenként kétszer látogatok meg, azért is, hogy a magyar nyelvben gyakoroljam. Magamban lévén,

minden szeretetem benne központosul. És ő tud igen kedves lenni ha akar, és nem panaszkodhatom ellene. Néha iratok vele anyjának is, francziául már jól ír, magyarban nem oly biztos. Csinált egy kis imádságot anyjáért, igen naiv, de jó, azt estenkint elmondogatja. Mikor azt kérdi, mit írjon, felelem: azt írd a mit érzesz és gondolsz, soha mást, vagy azt a mi történt. És ez után el tud menni. Ez az igazság ösvénye.

Épen elvégeztem Irénke emlékezetének első szakaszát, melyben a száműzött gyötrelmeit rajzolom, midőn 22-én délben belép hozzám Lemarchand, s mondja, mikép Böid in megbukott és eltűnt. A hideg átfutott mint egy láz, . . . előérzettem azonnal, hogy ha valakit, minket csalt meg, ha a csapás nagy, minket fog az leginkább sújtani. Mentem vele rögtön Boldin lakába, mindent nyitva találtam, régibb segédje szintén elutazott, az újabb volt ott csak és cselédje . . . 20-án szökött el, este, miután 19-én a vasútról lekésett; hova ment? senki nem tudja, cselédje legalább nem akarja mondani.

Egy angol házért, Cuylits, Simon et Co. 5000 font st. váltót fogadott, az megbukott és ez őt maga után rántá. Ez mondatott. De hisz ez nem az ő hibája, szerencsétlenség, de nem ő az oka, . . . egy belső hang mondá nekem, emlékeztetvén bélyegzett múltjára, ha elszökött, tette mivel csalt, mivel bűnös. Már 16-án sürgettem, hogy a Compagnie Générale Maritime actiák árát, mik eladattak, adja át nekem, eddig mindig talált ürügyet nem tenni, most keményen írtam rá, üzente: jönni fog 17-én s nem jöve, ekkor üzente hogy 18-án jövend, szinte nem jött el, 19-én is vártam, — és ő elszökött. Bizonyos, hogy az áldozat én vagyok.

Mentem Noël és Allier bankárokhoz, kikkel tudám, hogy viszonyban volt. Amaz mondá, hogy

a Comp. Márkimért eső pénzt Boldin még január elején felvette (22—23,000 franc), emez hogy 110 Septémes-i actiát neki fizetésben adott (27,500 fr.), ezelőtt mintegy 10 nappal, — az amerikai 50 Statebank actiákat amattól átvette e napokban (28,000 fr.) és elvitte. Utolsó levele, mit Amerikából 19-én kapott, arról értesít, hogy a 30 Statebank actiák el fognak adadni (ezt én rendeltem) s a pénz meg fog küldetni (16,500 fr.). Es a pensylvanai 3000 dolláros obligatio hol van?

Mentem a rendőrséghez, de csak 25-én, nem látván át előbb helyzetemet, s az telegraphírozottatott minden francia kikötőbe, nekem pedig ajánlványt ada az angol policziához, elhatározván, hogy Londonba menendek, — bár oda tüstént írtam.

Azonban hallván, hogy vas-szekrénye, a mi egyedül volt zárva, ki fog hivatalosan nyitlatni, megvártam ezt . . . Hátha legalább az amerikai actiákat ott hagyta? Hátha ráírta, hogy azok a mieink? Hiszen számtalanszor mondá, hogy ő e világon nem tisztel mást, mint anyját és a mi családunkat, és épen minket rontana így meg? épen egy száműzött családot? épen mely egyedüli menhelye, öröme s egyedüli hona volt a külföldön? . . . Annyira lekötelezettnek hívém hozzánk, hogy minden ellenkező tények daczára némi remény csillogott bennem, s a szekrény fölnyitását szívdobogva vártam.

Két órai munka után, kifurátván, a szekrény megnyitattott, — benne egy fillér sem, — sem egy actiánk, — sőt egy mennykőcsapás, milyent csak a sátán maga gondolhat ki. írta egy darab papírra ezt: A Cuylits, Simon et Co. megbukván, ez engemet is megbuktatott, mi értékem van, mind, a Szemereféle actiákat is bele értve, hitelezőimnek hagyom. — 6000 francnak kellett volna a könyv szerint a pénztárban lenni, egy fillér sem találta-

tott, — mint egy a éti a sem, ezt már rég eladogatta, az amerikaiit elvitte ... És e hallatlan sátáni fogás nem tett örültté! — Reményem a végpontig, bízni, és ily szentelenül, ördögileg megcsaltni . . . Annyira szégyenltem becsületességemet, jámborságomat, hogy ez óvott meg a legrettenetesebb csüggedéstől s fájdalomtól . . .

Még az este ültem vasútra és mentem Londonba. Oda értem 27-én reggel, még mindig feldúlt kebellem s álmélkodva a rendkívüli gazságon ... A jó Mayer ott már minden lépéseket megtett, s velem újra mindenüvé elfáradozott. Voltunk a rendőrségnél, . . egy ügyvédnél, . . a börzére kifüggesztők a tiltakozó intvényt, . . a Timesba óvást igtattunk, az amerikai consult meglátogattuk, . . . másnap egyes bankárokhoz mentünk, . . szóval tettünk, irtunk, tanácskoztunk, de e város egy birodalom, egy világ, oly rövid az idő itt kinek baja és dolga van . . .

29-én Liverpoolba mentem, honnan márcz. 1-jén New-Yorkba hajó induland. Hát ha elkésett, hát ha holnap fog hajóra lépni? Már előre irt Vukovics oda a két Szabónak (Imre és István), kik e vidéken tartózkodnak, s a kutató rendőrség oda jöttünkre már értesítve volt. Megjártam a gőzösök hivatalait, értekeztem a rendőrséggel, . . és egész éjjel gyötrött a gaznak képe mint egy alpnomás mellemen. Mit csinálók vele ha meglátom? Mit fog ő csinálni? Mikép bánjak vele? Hideg véretem birandom-e megörzeni? Avagy a gyáva dühös fog lenni, és én is szenvedélyes? Elgyúlt ilyenkor egész testem, s magamban ohajtám olykor, inkább ne találánám, ment volna legyen el. Célom volt a netalán nála lévő actiákat elvenni, s eresztetni szabadon a szörnyeteget.

. . . Másnap láttam megtelni a hajót, sokan jöttek, de Ő nem jelent meg. A rendőrség azt hiszi, a múlt

szombaton ment el egy, ki az én leírásomnak tökéletesen megfelel. Hiszem, ha rosszabb ember nincs nála a földön, nincs félenkebb, gyávább sem, ő sietett volna elmenni a szél szárnyain is.

Őt-hat levelet küldtem, két különböző hajóval, Amerikába már a múlt héten . . . New-Yorkba Házmán-nak, mindent elmondva s kijelelve, mit tegyen. Charlestonba Kuthmannak teljhatalmat küldtem, az 50 actia átíratása ellen óvást tenni, kérve, hogy azt tegye a Pennsylvan-obligatióra nézve is . . . Ravenelnek is írtam, ki a 30 Statebankot eladta, hogy árát ne Boldin neve alatt küldje, mindenesetre, ha már elküldte volna, világosítson fel, s ha teheti, jogos követelésemben támogasson . . .

Londonba még az nap, márcz. 1-jén visszatértem. A jó, a derék, a részvevő Mayernél laktam, mindig vele voltam; rég nem láttuk egymást, ő örült nekem, s én igyekeztem a becsületes öregnek jó napot csinálni, — miután magamnak azt nem csinálhattam. Tőrekvésemnek magam vettem jutalmát. Nyugalmam kezd megtérni, lelkem háborgása csillapodik, csendesebb lettem. Ha londoni írtamnak más haszna nem volt, az már nagy nyereség, hogy a sok fáradtság megtört, a nagy izgatás kifárasztott, annak tudása, hogy a mit teheték megtevőm, megnyugtatót, s Mayernek szíves részvéte, barátságos fogadása, természetes; de őszinte tanácsolása, beszéde meg is vigasztalt. E haszna volt utazásomnak. És még az, hogy Mayer, ha zavarban volnék pillanatilag, segédelmét ajánlotta fel. Nem örömet élnék vele, — ő neki annyi magyar adós, csaknem mind, a ki Londonban van, de ha kell, élek vele tartalék nélkül. Ő az én legrégebbs ismerősöm, ő kedvel engemet, én tisztellem őt, — én fedeztem fel őt mint londoni magyart még 1837-ben, ő az

én Amerikám. Azóta ritka magyar utazott Londonban, ki őt nem látta s szívességével nem élt volna.

Némileg magamért, némileg érette maradtam még 2., 3., 4-én Londonban, s szíves búcsút vévén tőle, 4-én este visszaindultam Franciaországba, s Párisban 5-én megérkeztem.

Dinát már 24-én irt levelemben előkészítém a rózshírre, 29-én megírtam neki, természetesen nem mondván meg az egész valót. Hiszen ő oly beteg, még rá e csapás: sok volna egyszerre.

Márczius.

Mindig és mindig gyötör e szerencsétlenség. Éjjel, sem nappal nem hágy nyugodni. Velem van, utánam jár, elmémben él, semmire nem vagyok képes, ha olvasok azt látom a sorokban, ha álmodom azzal tépelődöm. Mert a fő benne az, hogy e vagyon nem enyim volt, nőmé, ki bennem bízott, és méltán, mert nem tékozlék, nem valék rózsgazda, s íme, bűnöm nélkül, de kezeim közt mindez elveszett. Elkobzott vagyonaimra fájdalommal soha sem emlékeztem, azokat a hazáért veszélyeztetém, megbukván, nem magamra, a hazára gondoltam. De így megrontatni, így tönkre juttatni, s egy ily nyomorult ember által, ez valami kétségbeejtő.

Még az utolsó hetekben is kínált pár ezer frankkal, az amerikai osztalékok fejében. Nem fogadtam el, mondván, nem sürgetős, azt gondolván, hogy talán szükségesb neki, s nekem kevésbé az. Ezt is elvitte, s most csaknem pénz nélkül vagyok. Eddig mindig mi kölcsönözénk, most íme kérnem kell. S igen természetesnek találtam, ahhoz fordulni ismerőseink közzül, a kinek

pénze van. A szerencsétlenségből nem csináltam titkot. Fordultam egy francziához, Lemarchandhoz, ki a rózshírt hozta, — nejével 600,000 fr. kapott, atyja milliós, — ajánlta szolgálatát, s midőn kértem, megtagadta. Bezanához fordultam, ki olasz, — örökölt 150,000 fr., jó gazda, minket jól ismer, régi barát, — megtagadta. Fordultam a háztulajdonoshoz, német, Fischer, — szegény legény volt 6—8 év előtt, kereskedősegéd, — két neje után kap milliókat, évi jövedelme 100—150,000 fr., — megtagadta. Mintegy fölbredtem álmomból. Soha sem kértem eddig. Ahhoz fordultam a kinek van, s a ki ezelőtt akármennyit adott volna, mikor nem volt szükségem. Hát ilyen a világ? Akkor látjuk ezt be midőn rá szorulunk? Elszégyenltem magamat, hogy az emberekben így bíztam. Mi balgaság! Mi együgyűség tőlem! És mi szívtelenség bennök!

Írtam Mayernek, némileg, hogy biztosítsam magamat, némileg, hogy lássam: ha mind oly roszak-e az emberek? Felelt, — és elküldte az 5000 frankot. Ez az angol jellem, mellőz ha jól van dolgod, segít ha bajod van. És ő angollá lőn teljesen, — talán angol volt mindig, mielőtt Angliába letelepedett volna is.

Rozinában is mutatkozott készség szolgálni, s véleményem róla teljesebben: apróságokban nehézkes, nagy bajban szavának embere. . . .

Mi ama czudart, Boldint illeti, én őt Magyarországon, — hol mint Szabó Pál, a magyar kereskedelmi társaság igazgatója szerepelt — nem ismerém. Onnan ő 1846-ban szinte megszökött. Midőn 1849-ben Párisba menekedtem, mihamar hozzám jön egy Bogdány nevű, s jelenté, mikép Boldinyi (vagy Boldin) akarna tisztelkedni nálam. Mondván, hogy nem ismerem, ő választotta: Szabó Pál. S elbeszélte mint bánta meg tettét,

mint tudja ő magát igazolni, mint dolgozott 1848/9-ben, Párisban röpiratokat nyomtatván a maga költségén, e miatt ruháit adván zálogba, mint írta meg Magyarországnak történetét, melynek első kötete kész. . . . stb. A száműzetés első idejében érzékenyebb a SZÍV, oly elszigetelve látjuk magunkat, aztán a megjavulást senkitől nem kell elzárni, ki hibázott az még érdemeket is szerezhethet, . . . s végre rá álltam, hogy elfogadjam. Eljött alázatosan mint egy hibás és egy szegény, s másnap hoszu levélben pénzt kért, teljesen a nélkül lévén, s ruháit téltre nem tudván kiváltani, miket, mondá, a röpiratok kinyomatása miatt zálogosba el. . . . Alig volt 3000—4000 frankom, Dinával semmi összekötetésben, lebetegedendő volt, s ha meghalna? minden nélkül fogtam volna maradni; egy nyers levelet írtam neki, melyben csodálkozásomat fejezőm ki, hogy egy menekvőtől kölcsön kér, — de a néhány száz frankot elküldtem. A tett jó volt, a modor őszinte, de nyers, sokszor történik ez velem, ezért aratok köszönetét ritkán.

... Mi hamar láttam őt kiváltott ruháiban csinosan sétálni a boulevardokon, kávéházak előtt ülni, . . . szinte haragvám, ha t. i. a pénzt, mit én nélkülözök, ilyenre fordítja. Maga mondá, hogy néha naponként 4 sousból él, s öltözete épen nincs. . . .

Ezután én őt ritkán láttam, néha ő jött hozzám valami felvilágosítást a magyar ügyben kérni, néha én kölcsönöztem tőle egy könyvet, vagy reggelire hívtam meg. Hanem 1850. júniusban, Dina pénzt küldvén nekem ki (még lebetegedése előtt intézkedvén, nemesen), mintegy 70,000 fr., s én a pénzügyet, sem az itteni kereskedelmi viszonyokat nem ismervén, hozzá fordultam az iránt, hogyan s mibe kellene azon összeget fektetni. Ő jött ment, tanácsolt, — sőt javasla, kezdenék gya-

pot-operatiót, — ő azt ismeri, az csalhatatlan, — de én a gyapot-operatiót épen nem ismertem, ő tőle meg féltem, és így tanácsát nem követtem e részben. Amerikai részvényeket vettem.

Ugyan azon évben Dina kijövén, ekkor én őt még ritkábban láttam, 2—3 hóban egyszer. Csak ha szüksége volt, jött el hozzám. Azonban úgy látszik, mióta öltözködhetett, ismeretségeket csinált, s néha-néha oda veté, hogy gyapot-vásárlásokra több megbízásokat kapott. 1851-ben szállást változtatott, végén egy segédet is fogadott, s látszott mind rajta, mind körülményein, hogy dolgai jóra fordultak. Időközben egy röpiratot adott ki: La nationalite Magyare, és egy könyvet: „La Hongrie“ képekkel.

E munkássága jobban megnyert engem neki, s kezdtem vele találkozni többször, annyival inkább, mivel az emigránsok közül sokan épen e munkássága miatt irigységből, méltatlanul bántak vele. Azonban a viszonyom vele udvarias ugyan de nem benső volt, még 1852-ben is, hanem sokkal gyakoribb lett ekkor, történvén, hogy Dinának lebetegedése után Bellevuebe falura kellett mennie, s ott szállást talált és azt szíves volt nekünk átengedni.

De ez alkalmat adott többször kirándulnia hozzánk, jött mint látogató, mint tudakozódó, mint szolgálatát ajánló, — ebédre megmarasztgattuk, máskorra meghívtuk, vagy kijött egyéb magyar ismerőseinkkel, így történt, hogy apródonkint sokszor eljárt hozzánk, s ha nem szerethettük is soha, de oly végtelen ragaszkodást kezdett nyilvánítani családunkhoz, mi a szívbe magát, mely mindig önző, hiú, behízelegte.

1853-ban pedig anyját és kis húgait várván ki, történetesen velünk egy házban fogadott szállást, falusit,

Bellevueben, anyja ugyan betegsége miatt nem jöhet ki, s a nagy szállás üresen áll, — de ő gyakran kijött, s egy udvaron lakván, természetes, hogy az ismeretség köztünk szorosabb lőn. Ekkor még élt s szép volt Irénke, gagyogott, járt, nevetett, játszott, s azon ember élt-halt a gyermekért, s ha ki-kijött, egész délután, egész reggel vele játszó, s látni volt benne a kéjt, melylyel szerette. Hiszen mindnyájan szerettük, mint most mindnyájan siratjuk, de nekünk mégis jól esett az ő hajlama hozzá, ki a gyermeket szereti annak szíve van, az még sem lehet romlott ember, ha hibázik épen szenvedélyei az oka. Éljen valakivel egy nyarat s őszet ált egy helyben, s bizonyos, hogy a kötelék kötöttek szorosab fog lenni.

Dolgai azonban még jobban mentek. Ismét új szállást fogadott, nagyot, bureaut állíta, két segédet vőn (per 1600 fr., később per 2000 fr.), szolgát és szolgálót, bútorozta magát fényesen, s úgy beszélt, hogy ha így megy, 4—5 év múlva magát visszavonhatja a kereskedéstől és a literatúrának fog élhetni. Én saját dolgairól soha sem beszéltem vele, . . . azért ő is csak keveset szólhatott, de néha oda vete egyet és mást, miből érhettem, hogy pl. ez évben 2% commissio-üzlete maga 30,000 francot adott. . . . Sőt New-Orleansban egy francziával egy új commissio-házat alapított, clientje itt Franciaországban megszorodván a gyapotrendelvényekre nézve. De a mint vagyonos lett, bőkezű is lőn. Szegény magyaroknak szívesen adott. Ebédre hívta. Ha neki valakit ajánlottam, annak kölcsönzött, pl. Almássynak 4000 francot. Amerikai kamatainkat általa pontosan kaptuk. Új actiákra, midőn Dina pénzt hozata ki, ő tette az aláírásokat, — igaz, saját nevében, s ekképen forgatván 50—60,000 fran-

kunkat, ez az ő hitelét nevelte, s így nagy bankárokkal jött viszonyba. Ő szedette be itteni kamatunkat is, szinte pontosan. E szerint bizodalمام benne lehetett.

Később rávett egy pár gyapot-vállalatban részt vennem. Adtam neki 15—20,000 frankot. Igaz, haszon nem volt benne, sőt kár, de hiszen minden vállalat senkinek se sikerülhet. Utóbb ő börze-opcratiót tevén, mondá 10,000 frankot nyert. Oda is bevont lassankint. Kezdetben 1000 frank hasznom volt, — de utóbb nagy veszteség, ezerekre ment. Ő tevén a munkálatot szabadon, — mivel én e tárggyal nem foglalkoztam soha, — mondám, mikép megvárom, hogy a mit elvesztett nyerje is vissza. De az nem ment. Új gyapot- és lisztoperatiót javasolt, — mert az egyedül biztos, és az az ő tere, ő ott van hon, rá álltam, és mind ebből új veszteség állt elő.

Így egyeztem meg abba, hogy némely francia actiákra előlegezést vegyen fel, kész pénzt a vállalatokra nem adhatván, s a fatum úgy akarta, hogy egyik vállalat a másikat vonván maga után, nem húzhatám magam vissza a mikor kívántam magam visszahúzni, ő miatta nem, — biztatott is mindig új eredményyel, — s a mit csak most tudok, hazugságot hazugsággal fedezvén, s hamis tényekkel ámitván, a helyett, hogy a veszedelem perczében legalább engemet mentett volna meg, épen engem áldozott fel a nélkül, hogy magát megmenthette volna. Francia actiáinkat fizetésbe adta oda, — az amerikaiit eladta vagy elvitte, hírem és tudtom nélkül, — teljhatalmainkkal visszaélt, — de mind ez csak most sült ki.

Mind amellet, hogy később ő családi nevezetesb örömeinkben s bünkban részt vett, hogy Irént szerette, hogy halálakor ott volt, temetését ő rendezte, hogy e

szomorú eset után a legmelegebb részvétet mutatta, hogy láttuk mikép ő boldog, elégedett csak nálunk volt, hogy százszor mondta, s ekkor ő bizony nem hazudott, mikép e földön anyján kívül csak minket tisztel, imád, hogy házasodni akarván, egy leányt akart elvenni, kit nálunk ismert meg, s ez ügy hozzá még közelebb hozott, hogy minket kért bírjuk anyját a kijövetelre, s atyját engeszteljük ki iránta, szóval mind a mellett, hogy ő mint adoptiv családtag tekinté magát körünkben, hogy a legteljesb ragaszkodást mutatta hozzánk, s némileg lehetetlen nem érezni rokonszenvet az iránt, a ki irántunk oly határtalant tanúsít: mind a mellett Dina inkább ellenszenvet érzett iránta semmint rokonszenvet. Oka volt, hogy Boldin néha igen tapintatlanul viselte magát, tanult de nem nevelt ember lévén, ma kedves tudott lenni, holnap faragatlan; oka volt még inkább az, hogy sok ellensége lévén, múltja miatt, a magyarok közt, ezek Dinának mindig ellene beszéltek, — több épen miatta maradt el a háztól. Mi engem illet, azt láttam, sok ismerete van, de nem nagy ész; jelleme szenvedélyes és türelmetlen volt, de jelenlétemben mérsékelte magát; a mi rokonszenvemét fejlődni hozzá nem engedte, az volt politikai elve, — mióta dolgai jól mentek, a liberalismus ellen szólt, a republikanismust gyűlölte, az itteni császárt dicsőíté. Nem is szóltam vele politikáról. E részben kőfal volt köztünk. S múltját én sem feledhettem, de hát ki egyszer bukik, örökre megvetendő? Ne javulhasson meg a hibás? A kik ellene vannak, nemde személyes boszúból szólnak ellene? Makacs voltam, — föltettem nem engedni mások boszúérzetének. Nem kedveltem, és vele tartottam, nem becsültem, de azért el nem hagytam, sokat adok vala érte, ha soha nem ismerem, azonban el nem löktem,

— szívét hittem, tapasztaltam jónak, és ez sok. Irántam mindig tiszteletteljesen, különös tekintettel viseltetett, mindenki látta és észrevette. Én tudtam, hogy hitelét a mi pénzünknek is köszönheti, tudtam hogy erkölcsileg általam akarj a magát rehabilitálni, tudtam hogy mi áldozatot hoztam neki: nem vetvén meg őt, sőt szembeszállván mások fenyegetéseivel. Tudta ezt ő is, habár ritkán, de volt alkalom e húrt megérintenünk, s nem kétlém, hogy legalább hálás lesz, sőt meg voltam győződve, hogy inkább magának mint nekünk tenne kárt, s hogy anyja után, — kit bálványozott, — e világon minket tisztel legjobban. Azt hittem nem nagy szellem, — de egészen a SZÍV embere, ennek birja mind rász, mind jó tulajdonait.

S ime a hála, a jutalom. Elszökött gyalázatosán. Talán nem csalt meg senkit, de minket tökéletesen. Magát nem mentheté meg, minket, mások javára, leron-tani akart a mennyiben tőle függött. Sőt mind ezt a szemtelenséggel koronázta meg.

És ez ember mégis élni fog, élni akar. Élni méltatlan, meghalni gyáva. ... És én még most sem fogom az embereket gyűlölni. Bízni fogok ismét, jámborul, együgyűn, bolondul, — ki minek született, azzal hal meg. Egyiknek rendeltetése csalni, másiké csalatni, örökké az.

Ápril.

Szomorú nap e hó első napja. Irénke haláláé. Meudonba a temetőbe kimentem, s egy rózsabokorral áldoztam neki. Néhány kis bimbó piroslik rajta, szép mint ő volt, s hervadni fog mint ő elhalt. Lelki álla-

potom a nélkül is borongó lévén, alkalmas valék búsulni, s kéjjel sirtam sírjánál, fájt is, és jól is esett.

15- kén anyósom halálának napja, kit Dinám méltán imádott, kit én méltán szerettem. Rá nézve talán jobb volt meghalnia, fiaiban nem volna öröme, leányát betegen és száműzésben látná.

16- án Dinám született.

20-án házasságunk évnapja, minek egyetlen kedves s élő emléke Mimi.

Különös egy hónap, öröm és bú, jó és rossz váltja föl benne egymást, — az életnek hű képe, semmi egyéb; bölcső és koporsó, sírhalom és virág, öröm és búköny szomszédok benne. Ezért bajos az életet áldani, bajos átkozni, ma mosolyg, holnap ijeszt.

De ép ezért Dina fél e hónaptól, s minden áron vissza akara jönni, csak betegsége gátolta, mert gyógyítatik, az orvosok javulást ígervén ott, mint ígértek itt. Egész márczius havában nem ment ki a szobából.

Hozzá járult a Boldin esete, mi őt idegbeteg állapotában még jobban gyötörhette, ha ugyan lehetséges, mint engem kinzott. Eleinte nagy lelket tanúsított, t. i. míg a valót nem tudta, de a hír, kivált a rossz, nagyítva s gyorsan rohan, s azóta mindig sürget, írnám meg a valót, én viszont, kíméletből állapota iránt, azt tenni nem merem.

Csak 8-án írtam meg neki, miután a nagy rossz mellett némi jót, némi reményt is mutathattam fel. T. i. Házmán New-Yorkból, Ravenel Charlestonból írtak. A Dina 50 actiája még nem iraték át, és így oppositíóm elfogadtatott, azaz, ha Boldin vagy a ki tőle megvette, át akarná íratni, nem fogja tehetni. Ez tesz 28,000 frankot. A 30 actia eladatott, s a pénzt Ravenel elküldte, de Boldin útján, s ő elszökvén, a pénz a Syn-

dic kezébe jutott, kitől reményilem meg fogjuk nyerni. Ez tesz 16,000 frankot. Csak a Pennsylvaniáiról (15,000 fr.) nem tudok semmit, mert Kuthmann, kibem annyira bíztam, nem válaszolt. Mind ezt saját előrelátásomnak és tevékenységemnek köszönhetem, s örülök neki, mert hiszen már azt hittem minden veszve van.

Azonnal újra írtam négy levelet, Amerikába, új utasításokat adván, s írtam a Pensylvaniami bankhoz is egyenesen. S Dinának is megírtam e mentséget a hajótörésben. Hat hét óta első kis örömem s jó órák volt. Nagy szerencsétlenségben kevés kilátás is oly becses, oly kedves, oly vigasztaló.

Midőn Angliába a rendőrséghez ajánlványt kértem, panaszomat a rendőrbiztosnál le kelle tennem. Az elküldte á procureurhoz, ez a vizsgáló bíróhoz, hová meghívtak, és 12-én a Police correctionelle elébe, hol panaszomat megerősítvén, s Boldin természetesen meg nem jelenvén, „abus de confiance“ (bizalommal visszaélés) vádja alatt, a maximumra t. i. 2 évi fogságra és 1000 fr. bírságra ítéltetett.

Csődje lassan halad. A leltár sincs még bevégezve, s azt sem tudom miye van, mint azt sem mivel tartozik. Ügyvédem Victor Le Franc (1849-ben republikánus képviselő), de a „hómmé d'affaire“ öcsce, egy ifjú ügyvéd, — itt az ügyvéd csak szóvitáz, az iratkészítés stb. nem az ő dolga. De ép azért a pör költséges. Nekem a francia codex soha sem tetszett, a rend, szabatosság benne csodálatos, de a szellem főtelmes, a közvádó eszméje örökös typusa a zsarnokságnak. . . .

(A lap szélére itt egy szárított galyacska van tűzve s alatta e jegyzet: „Jolán küldte Vattáról; ültetvényeimből egy ágacska“.)

A béke, márczius 30-kán, aláíratott, s néhány nap múlva némely angol lapok közölték is nem hivatalosan. Mint a bécsi béke, „a mindenható Isten nevében“, de nem a népek javára van írva. Egy okmány pusztán a fejedelmek közt, mint a harcz övék volt, s boldond volt a ki e tusától valamit reményit. Miklós el akarta nyelni Törökországot, Napóleon meg akarta magát rajta boszulni, — midőn az orosz látta, hogy czélját nem érheti, s Napóleon látta, hogy helyet foglalja az európai fejedelmek közt, békét csináltak, — s az angol ép úgy pórul járt, mint a szárd, mint a kétfelé játszó osztrák. Legfőlebb a török nyert, de a kelet nyert-e? Törökországot két veszély fenyegette, egyik az orosz volt, másikat kebelében hordja. Emezt a béke, minden szultáni új engedmények daczára is, nem enyhíté, sőt minden szabadabb mozgás dühösebbé teszi a küzdést a török és keresztyén elem közt, az uralkodni akar, s ez nem akar többé engedelmeskedni.

E harcznak áldott következménye egy lehet, ha t. i. az orosz nemzeti párt osztrák elleni gyűlöletében megerősödött. S úgy látszik, igen. Ausztriát leginkább s legkönnyebben az orosz semmisítheti meg. De politikáját mind benn, mind kun módosítania kell. Nem veszene általa, sőt nyerne. S csodálnám, ha Napóleon nem szöveteznék vele. Ő olasz, mint családja, mint nagybátyja az volt; ravasz, okos, vakmerő ha kell. Ő talán sorban fogja I. Napóleon elleneit megalázni, szövetekezvén egygyel-egygyel, hogy a harmadikat megrontsa. Kezdte ezt Oroszországgal, mint leghatalmasabbal; ha ezután vele egyetért, Ausztriával könnyen bán, mert abba Anglia nem avatkozik, sőt Prussia sem. A végső leend Anglia, az ellen az egész világgal kell

egyesülnie. ... T. i. ha addig él. Minden esetre, pályájának vége oly kalandos lesz, mint volt eleje.

Isten hozta hát a békét, mert ez egy új drámanak kezdete. A harcznak semmi jó s nagy eredménye nem lehetett, tehát jobb hogy vége.

E hóban egypár verset írtam, számüzötti elegiát, — s fordíték egypár apróságot Goldsmithből.

Kifáradván tünődni s aggódni, a munkának újra szükségét érzem. Én az olvasást nem tartom annak, az nekem élv, s oly szükséges működés mint táplálkozni.

Sok szomorú tárgygyal foglalkozók lelkem e szomorú napokban, hetekben. Kedve abban tölt, hajlama arra volt. Apám képe is gyakran megjelent, ki 13 év előtt halt meg, és sirhalmán kő bizonyosan most sincs. Anyámmal ő, az utóbbi években, sőt mióta én emlékezem, folyvást háborogva élt. Ellenkező természetűek valának csaknem mindenben. Minden jó tulajdon meg vala apámban, csak egy nem, az apai, a családfői, takarékos gondossági; anyámban sok nem kedves tulajdon volt, de egy nagy érdeme van, a családot a végszegénységtől ő menté meg.

Megszállt a vágy: apám emlékezetét megírni, mint már többekét megírtam, kik nekem kedvesek valának. Mint emberről, férfiről, jellemről csak jót s szépet mondhattam, tehát miért ne írtam volna meg? Hálámat iránta úgy fejezem ki a mint tehetségemben áll, — követ nem' állíthatok sírján, virágot sem hinthetek rá, tehát irok róla, reá emlékezvén.

Még a télen alkalmam volt néha találkozni egy Janck nevű osztrák huszár-kapitánnyal, ki most nyugdíjat húz, s itt tartózkodik. Apja magyarországi, anyja lengyel volt s Galiciában növekedvén, bírja az orosz

nyelvet is. Ezért ő a Paskevics stábjához adatott 1849-ben, mint kalauz, mint olyan, ki az országot ismeri s a nyelveket. Most elégedetlen, és sokat beszél. Egyébiránt a mindennapi kenyér köti a fejedelmekhez a katonákat, ifjúsága óta szolgálván, kénytelen volt 1849-ben is szolgálni, bár vérző' szívvel.

Egyet más't érdekest beszélt. Világos volt, ő is azt mondja, hogy az orosz tábor szelleme az osztrák irányában ellenséges volt. Velök oda küldött tisztekkel folyvást éreztették az orosz tisztek. Sőt gr. Zichyvel az osztrák kormánybiztossal is megvetőleg bántak, és gr. Szirmay Istvánt hazaárulónak nevezték, szemtől szembe. Mondám neki, miként Paskevics hadjáratát nem értem, mert ő Görgeit a legkönnyebben körülkeríthette, s igen könnyen Kassa felé beszoríthatta volna. Ellenben Paskevics a helyett, hogy Miskolcz vidékén helyet foglal, onnan épen akkor vonul el, midőn Görgei közeledik. Én ezt soha nem érthettem: vagy a legnagyobb ostobaság, vagy szándékos akarat Görgeit kisiklani engedni. Janek erre azt felelte: igaz, ő mind ennek tanúja volt, olvasta a váltott leveleket, hallotta a tisztek nyilatkozásait, s tudja, a cél az volt: Görgeit elereszteni, hogy a más sereggel egyesülvén, Haynaut tönkre tegyék. Ezt óhajták, reménylék az oroszok, erre számítanak, — akkor aztán mit cselekedtek volna? nem tudom, alkalmasint mind a két félnek föltételeket szabtak volna: a fejedelemnél mint segítők, a népnél mint pártfogók jelentek volna meg. Mint egykor a dunai tartományokban. Neki alkalma volt némely leveleket olvasni, miket az orosz tábornokok váltának, s mikből e terv kitűnt.

Írtam pár költeményt: Atyámhoz, Száműzött gondolatai, Goldsmithből is fordítottam.

De ily szabad pillanataim ritkán vannak, ama veszteség gondja meg-megrohan, s ilyenkor napokon ált mindenre tehetetlen vagyok.

Esteukint s napközben sokat olvasok. Kellene írnom valamit, mi kiadható volna. Leginkább volna kedvem olyanhoz, mi hazámra vonatkozik. Ha jövőjéről nem okoskodhatom, múltját kellene megismertetni, a külföld kevéssé ismeri, a francia közönség épen nem, vagy roszul. Az eddigi tekintélyes írók ellenünk nyilatkoztak. Hibánk is, mert nem mozgunk, nem írunk, nem világosítjuk fel azokat, a kiket kellene. Szabadelmű írók elvből fogják pártunkat, de ezek pártfogása sokaknál nem ajánlás. Meg kellene nyernünk azon közép-osztályt, rpey mind a despotismustól, mind a rcpublikanismustól távol áll, — melyet itt, — pl. a Journal des Débats képvisel. E színezet íróinak hitele a részrehajlatlanságban áll, s ezért arra mit állítanak, a szélsőségek is figyelnek.

Kellene írni egy munkát, melynek czime ilyesmi lehetne: La Hongrie et les hongrois, s históriai hűséggel, menten bizonyos politikai éles iránytól, de a haladás elvét meg nem tagadva, megírni Magyarország s a magyar nemzet életét, végig a századokon, kimutatva mi politikai hivatást tölte be, s törvényhozási, igazgatási, vallási és művelődési s irodalmi fejlődését hiven előadva, s szakonkint összehasonlítva az európai nemzetek illető korbeli állapotával. Azt hiszem, nem válnék gyalázatunkra ez összehasonlítás. Volt kor, midőn sok népnél előbb állánk, van tárgy, miben semmi nép nem halad felül, s a 17-ik századig az európai nemzetekkel igen hasonló fokon álltunk, a 18-ikban néhánytól visszamaradtunk, s a 19-ikben később kezdtünk haladni mint néhány nagy nemzet, de nem valamennyi.

Erre nagy készület, sok ismeret kell, alaposan tudni Magyarország ügyeit s a külföldéit, s még több függ a formától s ügyes előadástól. Politikai célja ne legyen, sem az ne látassék igen, hogy apológia, a tények hüven összeállítatván s az európai illető korbéli hasonló tényekkel összevetetvén, nem a szerző mondaná el a következtetést, minden olvasó maga fogná azt belőle kivonni. Kívánatosb volna, hogy azt oly író tenné, mint pl. St. Harc Girardin, de ha idegen nem teszi, miért ne tennők mi? . . .

Május.

Örvendetes dolog rám nézve csak az e hóban, hogy Dina már jobban van, kijár, élvez, szóval nem szenved, mi neki már elég. E hó végén Pestet elhagyja, és június elején visszatér ide.

Mimi egészséges, nő, kedves, okos gyermek, egyetlen vigaszunk s örömünk az életben.

Elvégre írónké emlékezetét is megírtam. Februárban kezdtem meg, de ama vesztesség félbeszakította velem, — végre nyugalmamat visszanyervén, e hóban bevégeztem. Fájó szívvel dolgoztam rajta. Sebeimet újra fel kelle szakgatnom. Sírtam mint mikor meghalt. Nagy teher esék le szívemről, tartoztam neki ez áldozattal. Meszse van már tőlünk az ő képe, olyan mint egy testetlen gondolat, — mint egy pillangó, mely a távolban végkép eltűnt. Nézzünk utána, de nem látjuk, csak emléke maradt lelkünkben.

Kedves gyermekem, nyugodjál békével. Porod szent és tiszta, mint a hervadt virágé.

. . . . Ama czudar Boldinféle ügygyel sok kellemetlenségem van. Új még új körülmény új zavarba hoz,

újra kínoz. A gonosz mindig gyötri a jót. A bizodalom mindig martaléka lesz az álnok ravaszságnak. A mi a legfájdalmasb, hogy a törvény a szót, a formát nézi, nem a lényeket. A csalónak igazsága van, ha ügyes volt a csalást bizonyos alakba öltöztetni. Utálnom kellene a világot, embergyűlölővé kellett volna válnom, és érzem, még sem vagyok az. Haragszom magamra, de nem tehetem. Érzem, egy új gonosz újra meg fogna csalhatni. Csak őt gyűlölöm, és másokat nem, keblemet az epe nem önté úgy el, hogy a keserűség, a bosszu, a megvetés, a szeretetlenség érzése uralkodjék bennem. A bárányból nem lesz farkas soha, a liliumnak soha sem lesz tövise, s a szőlőléből senki nem csinál mérget.

Írtam egy satyrikai darabot „Idegen és a Mágna, párbeszéd“, melyben a magyar mágnásokat, mint osztályt, ostromozom. Alexandrinokban van írva. Irónia és gúny benne a túlnyomó. E téren talán többet is megpróbálhatnék, annyival inkább, mivel, mint mese nincs versekben, úgy satyra is kevés van magyar nyelven. Általában a humor, a magyar nép ez alaphangja, nincs az irodalomban eléggé képviselve. Itt-ott sugárzik ki Petőfi írásaiból, ki valóságos nemzeti és népköltő, de a lyrai szállongásban annak csak kivételesen van helye. Aranyban is van nyoma, Tompában ritkán, inkább Vörösmartyban, midőn ő nép-, és nem keleti költő. Csokonayban szinte, ki legelső járt azon téren, melyen utóbb Petőfi oly nagygyá lőn.

Makk írt Londonból egy eredeti levelet hozzám. Ő az osztrák ágyúsergben szolgált, s 1848-ban első volt, ki a magyar zászló alá ájtott, s a magyar ágyúszatot megalapítá. Erélyes hazafiú, az ábrándozásig az. Bátor a vakmerőségig. Republikánus testestől lelkestől.

Később Komáromban az erősség igazgatója volt, de Kossuth nőtestvérei ármányt szövén ellene, mivel nekik nem bókola, letétetett. Azt költék róla, őrjöng. Kossuth csaknem hitte, hogy el akarta a várat árulni. Évek óta Erdélyben s Havasalföldön bujdokolt és izgatott. El is fogták, de megmenekedett. Kossuth Kutahiában lévén, hozzá mene, s igazságtalanságait megbocsátván, rendelkezése alá adá magát. De egyik föltétele volt: békülne ki velem és Batthyányval. Nem tévén, sőt bolondokat csinálván, most Londonba jöve, hogy szavát személyesen vissza kérje tőle. írja, miképen csak most olvasta brochuremet (gr. Batthyány, Görgei, Kossuth életrajzait), szemei felnyíltak, s íme köszönetét mondja. Bár évek előtt írtam volna, mondja. Tudatja, miképen Gál, Kossuth ügynöke, hamis üdviratot csináltatott a tiszai nép nevében Kossuthhoz, s a párisi pártok ellen (azaz ellenem), — így üzik a komédiát, míg magok is elhiszik.

Hullnak az emberek szemeiről a hályogok, de ő a charlatan még mindig szerepel. Alig becsüli valaki, de sok kíméli, vagy gyávaságból, vagy tudatlanságból, amaz bűn, ez csapás.

E napokban a Palais royal udvarán én is, mint mások, a kerten legeltetem szemeimet. A hosszas alakú ágy széle köröskörül tulipánokkal volt beültetve. Nézetem ezt, aztán amazt, mind szép, de mind hasonló egymáshoz, a tizediknél már elfárad, beleun a szem, mindig azon egy virág ismételvén magát. És ha valamenynyit egyszerre tekintem át, a mi külön szép volt, együtt megszűn az lenni, a sok tarka szín zavaros és kiáltó.

Szemeim a gyepre, a pázsitra fordultak. Mi kellemes e folytonos zöld, ez összehangzás, ez összeölelkezése ugyanazon alapszínben a színárnyéklatoknak.

Magában egy ily fűszál semmi, alig tekintünk rá, sőt nem is, de valamennyi együtt szebb tekintet ama tulipánseregnél.

Az a nemes, a gazdag, a ki magában ragyog legjobban, veszt ha van sokad magával, mulattat pillanatra, de nem enyhít, köztük irigység s verseny uralkodik; ez a nép, mely annál szebb mennél több, mennél számosabb, s ha bár egyik sem hasonló teljesen a másikhöz, de nem is különböző, s együtt a legfelsőbb s édesebb szín-harmoniát képezik. . . .

Egy vén fa is áll ott, melynek tövét mezei virágok tengere ömli körül. Oly hideg, vén, durva a törzsöké, s e virágok oly aprók, lágyak, szépek. Mindig egy öreg apa jut eszembe, kinek lábainál kedves gyermekek vidám csoportja hemzseg. . . .

Június.

Miután Dinám 4½ hóig távol volt, végre visszaérkezett. A strassburgi vonalon jött meg, reggel 5-kor. Mimit az intézetből kihozván, szépen felöltöztetém, s már reggel 4-kor a vasút udvarán várakozánk. Úgy találom, Dinám megfogyott, természetes, mind egészségében, mind máskép annyit szenvedvén Veszteségének oka, közvetve, én lévén, ez tartalékosná tesz engemet. De ő nem tud nem szólni a dologról, s még az nap számot adott arról, a mit hon tett, a mi otthon van, a mi jövedelemre számíthatunk, s ekkor, röviden, a czudar Boldin is szóba jött, ő keveset szolt, én semmit. Ő ép oly nemesen viseli magát, mint én szerényen. . . . Ama gazember árnyéka mint egy rém lebeg közöttünk.

Dina magával kihozta Kánya Máriát, a pesti evang. gymnas. professorának leányát, azon czélból, hogy ha beteg, ápolója, ha egészséges társa, s később Mimi nevelője legyen. Sok jót, szépet írtak róla; Dinának alkalma volt kiismerni, adja Isten, válják családunk tagjává.

Ismét egy szomorú hírt hozott Dina, mi annál inkább meglepett, levert, mivel két hó előtt az ellenkezőt üzenté. Naplóm csak ugyan nincsenek meg. Hosszúfalusy Ferdiék elásván, nagy része elrothadt. Ez engem igen elkésérített. Mindenben, de mindenben üldöz a sors, nagyban mint kicsinyben. Még az ily apró emlékeket sem hagyja meg. Mások iratai, egyes lapok, századokon át fennmaradnak, íme az én köteteim rokonim kezében elhamvadnak, s még csak gyermekemnek sem mutathatom meg őket, sem magam nem olvashatom mit mint ifjú összeírtam.

Ha naplóm már nincs meg, álljon itt legalább emlékezete.

1830-ban márcziusban kezdém azt vinni, Patakon, hol második évre a philosophiát hallgatóm. 18 éves valék. Kazinczy Ferencz fija, Emil, tanulótársam volt, így ismerkedém meg a híres férfival. Széphalomról nekem egy biztató, tüzelő levelet írt, ő haláláig az irodalom apostola volt, s végén naplóvitelre hívott fel, egy mintát csatolván hozzá saját naplója szerint, melyet ismerünk.

Naplómat én ez évtől kezdve vittem egész 1848 márcziusig, míg minister nem lettem. Összesen tőn 13 kötetet, s kivéve a 2—3 elsőt, mindenik 28—30 ívből állt.

Kezdém az előmbe adott minta szerint, de nem kötvén magam hozzá szolgálilag, a mint életem, nézetem változék, az is változott. Azonban a 10 utolsó

kötet azon egy formába volt ütve. T. i. napról napra írtam. A lap közepén volt a hó napszáma, utána az időjárát, azután mely órától meddig mit csinálék, aztán a mi velem történt, a mit hallék nevezetést, s néha gondolataim, észrevételeim. A lap szélén a munkák czime, miket olvastam. Minden hó végén az egész hónap összezete állt e rendsorban:

Idő_____

Külföld_____

Haza. . . .

Irodalom. . . .

Házikör. . . .

Belső életem. . . . mindenik rovatban elmondván, a mi említésre érdemes volt. Kezdém a legtágabb eszmén, az időn, és végzém a legszűkebben, belső életemen, hol örömeimet, bajaimat, bánatomat elmondván, saját magamat erkölcsi bírálát alá vevém.

Az év végén pedig e rendsorozatban az egész év eseményeit s érzeményeit foglalám össze, s így ha havonkint megszámloltátam magamat, az esztendő végén magam körül s magam felett egy nagyszerű szemlét tarték.

Szóval az én Naplóm az én külső és belső életemnek hiv tüköré volt, naponként, havonként, évenként. Naponként írván benyomásimat s véleményimet, azok mindig igazak s valók voltak. Rósz vagy jó, helyes vagy hibás volt, mindegy, de mindig igaz volt. Néha-néha a régiéket átlapozván, mosolyognom kelle magamon, együgyüségemen, tévedésemem, olykor pirulni is volt okom, de a mi beírva volt, azon nem változtathattam. Olyan volt Naplóm mint a daguerrotyp, mely pillanatonként minden változást visszaad, a melyik napon, a mily lélekállapotban, a mily véleménynyel valék, oly képet hagy-

tam Naplóm lapjain. S okom nem volt magamat szépíteni, mert Naplóm az én titkom volt, azt soha senki nem látta, senki nem olvasta, sem szülőim, sem testvéreim, sem barátaim (szándékom változhatlan volt, halálom előtt nem közölni senkivel), e volt az én néma papom, kinek gyóntam, e volt meghittem, melynek örömemet, bánatomat, haragomat, csüggedésem el-elbeszéltem, e volt a titkos bíró, kinek tetteimről, sőt legbelsőbb gondolatimról naponkint számot adtam. Ritkán történt, hogy este nem e volt volna utolsó dolgom. Leülék, kinyitám, s emlékezetemben egész napomat végig futván, röviden vagy hosszabban bele jegyzém napi életemet. Természetes, hogy ez mindannyi alkalom volt tetteim s érzeményeim bírálata. S ha megtörtént, hogy az események közelsége nem engedé hibámat belátni, volt arra alkalmam midőn a hónapot vagy az évet összegezván, e munka kényszerite a hónapot s az évet átlapoznom.

S valóban, ha van bennem jó, nemes, ha van igazságszeretet, méltányosság, humanitás, azt főkép Naplómnak tulajdonítom. Mi a tükör a testnek, az a hű Napló a léleknek. Benne meglátjuk magunkat, s ha az indulat vagy elfogultság ma tisztán nem enged látnunk, később is módunkban van magunkra ismerni. Alig hiszem hogy e nélkül ember teljes önismeretre jutna, minden esetre ez oly eszköz, mely azt tetemesen megkönnyíti. Hozzá járul, hogy az értelmi fejlődésünknek, haladásunknak is mértéke, átnézvén 18 évi Naplómát, mennyi különféle, sőt ellenkező véleményt látnék benne. Látnám mind azon lépcsőket, melyeken oda juték, hol most állok. Mind ez most veszve van rám nézve. De Naplómban szokásom volt gondolataimat, terveimet is feljegyezgetni. Meglehet, becstelenek azok, de enyimek, szellemem kifolyásai. Kezdetben apróbb dolgozatimat is beleírák,

p. néhány beszédet, és igen sok felköszöntésimet, melyek sehol nincsenek meg, s melyek, ha talán ok nélkül is csodáltattak, de minden esetre alakaikban a divatos modornál sokkal magasban állottak. . . . Itt-ott nevezetes személyek jellemrajzai is helyet foglaltak benne, azokéi, kikkel érintkezésbe jöttem. . . .

Úgy látszik, mind ennek vége van. Egykor talán történeti becse lett volna; de nem azért fáj nekem, hogy elveszett, hanem mivel az az én hű másom volt, s óhajtottam volna gyermekeimre hagyni örökségkép. Ez az ember hű képe, és nem az, melyet a festő fest. Hallván a szomorú hirt, csaknem sírni tudtam. Mintha az egyetlen barátot vesztettem volna el, ki életem minden titkait ismerte. S ki annyit veszték, miért kelle hogy a sors ettől is megfoszson? Ez az én kincsem volt, az én életeim, az én pályám, másnak semmi. De úgy látom, a sors nekem könyörületlen sorsom, s kínoz indenben, nagy mint kicsiny dolgaimban.

Dinámnak is, volt naplója, több évekről. Én nem olvastam, mint ő nem az enyimet, de azt hiszem, oly őszinte, oly ritka ösztön-genie asszonynak naplója, pszichologiai tekintetben érdekes lehetett. 1849-ben az osztrákok Budán lévén, azt is elprédálták több egyébbel, íme mindkettőnket hasonló veszteség ért.

Bevégezém Iréné és Atyám emlékezetét még a múlt hóban.

Csepcsányiné, született Szemere Erzsi is eljött. Otthon keveset ismerém, ő is fogságot szenvedett, szeretni látszik engemet és családomat. Igyekszem ittléteit kellemessé tenni.

Július.

E hó 12-kén szállást változtatánk, s a rue des Petites écuries 42-ből menénk a Champs Elyséesbe, rue de Chateaubriand-ba (egy ház a 13-ik rue de l'Oratoire-ral), hol földszint, de 10 lépcső magasan lakunk. Van: terem, étterem, 3 hálószoba, 1 kis szoba, 1 cselédszoba, földszin alatt konyha, pincze, udvaron kert, s fizetünk 1600 francot. Itt frisebb a lég, csendesb az utcza, s Dinának e kell.

Balassa orvos Dinának a Creuznachi jód-fördőt ajánlván, mint Miminek is, ki szinte nervosus és náthára hajlandó, ők 18-án oda elutaztak. Erzsi és Mari Brüsseltől Köln felé, már előbb, de szinte oda mentek.

Én ismét magam maradtam, — bajaimmal. Mert az a gazember Boldin bukása nekem sok bajt, de még több gondot ad. Fejem tele van ve^e még mindig, s nehéz mintha önnal volna tele öntve. Éjjelenként majd mindig vele álmodom, s nagy erőmbe kerül dolgozhatnom és olvasnom. Hajam kezd őszülni, ritkulni, színem sápad, — eddig mindenki 10 évvel vélt koromnál ifjabbnak. Akár mit mond a vallás és morál, én nem bírok neki megbocsátani, s ha mint nádszál volna kezemben, kérlelhetlenül összetörném. . . .

Dolgozni sem enged bánatom. Pedig már szerezni í6 kellene valamit. A sok terv cseng-bong fejemben. Nem tudom magamat elhatározni. Ez baj. Hét év óta mit nem végezhettem volna! Hiszen én nem heverek, mindig irok, olvasok, a nélkül nem tudnék élni, de mi az eredménye? 1850-ben két kötetes munkát írtam: „Egy száműzött naplójából“, szép összeget ígrték érette

a német fordításért, — másokat kímélve, nem adtam ki. Utóbb Batthyány L., Görgei, Kossuth politikai jellemrajzát adtam ki németül, — jutalma ellenségeskedés. Később a Nemzetiségről értekeztem, félig kész, — Iréné halála félbeszakítja. Ezután a Lombok és Töviseket írtam, kőre nyomtatván, — mind igaz kép, mindenki azt mondja, de bár a dicséret túlsók, s a tövis lágy: azt mindenki feledi, csak ezt érzi. Iratim közt 120—130 versben irt mese van, — kedvem volna kiadni hon, ha lehet. De még hadd heverjenek. A bú tett költővé, de ki tudja az vagyok-e valóban? Várjunk, előbb feledjem őket, hogy róluk mint idegen ítéhessek. — Száműzött gondolatai czim alatt majd 50—60 darabot írtam. Ezeket haza nem küldhetem. Ha érdemlik, csak a maradék fogja olvasni mint egy holt száműzött keserveit. . . .

Most eszembe jutott valamelyik szabadelvű szemlébe a magyar ügyről íni. A Revue de Parisban a lengyel s olasz mozgalomról két rövid, de érdekes czikk jelent meg. Ilyesmi mind jó, mind szükséges volna. Ha mi magunk elhallgatunk, ki emlegessen? Végre egészen elfelejt a világ. . . . Olvasgatom a magyar történetírókat, Fessler, Katonát, Csereit, Szalárdyt, Keményt, Jászayt, Majláthot, Szalayt, 8 a hol lehet, ugyanazon időszakot, mindenikből, hogy lássam, halad-e a magyar történetírás? De úgy látom, ahoz mit a régi kor s kivált a XVIII-ik század íó serege nyújt, az új írók semmit nem adnak. Ha új adatokat előhozni nem bínak, új eszmékkal gazdagíthatnának. De ezt sem bírják. Jó-kai költői rhapsodiákat rajzol, mi sem nem költészet sem nem történet; Jászay diplomákat fordígat ó-ízű r-dekes magyarsággal, vagy a régi írók meséit fűzi össze kritikai tehetség nélkül; Majláth fizetve volt osztrák szel-lemben írni, azt is gyöngén vitte ki; Szalay jobb Hor-

váthnál, de a tudóst játszsza, olvasójában nagy olvasottságot tesz fel, s újat nem igen mond, a történet vázába szellemet nem önt, s ő is, mint valamennyi, a megmegrovott Fesslernél nem előbb de hátrább áll. Szóval nincs valódi történetírónk. A régi könyvekből egy újat alkotnak, itt-ott módosítgatván *). De hol van az, kinek műve méltó volna Európa által olvastatni? Hol az, ki a magyar történetből egy nagyszerű műalakat képes volna önteni? S addig ne reményijük, hogy a világ érdekelje magát értünk, míg a nemzet történetét érdekessé tenni nem bíjuk. . . . Hic opus hoc labor est!

Bánatomban, gondjaimban, szorongásaimban csak apró dolgozatokra vagyok alkalmas. Néha-néha egy mesécskét írok, vagy egy verset. E hóban irtam: A paripa és a rokkant ló. Lipolda és Mari. A szegény és a só. A tót és a délibáb. A rák és a csiga. Az ürü és a hiúz. A kertész és a rózsa. A halász és a halak. A szellő és a virág. A pillangó és a méh. A földműves és az ugar. A nyúl és a bika. A juhász és a fia. Az íródiák- és a paraszt. A nyárfa és levele. Volt februárban 129. Ezekkel 15, van 144.

Augustus.

Creuznachból elég jó híreket kapok. Pár barátságos házzal ismerkedtek meg, a vidék gyönyörű, lakjuk szűk, de az étel igen jó, mint a házi asszony is, csak Mimire panaszkodnak, hogy nem szófogadó. De mindjárt a menség is következik, — talán a fürdő iz-

*) Úgy látszik Szemere nem ismerte még Horváth „Új dolgozatát” s Szalay nagyszerű aj forrás-tanulmányait sem méltatta kellő figyelemre.

gatja fel. A jó és gyöngé anyja, és Dina mindkettő, vádol, de ki is ment. Azonban többször ismételvén Dina ugyan a panaszt, én megírtam, ha egy gyermeknek hárman nem tudnak parancsolni, akkor nincs joguk panaszkodni, — minden esetre Miminek én sem nem írok, sem nem köszöntöm őt. Ez üzenetet Miminek felolvastván, elfakadt sírva, s azt írja Dina, ez legjobban hatott rá. Mimi pedig elég jó gyermek. Olyan mint a jó ló, jó lovagnak engedelmeskedik, rosznak nem. Tőlem fél is, de szeret is bizalmasan, s e két móddal azt teszem vele a mit akarok. Akaratos lévén, ennek ellenébe parancsot teszek, s a mit követelésének nem adok meg, megadom azt óhajlásának, míg az hízelgésé nem fajul. Ezt jobban utálok a makacsságnál. Mimiben két ellenkező tulajdon van; fejes, szilárd — mint én, és csapdi, magát kedveltető — mint anyja; hol az, hol emez. Mint ilyen haragot nem tart, egy perczben megpirongattatván sir, másban nevet és játszik; mint olyan neheztelésre hajlandó, s kedvteléseit, élvezeteit is feláldozza annak. Jelleme egy elég szerencsés vegyülő; a mi hibánk lesz, ha belőle valami jelest nem állítunk elé.

Hetenként írok Creuznachba levelet s kapok is onnan, — a ház rendezése is sok időt elvesz, — napközben újságokat megyek olvasni, — kün ebédelek, — este 7 $\frac{1}{2}$ —12-ig, sőt 1—2 óráig olvasom a magyar történetírókat, reggel 9—2-ig, azokat vagy egyebet, s ekkor kimegyek — dolgaimat végezni s látogatni és lapokat olvasni.

E hóban is írtam néhány mesét. Ha egyet írok, aztán írok többet is, ömlik mint a meghajtott korsóból a víz, aztán hónapokon nem is gondolok rájuk. A cigány és rajkója. A köd s a bérczorom. A méh és fia. Istók és Kata nénye. A patak és partja I. II. A kan-

cza és csikaja. (Ezt septemb.) A sátán és a paraszt.
Volt 144, új 7, van 151.

Irék más apró verseket, kettőt ide írok, egyik a
koronára vonatkozik, népdal alakban annak igaz törté-
netét adja:

Dal a koronáról.

Éles fogú a borona
Rá akadt a szent korona,
Pedig oly jól volt elásva
Duna partján, Orsovába’.

Békán nyugodt hűvös földben,
Kis lígetben, sötét zöldben,
A vén Duna folyt alatta,
Zúgásával altatgatta.

„Aludj’, aludj gyermekein még,
Nyomunkba jár az ellenség,
Aludj, nincs itt a várt idő,
Mély ágyadból bűnöd elő.“

Aludt is; — de nem alhata
Bezzeg Kossuth ur miatta,
Nem tudván az hova jutott:
Hogy ő török földre futott.

Batthyány mondá Kutájában,
Neki, az elrejtve hol van,
Jó czélből, de kár, hogy tette,
Kossuth gőgjét ismerhette.

Kossuth szíve tüstént égett
Bírni a szent ékességet,
Mit vétkesen, mi több, gyáván
Hagyott hátra, maga futván.

S kivitetné hogy magának,
Sok útipénzt ad Vargának,
Ez haza ment s elárulta, —
Osztrák kézbe így került a.

De a Duna búsul, mormog,
Haragjában habja zokog,
Mit zúgással altatgatott
Partján , kincse nincs többé ott.

„Kossuth, Kossuth, — bóg a folyam,
Átok reád, gyáva fiam,
Elveszted az apák honát,
S utána a szent koronát.

Mért vágytál a koronára!
Jól feküdt az föld gyomrába’,
Hej korona rósz portéka, —
Téged is elcsábított a!“

Ide írok még egy mást, azt, mit február 3-án írtam, és németre is lefordíték, s a mi az új kor, új nemzet éneke lehetne. Óhajtám oláhra, szlávra is lefordítani, és Magyarországba beküldeni, — talán egy mag fogna lenni, mely teremni fogna. Mit tudunk csinálni? Hintsünk, hintsünk, nem tudjuk melyik fog kicsirázni. Vetni a mi dolgunk, a siker istené.

Új szövetség éneke.

Fogjunk kezét mint testvérek
A kik lakjuk e szép hazát,
Magyar, Német, Román és Szláv,
Legyünk együtt mind jó barát.

Magyar, hajdan hódítgatál?
 Elmúlt annak régen kora,
 Megváltója a népeknek
 Légy, mint valál vas-ostora.

Számod földön mert roppant nagy,
 Abban bíznád el, Szláv, magad?
 Hidd el, számos nép még nem nagy,
 Az a nagy nép a mely szabad.

És te Német se vess meg mást,
 Azért, hogy vagy tudós, bölcsész,
 Minden népnek van az mi kell,
 Tudniillik: szív s józan ész.

Ne emlegesd te sem Román
 A római régi jogot,
 Elmúlt a múlt, csak nagy erős
 E négy faj, ha kezét fogott.

Fogjunk kezét mint testvérek,
 Kik műveljük e szép hazát,
 Magyar, Román, Német és Szláv,
 Legyünk együtt mind jó barát.

Közbirtokunk ez áldott hon,
 Ne osztozzunk újból rajta,
 Ad jó kényért, ad édes bort
 Terén megél minden fajta.

És szegjük meg hó kenyérét,
 És igyuk meg arany borát,
 S új frigyünknek szent jeléül
 Költjük el mint úrvacsorát.

S átkozzuk meg száz átokkal
 Kik a múltat emlegetik,
 S barczainkat, viszályinkat
 Örökre el nem feledik.

Föld új nem kell, közös hazánk
 És szép hazánk van mi nekünk,
 Az a mi nincs: a szabadság,
 Ezért zengjen harczéneünk.

Erre, erre esküdjetek,
 Szabadságnak kell diadal,
 Testvérfrigyünkéből kizárva
 Az legyen, ki érte nem hal.

Mit érne a föld, ha égén
 Nem ragyogna a fényes nap?
 Mit ér a hon, a legszebb is,
 Szabadságtól ha fényt nem kap?

Most nem a rög, az elv a fő,
 Új a kor, bár ó a világ,
 A négy faj közt első az lesz,
 Melynek műve a szabadság.

Fogjunk kezét mint testvérek,
 A kik lakjuk e szép hazát,
 Román és Szláv, Német, Magyar,
 Élünk együtt, mint jó barát.

Egyesüljünk mint frigyesek,
 S szánkból hallja meg zsarnokunk,
 Ellene s a szabadságért
 Harcolni most együtt fogunk.

26-án név és születésnapom volt. 44-ik évemet töltém be. Az idő múlik, bölcsőm messzebb messzebb vonul, koporsóm közelebb jó. Ritkán gondolkodom a halál idejére. Miért? Okát nem tudnám adni. Sem nem lélek tőle, sem nem kívánom, — eljön minden esetre, s legjobb ha jön bejelentetlenül.

Íme e verset írtam:

Születés napom.

Ismét fölviradt hát születésem napja!
 Negyvennégy egész év, csaknem egy fél század.
 Múltam csak bűt adott, jövőm is ha azt ad,
 Éltem képe kígyó, mely farkát harapja;
 Isten óvjon tőle
 Keserv poharától, — ittam már belőle.

Körülnézem magam, elborul homlokom,
 Melyen lakom, a föld, ez nem édes hazára,
 Mely nép körültem él mind idegen hozzám,
 Látja de nem kér di: miért búslakodom?
 Számúzott s idegen
 Lévé, nem köszönt, s ha köszönt csak hidegen.

S tán szerettim reám hon sem emlékeznek!
 Mint fa nem emlékszik lehullott virágra,
 Melyet vész elragadt messze távolságra; —
 Ó a hontalanok hívebben éreznek!
 Fájdalmokban élnek
 Ok, s egymás között csak hónukról beszélnek.

Olthatatlan vágygyal epedeznek vissza,
 Mint vándormadarak költöző serege
 Magasan röptülve, mint az ég fellege, —
 Ha érzik, hónuknak hogy megtért tavasza;
 S vígan énekelnek
 Szülőföldük felé mikor útra kelnek.

De én magánosán merengek és ülök,
 Hájában várakozom, senki nem üdvezel,
 Keblem dagadozik fojtó keservekkel,
 S bűm mélyébe jobban s jobban elmerülök;
 Nőm s lányom sincs itten,
 Elhagyott már engem maga is az isten.

Egy gyermekem van még, — de a temetőben!
 Kimenők sírjára, szakíték egy rózsát,
 Ki száműzött, annak virágot más nem ád
 Nehéz üldözéssel ily terhes időben,
 Más nem ád, csak a holt, —
 Születésem napján ez egy bokrétám volt.

Koszul végződék e hónap. Amerikai részvényeket Boldin által küldvén Charlestonba, a váltó 17,000 fr., nevére volt küldve. Ő elszökött febr. 18-án, a váltó megjött márcziusban. Követeltük azon pénz visszaadását, miután az nőmé, övé volt a részvény, ő adta a teljhatalmat, Boldin csak pusztá eszköz, közbejáró volt. Az ügy igen világos vala, azonban augustus 28-án a kereskedelmi ítélőszék ellenünk ítélt. Ez ítélet földig vert. Majdnem kilelt a hideg. Dina 3-ad napra visszajövendett. Egy hétig titkoltam előtte . . . De tovább nem lehetett titkolni, tudván, hogy törvényszék előtt forog az ügy, minduntalan kérdezte a sükert. Mily nehéz napok, mennyi aggodalom, éjjel-nappal gyötrődtem, keblem egy hegy terhét hordá magában. Ez oly bizonyos volt, ezt oly bizonyosnak mondtam, — az a világ gazembere még házi-békénket is megzavarja, mit eddig zavartalan élvezénk!!

September.

Azt hívém, hogy a sors magát ellenem egészen ki-dühöngé. Koránsem. Úgy látszik az egész év kárhozatos lesz. Reményt ha nyújt, csak azért nyújtja, hogy annál keservesebben csalhasson meg.

Módookról gondolkodtam ama roppant veszteséget ki-pótolni. Egy kevés pénzt szerezvén, azt kísértém gyümöl-

csöztetni. Eleinte sikerült, de aztán csapás csapás után jött, mint mennykő után mennykő, oly dolgok történtek, mik nemcsak a számításon, de képzeleten kívül feküdtek, s így nemcsak tőkémét elvesztem, de még adósságot kelle csinálnom, ki soha nem valék adós, sem otthon, sem itt. Sokszor láttam a kötél hurkát összébb meg összébb szorulni, már fuldokolni érzém magamat, s nem egyszer történt e két hónap alatt, hogy akkor szabadíta meg egy jó gondolat, midőn a veszély legszélén ingadozám. Soha ennyi kin, aggodalom, félelem nem gyötrött, néha hideg izzadás öntött el, a legfeketébb képek és gondolatok ostromiák lelkemet, kezdett megfogható lenni előttem az öngyilkosság, mi azelőtt megfoghatlan volt. Azonban mindig tudtam magamon a végperczben segíteni; csodálkoztam leleményességemen; ha nem menekültem meg teljesen, a veszélyt elhalasztám legalább. De mennyi fejtörésbe, mennyi megalázódásba került ez, s nekem, ki egész életemben annyit nélkülöztem, csak kérnem ne kellessen. íme e legepésb poharat is meg kellett ízlelnem, csakhogy Dinámat kíméljem. Ki-kitolom a catastrophot, talán az idő segít, meghajlom mint a fűszál a vész alatt, ha nem menekedhettem meg, nem fogott rajtam múlni. Jóvá akartam tenni a rosztat és még lejobb sülyedtem. Valóban, nekem nincs Istenem, — csak ördögöm van, az a gazember, ki oly ölmas, oly száraz, oly hosszú póklábú, oly csalfa szemű s rángatózó arczu, mint itt a szobrások boltjaiban Mephistophelest látni. Mindig volt fejemben, hogy ez alak valakihez hasonlít; íme most találtam ki, Boldinnak hű caricaturája e förtelmes gonosz alak.

Ez apró, házi, anyagi terhek jobban kifárasztottak s kiemésztettek mint a forradalom terhe, itt egy nagy

eszme csillaga járt előttem, de ha mostani helyzetemre gondolok, úgy látom magamat mint a vándort, ki egy mocsárban süppedt el. Körülte minden bűzhödt, piszkos, undok és ha kimenekszik mi lesz jutalma? Az, hogy nincs benne. Azt csodálom, hogy erőm van néha-néha, kivált este s éjjel, midőn a nap hátam mögött van, olvasni s írni. Így terem egy-egy virágszál a szemétdomb tetején . . .

Csak e hó végén juték annyira, hogy néhány hetem van lélekzetet venni. Egészen megújultam. Mint a ki a tömlöczből szabadult ki. Én nem szoktam ily természetű bajokhoz, s mi másoknak balga játék, nekem kínszenvedés. Szembe szállnék a halállal, de azon tudat, hogy valakinek bármi kevéssel tartozom, üldöz untalan. Szinte félek az utcán járni. Otthon igen parányi jövedelemem volt, s mégis fizettem apám terheit, mivel azok másnak jogot adtak volna reám, magam nélkülöztem, vígan, büszkén, megelégedve; itten Dina vagyonát lelkiismeretesen kezeltem s üregbíteni véltem, hogy ekkép ő adván a tőkét, én adjam a munkát, s míg csak magamra valék takarékos, minden mással megosztám a mi volt. S íme hova jutottam! Egy hálátlan és gaz megcsal, meglop, a sors segíti s még jobban megront, s ki hitelező voltam és segítő, most kérővé és adóssá váltam . . .

Kisértsük meg a végsőt. 8 éve, hogy számúzve vagyok, soha nem fordultam rokonimhoz és barátimhoz otthon. Nem reményiek a sorsban, sem semmire nem vágy ok, csak kimenekülni bajomból, meglátom, vajjon rokonim s barátim emlékeznek-e reám.

Csak múlték ez év mennél előbb! Tartok tőle, úgy végződik mint kezdődők.

S múlték el emléke is, örökre.

October.

Jolán gyakran ír, s jobban ír mintsem róla feltettem volna. Még ítél is az emberekről, s nem épen rosszul. Úgy látszik, van benne érzelem, s bizonyos józan ész. Nem szeretem, hogy rokonainkkal nincs jól, őket nem látszik kedvelni. Talán anyám tanácsát követi. Ezt sajnálom. Már annyit írtam erről, nincs sükere.

Az őszi napok bekövetkeztek, a fatális sept. 24-ke elmúlt, és Dina mégis ment fejfájdalmaitól. Örül mint a gyermek, természetes: hat-hét év óta ez évszakban mindig szenvedett. Nem az-e oka, hogy viselőének látszik? Ha ez való, pedig alkalmasint való, ez mindent kimagyaráz. Ennek mindketten örülünk. Csak ha más jön helyébe, akkor fogjuk Irénkénket nem siratni. Kivált száműzött házában nagy kincs egy gyermek, s kivált oly szerető szívnek, milyen a Dina szíve. Íme egy szép remény, mely mint esti csillag ragyog házunk fölött.

A törvényszékeknek szünete van. Csak egy tanácsa ül a cs. kúriának. Igyekezünk, hogy följebb vitt pörünk a szünetek alatt fölvétessek. De ez nehéz. Dina követvén ihletét, mely nála szerencsés, a préfet de Policehoz ment, s ez a kúria sorszerinti elnökéhez, Zangiacomihoz utasítá. Úgy adá Isten, hogy ez igen szíves s jó ember, és Dinának megígérte, hogy pörünket fölvéteti. S kedvezésből soron kívül 22-én fölveteté. Az ítélet 8 napra elhalasztatott. Eleinte minden jót reménylénk, de 27-én Dina hozzá menvén, úgy vette észre, kevésbé biztatá. Megijedénk, s egész nap jövénk menénk, volt ő az előadó tanácsosnál is, s ezer apró körülmények kedvezvén, de főleg az elnök meleg pártolása, pörünket, — mely

27-én d. u. veszve volt, — 28-án egyhangúlag megnyertük. Dinának mint nőnek (kinek sorsa, csillaga, hogy mindenkiben rokonszenvet gerjeszt), magok a bírák elmondák, hogy valóban veszve volt ügye, a kérdés tiszta, de a törvényszöveg homályos lévén, — helyzete iránti figyelem az, mi a mérleget részére billenté. Ő mi nap volt az a 27-ik, mi szomorú, s mi derült a 28-ik. S az ítélet úgy van szerkesztve, hogy a cassatioszékre nem vitethetik vagy hiúban vitetnék.

Szerencsénk vala, hogy az a kereskedő, ki Charlestonban részvényinket eladá, itt járt, én azt csodálatos véletlenből megtudám, és vele oly bizonyítványt adaték az amerikai consul előtt, mi az ítéletnek alapjául szolgált. Mily különösek mégis a gondviselés utai, amott hogy megrontott, itt hogy megsegített.

Egy kis töredék veszteségünkből, és úgy örülék neki mintha ajándékban kaptuk volna.

De mi czudarul viselte magát ügyvédünk, Victor Lefrane, ki magát republikánusnak, sőt a Montagne-párthoz valónak hirdeti. Tagja volt a szétvert képviselőháznak. Midőn Yvan collegája hozzá vezetett, azt mondá, én nem kívánok semmit, örvendek ha önnek mint elvtársamnak szolgálhatok. Nem is sokat gondolt az ügygyei. Első instantiában hanyagsága miatt vesztenk, — pedig kijelölém neki a hiányt, mit ama bizonyítvánnyal most kipótolék. Érettünk véteté fel Zangiacomi soron kívül, s neki elmondám mindazt, hogy el volt veszve a pör, mind azt 28-án reggel, hogy meg van nyerve, s hogy helyzetünk egyik főök, és mégis, az homme d'affairesnak (a kereskedelmi törvényszék előtt) 590 fr., az avouénak 200 fr., magának egy beszédért 1000 fr-ot a nyert pénzből visszatartóztat s levelemre, melyben várákozásra kérém, nem is felel.

Zangiacomì bennünket megkedvelvén, meglátogott. Nóm kérdést tón neki, az ügyvédnek mit kellene adni. Felelé: ki az? (V. Lefranc.) Azt hiszem megkínálni is sértés lenne. Ő nagy republikánusnak vallja magát, s örülni fog ha ön férjének, ki szinte az, szolgálhat. Nóm: de mégis mit lehetne ajánlani? Feleli: 150 fr. azon beszédért igen elég, 200 fr. túlsok lenne. S midőn nóm más napon elmondá neki, hogy 1000 fr. vett és azt levonta, Z. azt mondá: szégyenli, hogy francia, de örül annak, hogy nem republikánus. Ez nemcsak szívtelenség, de alacsonyág, sőt tilalmas a mód, s ha panaszkodni akarunk, bizonyosan szégyent fog V. Lefranc vallani. Akárhány ügyvéd védett volna ingyen, 100 frankért valamennyi . . .

Másoknak is elmondám e zsarolást, hozzáértőknek, és valamennyi úgy ítéli meg mint Zangiacomì, eltérve attól, hogy ígéretét, mire egyébiránt nem kértem, meghazudtolta.

Bordeauxi ügyvéd volt. 1848-ban képviselőül választaték. A baloldal szélén ült. 1852-ben a képviselőház szétüzetvén, itt maradt, s azóta itt ügyvédekedik. Erős, szép hangja van; fejének alkata tehetségre mutat. Rúttá teszi ábrázatát vaksága, hibás szeme rút is lévén, különben is hanyagul öltözködik, sőt csaknem piszkosan, — modora az a mit nálunk betyárkodónak neveznek. A montagne-párt egyik főbb tagjai közül való volt. Nevére büszke is. De nincs modora, sem hozzám, sem nómhöz nem jött; sem szíve, viselete bizonyítja. Ő ingyen ajánlkozik, bár erre nem kértem; hanyagul viszi az ügyet, s nem mertem sürgetni, kimondván, hogy semmit nem fogad el; elveszteti az első fokon; én megnyerem a másodikon, ő tud mindent, nem is vette kétségbe, s egy

rövidke beszédért 1000 fr. nem kér, de lefoglal, s midőn várakozásra kérem nem is felel. Valóban ha Boldin gazember, ki meglopott, ez egy nemtelen legény, ki meglopottat kifoszt.

Nem tudom, történetes-e az vagy mi, hogy velem ekkép azok bánnak mindig, kik szinte republikánusoknak mondják magokat. Mi kellemetlen velem külföldön történt, vagy magyartól vagy francia republikánustól eredt, s barátilag, részvétellel irántunk csupán a nem-azok viseltettek. És ez így történt kivétel nélkül. Végig megyek 8 éven, orvosainkon, ismerőseinken s ez észrevételt látom igazolva mindenütt. Az orvosok közt ott van Fleury, Dubois (császári orvosok), Rostán (orleansi), mind ingyen akart gyógyítani, s valóban mint barátok, — másrésről ott van Roth, Gruby, két magyar, szívtelen mindkettő, ott van Perry, Lalesque republikánus, Regazzoni emigráns s követeléseket formáltak túlzottakat. Ott van Boldin, a magyar, ki meglop, itt van a híres V. Lefranc, ki zsarol, s egyszeri beszédért 1000 francot húz a számüztön, — és itt van az orleansi érzelmű elnök, a legitimista előadó tanácsnok, kik megmentenek s felül rá becses barátságukkal tisztelik meg személyünket. Ezen mértéket alkalmazhatnám egyéb ismerőseinkre is, s mindenütt azt látnám, hogy a nem-szabadelvű velünk érez, hozzánk szíves, igyekszik szolgálni, a szabadelvű lop, csal, biztat és megszegi szavát. Nőmnnek ez nagy diadal, ő nem szereti a republikánusokat, én pedig pirulok érettök, s habár elvem nem ingadozik, az egyéneken kezdek bizalmatlankodni, — azaz, a francia republikánus különbözik más republikánusoktól, fejben az, szívben nem, olyan mint azon ur, kinek czimere nemes, lelke nem.

November.

Ha apró bajaimat, küzdéseimet, félelmeimet, aggályomat leírnom kellene, lapokat, iveket tölthetnék be. De minek? Fogalmat arról még sem adhatnék. Minden embernek megvan a maga pokla, nekem is. S ha ki lát, a ki velem lakik is, semmit nem vesz rajtam észre, alig vehetné észre homlokomon egy-egy ború futó árnyékát. Mennyi kin az, mit az ember szenved, s miről más semmit nem tud, és jó, hogy egymás szenvedéseit nem ismerjük. Ennek tudása a világot boldogtalanabbá tenné . .

Óhajtva várom otthonról a segélyt jelentő levelet. Nem felel senki. Cs né sem. Pedig mindent ígért. Creuznachi mulatóságából oly vonásokat tudok Dina és Mari által, mik reményemet igen lehangolák. Fősvény a tulságig, nemeslelkiiségről fogalma sincs, tudatlan, de ravasz mint egy paraszt nő, dicsekvő ok nélkül; ígér, de szavát nem tartja, őszintét játszik, és nem az, — szóval egészen más mint a minek mutatja magát. Annyival inkább sajnálom, mivel Dina, nem ismervén, hon jól, sok jót beszélt róla, s örvendtem, hogy végre egy atyámfiaiban büszke lehetek. Most ismeri ő is s én is. Nem egy reményről le kell mondanunk.

Dina névnapját vígan ültük meg, miután folyvást egészséges. Én neki, hálószobájába, egy órát vettem, fehér márványból, melyen egy aranyozott bronzveder van, s vele két csonkaoszlop, szinte aranyos vederral. Örült neki, mivel fehér márványt óhajtott, s mivel ő mindennek tud örülni. Ő a bút is érzi, gyakran előérzi, de az örömet bizonyosan kétszeresen élvezi. Viselőssége most bizonyos, Dubois, mint orvos s mint barát, meg-meglátogat.

Almássy is itt van. Nem tőle, de mástól tudjuk, ő maga a megtestesült titkolózás, hogy Teleki L. és Klapka vívtak. Ama kapott könnyű sebet. Okát nem tudjuk, nem lehet más mint asszonyi dolog. Tavalý Almássy és Teleki vívtak, azaz a harag komoly volt, de a párbaj komédia. Almássy a légbe lőtt és aztán Teleki is. Ez nem békiilt ki soká, végre Batthyány Lajosné kiengesztelte őket.

Országh, ki az olaszországi magyar seregből 1849-ben elszökött, itt rajzoló és photograph. Mimit levéttem vele és anyámnak s másoknak haza küldtem.

December.

E hóban csak egy mesét írtam, A két koldus; volt 151 és 1 = 152.

De írtam egy satyrát e czim alatt: A grófi vadász (1848 előtti korpép), kezdődik e soron:

„Foly a hősvadászat hosszú két hét óta stb.^u, 240 sor, vagy húsz 12 soros versszak.

Több ilyenmő terv zeng-kong fejemben, s nagyobb munkára nyugalmmal még nem lévén, néha-néha ilyeneket szándékozom írni. Életemben nem fognak megjelenhetni, otthon ki nem adhatók, külföldön nincs ki értse nyelvünket. E darabról ítéelve, talán sükerülnek. Grúny van benne s irónia, kevés epe, inkább komoly menetelű. Lyrikus költő aligha lenne belőlem, nem festek eléggé, rajzoló inkább, s didaktikai logikára hajlok. Lehet, munka, gyakorlat új tért nyit lelkemben, ifjú kísérleteim óta nem írtam költeményeket, s ha nem teljesen későn lépek e pályára, de mindenesetre elég későn. Minden kezdet darabos. Hány költő mutatkozik gyöngének, ki utóbb

jeles dolgokat adott. Ezért a hiány, mit magam érezek, a bírálat, mit mások tesznek, nem csüggeszt el, ki szenved, az öreg korában is lehet költővé, ha szíve van érezni, feje gondolkodni és lelke hinni és bízni. 1854 vége óta, hozzá véve a Lombokat, mesékben s ábrándokban, satyrákban majd 300 darabot összeírtam, minden aggodalmaim daczára, — vagy talán épen azok miatt. Költészetem épen a búnak, boszunak, elmélkedésnek szava. Óhajtanám a meséket hon kiadatni név nélkül, tárgyuk miatt kiadhatók. Versekben irt magyar eredeti mese kevés van, mint satyra is; de ezek sorsa a jövőben fekszik . . .

Végződik ez 1856-ik év is. Hála Istennek. Rám nézve a bú, szerencsétlenség, csapások szomorú éve volt. Lehetetlen, hogy a mi jó jobb ne legyen. Mindennek van határa, a sors csapásinak is. Száműzetésemnek ez a hetedik éve. Ez szent vagy fatális szám az emberek szerint. Minden hét évben változik az ember és vele sorsa. Epedve várom az új év viradását. Eddig engem mindinkább sötétebbre hajlott, kell hogy most kiderüljön, bár lassan, de folyvást. Adja Isten!

1857

Január. — Páris.

Üresen hagyok egy lapot, hogy az ó és az új év, mint egy feneketlen úr által, tökéletesen elválasztva legyen. Még csak emlékezete se hasson át a múltnak. Új legyen az új év és egészen más mint az ó év, a fájdalmak szemetéből keljenek piruló és illatozó virágok.

Dinám egészsége folyvást tart. Viselőssége jól halad. Dina egészen boldog. Egészen feledi a múlt évek kinjait, ő tudja a jelen pillanatnyi örömeit élvezni, szerencsés természet, nem zúgolódik a múlt miatt, ha övé a jelen. Most egy új gyermek reménye boldogítja, s reggelenként fölbredvén, örvend, hogy nem szenved. Oly jeles mint ritka természet, hálásbat Isten nem teremtett mióta teremtett embert. Mimi is egészségesb; náthája, rángatózásai múlnak, szóval a kis kör felett, mi a mi házi életünk, nem borong új felleg.

A keleti harczból mit sem reményltem; beteljesedett hitem, a béke fog harczot, új harczot teremni. Ausz-

tria kétes politikája elkésérítette a feleket, de nyugot megbocsátott neki, Russzia nem. Most látja be, mi szörnyű hibát követett el 1849-ben, Ausztriát segítvén és nem minket. A két udvar gyűlöli egymást, Ausztria retteg, Russzia boszút liheg. Ennek közlönyei minden alkalmat felhasználnak Ausztria ellen felszólalni, s méltán lakóinak az oroszok, ők 1849-ben nemzeti politikájuk ellen vétkeztek. Miklós volt a főbűnös, életével lakolt, s a nemzetet csak egy engesztelheti ki: Ausztria bukása. De ez nem egy év műve, s az orosz számító politikus lassan vonja a hurkot, melylyel ellenét meg fogja fojtani. Várjunk türelemmel. Én e gyűlölségtől reményiek, semmi mástól. S talán Napoleon sem felejtette el, hogy nagybátyját Ausztria árulta el, és hogy az ő házasságát Ausztria gátolá meg a Wasa-leánynyal. Napóleon a machiavellek törzsökéből való. Meglehet azokat, kik I. Napóleonat megalázzák, sorban meg fogja alázni. Kezde Russzián, az alkalom azt jelölte ki elsőben, folytatja Ausztrián mint leggyöngébben és végzi Anglián, ha lehet, mivel ez a legerősebb, ez a legutolsó. Ehhez nem elég szárazföldi erő, ehhez marina kell, s látjuk mi feszített «rövel öregbiti hajóhadát . . . Meglehet tervét nem hajthatja végre, a francia trón oly ingadozó, támad és sülyed mint egy színpadi sülyedék . . .

Írtam néhány mesét: Az úr és bölcs. — A kőszál és rét. — A két út és az ifjú. — A vak és a sánta. Volt: 152, és 4 = 156.

Ezen kívül írtam két satyrát, egyik: „Az ifjú herczeg és ősz titkára“, kezdődik e soron:

„Hon szélén nyugotra fekszik Fraknó vára stb.“, összesen 180 sor.

Másik: „Boldog Magyarország“, kezdődik e soron:

„Akárki mit mondjon, szép e világ stb.“, összesen 304 sor. Mindkettőt hamar írtam, azt jan. 5., 6., 7-én, ezt jan. 9. 10-én. Alkalmasint még csiszolni, egyengetni kell a szavakon, az eszmén nem. Aligha sok ilyent nem irok, — bár azt sem tudom, jó utón járok-e, soha nem olvastam satyrákat, a classicusokat épen nem ismerem.

Február.

A tél elég jól foly, mivel Dina mindig egészséges, s terhessége, kivéven néhány dagadt ért, mi fájdalmas, könnyebb, mint máskor, semmi roszulléttel nem jár, és különbözvén azoktól, ő fiút reményi. Én óhajtanék fiút, de jobb nem reményleni, mint aztán csalatkozni. Mind magunknál fogadunk, mind pár helyre estélyekre eljárnunk, s ez Dinának némi örömet okoz. Ki sokat szenvedett s nélkülözött, kevéssel megelégszik.

Az amerikai por sok bajt okoz, két ítéletre volna szükségem, — egyiket Zangiacomi kiadatta, a másikban a kereskedelmi törvényszék ellenünk ítélt, bár mindent ígértek, az ügy is tiszta, az ítélet a világos igazság ellenére ellenünk szól! A kereskedelmi törvényszékek ilyes bakokról híresek itt, — ki rőffel jól mért, nem ért az igazság mérlegével banni. Itt is főhibás az ügyvéd, kit V. Lefranc ajánlott, ez egy ifjú, de a leghidegebb vérű legény, kinek mindent mondhatsz, csak fizesd. E hitvány ítéletért is jól megrántott . . .

E télen ismerkedém három Golescoval, Oláhországból, 1848 óta ők is emigránsok, s bár ők nem a török, de a muszka ellen dolgoztak, engedelmet a hazatérésre eddigelé nem nyertek. Sajátságos helyzet. A legifjabb nekem legjobban tetszett (gondolom Alexandre a neve,

a másik kettőé Constantin és Etienne). Midőn hallotta, hogy én a nemzeti egyenjogúságnak barátja vagyok, mód felett megörült, hozzám jött s mondá: régen nem volt oly boldog mint ma, hogy végre talált egy magyart, ki azon jogot, mit fájának igényel, más fajnak is megadni hajlandó. Ő a magyar és oláh nemzet szövetségében látja a jövő biztosítékát. Ez főeszméje, ettől reményi, minden ettől függ. S mindent elkövetett, hogy ez eszmének mind oláh társait, mind a magyarokat megnyerje. 1854-ben Genfben tartózkodván, hosszan értekezett Telekivel, Klapkával; — ez épen nem ízlelte, de végre ráállt, amaz véleményében osztozott, de a formulázásnál kisiklott és semmit nem akart tenni. (Golesco maga sem tudta, ezt mondván mi hiven jellemző a két embert; Klapka oly gyöngé, hogy mindenre rááll, Teleki oly határozatlan s oly óvatos, hogy ép azért minden föllépéstől fél.) Megígérték, hogy írni fognak a nevezetesebb egyéneknek, és ez értelemnek igyekeznek többséget szerezni. (Soha senkinek sem írtak) . . . De ő erről már 1849-ben Brusszában Kossuthal beszélt. Igen érdekesen leírta, hogy három hétig mindig sürgette elfogadtatását, K. mindig ígérte, de soha sem fogadta. Ürügy a török őrizet volt, de valóság az, hogy ő mindenkitől félt, mindenben egy orgyilkost látott. Wagner őrnagy volt a közbenjáró, ki föltételül tévé neki, hogy „excellentiás“-nak czimezze, hogy mint gouverneur-rel tiszteletteljesen beszéljen . . . Efféle föltételek neki ugyan különöseknak tetszőnek, de gondolá magában, hol van ember gyöngeségek nélkül? Végre is nem fogadtatott el, hanem az utolsó napon alkalma volt mintegy lehetlenné tenni be nem bocsáttatását. Miután Wagner a cím s tisztelet megadására újra emlékeztette volna, bement Kossuthhoz s előadta neki okát jöttének, t. i. az oláh és magyar faj,

vagy ha úgy tetszik Oláh-Moldva és Magyarország közt szövetség, de őszinte, becsületes, nyílt, olyan confederatio mint van az északamerikai statusok vagy a schweizi cantonok közt, de ép azért az épüljön a nemzeti autonómia alapján, nem a hódításén, sem nem azon elven, mely a tért, a földet, az ország határait tartja szentnek. A belső igazgatás legyen souveraini joggal az illető országoké, de a kül- és általános ügyek közös országgyűlésen intéztessenek el. A kivitelben az országos és szövetségi hatóságok határainak kijelölésében lesznek nehézségek, de most ne arról legyen szó, előbb az eszme mellett kell izgatni, a szövetség eszméje mellett, s kimondani alapjául a nemzetiségek egyenlőségét . . . Golesco részletesen fejtette ki nézeteit, ő tisztában van magával, de én most azokat leírni nem tudnám. Elég az hozzá, hogy Kossuth tartalékkal hallgatta előadását, s azzal tette ellenvetéseit, végre, szorongattatván, kimondá: hogy Magyarország egységének eszméjét semmi másnak alá nem rendelheti. Hát miért harcolánk? kérdé. Épen mivel azon eszmét semmi másnak fel nem áldozhatjuk. Szóval Golesco nézetét el nem fogadta. Ez el akart távozni, kijelentvén, hogy sajnálja csatlakozását, mert azt hiszi a szövetség olyan eszméje nélkül sem nekik, sem nekünk nincs jövődönk. Mit látván Kossuth, felhívta, fogalmazná írásban véleményét. Minek? felelé Golesco; először, én nem vagyok író, aztán ha azt nem helyesli mit szóval előadtam, azt nem fogná helyeselhetni szerkesztve sem. „S nagy úriasan, de udvarias modorral Kossuth elbúcsúzáván, elhagyta őt, nagy búval keblemben, hogy Kossuthot oly exclusive csak magyarnak táltam. Azonban az eszmét terjesztgettem oláh társaim közt, mert ezek közt is sok exclusiv oláh van, kik a nemzeti elvnek azért barátai, mert ez más országokhoz

ád jogot, értekeztem, mint mondám, Telekivel stb. is, s a min csodálkozom, az, hogy nekem ők ön magas és tág nézetéről nem szóltak, mit Batthyány-, Görgei-, Kossuthról irt munkájában azonnal fölismertem . .

Sajnálom valóban, hogy nemzetiségről megkezdett munkámat be nem fejeztem. E mag megtermetté volna gyümölcseit. Irénkém halála szakasztatá félbe. Az emigrációval nem gondolok, ez egy levált földdarab, mind-egy, ez akármit terem, efféle magvakat az otthoni nemzetbe kell elhinteni, sükere az elvnek akkor lesz, ha az a nemzet hitévé válik.

Hiában múlt el 5—6 év. Szemrehányást teszek magamnak. Eszembe jött egy rövidebb cikket írni, beadni egy itteni Szemlébe, ekképen útját fogja az találni mind Oláh- mind Magyarországra: „Emlékezze rá.“

Márczius.

Dinának holmi apró előítéletei vannak, vagy legalább emlegeti, ilyen, hogy pénteken nem kezd semmit, ilyen hogy az apriltól fél. Mert bár aprilban született s keltünk egybe, s ő pénteken született, de anyja aprilban holt meg és Irénke is. Ezért ő fél april havától. S most eszébe vette, hogy ha aprilban fog szülni, mint dr. Dubois véli, nem fogja túl élni. Annyit emlegeti, hogy végre magam is rá-rágondolok és fekete gondolatok rajongnak körül. Még csak a sors e csapása hiányoznék! . . .

Mindenesetre akarta, hogy végrendeletét változtassuk meg, mert az, mit Pesten tavaly irt, nem elégíti ki, a legfőbb pontokban nem. Testvérei nem érdemlik bizodalját, s benne rájuk támaszkodott, engem biztosítani kívánván.

Azonban midőn erről gondolkodnánk, 19-én reggel fájdalmat érez, bábát, betegőrnét hívok, s fájdalma, ha nem volt is súlyos, tartott másnap 20-án d. u. midőn egy leányt szült. Neve: Gizella Lipolda, Klára, Berta. Keresztyja Balassa István, Dina hű barátja és támasza hon, és Csepcsányiné, Szemere Erzsébet — mivel ennek megígérte. Itt helyettes keresztszülei lesznek: H. Ch. Debbeld és neje, kereskedő, s ritka jeles embeiv jóakaró barátom, magyar barát, bár osztrák eredetű, és republikánus. Nem aprilban született Gizella, de pénteken. 23-án az I. arrondissementben beírtuk, tanú volt: Dembinszki tábornok és Debbeld.

Minden a legjobban megy, jobban nem mehetne, ha az orvos szabályozhatná sem. Alig volt Dinának tejláza. Ő jól néz ki, alig látni rajta, hogy szült. Tele van örömmel, kedvvel, reménnyel. Mondá: Gizellában Iréne jött vissza, őt küldte vissza Isten, ő támadt föl. Ez eszméről Victor Hugó gyönyörű költeményt írt, valamely anyától hallotta, mert az anyában termett s teremhet minden szerető anya szívében.

A keleti háború tisztán Napóleon műve volt. Az angol nélküle nem ment volna annyira, mint a béke is az ő műve, az angol oly kevéssel nem elégedett volna meg. Oka nem európai érdek volt, ő nála nem, hanem dynastikus, egyrésről helyet akart foglalni a fejedelmek közt, másrésről a francia nemzet figyelmét a belügyektől el akarta fordítani, s a nyereendő dicsőség által a hiú népet szolgátságában vigasztalni, kiengesztelni. A békét valóban itt nagy elégületlenség követte. Hadának csataival nem foglalkozhatván, kezdte saját magát tapogatni, s kérdeni magától: vájjon ő, a híres nemzet él-e? Franciaországban ekkor oly nyomott volt a lelki atmosphaera, milyen a légi midőn egy csendes zivatar lassan közele-

dik. A keleti harcz ragyogó fátyolával sülyedt állapotát jól esett elfeledkeznie, de midőn azt leránták róla: magától elborzadott önmaga. Alig volt ennél nehezebb pillanata Napóleon uralmának mióta a trónon ül. S ha e népben valódi büszkeség s erkölcsi bátorság volna, föl kellett volna lázadnia. De ilyen e nép; harczban bátor és vitéz, tömegben rohan, — mint polgárnál, mint egyén-nél a bátorság hiányzik.

Mióta a világ fenáll, ily felvilágosodott, ily büszke nép nem sülyedt ennyire. Míveletlen népnél s olyannál, mely nem ismeri a szabadságot, megfoghatom ha a rab-ságot tűri; de hogy azt a francia nép így tűri, mely már volt szabad, melyben oly sok az értelmes elem, melynek öntudata van arról, mi a szolgálai s mi a rab állapot, az valami megfoghatatlan. S mit mondjak ahhoz, hogy e nép most is a világ első nemzetének, a haladás fáklyásának, az emberiség vezérének, a civilisatio előjárójának nevezi magát szélüben? Ha sülyedése nagy gyávaságra mutat, azt csak szemtelensége haladja felül. Ha túrne hallgatva, ha nyögne lánczai közt, ha fogolyként megalázná magát, szívünkben szánók, de ő mint hős beszél, ő mint vezér lép fel, ő, a rab, népeknek szabadságot ígér, ő francia eszmékről, francia szellemitulnyomóságról szól, — egyébíránt annyiban igazsága van, hogy a legtöbb nemzetek rabok, ily értelemben ő a vezér.

Végig tekintek nemzeti életén, és nincs annak egy ágacska sem, melyben szabadságát megőrizte volna. Törvényhozás? A senatorokat nemcsak Napóleon nevezi, de dúsan fizetvén, meg is vesztegeti. A képviselőket a ministerium jelöli ki a választóknak, s rendelkezvén 4—500,000 hivatalnokkal, nem nehéz győznie. A republika alatt a képviselőknak a napi díjat szemökre ve-

ték, pedig ki szolgál, azt díjazni demokratiai elv, sok képes ember van, ki nem gazdag; a császár nekik is díjat rendelt. Mi az igazgatást illeti, annak átka a centralisatio most is, a préfet minden, a departement, a város, a község semmi, egy joga s kötelessége van: a préfetnek, alpréfetnek, a bírónak, kit mind a kormány nevez ki, engedelmeskedni. A polgár sehol nem ur, házában sem, a rendőrség éjjel-nappal vizsgálatot tarthat nála. A bíróság független? Ki nevezi ki? a kormány, ki mozdíthat elő? a kormány, — s megszabja az életkort, midőn mindenkit pihenni küld. Napóleon így eliminálta $\frac{1}{3}$ részét. De különben is, hol a közügyvéd fő, a bíró árnyék. Es a tábor? nemzeti sereg ez? Az új törvény szerint, minélfogva a katonákat a kormány helyettesíti s dúsan fizeti, öt év múlva a francia sereg nagy része zsoldosokból fog állni, tisztii kara mindig az volt. Tábornagyjai rangjaikat hazafivéréért kapták.

Összegyűlni a népnek tiltva van, ki szólani mer, mint hírközlő elítéltetik, — hátra van: írni, de írni sem szabad, minden lapnak véget vet két megintés. Különben is a francia lapok nem bölcsek, nem hazafiak orgánumai, pusztán üzérkedő vállalatok, zsidók és bankárok kezében van, kiknek céljok nem vezetni a véleményt, de nyerni, s ilyen helyzetben nem reménylhetni, hogy elv miatt veszélyeztesse a vállalkozó a milliókat, miket egy-egy lapba fektet. Nem is állhatna fen egy lap sem, ha hirdetési orgánum, s így az iparnak egy szükséges kereke nem volna.

S nemcsak belügyekről nem szólhat, de külföldiek-ről sem, még idegen lapok cikkeit sem veheti föl, éret-tük is büntettetik. Az udvari ünnepekről sem szabad szólania, ha azt nem tetszik tudatni a kormánynak, — XV. Lajos legalább ezt megengedte. Szóval Franciaor-

szág egy kolostor, melyet a guardian madzagon rángat; szabály: vak engedelmesség. Még a charivári tréfái is tiltvák, — csak olyan dolgokat gúnyolhat, mik senkit nem érdekelnek. Kiszámíthatlan azon szellemi kincs, mi az elmékben elásva marad, s e rabságban ez a legnagyobb veszteség. Mint az összerakott farakás, mely nem lángol, de füstöl, s szénné ég, olyan e nemzet. Még folyóiratokat sem szabad alapítani, sem kötetes könyveket írni, Proudhon legújabb munkája, a financiáról, 2 kiadást ért, neve azonban a címlapra nem tétethetik, ez 3 évig tartott, mióta neve ott áll, egy év alatt 3 és 4-szer adott ki. Nyilvános leczkékre csak az mehet, kinek bemeneti jegye van. A színháznak castigare ridendo mores, vagy sírva tenni azt nem szabad, csak ha a rendőrség a nevetést vagy sírást megengedi. Azonban nincs censura. De miért nincs? mi hát ez? A legmesteribb áloskodás, a nevét eltörölték, de a dolgot fentartják. A kerék megvan, de megkötve. Nyilvánosság címe alatt mindenben a legczudarabb titkolózás. Nyilvános törvényszék, de a policzia nem ereszt be hallgatókat, nyilvános törvényhozás, de tanácskozásaikat közölni nem szabad, nyilvános budget, de titkos költés, — nem szabad tudni, csak azt, a mit a kormány közöl. Nyolcz millió szavazta e kormányt? De ki számítá össze a szavakat? Maga a kormány. Rendőr eresztgeti be a szavazókat, az ígent maga osztogatta, a nem-et osztogatókat befogdosta. Álgyük hangja némítá el a zúgolódókat, 10—20,000-et deportált az egyenlítő alá, s azután feláll és mondja: a csend helyreállt.

És ez francia sereg műve! Valóban nincs a földön ehhez fogható sereg!! Kain így ölte meg testvérét Ábelt. Napóleonon nem csodálkozom: ő korsikai, — első minisztere zsidó, Fould; igazságügyminisztere olasz, Abba-

tucci; neje spanyol; a törvényhozó test elnöke német, Schneider; — tanácsadói Casabianca, Bacciochi, Niewkerke, Pereire, Pietri, a rendőrség feje, . . . mind idegen nevek. A kevély és hiú francia népet néhány idegen tánczoltatja, mint a medvét a komédiás. Ez a francia nép sorsa, már a múltban is így uralkodott fölötté Medieis, Hapsburg vér, és Mazarin s több idegenek.

Lajos-Fiilöp alatt 900—1000 rendőr Párisban alig volt. Most 6000 van, az átöltöztek ide nem számítván. Akkor nyersebbek voltak, mert a polgár, hol jogát érezte, ellenállt. Most mind nyájas, udvari, alázatos, — nincs alkalmá parancsolni, impertinens lenni, minden meghunnyászkodik előtte. Ellenállni? kinek jutna eszébe. Minap egy bírót (maire) elzárt egy csendőr (gendarme), bár az fölötté van; panaszt tón a bíró. Igazsága volt. De a csendőr fölmenteték, — mert bár a bírónak igazsága volt, de a csendőr utasítását követte, s ettől el nem térhet. Sőt a csendőrnek joga van saját felsőbbjét feladni. Juhok népe a francia, a legrepublikánusabb sem tudja honát csendőrség és centralisatio nélkül képzelni. Teljesen meg van romolva. Megjavítani nem lehet, újra kellene teremteni, — mint a sánta Popének mondá egy kocsis, kiszállva egy kocsiból megbotolván, s szavajárását mondván: Isten javítson meg, a kocsis rá azt felelte: uram, könnyebb volna újra teremteni mint megigazítani.

E népben nincs más szenvedély mint: élvezni és szerezni pénzt. Tünni nem tud, várni nem bír, ellenállni s akarni nem mer. Minden embernek módjában volna valamit próbálni, ki teszi? A katona főlebb menni vágy, az ügyvéd nyerni, a bankár gazdaggá lenni, a polgár békében élni, az író hirt keres, a nép munkadíjt, az ifjú kéjeket, — minden várja a messiást, de magát az előkészítés munkájára senki sem áldozza fel. E népből a pol-

gári bátorság s a kötelesség érzete egészen hiányzik. 1852 óta e nép élete semmi ilyest nem mutat fel. Mi nem történhetnék ha az uralkodó rendszer ellen nem százan, de ezren felszólalnának, de egyenkint . . . Igaz, a kormány megbüntetné, de ép ez hatna a tömegre. Aztán ha e nép csakugyan érdemi és szereti a szabadságot, képviselőválasztáskor miért nem nyilatkozik? Az áll, hogy van eszköze nyilatkozni, roszalni a rendszert, ki hibája ha nem él vele? E tétlenséget soha nem tudtam megfogni, igaz, várni könnyebb semmint tenni s küzdeni. S ez a legerősb erősség a mostani kormány mellett, mondhatván: 1852-ben katonasággal választatám magam elnöknek, — de császárrá választatván, szavazhattak volna ellenem (itt az összeszámítás kétséges), s még inkább tehetnék azt képviselők választásakor. Ha nem tették, oka az, hogy tetszik a mostani állapot, ha nem tetszik: hogy van az, hogy nem szavaznak? Félnék? ez bátorság hiánya. Restelkednek? ez kötelesség-érintet hiánya, — mindenesetre nem látszanak szeretni a szabadságot, miután azt elérni semmit nem tesznek. Ha nem minden, de városonkint tíz-húsz választó élne jogával, s azért mindennek kitenné magát, — ha az írók s hírlapírók mernének írni, s nem gondolnának vele ha eliteltetnek is, szóval, ha csak néhány száz, annyival inkább néhány ezer ember tenné kötelességét s ebből pör vagy üldözés támadna, ez megrázná a jelen rendszert alapjaiban.

De itt a legnagyobb hunyászkodás uralkodik, a legfinomabb Sensualismus és legalávalóbb nyeresztkedés. Ez ország egy nagy börze, tele csalókkal. Rothschild embere milliókkal szökik el, — a bankárok sorban ülnek a fenytörvényeszek padjait, — a vállalatok nyakrafőre buknak, — a senatorok, tábornokok, miniszterek mind

üzérkednek, Morny az orosz udvarnál követ, a császár kebelbarátja, a képviselőház elnöke, a Grand Central vasút elnöke, 23—40 millió hiányt hagy, ezért adták el a vasutat, hogy öt fedezzék; — Rouher minister, 1848-ban szegény ügyvéd, milliókkal bir, — Fleury hasonlókép, az első lovászmester, s ipjának 50 milliós bankot szabad alapítani, — szóval, a kormány emberei s tagjai mind spekulálnak, mintegy sejtve, hogy ez így sokáig nem tarthat, tehát most az idő meggazdagodni. Nem a nemzeti gazdagság nagy, a speculatio az, egyesek ropant kincsrre tesznek szert, míg a sokaság elszegényül. Mind ez egy ragyogó épület (tűzjátéki); lángol, ropog, ragyog, de mi hamar füstölgő vázlata fog csak max-adni hátra.

Jelszavuk: après nous le déluge. Ennek folytában nem kiméivé semmit, s a jövődöre nem számítva, nagy dolgokat is hajtanak végre. A Louvre, új utcák, új boulevardok, új piacok, új séták, ezek érdemek, mik meg fognak maradni, ha Napoléon nem bigyesztené is föl a Louvre minden négyszöglábnyi helyére az N-betűt, s ha képeit nem küldözné is szélt minden községbe s minden közterembe. Ez határtalan és kisszerű hiúságra mutat. Különben ez bélyegzi minden műveit. Mit csinál és alkot: mind olyan mi szembeötlök, hatásra számít, nem a jóra. Nem arra költ mi a népnek kéjeimet és jóllétet ad, hanem mi a nemzet hiúságát csiklandozza. A munkás nép laka körül nincs elég s tiszta lég, vize sincs jó, vagy drága, sétahelyei sincsenek, utcái piszkosak, szűkek, — de ő a vizet a tengerbe tölti, a tágas utcákat tágítja, a gazdag városrész kéjelmeit szaporítja, hírt akar, s a hiú nemzetet hiúsága által akarja megnyerni. Nem számít rosszul. Ha a sors időt enged neki, aligha meg nem fogja nyerni. E részben

ő rokon a nagy francia tömeggel. Nincs dicsekvőbb nép a föld hátán. Magába halálíg szerelmes. Én sokszor próbáltam, hogy a kik megróvták a nemzet süllyedését, azok előtt szóltam ellene, — és rögtön védelmére keltek. Csak nekik szabad magokat bírálni, idegennek nem. Mindennap minden lap tele van ilyenekkel: a francia nép az emberiség vezére, a civilizáció feje, a szabadság előbajnoka, a világ megváltója, az ízlés mestere, Páris a világ lángelméinek középontja, . . . szóval a nagy mindenség napja e nép. S e részben a republikánus oly elfogult mint a legitimista, a műveletlen mint a lángész. Egyképen nevetségesek. St. Maré Girardin mondja egy művében: a nyelvekbeli különbség enyészöben van, de ha még több nyelv van is, az eszme, az elv, a gondolat mind francia, — a helyett, hogy azt mondaná: mind emberi. Pedig alig van tudomány s művészet, hol annyi sok között, a tetőpontot francia foglalná el. A legnagyobb költőt, a legnagyobb bölcsét, a legnagyobb festőt, a legnagyobb zeneszerzőt, a legnagyobb szobrászt, a legnagyobb történetírót, a legnagyobb csillagászt, a legnagyobb kritikust, a legnagyobb utazót, a legnagyobb jellemet,—ha van egyegy,kit legnagyobbnaklehet mondani, — ne a francziák közt keresd. És ha az embert s ha a szabadságot nézzük, el kell szomorodnunk. Mikor volt e nemzet szabad? 1790-tól—1802-ig, de mint a rab, ki letépve lánczait, ölt, gyilkolt, dühöngött. És 1848-tól—1850-ig, mert 1851-ben már bécsukták a ki merte a republikát utcán éltetni. És aztán e nép nevezi magát a nemzetek szabaddítójának! Hogy adhattad azt, mivel magad nem bírál? Lázaidban szét-szét töröd lánczaidat, de ha az elmúlik, ismét rád rakják azokat.

Néhány év óta, egy tized óta, nagy változás ment végbe a francziákon, idegen nyelveket tanulván és utazván. Az előtt a legműveltebb francia is tele volt előítéletekkel más népek érdeme s hiányai iránt. Más nemzetek története, haladása, irodalma rájuk nézve nem létezett, csupán magokat ismerték, innen az a határtalan hiúság! Ok a németet ép úgy megveték, mint az angolt s az olaszt, pedig mindenik mestere, tanítója bizonyos nemben. A német mint bölcsész s tudós s mint egyetemi műveltségű, az olasz mint művész, s ki egész Európát első tanítá a tudományokra, az angol mint iparos, mint tengerész, mint kereskedő, mint költő, mint hódító, mint szabad. Nagy, eredeti írókkal a francia irodalom kevéssel bír, kellemes és divatos írókkal igen, mit más nemzetek felfedeznek, ő feldolgozza, alakba önti, s tudják magokat divatosokká tenni. XIV. Lajos századának jutott a szerencse, Európában a hangot adni, s azóta is nehezen bírt uralma alól Európa, Angliát ki; véve, kiszabadulni. Hogy magával e nép tele van, nem csoda, ki Párisban soká él, magán tapasztalhatja, hogy a sok magasztaló dicséret s lármás kérdés egészen elszédíti fejét, a mi itt nincs, az mintha nem léteznék. Pedig Cousin, első bölcsésze, német és angol csonton élősködik, s így többi tudósai is vajmi gyakran idegen eszmét dolgoztatnak fel. A mi több, még az ízlés s divat dolgában is műhelyeiben idegen elméket s kezeiket találunk. A gyárosok, rajzoló, dolgosok legjellegesebbjei német, olasz, angol nevet viselnek, — firma francia, de egyéb nem. A bronz, a műasztalosság, a lámpakészítés, a zongoragyár (első négy ház: Erard, Pleyel, Herz, Roller, mind német név), s több más mind idegen nevet ragyogtat, a művészek közt: Scheffer, Winterhalter stb., a bankárok közt: Rothschild, Hot-

tinguer, Löwenbourg, Marquard stb. Azonban a párisi divatnak egész Európa adózója, az idegen kezek munkáját francziának vévén más nemzetek, — nem is képzelik, hogy maguknak hódolnak.

Senki nem tagadja, hogy a francia nemzetnek nagy érdemei vannak, hogy egy és más korban fő szerepet vitt, hogy Európa első nemzetei közül egy, de az minden esetre neveléses, ha magát legelsőnek hiszi, sőt mi több, önmaga hirdeti. És pedig ezt teszi. S most is azt mondja, midőn a rabok közt első, s nem egy más idegen hatalom, de egy kalandor, sőt öngyávaságának rabja. E nemzettel én úgy vagyok, mint a tehetségdus de szerfölött hiú emberrel, elismerem képességeit, de ha kérkedik velők, ha maga magát túlozva dicséri, s másokat gyaláz, elfordulok tőle, s hevemben azt is hajlandó vagyok tőle megtagadni, mi illeti. Kiben semmi, sincs, és hiú, azzal könnyű bánni, az ilyen neveléses egy caricatura, de kiben sok van, de még több hiúság, ez nehéz feladat, hiúságát ostromolván azt gondolhatnák érdemeit is tagadod.

E népet XIV. Lajos és I. Napóleon rontá meg, a rendőrség, központosítás és a dicsvágy által. Az első rabbá, a második a szabadságra alkalmatlanná, a harmadik hiúvá tette. Mint egyéneket rosszul lehet nevelni, úgy lehet hamis irányt adni a nemzetek életének. Ilyen népnél, melynek az autonómiai kormányformáról sem fogalma sem gyakorlata nincs, támadhatnak Fournier-féle rendszerek, nem az életet elemezik, hanem elmés teoriákat szőnek, melyeknek egy hiányuk van: nem gyakorlatiak. Az embert kell venni úgy mint van, és vele így is lehet boldogulni. Az élet itt a földön bajjal jár, a társas élet is, de az bizonyos, hogy annak van legkevesb hiánya, mely szabadságon alapszik. De

csak az a szabadság, mely egész, itt mindent ki lehet számítani, mint a zsarnokságban is mindent, nincs rosszabb annál midőn a kettő összevegyítettik. Amannak képe Észak-Amerika, Anglia, ezé Franciaország, Austria. Ilyen nemzet hasonló azon fogolyhoz, kinek engedelme van kijárni, dolgozni, mozogni, de jelül lábán és kezén egy-egy darab láncz csüng, mi minduntalan gátolja mozdulatait.

A milyen tömegben a nemzet, olyanok egyenként az emberek. Tudatlan mi a külföldet illeti, idegen szokásokat megvető, saját szokásaiban egyhangú s pedant mint nyelvében, magáról sokat tesz fel, másról semmit, — ki két nyelvet beszél, neki az sok, ki három alig hiszi, ki négyet alig foghatja meg. Ha mi jót s szépet lát mi külföldi, elcsodálkozik, hogy olyasmi Franciaországon kívül is van. Egy igen művelt kisaszszony, ki magára vigyázni is tudott, este nálunk lévén, s ezüst thea-készületünket látván, midőn hallá, hogy bécsi mű: „mit, kérdé, hát Bécsben is csinálnak ily szépet?“ Ekkor mi nézénk rá talán csodálkozva, mire ő elpirult, de ép e pirulás volt jele, hogy kérdése lelkéből jött. Talleyrand azt mondá: a nyelv arra való, hallgatni vele. A francziának nyelve arra való, az ellenkezőt mondani. Alig érez valamit, s mindig superlatívval s nagy szavakkal él, mi a németnek hübsch, neki magnifique, divine, sublime. Beszéde egy csöpüfoual, mely hamis arannyal van betekerve. Betanul szavakat, melyek szépen hangzanak, de semmit nem jelentenek. Ő náluk ez üres forma, hozzá szoktak, de az idegen a szavakat valódi értelemben veszi, s csak késő ábrándul ki.

Beszél sokat, de keveset érez. Kérdezősködik oly melegnek látszó részvétellel, s választat már nem hallja,

másutt vagy magán jár esze. Azonban kíváncsi, mint Athenae polgárai azok voltak, kérdez untalan ki vagy? Eleinte feleltem ki vagyok, s mi vagyok, de mindig megbántam. Számúzótt ne feleljen nekik, hideg kebelre talál nálok. És hogy érezne veled, miután hazádról s dolgairól semmit sem tud? Ez az oka, hogy már

1850-ben a republika alatt sem kerestem ismeretségeket, azóta még kevésbé. Annyival inkább nem, mivel a republikánus még hiúbb, hidegebb, tudatlanabb. Természetes, nem igazi republikánus, véli magát annak, — ez egy mód szerepelni, kitűnni, de tele van mind azon előítéletekkel, miket imád a legitimista. A státüsfföre nézve különböznek, a rendszerben nem. Szóval a franczia nyájas, de nem szíves, szavaiban nemes, tetteiben nem, udvari a kifejezésekben, a lényegben nyers, egy egy színes tulipán illat nélkül, egy csinált virág, egy vaslemez, melyet a szín lágynak mutat; mindent ígér, de semmit sem teljesít, első napokban elbájol édes modora, harmad napra undorodik tőle, nagylelkűt játszik pedig önző, egy nagy gyermek, bölcsőjétől kezdve haláláig katonásdit játszik, uniformisban jár már a nevelőben, mindenütt kitüntetésre vár, az iskolában díjt óhajt, az életben becsületrendet, öntudata neki nem elég.

Ilyen a franczia nép, — legalább a párisi ilyen; nem ismerem a vidékit eléggé, de azt hiszem az jobb, mert a franczia fajban sok szellem és józan ész van, s ez a vidéken még romlatlan.

April.

Dinának betegágya jól folyt le, keveset szenvedett, tejláza alig volt, szóval Dubois azt mondá, ha rendelnie kellett volna, máskép és jobban nem rendelkezett volna. De az első dajka csak 10 napig maradt nálunk, fiatal s kövér volt, de aluszékony, tejét éjjel elaludta és nem volt a gyermek számára. Mászt kellett fogadnunk, kinek sok teje van, és a kinek gyakorlata sem hiányzik. De az elsőre tett kiadás 60 fr. oda veszett.

Gizella, Leopoldine, Klára, Bertha megkereszteltették a St. Pbilippe du Roule egyházban. Keresztapja Balassa István, keresztanyja Csepcsányiné, itteni helyettesek Debbeld és neje.

Keleti utazásomat írogatom. Tárgya lesz Törökország, főleg Konstantinápoly, Smyrna, utazás az Archipelli tengeren, aztán Görögország és ennek belseje. Óhajtanám elvégezni akkép, hogy a Pesti Naplóban mint tárczalap, ez évben megjelenjen, és aztán mint külön munka, de természetesen név nélkül vagy álnév alatt. Szerfölött nehéz egy oly világot, mint Sztambul, képek nélkül leírni. A legjobb leírást is csak az értheti, ki e vidéket beutazta. Sok leírást átolvastam, és magában véve egyik sem elégitett ki. Némelyik pontos de száraz, elvesz a tárgy költőisége, másik, mint Lamartiné költői, de hiv képet nem nyújt az elmének. Okvetetlen szűkséges volna ily munkához néhány képet adni.

Leveleimre, miket haza barátaimhoz írtam, nem kapok választ, minden esetre segedelmet sem. Pedig hogy bíztam bennök! Úgy látszik sorsom: csalatkozni az emberekben, és csalattatni az emberek által. Ha

azt meggondolom, mi készséggel segíték én itt másokon, tettem volna otthoni barátimmal, nem tudom megfogni az okot, hogy az otthoniak ily szívtelenek! Ő pedig mi nagy lélekkínba került írnom nekik, de tettem, és hiában. Azt tartom, mindent kövessen el az ember, mielőtt sülyedni s elveszni engedje magát.

Május.

Dinának fejfájdalma visszatér. Sokat szenvedt bele. S annyival inkább elgyöngül, mivel étvágya elveszvé, alig eszik. Ismét a hideg vízhez folyamodánk, az enyhíti de csak pillanatokra, a reakció rá annál erősebb. Gizi ellenben nő, kövér, fejük, — egyetlen öröme anyjának.

Néhány mesét is írtam e hónapban.

A görgei csősz és a tűzok. A biró, a csikós és lia. Lassú víz partot mos. Bandi és Árpád. A rózsza és ibolya. Fél, mint Samu a nadrágjától. 6, volt 156, van 162.

Írtam egyebet is, „Szög és kék szem.“ Es Dinának vettem két metszett képet, egyik ábrázolja a beteg gyermeket anyja ölében, széke mellett az angyal viraszt: „l’ange veille, la mère peut dormir“, másikon az angyal alszik s az anyja viraszt: „la mère veille, l’ange peut dormir“, gyönyörű gondolat. Erre egy verset írtam:

Anyja és Angyal.

Hideg éj van, sötét éj van stb. stb.

Június.

Magunk se tudjuk e nyáron mi tevők leszünk. Eszünkbe van Mimit Forges-ba vinni, közel Párishoz, hol egy fürdő van. Kirándultam oda, egy kis szomorú falucska, s a fürdő egy pocsolya, — mint Magyarországon a vidéki fürdők, de foganatosnak mondják. Mimit oda vinni szándékoztunk, Dina később tán a tengeri fürdőbe menendett. . . . Már a szobát fel is fogadtam, midőn más terv került elő, t. i. hogy mind Creuznachba menendünk. Engem e sokféle terv megzavar, munkámban meg-megakaszt. De még inkább megzavar Dina állapota, mely teljességgel nem akar javulni. Szép és hó napok járnak, mikor ő kevesbet szenvedett máskor, és most még többet szenved. Étvágya elveszett, éjjelei is roszak, reggel felé alszik jobban, dél felé kel föl, de alig van talpon egy óráig, megrohanja fejét a kin, és egész nap pamlagán kínlódik, használva hol mustárboritgatást, hol hideg vizet, hol kezemet tartom fején, minek magnetikai hatása volt eddig, de néhány nap óta ez sem használ oly biztosan. . . . Elmentünk egy orvoshoz, kinek neje somnambule, s az a Dina betegségét elég jól irta le, bár óvakodánk vele bár mit tudatni. Eltalálta azt is, hogy 8 év óta beteg. Irt rendelményt, s Dina másnap hozzá fogott. Én sem nem tanácsiam sem nem ellenzém, mert a felelőség nagy, és én nem vagyok szerencse embere. Egy orvos látta a rendelményt s czélszerűnek találta orvosilag a szereket.

Így tartott ez 10 napig, midőn Balassa orvos irt, hogy Dina a tavalyi curát ismételné, és aztán menne Creuznachba. Dina ezt választá. Én nem merem tanács-

Jani, de e határozat nem tetszett. Nem szeretem ismételni a mi egyszer nem használt. A somnambule minden esetre tisztán látott, természetesen más kérdés a gyógyszereket eltalálta-e. . . . De nem sok-e: a betegség székét ismerni? . . . Tehát Creuznachba megyünk... Azonban Dina szenved, 10—12 napban alig megy ki, csak ha kénytelen; örül ha nagyon nem szenved, de türelme, s méltán, elvesz; — eddig főleg csak tében volt beteg, ime most nyárban is. Minden kisiet a szabadba, minden örvend a szép napnak, minden élvez, — ő szobában s kínlódva tölti napjait. Avagy krízis volna ez, az időszak változtatás? A hideg douche-val felhagyott, a somnambule azt nem helyeslén, pedig ha nem gyógyít, de legalább enyhít. . . .

Minden esetre ez év szomorú év volna, ha Gizella nem volna itt, de ő szép s beteg anyját föl-föderíti. Dajkája elég jó asszony, saját gyermekét mióta elvált tőle, elvesztvén, Gizit annál jobban szereti. Ügyes is, s ha egyebet a háznál nem lendít, a gyermeket jól táplálja és ápolja.

Még aprilban, mikor a császár magyarországi utazása alkalmából az amnestiáról beszéltek otthon a magyarok, itt a száműzöttek, írtam egy költeményt: „A két száműzött.“ „Nagy harcunknak vége, győzött ellenségünk stb.“ összesen 228 sorból áll.

E hóban Keleti Utazásomat folytatom, és holmi apró verseket persa költők után fordíték magyarrá. De nem haladhattam kívánatom szerint, — ha hon vagyok mindig szenvedő Dinám előttem, ha kimegyek untalan rá gondolok, este ápolnom kell, — csak azon pár reggeli órám marad míg ő tovább alszik, de akkor is ezer meg ezer aggodalom gyötör. Szóval életünk szomorú, bár jó képpel túrjuk a változatlant.

Július.

Egy sűrű ívnyi iratot köre nyomattam, melyben szólok az amnestiáról, s adom röviden a magyar emigratio történetét, főképp Kossuth magaviseletét itt és Amerikában, miután ő a legfontosabb személy, hivatkozva az akkori lapokra, hitelesség végett. Természetesen rosszalom azok tettét, kik az amnestiát elfogadák, mert most ezzel Austria nagylelkűségét, — mi nem az, — mintegy megerősítik. A lengyel és olasz emigratio előtt magunkat szégyenelhetjük, kik 10—20—30 év óta szenvednek és reménylenek. És épen azok mennek haza, kik'itt nem a szükséget, de az élvezet unták meg.

Ama könyömást 100 példányban huzattam le, és adandó alkalommal haza küldendem. Célom benne a nemzettel Kossuth botor eljárását is megismertetni, — különben ez egy neme a megtorlásnak, miután ő hon ellenem proklamatiókat terjesztget, mint Makk ezredes nekem ír, ki ezzel egykor 1853-ban hon megbízva volt.

Ide jött Kandó Kálmán, 1848-ban országgyűlési követ, kinek igen megörültem. Neje is vele jött. Okos ember s jó hazafi, Kossuthnak soha se volt csodálója, de utóbb azt tapasztaltam, igen is számító, tartózkodó. Minden szívességgel valék iránta, idegen iránt, ki a nyelvet nem búja, s maga mondá, mikép készségem szinte megzavarja; de utóbb magamat is tartózkodóvá tett magaviseletét. Politikáról szólván vele, rendkívüli ellenmondásokba esett: mondta ezt, tette amazt, rosszalott valamit, de hozzá tévé, mikép azt nem merné ki-mondani, hogy balul ne ítéljék meg, pl. Kossuthra nézve, kit ő, mint mondá, mindig úgy ismert mint a milyen.

Az amnestiát is helyteleníté és oda ment Andrásyhoz, s azt mondá neki: tőle várják, hogy Széchenyi István helyét elfoglalja stb. Baráti készségemet is így köszönte meg, nem tudott szavakat lelteni érzéseit kifejezni, — megvallom, igen szíves örömmel fogadtam; — és később jövén mások ide, részint otthonrul, részint emigránsok, kikkel én nem találkozom, — ő csaknem kimaradt tőlünk, s elutazván minden búcsú nélkül, egy új sebbel többet hagyott szívemben.

Majd négy hétig volt itt, többnyire szobában ülve, semmit nem látva, hanem beszélgetve magyarokkal, pipa-füst közt, táblabíró módra.

Néhány verset írek: „Magyar vagyok, magyar mágnás“, két arczkép, egyik egy hazafi-, másik egy fajult mágnásé.

Arany Jánoshoz: „Szomorú a vándor száműzött élete“, feleletül arra, melyet E(gressi) G(ábor)hoz intézett, ki amnestiával Viddinből visszatérvén, piszkos íratott nyomatott az emigratio ellen. Elküldtem Aranyak, de választ még nem kaptam.

Huszárdal: „Huszár voltam, édes hazám huszára.“

Egy mást: „Szellős tetőn áll Világos.“

„Száműzött emlékei“, mely így kezdődik:

„Mint gyermeket tettek mik boldoggá hajdan.“

Augustus.

Dina, Mimi, Gizel, s velők Mari és a dajka a múlt hó végén Creuznachba mentek. De mihamar rász hallék róluk. T. i. egy kis olasz leánytól Mimi elkapta a számárhurutot, tőle elkapta Gizel, s Dina a nélkül is rosszul lévén, a nyugtalanság és álmatlanság gyöngeségét

még nevelte. Borzasztó azt a fojtogató köhögést hallani. Hozzá járul, hogy Mimi nem fürödhet, pedig a Creuznachi útnak egyik főczélja ez volt. E szerint mindig csak panasztele leveleket kapok. A sors az mi üldöz minket, minden lépésünk roszul üt ki, minden.

S valóban csak oly emberekkel hoz érintkezésbe, kik velünk az emberi nemet méltán megutáltathatnák.

Fröhlich, Pestről, szinte itt járt. Ő bankár, s 1848-ban miniszteri tanácsosunk volt. Ezzel is úgy jártam mint Kandóval, szíves készséggel elrontottam, elkényeztettem. Ha valami, az ily tapasztalások talán kijózanitnak. Szíves leszek de hideg, tanácsot adok, de nem fáradozom mint tettem eddig, a kevés szolgálatot az emberek jobban megbecsülik mint a sokat, ez csak követelővé teszi, s vége mindig hálátlanság. De én nem szeretem a számításon alapuló életet, — mindent természetesen szeretek, tenni vagy nem tenni, csak diplomatizálni nem!

Egyúttal megemlítem itt Országot. Ez is emigráns. Evekig nem jött hozzám. Végre a szükség hozzánk szorította. Ő photographiára adta magát. Dina is igen szeret másokon segíteni, a mit maga nem tehet, mással téteti. Annyi képet csináltatánk nála, s annyi embert küldénk neki, hogy íme egy év alatt nem csak minden adósságait kifizette, de néhány száz frank készlete is volt. Maga Dubois orvos családja, kit hozzá ajánlánk, több száz frankot nyeretett vele. Azt is kieszközlők, hogy műhelye, mi a rendőri szabály ellen volt építve, a préfet által, — nagy nehezen, — mostani állapotában hagyatott míg újat építtethet. Szóval, a nyomorból jólétre emeltük, mint írta, mondá százszor.

E hetekben szándékom volt valamit haza küldeni, s ily esetben, az otthoniak miatt, szeretem, hogy az

irat ne az én kézírásom legyen. Eszembe jutott őt kérni meg. A legnagyobb készséggel megígérte. . . . Másnap visszaküldte, hogy nem teheti a munkát, mi egypár óráját vette volna el. Különben ez Ország hóbortos ember, az osztrák seregből, hol őrmester volt, desertált 1848-ban, nem méltó róla beszélni, — de e szívtelensége mégis fáj, épen mivel őt inkább a természet emberének hittem. Mennyit fáradtunk mi, hogy segítsünk rajta, napokat tölték el dolgában, — költék, hogy pénze legyen, kértünk mellette, irtunk mindenfelé, meghívtuk magunkhoz gyakorta, egypár ezer frank hasznot csináltunk neki, és ő egy ív lemásolását megtagadta nekem. Engem ez nem zavart meg, volt kívül leíratnom, de azt gondoltam, ő örülni fog, ha alkalmat adok neki értem valami csekélységet tehetni.

Nemde a sors az embereket mondva válogatja ki s küldözi életünk útjába? . . .

Írtam egy verset: „Diófa.“ „Ülök itt külföldön diófa árny alatt stb.“

Különben keleti utazásomat folytatom.

September.

Ámbár én óhajtottam volna, hogy Dináék még Creuznachban maradjanak, Mimi fogván már a fürdőket vehetni, azonban Dinának ott nem volt nyugta, és visszajöttek. Egyik sincs jó színben. Dina megfogyott, Mimi is, ki már keveset, és Gizel, ki éjjelenként még sokat köhög. Csak Mari és a dajka néznek ki jól.

Azonban alig telék bele két hét, gyönyörű őszi idő járván, mindháromnak javult egészsége. Dinának étvágya megjött, talán a fürdő hatása is most kezdi magát érez-

tetni, — Mimi is veszi magát, Gizel köhögése kevésbé kínos.

Néhány látogatónk is volt. Bésánék, egy agglegény és aggleány, Dina régi jó barátai, kik Párisban akarják a legközelebbi éveket eltölteni, de előbb még Angliába, innen Olaszországba mennek. Bulyovszkyné, ki most Pesten a legjelesb színésznőnek tartatik, ő egyszerűsrimd ír is, — férje 1848-ban nálam fogalmazó volt. Batizfalvy orvos, ki Székely Józseftől, hajdani patvaristántól levelet hozott, s egy regényét, Liliputi Tóbiást. Itt van két magyar festő is, kik Coignet-nál tanulmányoznak, egyik Madarász, eszes fiú, nagy hajlama van a kritikára, mi rász jel művészen, mert ritka dolog, hogy nagy kritikus nagy művész is legyen, — másik Klimkovics, ez már idősb, ő otthon sok arczképet festett szorgalmas ember, de nem teremtő ész, s alig hiszem, hogy valaha kitűnőt alkothasson. Jámbor és rendkívül becsületes ember, de korlátolt tehetség.

Később jött Vukovics, s vele neje, leánya, fia, kiket ő 4—5 év óta nem látott. Leánya igen szép leány, valóságos szerb typus, sugár, fekete, piros, még gyöngé, s leng mint nád a szélben. Fia 7—8 éves, furcsa kis gyermek, csaknem mindig nálunk volt, nem szeretett lótni-futni a városban. Az egész család sokszor volt nálunk, ebéden s este, közel fogadván én szállást nekik. De Vukovicsné nem mulatságos asszony, egész nap heverészni szeret, otthonról mit sem tud mondani, miután Csehországban leány testvérénél él, s inkább hallgatni szeret mint társalogni. Marcsa, leánya, még igen fiatal, minden esetre korán érőnek esztét nem lehet mondani, — de bizony szép alak; jó rá nézni. Maga Vukovics igen öregszik lelkileg. Este 8—9-kor már papucsot ölt, mihamar szunnyadozik, kivált ha nincs idegen, reggel

korán kél, pedánt mint egy agg katona, nehézkes mint vén asszony, mint diplomata latolgatja, mit mondhat mit nem, s ha már e miatt is nehéz vele társalogni, hozzá járul, hogy lelkét a száműzés igen leverte, s eszméi, nézetei tetemesen megváltoztak. A múltat ő most egész más szemüvegen nézi. Meglátszik rajta, hogy Londonban él, és a Timest olvassa naponként. Hol a sükr hiányzott, ő ott hibát keres, különbségeket tesz, mik helytelenek, az 1847/8-ki diaetát kárhoztatja, az april 14-iki (1849) trónvesztést helyesli, szabadságot pártol democratiát nem, a régi Magyarországot szereti mert historiai, az újat nem, mely élő nemzetiségeken fogna kelni. Ő nem kér amnestiát, mert gyávaságnak tartja, de Gorovét, mivel barátja, nem kárhoztatja, hanem másokat igen, kik nem barátjai. Azt nézi mit ki, nem azt, ki mit tesz?

Én utazásomat írogatom, s benne sebesen haladok. Azon munkámban, melyet 1850-ben írtam, s németre is fordítottam, sok van mit itt most felhasználhatok, nem adván ki e munkát, bár szép ajánlatot tőn egy berlini könyvtáros.

October.

E két hóban írtam S. Pataki növendékek czím alatt, az 1848-ki forradalomból egyes epizódokat, költői énekekben, nagyobb része élt s Patakon tanult ifjak tetteire vonatkozik. Az összes munkácska 1—XXIV számot tartalmaz. I. Ifjak. II. Szabadság. III. Kibékülés. IV. Zavar. V. Kísértet. VI. Harcz. VII. Ákos. VIII. Gyula. IX. Pál. X. Vasvári. XI. Kálmán. XII. Czikó. XIII. Zoltán. XIV. Ödön. XV. Bertalan. XVI. Lajos. XVII. Péter

Pál. XVIII. László. XIX. Bála. XX. Pista. XXI. László. XXII. Sándor. XXIII. Tóbiás. XXIV. Huba ítélete. Az egész mintegy 52 4-edrét lapot tesz, 12 lábas, négy soros, váltó rímű versben. Így kezdődik:

„Ott hol a csavargó Bodrogh fűzes partja,
Zemplén határain Patak várát éri,
Egy kolostorszerű ó épület boltja
Csengő falát sok száz ifjú hang kíséri.“ stb.

Ha elismerést talál, óhajtanám ilyesmivel a főrra: dalom érdekét életben tartani. Mint mindennek, egy harcznak is emberi alakot kell magára öltetni. Embernek csak az érdekes mi emberi alakot hord, — ez lelkesíti fel az ivadékot, s ki a szabadságot nem szereti, fogja a hírt s dicsőséget szeretni. Ha Homér, Hectort s Achillest nem nevezi meg, ki emlékeznék most Trójára és azon nagy harczra? Minden szent harczot kell hogy bizonyos nevek képviseljenek. Ez a legbiztosabb mód emlékezetét a túsának életben fentartani. Bár ihletettebb tollak fognának hozzá. Petőfi nincs, Vörösmarty se, ki e téren azzal nem vetélkedhetnék, Arany maga is rab hon, a mennyiben rab a haza. Minden népeknél meg vannak a nemzeti harczoknak énekeseik, a finnek-nél is, csak mi feledkeznénk el a bajnokokról?

Ha egy év múlva újra elolvasom, és meglehetősen találandom, és ha módomban lesz kinyomatni, tenni fogom, s igyekszem az országba bejuttatni, — hogy mint szikra itt-ott lángra gyújtsa a szunnyadozó kebleket.

Én mindig és mindig hazámról gondolkodom. A mit teszek, érte teszek, minden számításomnak végcélja

ez. Nemcsak az emberek hálátlanok hozzám, de a nemzet is, — mindegy, szolgálnom őket annál nagyobb érdem, ki az elvet, a szabadságot nézi, azt oltára mellől nem idegenítheti el esztelen szolgálóinak serege.

Pedig még mindig borzasztó nehézségekkel küzdök azon gazember csalása miatt, és csapások miatt, miket a sors még utóbb is rám mért, és miről nőm semmit nem tud. Annál keservesb a küzdelem és szenvedés, mivel titkolnom kell. Minek tudatnám vele az ilyet? Őt betegsége eleget kínozza, ne súlyosbítsuk azt erkölcsi kínokkal.

Néha két-három hétig folytonos rettegésben élek. Ilyenkor minden munkára képtelen vagyok. Éjjel nappal párolog fejem mint tűz fölött az üst. Végre is nagy megaláztatásnak kell magamat alá vetnem, de úgy vagyok velem, mint a félénk, ki előre retteg az éjtől, mely még csak közeledik. . . . Hányak nem írtam haza, legközelebb rokonimnak, legrégebb barátimnak, olyanoknak, kik mint nagy lelkek tisztelteinek; mind hiában! hallgatnak mint a sir, egypár felelt hidegen, s nevetséges kifogások mögé búvá. A száműzöttek nincs hazája, sem barátja, — ki tart tőle? hisz úgy is oda veszünk, azt gondolják, ezt gondolják azok is, kiket egykor jókkal lekötélteztem, — ő nem jövend többé vissza, s így előtte nem fogunk pirulni.

Ha neveik során végig megyek, átfutja lelkemet a boszu mint egy hideg láz.

Hajói meggondolom, azt kell hinnem, hibáztam. Ellenségeimhez kellett volna fordulnom. Valóban úgy van! Barátim mindig czudarul bántak velem, s azok, kiknek szolgáltam, — ha értem s nőmért valaki valamit tőn, az mindig egy volt politikai elleneim közül.

November.

Havonként még mindig kijárok Meudonba, Iréné sírját meglátogatni, de kedves képe mindinkább enyészni kezd, felejttem kecses mozdulatait, örömeimet egykor, s fő' oka ennek nem az idő, hanem Gizel, ki üres helyét elfoglalta, s naponként fejlődvén ő az ki elbájol. Gizi nagyobb, erősebb, élénkebb, mi ruhaneműeket Iréné halálakor viselt, az csaknem jó illő Gizira. Hozzám, mint Iréné, Gizi is legjobban ragaszkodik, részint mert ritkábban lát, részint mert négy nő közt a házban férfin magam vagyok, aztán mindig új-új tréfákat csinálók vele. Ő igen hasonlít Irénéhez, mintha ez támadt fel, s született volna újra benne. Még mindig köhög, de nem nagyon, s könnyen tűri.

Dajkája elég jó, kissé rest, de jó s bő teje van. Nem válogató, de szereti az ajándékot, magából semmire, még ruhára sem akar, költeni. Veszekedni hajlama van, csak tőlem tart. írástudatlan, de esze van, s ravasz mint minden őstermészet.

Gyönyörű az ősz, oly meleg, oly állandó, oly száraz mint az 1834-ki volt. Mind a búzatermés jó, mind a szüret dús, s ideje is, mert 1850 óta mindennek ára kétszereződött. A kenyér 3-szor oly drága, a bor 10 s. helyett 20, a szállás is, és így minden. Ha ez év is szűk termést hozott volna, nem hiszem, hogy politikai forradalom nem ütött volna ki.

Beranger a híres népköltő, Lamennais a népszónok meghaltak. A kormány lehetetlenné tőn minden demonstratiót. A császár amazt a maga költségén temettette el, — szegény Berangert jobban meg nem gyaláz-

háttá volna. Ügyetlen fogás is volt; a nép szánta s nevette a zsarnokot, ki mint képmutató, a szabadság emberének koporsójánál gyászt ölt. Azonban e nép most hallgat, még nevetni sem mer, annál kevésbé szólni vagy ellenmondani. De lánczai közt is hiú, s pirulás nélkül állítják írói, hogy ő a civilizáció fáklyavivője. Nem fáklya az mit emelsz, a bilincs vége mit feltartasz, — csak nézd meg jól, te gyáva s hiú faj.

Mészáros írogat néha, mindig New-Yorkban van, mint tanító. Az apa és ő a tanítója három fiúnak. Állása mint házi baráté s családtagé. 1858-ban Európába visszatérni szándékozik. Amnestiát nem akar, bár ő megkapná, — hajdani barátai, mind tábornokok, mint Kempen a rendőrminister, mind szószólói. De ő csak úgy menne vissza, ha az ítéletet, mi ellene hozatott, megsemmisítik, és pedig folyamodása nélkül. Nem hittem ily szilárdnak őt, ki mindig Ausztriát szolgálta 1848-ig. Talán inkább a becsület, sem mint az elv szempontjából cselekszik így.

Teleki L. is volt nálunk. Ő vele már 2½ év óta nem találkozónk. A nélkül, hogy okát adta volna, egyszerre csak kimaradt házunkból. Ő oly furcsán viselte magát irányomban fontos pillanatokban, hogy elmáradását ha nem értém, de nem is sajnálám. De ezen hidegségem kezdé őt bántani. Ő nervózus és ingatag ember. Minden hívás nélkül most újra eljött. Engem nem talált, csak Dinát, s mondá neki: ne beszéljünk a múltrol, hanem legyünk jó barátok. Másodszor is eljött a nélkül, hogy én hozzá mentem volna, csak ekkor hagytam nála kártyát, — de ő másnap elutazott. Ő mindig vándorol, mint az örök zsidó, sehol nincs nyugta, csodálatos egy természet, elveiben erős, tette soha el nem határozott, bátor de egyszersmind népszerűség

vadászó, büszke de hitvány emberekkel is teviszonyba lép, a kit gyűlöli azt üldözi, de kétértelműeket sem vet meg mint tennie kellene. Kár érte, mint szónok igen ügyes, kivált ha felelni kell, mint státusférfi nem lát helyesen, mint forradalmi ember használhatlan.

Fülepp is eljött, kit szinte rég nem láttam. Ő is Kossuthnak akart hódolni, midőn csillaga itt künn fenragyogott, bár mint okos ember már honn kárhoztatta; de nem látta hasznát, megvetve bántak vele, mint Vukovicssal is, és így visszavonult. Amnestiáért folyamodott. Megkapja, hisz ő mit sem tett, s nem foghatom meg, hogy eddig miért nem folyamodott. Rest, lassú, de eszes, értelmes, s csaknem jesuitailag finom és édes ember.

December.

Utazásomban kissé lankadtam, mivel kiadó iránt biztató választ nem kaptam. Csengery üzent, de még nem bizonyost. Kemény, a rost, nem is válaszolt.

Az amerikai pör februárban fog eldőlni. Jött egy törvényszéki irat, mire itteni ügyvédek véleményét kelle megszereznem. Sokat fáradoztam, míg benne czélt értem. Sok ember ígér, szavát ritka tartja. Végre megtörtént. Hasonló véleményt kell angol ügyvédtől is kieszközölnöm, mi pénzbe is kerül. Ez is lassan megy. Mayer és Vukovics közbenjáróim. Csak legalább aztán nyerénk, — ez a mire számítunk azon nagy összegből, mit ama nagy gazember elrablott. Kevés a mit megnyerénk, de mégis nagy segedelem lenne, s nagy csapás ha nélkülözünk kellene. Az összeg mintegy 25—28,000 frank.

Othon Dina a kormány ellen megnyerte azon összeget mit az én birtokomba fektetett, 5200 pftot, és annak kamatát 1850 óta. Anyám igénye is elismertetett, kinek apám adósa volt, ez 6000 pft., és kamata 1815 óta. Szemere Pali is átengedte Dinának a birtokot, nagy nehezen, mi sequestrálva volt, s miért Dina 1849 óta az árendát neki atyafiságosan fizette az agióval együtt. E birtokrészt 5000 pftért kapja meg Dina, és megér 8—10,000 pftot. Egy pört is nyertek Dina és testvérei gr. Wolkenstein ellen, miből Dinára 6000 pft. esik. E szerint Dina vagyona e pörök folytában (anyámét bele nem számítva) mintegy 16—18,000 pfttal szaporodott. Igaz, Palinak árendaképen, 1849 óta 3600 pftot fizettünk, és így e pénz nekünk most csak visszafizettetik, s talán nem is egészen.

Mind erre nagy szükségünk volna. Dina elhatározta ékszereit eladni. Fekszik benne 20—30,000 frank, s Dina beteges lévén, 1848 óta soha nem hordta. E tőke eddig heverhetett így, de most nem nélkülözhetjük, bár mi jó gazdák vagyunk mindketten, ennek is van határa, s kell gondolnunk a gyermekekre, kik nővén a kiadást öregbíteni fogják. Mint mindenben, Dina ebben is nemeslelkűnek mutatkozik.

Jolán, ki nagy-anyja házát elhagyta, férjhez ment Balogh Zoltánhoz, ki Dr. Balogh fíja, költő és festész, de könnyűvérű ifjúnak mondatik lenni. Jolán ezt nekünk meg sem írta, kit mi itt öt évig neveltünk, s rá Dina sokat áldozott.

Septemberben Hosszufalussy Ignác közel atyámfia holt meg. Anyja testvére volt apámnak. Több gyermeket hágy maga után. Mintegy 59 éves volt. Mulatságos költői lelkű ember, jó szívű, rósz gazda de szerencsés, szíves atyafi, azért én fölötte sajnálom. Írtam neje-

nek, de nem felelt, nekem nem mernek írni. Apródonként eltűnnek azok, kiket szerettem, kik életem hajnalán az első alakok voltak, mikkel találkozám, még néhány év és ha haza térnék, új embereket találnék, kiket nem ismerek. Barátimat a temetőben kellene fölkeresnem, így lesz nekünk idegen a haza, a föld s ég ugyan az, lakói mások, ismeretlenek. Gencsy L., Szepessy József és László, ez alispántársam, Szathmáry J., ki főispáni helyettes volt s jó atyámfia, Szunyogh R. tanulótársam és 1848-ban követ, Vörösmarty a nagy költő, Szczraere Gyuri kedves atyámfia, Okolicsányi F., jó szomszédom, Zoltán J., státtisztikár ministeriumomban, Gortvay jogtanárom, stb. mind ezek elhaltak, s leányaik férjhez mentek, fiaik megházasodtak, kiket én mint gyermekeket ismerem. Bajzát a jeles író szél ütötte, Petőfi a nagy, a legnagyobb költő nyomtalanul elenyészett. Hol halt meg? Melyik csatában? Hol fekszik? senki sem tudja. Feltűnt és eltűnt fényesen és ragyogva mint ég világa.

De ha a jelesek, a régiek elmennek, támadnak-e újak s nagyok? Ó nem, 1848 óta semmi téren nem támadt egy jeles. Sem költő, sem író, sem művész, sem hazafi, som nagy áldozó férfiú nem támadt, még a régi jók és jelesek is eltörpültek. Klauzál a vén banya megházasodott, Szentkirályi a nagy ész orvosi pályára adta magát, Deák társalog, elméskedik, dohányoz és heverész, sem nem tesz, sem nem ösztönöz, Széchenyi I. még mind az örültházban ül, — de nem örült, Eötvös ír de nem mint régenten írt — Apponyi és conservatív társai oldalt vonultak, a kormányt nem segítik, de a nemzetért sem tesznek semmit. Hiszen ha a papság és az aristokratia hazafi s áldozni kész volna, évenként

milliókat áldozhatna irodalomra, iskolákra, intézetekre, színházra, lapokra, szóval olyanokra, mik által lehet és szabad a nemzeti érzelmet támogatni s fentartani. De nem teszik, mert nem akarnak áldozni. Ha szóból mind ez kitelnék, azt pazarolnák. Csak igaz az én hitem róluk, a magyar arisztokratia minden nehéz pillanatban gyávának mutatkozik. 1848-ban hallgatott, sem a királylyal sem a nemzettel nem tartott, tetteleg nem, maga detronizálta magát; most tekintélye s pénze által óriás dolgokat vihetne végbe, de nem tesz semmit, akkor vért, most pénzt kellene adnia, s ő ép e kettőben fősvény. Pedig mi könnyű volna most az elégtelen nemzetet vezetnie! Azt tudtam, hogy nem hazafiak, nem elv emberei, de csaknem föltevém felölök, hogy ha hazafiságból nem tesznek, tenni fognak boszúból a kormány ellen, mely a hatalmat kezeikből kicsavarta.

Nem, e léha fajt semmi nem képes felvillanyozni. Ha címét s pénzét meghagyják, taposni enged magán. Még a becsületézés is kihalt belőle. Ily esetben mit várhatni tőle? Majd eljön az orkán és elsöpri mint szemetet a haza színéről.

Több utazó ifjakat láték itt. Mi tudatlanok, mi léhák, mi hiúk, és mi korlátoltak! Ez nálok annyira megy, hogy a szépet s nagyot még a külföldön se csodálják. Nemcsak tudományos vágy nem él keblökben, de hazafiság sem. Az 1848-ki ifjúság legalább lelkesedett volt, a mostani ez sem, élvezni s öltözni szeret, s nem a hazát szereti, de az osztrákot gyűlöli, — mivel divat. Ilyen a mostani ifjúság. És ha ezek férfiakká válnak, mi lesz akkor a szegény nemzetből? Sem nem gondolkodnak sem nem éreznek, még csak nem is emlé-

keznek, — ha velök 1848-ról s az előtti dolgokról beszéltek, bámulva kérdezik, mi ez és ki az?

Haragomat alig vagyok képes ilyenkor elfojtani. Szegény, szegény hazám! Bizony elgyengültél! Úgy látszik, az 1848-ki láz teljesen kimerített. Szomorú látni mint szenvedsz, de még szomorúbb látni gyermekeid mint elveszték az ősi erőt!!

1858

Január —Páris

Cornidesz, magyar emigráns, ide jövén egy találmányát felhasználni, öt hetemet vette el vele. Ő selmeci növendék, egy bányász és hámoregyesület élén állt hon, és 1848-ban guerilla-csapatot állított és tüzes hazali volt. Azóta mindig Londonban élt és több találmányokat csinált. De csak egyet akar most kizsákmányolni, T. i. az üvegfestést. Találmánya főképp abból áll, két üveglapot chemice összeolvasztani, miszerint az üvegfestés belől lévén, a festés így letörölhetlen. Égetett üvegfestés most igen drága, egy koczka láb 150—200 francba kerül, az övé, a legszebb, sem jön 50 francnál többbe és örökös. Ugyanilyent opaqueot is csinál, mi bútorokba porcellán és érez helyett alkalmazható és valóban szép hatást csinál. Ablakokra használva az üveg átlátszó marad. A házaknak e díszítmény új szépséget kölcsönözne. Ő e találmányát egy angolnak eladta, ki neki évenként 300 fontot kötelezett, de bukófélben lévén, nem képes

kötelezettségének eleget tenni, így ő maga akarja itt létesíteni.

Tervem volt részt venni a vállalatban. Lehetetlen, hogy hasznos ne legyen, mivel szükséget pótol, ékesít és olcsó.

De ő hirtelen Angliába utazott, harmadik nőt veendő, — s ezzel nekem tetemes kárt csinált. Úgy látszik, nem állandó terveiben. Untalan ingadozik. Eszes ember, de állhatlan, ha nincs ki vezérelje.

Amnestiáért is folyamodott. És ez most érkezett meg. Kérte, mivel vagyonát reményű visszakaphatni, de hon maradni nem szándékozik. Sok fátum érte. 1850-ben neje utána volt jöendő, s lovai elragadván, kocsija felfordult, meghalt, s vagyonát a kormány lefoglalta. 1852-ben ismét megházasodott, de 1856-ban nejét s gyermekét tiz nap alatt elveszté. Egy gyermeke él. Most vett nőül egy angol leányt, kivel azonnal 20,000 francot kap, később többet. Jó ember, jó férj, házi életet kedvelő, s örülnék ha itt telepednék meg egykor.

Szörnyű nap volt január 14-ke. Napóleon a nagy operába menvén, három gránátot hánytak kocsija felé, s ő s neje csodálatosan épen maradt, de 150 sebesült meg és hét belőle meg is halt. Én csak másnap a lapokban olvastam. Szörnyű az izgatottság. A belügyminiszter leköszönt, helyébe egy tábornok neveztetett ki. Rendkívüli törvényt nyújtottak a követház elébe, miszerint a kormány mindenkit elfoghat, internálhat vagy coloniákba szállíthat. A merény okozói Orsini, Rudio, Pietri, Glomez, mind olaszok. Az első, ugyanaz, ki 3—4 év előtt Majlandból csodálatosan megszökött. Körte alakú volt a gránát, megtöltve fulminánt mercure-porrall; súlyosb végén 10—20 capszula volt, úgy hogy akármikép sújtattott, el

kellett sülni a gránátnak. Magokkal Angliából hozták. Orsini volt a fő, a többiek kezében pusztá eszközök.

Mondják, a császár le van hangolva. Hívei dühöngnek. A sereggel dühös üdviratokat szerkesztetnek mellette s Anglia ellen. Két lapot elnyomtak, a lánczot e nemzet testén még összébb vonták. Különös, míg a nyilvános szózat dörög a gyilkosok ellen, a titkos szó mind mint megváltókat nevezi. Borzasztó hogyan el lehet nyomni egy nagy nemzetet. Ki egykor ez idő lapjait olvassa, nem fog mást olvasni mint undort a merénylet ellen, pedig az általános vágy egészen ellenkező. De ez hallgat mélyen, ki szólni mer bárhol s bármi szelíden, tömlöczre ítéltetik. Itt még a vélemény sem szabad, a gondolat sem, s e nép annyira megromlott, hogy lelkét is rablánczra engedte fűzni.

Nem volna itt az idő megtágítani e bilincseket? Ha Napóleon békében akar uralkodni, egyetlen eszköz visszaadni e népnek erkölcsi becsét a szabadság által. Ő most csak mint gát áll, legyen vezér, ezt követik, azt szétzúzzák. Ki annyit tesz mint ő, az e hiú népet megnyerhetné, de engedje szólni s véleménynyel bírni. Sok dicsőség, kevés szabadság, szabad szó, ez kell neki. De itt most semmi és senki nem szabad, még a levegő sem. Ennyire nép Nero óta nem sülyedt. Soha nem láttam egyénileg ily gyáva fajt. Ha lapjaiban nem szólhat, magát senki sem meri veszélyezni. A lapok most csak speculatio képviselői, azok tehát félnek, — s egész Franciaországban nincs ember, ki polgári kötelességét, önfelelőssége terhe alatt, teljesíteni merné.

Ily gyáva nép nincs a föld hátán. A centralisatio tökéletesen megromtotta. Együtt mer nagyot tenni, egyenkint félénkebb a nyúlnál. Egy rendőrrel egész Parist lehet kormányozni. Minket 1848-ban két birodalom típot

le, e nemzetet egy személy és saját katonái fűzték bilincse, keményebbre az ausztriainál, gyalázatosbra a muszkánál, — mert a muszka nép nem ismeri a szabadságot, de a francia már volt szabad, sőt, — valóban kaczagjunk rajta, — a civilisatio vezéreinek nevezik magokat most is . . .

Kezdtém a Pesti Naplóba párisi leveleket írni, Lipolda név alatt, mi Dinám neve. Tárgya irodalom, szokás, erkölcs s efféle lesz, minden a politikán kívül. Hetenként egy levelet írnék, — ha t. i. megengedik hon s nem kívánják ingyen. Várom a választ, azonban írom és ir Dina is.

Írták Pestről, Heckenast keleti utazásomat kiadja, mint tárczát lapjában; egy ívért másnak 30 pftot, nekem 50 pftot adand. Azután könyvben jelenne meg.

E kilátás kedvet adott új erővel folytatni munkámat. Dolgozom szorgalmasan. Törökországi utam leend 300 —330 lap in 4-to sűrűn, s februárban reménylem bevégezni. Egyszersmind tisztáztatom. Görögország kevesb lesz, talán 200 lap. Az egész két jó kötetet fog tehetni. Komolyan írom, hogy tanulságos legyen, a magyar nép a török népről most semmit sem tud, — pedig szomszédok századok óta.

Február.

Cornidesz megjött új nejével, s bár szállást is fogadott, haza utazni kénytelen volt. Oly ügyetlenül vitte dolgait, hogy bár maradni s dolgozni akart, önmaga tette a maradhatást lehetetlenné. Tanácsot adtam neki, otthon mint s kivel vitesse ügyét, különben mindent el fog rontani. Kételyek örökös játéka ez ember, s alig hiszem, hogy valamiben czélt érjen. Terveire építvén, nekem

2000 fr. kárt okozott, miről nem tud semmit, nem akartam e felfedezéssel lelkét terhelni.

Találmánya által, ha okosan vitetik, roppant vagyont szerezhet.

25-én kezdődött Orsiniék pöre. Jegyet ígértek, de nem kaptam meg. Orsini mint politikus lépett föl, ő Róma elnyomatását s Európa szabadságát akarta Napóleonban megboszulni. Gomez mint szolgája munkált közre, Rudio gyöngye fiú volt, Pierrit tudta mit fog cselekedni. A 2-ik kivételével mind halálra ítéltettek. A menekültek ellen a francia kormány mindenütt lépést tőn, még Ausztriában is. Belgium új törvényt hozat, Sveiczbán a menekülteket internálják, Piemontban szinte teend valamit a minisztérium, — Palmerston is engedett a francia kívánatnak, de rútul megbukott c roppant charlatán, ki mocska az angol státusférfiaknak. A legjellemtebb státuseMBER ki valaha élt, hittagadó egykori tory, csalárd whig, radikál szóban, tettben a tespedés embere. Egy nevetséges komédiás, — csodáim kell, hogy egy oly nagy nemzet ily soká tűrte.

A lapok, — igaz a szolgálalkúek, más nincs, — mind kiemelik, hogy idegenek törekesznek Napoleon élete ellen, Pinnori, — Tibaldi, — most Orsini. De hisz ép ez szégyene e nemzetnek, hogy kebelében nem támad ember, ki megváltani próbálná. Ez jellemzi a francia jelen nemzedéket. Tűr, szenved, pirul, zúgolódik, de nem mer moczczanni sem. Kívánja a szabadságot, de istene pénz s az anyagi élv. Bátorsága kihalt, erkölcsi méltóságának érzete elveszett, egy idegen nevet s eszmét szolgál, meggömbült háttal mint a szkláv.

Azonban őt büntetik most is, bár idegen követte el a merényt. Ez a megfoghatlan, a hatalom részéről, mely sújt, a nép részéről, mely állja az ütést. Minden-

esetre úgy látszik, borul az ég, előszelei e jelek, a kormány kezdi fejét veszteni, a lánczokat tágítania kellene és szorosabbra vonja. A helyett hogy a felleget széles-tené, még sűríti.

Mi fogott volna történni? ez kiszámíthatlan. A kormány hivatalos hívei számosak, a sereg neki le van kötelezve, az 1855-iki törvény szerint a kormány eszközöl-ven a helyettesítést, az ilyen zsoldosok száma 50,000-et meghalad, sok tábornok az ő egyenes teremtménye, de az is igaz, hogy a nép elkeseredettebb mint nem volt 1790 óta, ha nem szólhat is, érzi magában megaláztatá-sát, a kereskedés megakadt, a budget súlyosbodott, a túl sok vállalat a financerőt régen túlhaladta, — min-denesetre borzasztó s véres leendett a tusa. Annál in-kább, mivel a kormány elbízván magát, a csapás vélet-len s váratlan érte volna. Azóta ismét rendezni magát előrelátólag.

Külföldre mi hatása lett volna? az új kormány föl-lépésétől fogott volna ez függeni. Annyi bizonyos, hogy Olaszországban kiüt a lázadás, nemcsak Nápolyban, Ró-mában, Lombardiában, de Piemontban is. S egy itteni előny visszahatott volna Magyarországra is. A muszka, ha ugyan tanult a múlton, bizonyosan fuvandotta a lán-got, nálunk is, Törökországban is. Az angol Indiában és Chinával bajlódik, — így a tűz egész Európát előnti vala. De mi sikerrel? ez kétséges, mert soha nagyobb fegyve-res erővel a kormányok nem rendelkeztek. De ha 1848-ban, oly kedvező körülmények közt a szabadság megbukott, most miért ne győzhetne? Mindig a váratlan teljesedik.

Bélcássy, hajdani vasi alispánnak s 1843-ki követ-társamnak fia jött ide. Csinos fiú, ékesen öltözik, jó gyer-mek, szálás is, — de mi üres agyú, mi könnyűvérá, mint nem gondol sem a hazával, sem a múlttal, sem

szenvedéseivel. Ilyen a mostani magyar ifjúság, szegény haza, árva nemzet! Megkísértem lelkében a hazaszeretetét fellobbantani.

Utazásomat pár nap alatt bevégezem, s mihelyt tudatják otthonról velem, mi úton küldjem, elindítom. Jelenjen meg e nevek valamelyike alatt: „Szíhalmi, Diósgyőri, Tiboldi, Cserépváralji“, — mind borsodi falunévek, vagy „egy megholt naplójából“, a mint jónak látják.

Lipolda név alatt hat hosszú párisi levelet küldtem a Pesti Naplóba. Ok nem is felelnek, ismételt sürgetésinkre sem, de fölvtették. Most hallom, hogy a lap febr. 20-án, 2 óra, a kormány által felfüggesztettet. Csodálkoznak, hogy az ellenség így bánik velők? ők rosszabbul bánnak száműzött barátjokkal.

A magyar arisztokratia lelketlenségéről szoltam e lapokon. Van köztök egy nagylelkű is, báró Szína Simon, az ifjú. Természetes, hogy kivétel, hisz ő nem magyar eredetű, ha az volna, nem viselné így magát. Alig van hét, hogy valami jeles adományozást nem tenne, és mind nemzeti szellemben teszi. Gazdasági egyesület, magyar színház, múkiállítás, muzeum, magyar nyelv és iskolák uradalmaiban stb. Hallván, hogy magyar revuet akarnának kiadni, de félnek a veszteségtől, ő Csengeryt magához hivatá és biztosítá 1—3 évig minden veszteség ellen, kikötvén, hogy semmi szükséges kiadást ne sajnáljanak. így jelent meg a Budapesti Szemle. Első füzetében első az én cikkem: „Hunyadi János emlékezete“, mit még 1850-ben írtam. Száva nevet tettek alá. Miért e szláv víznevet, ők tudják *).

*) Mi úgy tudjuk, a Száva nevet Szemere maga választotta magának.

Márczius.

Törökországi utazásomat e hó első napjain bevégeztem. A II XIX fejezetből, nekem, in 4-to, mintegy 330 lap, letisztázva 556. Alkalmom adván magát, Pestre el is küldtem Székelynek, s most várom a választ. Görögországi utam rövidebb lesz, felényi, s talán beleszövöm a forradalom történetét, ez láttatni fogja a magyarokkal, hogy nem kell kétségbeesni, meddig szenvedett a görög nép és számra mi kevés az, mégis szabad lett. A példa a legékesebb szólás. Olvasván ezt, mindenki a magyar harcra fog gondolni magában.

Januárban a Siècle-lapban Ubcini, — egy jeles író, — az oláhokról írván, a magyar ügyről néhány sorban igen sújtó ítéletet mondott. Lehetetlen volt rá nem felelnem. Megírtam és a szerkesztőnek elküldtem. Csak két hét múlva jelent meg, a jan. 26-ki számban. Másnap Ubcini látogatásomra jött s bevallá, hogy ő a magyar ügyet nem tanulmányozta, s hajlandó tanácsomat követni, t. i. hogy a keleti dolgokkal foglalkozván, mint annak kiegészítő részét a magyar kérdést is tanulni fogja. Óhajtható, hogy tollát megnyerjük, ő az oláhok mellett több munkát irt, és jól ir. A magyar ügyről francia nyelven egy valamire való munka sem jelent meg, ellenben szláv és osztrák érdekekben több, ezért mondtam cikkekben, hogy ki a magyar ügyet megírja, „celui fera une nouvelle découverte pour le public français“, — mit a Siècle szerkesztősége rász néven vett. Hiúságát bánta e népnek, — de igaz.

Több oldalról tudaták velem, hogy a cikk meggyőző volt, én azért is írtam, hogy a figyelmet a ma-

gyar ügyre vonjam, melyről a lapok folyvást hallgatnak. Végre a világ rólunk teljesen elfeledkezik.

Leveleimet a Pesti Naplóban nem folytatom, Kemény három levelünkre nem felel, bár már Lukács által is emlékeztettük, bár a küldötteket fölvelték — a mint hallok olyantól, ki itt olvasta; de más akadály is közbe jött, t. i. a Pesti Napló febr. 23-án két óra felfüggesztetett. Sajnálom, hogy e reményem is dugába dőlt, kedvvel dolgoztam a párisi leveleken, hasznom is leendett belőle (miből titkos terheimet fizethettem volna, miket ama gazember hitetlensége rám zakkantott), de a mihez én fogok, minden roszul üt ki, — talán a velem érintkezés az ok, hogy a P. Napló felfüggesztetett, s bánt mindenek felett az, a mint Kemény viseli magát irányunkban, udvariatlanul, hidegen, hogy egyebet ne mondjak.

A múlt hóban Charlestonban pörünkben ítélet hozatott. Azon actiák felett, miket ama gaz, Boldin, ellopt. 25—28,000 francot ér. Nagy nyugtalansággal várjuk az eredményt. Lehetetlen, hogy isten elhagyjon, érzékeny seb lenne rajtunk, s kivált rajtam, ezt is elveszteni.

Nem említém, hogy a múlt évben a persa követtel, Ferruk khánnal megismerkedém, többször voltam vele, egyszer nála is. Finom modorú, szép ember, tele nyájas és elmés feleletekkel.

April.

Orsini ügyében Bemard, egy francia menekült Londonban, pörbe fogatott. Ő hozta Briisselbe a gránátokat, s ő vette a mercure fulminantehoz szükséges szereket. Esküdtszék elébe állítatván, fölmentetett, mely

ítéletet az auditorium tapssal fogadta. Az angol nép gyűlöli Napóleont, nem a nevet, nem az embert, de a zsarnokot. Palmerston a francia kormány sürgetésére új törvényt indítványozván, csúfosan megbukott. De Belgium és Piemont engedett a francia nyomásnak s törvényeit megváltoztatja.

Azonban a piemonti szabad lapok keményen írnak Napoleon ellen. Velenczében a tanulók Orsini lelkéért titkos misét mondatnak, gyermekeinek aláírást, nagyszerűt csinálnak, Brutusnak nevezik, szóval ő mint hős és nem mint gyilkos említetik.

Kezdetben tarték tőle, hogy Orsini határozatának nagyságát a világ nem fogja fel, de úgy látom, igen, Angliában, Belgiumban, Piemontban, hol a sajtó szabad, meleg szavakkal magasztaltatik ő, ki magát az európai szabadságnak feláldozta. Franciaországban a zsarnokság kegyetlenebb, január 14-ke óta több százat ítélet nélkül a gyarmatokba deportáltak. Ez aztán nem gyilkosság!

Lórodi, egykori miniszteri tanácsosom, Omer basa mellett segéd volt mint alezredes, Nusi Bey név alatt. Vele Aleppóba utazván, az arabok megtámadták, s hat golyó találván, megholt. A száműzöttek ellen van a fátum is; mennyi elhalt egymásután, Bem, Beöthy, Batthyány, Kemény, Lukács, Tölgyesi. Sajnálom Lórodit, bár hálátlan s önző volt, leveleimre, miket hazámfiak érdekében írtam neki, nem is felelt, pedig rajtok segíthetett volna.

Mind több-több magyar fordul meg külföldön, kik mernek meglátogatni. Békássy, Degenfeld, Nagy János, Szabó Sámuel, Fábri, Batizfalvy, Bulyovszkyné, a jeles színésznő stb. Fájdalom, bennök sem tudományt, sem törekvést nem talállok. Nagy része a múltat, a hazai múlt-

tat sem ismeri, a kor szellemet ritka fogja fel, minden érdemük abban áll, hogy az osztrákot gyűlölik. De ez negatív, egyebet várnék tőlök, azt, hogy az ipar terén használjanak és a művészetén, miután a politikáin nem használhatnak. Szellemi tevékenység biztosíthatja a magyarnak azon vezéri szerepet, mit eddig politikai előnyeinel fogva bírt. Csaknem az összes új nemzedék erélytelen, felületes, rost, szűkkeblű, az életet szereti, a munkát nem, szenvedélyei vannak, nem eszméi, nem ideáljai.

Szegény Dinám újabb betegsége ismét meggátolt munkámban. Keveset olvashattam, de nem irtain semmit. Pedig e hóban görögországi utamban messze haladhatam volna. Néhány verset írtam, mit utamba talán beszűrhetek.

1. Mi most, mi most ez új Görögország . . .
2. Hazámba vágyok én, akármerre járok . . .
3. Magas bércezen, szellős tetőn . . .
4. Mignon, Goethe után.
5. Bujdosó.

Bujdosó fölött itt felhőtlen nap ragyog . . .

I). Thermopylák.

Éjjel volt, csillagos, holdvilágos éjjel . . .

7. Delphosz.

Ősidőknek szent vidéke . . .

8. Komám asszony, komám asszony . . .

Ezeket írtam, midőn napközben egy pillanatra kimentem dolgaimat végezni s az újságlapokat olvasni. Mert kell, hogy elmém mindig foglalkozzék valamivel, dolgozni, gondolkozni az annyi mint élni, a munkátlan-ság megölne.

Május.

Dina fájdalmai, miután sok orvosságot, sok köpölyt, kenőcsöt, fürdőt használt, csak e hóban kezdnek szűnni. E hó közepe felé kelt föl néha, s ehetett a nélkül, hogy az étel neki fájdalmat okozott volna. Igen meggyöngült s megfogyott, Nándin orvoson kívül tanácsolt még Kostán és Dubois. A daganat még mindig megvan, de nem fájdalmas, kivéve ha emel vagy hajlik. Csak most mondák, hogy betegsége halálosan veszedelmes volt. Mindenestre kell, hogy valami fürdőbe menjen.

A hó végén Gizelt elválasztok az emlőtől. Épen helye akadt a dajkának, s a dolog hirtelen történt. Dina félt tőle, Irénkére emlékezvén, kinek halála a választáskor történt, de minden könnyen és szerencsésen ment, Gizi dajkáját egyszer sem hívta, evett jól, víg maradt, sőt midőn néhány nap múlva a dajka eljött, meg sem ismerte. Ez már egy kis hálátlanság volt, nem ismerni a mellre, melyen 14 hónapig függött. Gizi szép gyermek, kedves, hízelgő, de nyughatatlan, kiabáló, türelmetlen és rost, mert még mindig csak csuszkái, járnai nem akar. Nemcsak nekünk örömeink, de a ház összes lakóié is, midőn a kerti udvarba kiviszik, minden feléje szalad, vele játszik, mulattatja, — ezért oly türelmetlen ha mindig nem mulattatják.

Pestről, utazásom iránt, levelet még sem kaptam. Ez megfoghatlan. Dina betegségén kívül ez is az oka, hogy nem dolgozom, — Inában senki se szeret dolgozni. De sokat olvastam, előbb könyveket, általok emlékeimet fölleveníteni, utóbb költőket olvastam, kivált francziákat. Alig tudnám okát megmondani, de nekem a fran-

cia költők nem tetszenek. A nyelvben nincs semmi költőiség, már előre tudom mi rím fog jönni, érzelegnek a nélkül, hogy éreznének, tele vannak szellemmel, de deklamálnak, néha bölcselkednek, de mindez nem olvad össze azon költőiséggel, mint azt a régi görögöknél s a németeknél is feltaláljuk . . .

Nem lévén sem léleknyugalmam, sem kedvem valami nagyobbban dolgozni, szabad pillanatimban verseket írtam. E hóban 23 darabot írtam, rövidebbet vagy hosszabbat, a mint jön reggel, vagy este, vagy midőn a városban járkálok, az én fejem mindig foglalkozik, s néha míg egy látogatásból másba megyek, a vers fejemben kész, csak le kell írnom. Leginkább a hazáról írok, a honvágy az, a mi epeszt, ez örökös fájdalom az, mi százféle költői alakba öltözik, — hazai képeket emlékezetből rajzolok, életem eseteire visszaemlékezem, panasz-kodom a rajtam elkövetett igazságtalanságokon, nézeteimet mondom el az életről, tanácsot adok, néha dévaj-kodom.

Czímeiket sok lenne ide írni, minden lap magán hordja a napot, melyen írtam.

Végre Amerikából az ügyvéd levele megérkezett és az ítélet. Vesztettünk. Az ügyvéd maga azt mondja, szégyenli az ítéletet, de az vigasztalja, hogy főlebb vivén, meg fog változtatni. Első instantiában egy bíró ítél, apellatában négy, de az a baj, hogy a négy között ül amaz egy is. Nem mertem Dinának ezt megmondani, ki még mindig szenvedő. Azon töröm fejemet, mit lehetne s kellene tenni? Igazságunk világos, csak attól függ, a bíró bír-e józan észszel. 25,000 fr. forog kérdésben, mi mostani helyzetünkben nekünk igen sok. Kellemetlen a dologban, hogy a főlebbvitel új költséggel jár. Csak januárban fog benne új ítélet hozatni.

Mindent elkövetek, hogy megapadt kútforrásainkat neveljem. Otthoni barátimhoz is fordultam, vagy nem felelnek, vagy csak tagadólag. Utazásomtól reményltem szép összeget, — elküldtem, de a válasz késik. Borral, tokajival, akarnék üzletet kezdeni, b. Vay M. küldött egy hordóval, — más nem, többet felhívtam. Ezt úgy tekintem mint hazafiui vállalatot is, most híreből ismerik e bort csak, ha jó s jutányosán adatik, évenként 20—40,000 palaczkkal el lehetne adni, mi jól esnék a Hegyaljának és magamnak is használhatnék vele. De ehhez némi tőke kellene vagy hitel, hogy t. i. a küldeményt havak múlva fizetném.

Ide érkezett Szabó Sámuel, ki Marosvásárhelytt a chemiát fogja tanítani. Jeles fiatal ember, tevékeny, ismeretei alaposak. Sokat várok tőle. Első fiatal ember, kibem, 9 év óta, örömem telt. A többi mind csak elszomorított. Valamennyin a sülyedés beteg jeleit ismertem fel. Ezek, — sóhajtám magamban, — a hazát nem fogják megmenteni, érzelemben szűkkeblűek, ismeretben szegények lévén.

Június.

Hogy Dina végképen kigyógyuljon, fürdőbe kell mennie. Kostan Vichyt ajánlotta, Balassa Creuznachot, miután azt hiszi, a lép-baj a fejbajjal kapcsolatban van. De Miminek is szükséges e víz, mert ő mindig nervosa, náthás, száját kénytelen nyitva tartani. E szerint, mindent összevéve, elhatároztuk, hogy Creuznachba menend. Báró Dubois az orvos megkérte, leányát, kinek lábán havak óta sérv van, vigye magával, s így Dina, Mimi, Gizel, egy cseléd, ezenkívül Dubois Mari, szobaleánya,

egy barátnéja s egy inas kíséretében 22-én elmentek. Köln felé mentek, onnan a Rajnán fognak utazni.

Én, Kánya Mari s egy cseléd itt maradtunk, miután nekem tavaly a porosz kormány az útlevelet megtagadta.

A lapokból látom, hogy Pesten Szontagh Gusztáv, nyugalmazott kapitány, jó hazafi, jeles tudós, kedves társalgású ember, meghalt, mint Bártfay László is, ki szinte akadémiai tag volt. Meg-meghökken az ember, midőn jó ismerősei a földről eltűnnek, — oh, én már annyit láttam eltűnni, — de ilyen jeles emberekből a haza és az irodalom is veszt, s ezeknek minden erőre oly nagy szükségük van. Béke hamvaikra.

Míg Dina készült útjára, míg a napok tervek közt múltak el, míg naponként vártam Székelytől kéziratom sorsáról a levelet, míg az amerikai por ügyén töréin fejemet, keresve a módot azt megnyerni, míg más apró finansziális bajokkal küzdtem, dolgozatom fenakadt, nem haladt elő, néha ezt, majd azt töredékesen olvastam, s ha néha magamban valók, verseket irtani fejemben, s aztán papírra tevém; e hónapban 17 kis költeményt írtam, p. Pusztai templom, — Ellen s barát, — Emlékezzél, — Halad a világ, — Hazafi stb. Minden egy ilyen panasz után kebelem megkönnyíti, egy-egy könyccsepp az, mely szememből leperreg.

Július.

Creuznachból nem a legjobb híreket kapom. Úgy látszik, Dinának a fürdő nem használ kellőleg, maga az orvos azt mondja Carlsbad vagy Vichy jobb lett volna. Másrészt, igaz, fejbaját is figyelembe kell venni, bár

most abban nem szenved. Hozzájáru, hogy Miminek e fürdő hasznos, — és ezúttal mi Duboist, ki annyit tón értünk, lekötelezzük, leányát Dina magával vivén.

Utazásomat nem folytatom, minden kedvem elveszett, mert sem Klein nem ír, ha a kéziratot átadta e, sem Székely, ha a Sajtóban megjelen-e? Hiában dolgozni kinek volna kedve? De még jobban bánt azok hanyagsága, kik négy hónap óta még csak nem is tudósítanak. Pedig Heckenast hívott fel, Székely a közbenjáró — ki patvaristám volt, mint szegény árvát fogadtam fel.

Macaulay angol történetét olvasom. Méltán híres munka. Rég kívántam olvasni, talán használhatom mint formát, melyben a magyar forradalom története feldolgozható. Könnyű, tartalmas, bonczoló, — de nagy stúdium eredménye, s mi sok segédeszközzel bírt! Különben is ily nagy nemzet történetében minden érdekes. Ő maga nem volt volna képes a mi történetünknek annyi érdeket adni.

Augustus.

E hó végén Dina visszajön és Gizi, — de Mimi Creuznachban marad, Engelmann orvos házánál, onnan fog egy nevelőintézetbe járni, melyet az orvos egy rokona, Engelmann Sophie igazgat. Én kívántam ezt, de Dina hozta elő, részint mert Mimi németül tanul meg, részint mert az ottani lég neki jót tesz, nervosa lévén ő, s orra kissé dugult, végre mivel Mari itt nem volna képes őt nevelni, tanult leány, alapos, jó, művelt, de modora nincs gyermekkel bánni, ő és Mimi mindig neheztelnek egymásra. Ez örökös pörlekedés fogott volna lenni, s nekünk mindig bíraskodnunk kellett volna. Rég

meggyőződtem, mikép Mari tanítani való, nevelni nem, kedély nincs benne, de sok érzelgés, minden szót neheztel, sir mindennap ok és alkalom nélkül, bár 28 éves, egy valóságos gyermek, kár érte, mert alapos és sok ismeretekkel bír.

De ép azért, hogy én is megítéljem a háznépet, hol Dina hagyni akarja Mimit, kívánja, menjek oda. Saját nevem alatt nem utazhatom Poroszországba, tehát más név alatt akartam menni, öt módot kísérlek meg, egyik sem sikerült, ha egy magyar szavát csúfosan meg nem szegi, egy hatodik mód ment volna, de így elkéstem. Nekem a magyarok, kiket lekötelezek, mindig így fizetnek, — s a seb, mely tőlük jön, kétszeresen fáj, nem akarom megvetni őket, de szeretném ha irántuk közönbös tudnék lenni. Ez ember váratlan bánásmódja is igen fáj, mit nem tettem értté?!

Szóval, el nem utazhattam. Dinának, Gizi és Mlle Dubois 26-án jöttek vissza. Gizi megnőtt és kövéredett, s a mit csodáltam, megismert. Dina nem rőszül néz ki, az utolsó két hétben jobban érezte magát. Dubois Mari mankó nélkül jár, bár Dehezen, de a javulás ösvényén van. Csak Mimi nem jött vissza, Dina busul, — ő elég könnyű szívvel maradt ott, ilyen a gyermek, s azóta Dina is nyugodtabb. Ő örült visszajönni 10 hét múlva, mintha haza jött volna, pedig Páris nekünk száműzési hely, de hol az ember fészke, ott a nyugalma.

Írtam pár verset: Tokaj; — 1858-ki névnapomon.

September.

E hóban itt fordult meg dr. Bogdán Tivadar Gömörből, s több ismerőseimről hirt mondott. Jó ember, a

szülészség miatt jött ide, de nem marad itt, Prágába megy, — késő kapta meg lakomat, így nem soká lehettem vele.

De még nagyobb örömet okozott nekem Balassáék kijövele, a professoré, ki a leghíresebb orvos, Emília testvéréé, ki nőm barátnéja, s Istváné, ki az első ügyvédek egyike Pesten, egykori udvari ágens, Gizi keresztapja. s Dina legérdemesb barátja, ki ügyeit viszi otthon ép oly hűséggel mint nagy szerencsével. Én őt otthon egyszer láttam, soha sem beszéltem vele, tehát igen örültem láthatni, ide-oda vezethetni s barátsági viszonyba lépni vele. Neki mi igen sokat köszönhetünk, ő maradt egyetlen barátunk, — a régiékből egy sem. Mint Dina leírta: szerény, egyszerű, gyöngéd férfi, de nem szóttan mint véltem, sőt életvidor, szeret látni, élvezni, minden érdekl. Ha otthon tartózkodó, a nehéz viszonyok közt, itt közlékeny, sokat beszélt, s látom, hogy becsületes, hiv hazafi, jobb sok nagyszájúnál. Szóval, olyan ember, milyenek a férfiút szeretem.

Testvére a professor is igen kedves, még élénkebb, öröm s élv, de egyszersmind a munka embere, 8 napig voltak itt és mindig együtt voltunk. Dina boldog volt, e volt vágya mindig, őket, kivált Pistát, itt látni, szívesen fogadni s beszélni az otthoniakról.

Kaptam Balassa által a Sajtó sept. 4-ki számát is, melyben Keleti utazásom Száva név alatt megindult. De mindjárt az első fejezetet elhagyták, bizony ok nélkül. Benne mint egy nyitányban a műnek alaphangját penditém meg, egy bizonyos bánatot, — de a számüzötti bánatot egy családi fájdalommal cseréltem föl. Azt hiszem, ebben az osztrák policzia sem ütközhetik meg. E nélkül a munkának lelke hiányzik vagy legalább színe.

Most tehát Görögországba fogok, mit eddig halasztgattam.

Egyszersmind a tokaji borüzleten töröm fejemet. Többször írtam Vay Miklósnak, ő is felelt többször. Czélom: jót s jutányosan adni a hamisított helyett, mit méregdrágán adnak. Teszem hazafiságból, de jövedelmi számításból is. Valamikép helyre kell pótolnom nőm veszteségét, 150,000 francot. 2000 palaczk adna 6000 fr. hasznot, nagyba véve. Írtam Vaynak, ha a tokaji boregyesület, melynek ő elnöke, Debbeld itteni kereskedő nevére, hiteles raktárt nyitna, miután nevemre nem lehet, — ő az eszmét helyesli, s Debbeld, felhívásomra, megtette az ajánlatot.

October.

Egy lapban olvasom, hogy régi tanulótársam, Mezőssy László, víg ifjú, eredeti kebel, szenvedélyesen és országos sükerrel foglalkozik a tokaji borral. Főleg mivel Vay M. nem teljesíti a mire kértem, legalább nem elég erélylyel, írtam Mezőssynek, ki egy örömtelt, szíves választ küldött. Ő mindenre kész, ő teljesít mindent, neki van készlete, ötven raktárt nyitott az országban, nem annyira hogy nyerjen, mint hogy a tokaji bor hitelét helyreállítsa. Lelkesedve ragadta meg tervemet, s most várok tőle 3 hordó bort és 250 palaczkot. Itt pedig lépéseket tettem s felhívást már több oldalról kaptam. En üres óráimban számolgotok mint a paraszt aszszony, ki tojásait a vásárra vitte. De a sors képes minden terveimet feldönteni, — nekem a 2 X 2 nem négy, így bán ő velem.

Bele fogtam görögországi utam leírásába, 18-kán. S haladok gyorsan, bár Heckenasttól levelet veték, hogy 21 számban adván Törökország egy részét, az egészet mint könyvet akarná adni. Hanem hozzá teszi, az irodalmi vállalatok nem mennek, tehát sokat ne várjak. Ez bántott. Először mivel ő úgy hívott fel, hogy újságban adandja, ívét számítva per 50 pft., két annyival mint mennyit másnak ad. Most íme megszakasztja, és ő beszél könyvi kiadásról, de hozzá teszi, ne kérjek sokat. Aztán ő tartozott volna mind adni lapban, nem darabonként. Azt felelém néki: én szavában bíztam, ha tetszik vegye hasznát helyzetemnek, t. i., hogy bár mit tesz, jól tudja én nem pörölhetek ellene.

Ez új fordulat bántott, azonban dolgozom, ha nem ő, kiadja más. A Vasárnapi újság azt mondja egy helyit, szólván a tárczai jeles dolgozatok ki nem adásáról: „Azt halljuk még Heckenast sem akarja külön kiadni Száva Keleti utazását, mely irodalmunk legeszmedúsabb s legszellemteljesb termékei közé tartozik.“

Mi jelent meg a sajtóban belőle? nem tudom, sem Heckenast, sem Székely, sem Balassa nem küldte ki a számokat, bár mindeniktől vártam.

Nem régiben ismerkedtem meg Griszával, ő is magyar emigráns, hajdan ügyvéd, 1849-ben kapitány volt, bár részese a komáromi capitulatióknak, nem akart ott-hon a szolgaságban élni, Amerikába ment, most itt lakik öt év óta, s mint fordító tartja nejét és négy gyermekét. Én örülök, ha magyart látok, s még jobban örülök, ha magyart a népből látok, s nem az urakból. Ő elszigetelve élt itt, létéről a többi magyar nem tudott, én fedeztem fel. Különös, hogy engem a világ hidegnek tart, ki szívből szeretem az embert, tapadok a jóhoz, igaz, nem szóval, tetteimmel bizonyítom. Nincs is-

merősöm, kinek nem szolgáltam volna, bánt a hálátlan-ság, de hálára nem számolok. S bár annyian bántak velem rosszul, philanthrop vagyok most is, és az maradok holtomig, — mint a rózsza rózsának, némely fű szagosnak született, én sem vetkőzöm ki természetemből. Eszem mást hiában lát, bár jól látom, ösztönömet követem, lelkem vigasztal ha szomorít a vég.

Grisza hidegebb ember. Többel összeköttetésbe hoztam, de ő csak magányosan él. Pedantnak találtam, de solidnak. Most lépéseket tevénk Dinával egy elnök-nél, hogy esküdt fordítóvá neveztessek. Erre Grisza is felmelegült, — első jó hír, moudá, mit hall 10 év óta, ha sikerül, sorsa biztosítva lesz. Szép négy apró gyermeke van, neje kunsági, csak magyarul beszél.

Földváry is magyar menekült, az is visszavonult, puha természet, 8 hóban látjuk egyszer. Kereskednék, de pénze nincs, sem ismerete, sem erélye. A múlt héten váltó miatt a Clichybe zárták. Bár alig volt 800 frankunk, 150-nel kiszabadítottuk, — felénk se jött. Nőmnek nehezen esett, — én már megszoktam a magyarok háláját.

Valamennyi embereiknél, grófnál s urnái többet ér Drakulics, egy műasztalos (ébeniste), ki 1848-ban vándorolt ki, s ki szabad akaratból nem megy haza, mert jó hazfi s republikánus. Ez mindennek szolgál, ő maga a készség és elismerés, ő a természet hű embere. Legszívesben látom házunknál. Eleinte Dinának nem tettett a csiszolatlan, bár nem darabos, sőt tapintatos ember, kedveik ő is, jobban minden másnál.

November.

Mészáros a múlt hó végén New-Yorkból Angliába megérkezett. Öt évet töltvén ott, mint amerikai polgár volt menendő Genfbe, hol a Puky-féle nyomdában mint részvényes vett volna részt. Megígérte, hogy miattunk Párison ált veendi útját, mindennap vártuk, valahányszor haza jöttem, mindig azt reményltem, ő lépend élőmbé. Ludwigh azt írta, Angliában mulatozik. És ime 19-én kapok két levelet, Mayertól és Vukovicstól, melyben olvasom a szörnyű hírt, hogy november 16-án d. u. 5½-kor meghalt, Eywoodban, Herfordshireben, Lady Longdalenak Teleki Sándor anyósának birtokában.

October 25-én ért Liverpoolba, s már roszul volt. Régóta mérges fekélyek voltak testén, carbuncle-nek nevezték az orvosok. Ő a homoeopathia híve, s annak gyakorlója lévén, maga magát gyógyítja; ide érkezvén t. i. Angliába, homoeopatha orvost nem kaptak mindjárt, s mástól orvosságot bevenni nem akart. Eleinte betegségét a tengeri út bágyadtságának vélték, s ő ebédelt, feljárt, szivarozott, de fáradt volt, csak 13-án kezdett napról napra hanyatlani. De 14-én még fen volt, dohányzott, tervezett útjáról hol mennyi napot fog tölteni, hanem a láz rajta meglátszott. 15-én megegyezett abban, hogy a helybeli nem homoeopatha orvos megvizsgálja, ki baját gyógyíthatlannak nem találta. Azonban e napon háromszor ájult el, s az utolsó után ágyba vitetvén, abból többé fel nem kelt. Pedig reggel még levelet diktált Czeznek, ki ott volt, és még Vukovics. Este a helybeli orvos azt fedezte fel, hogy M.-nak szívbetege is van.

16-án még evett, de a láztól már nem volt mentt. Töbnyire összevissza beszélt, mindenféle nyelven, mindig utazott, azt kérdezte, melyik állomásnál vagyunk: siess, mert öt percz múlva indulunk. 2 óra után beszéde megszűnt érthető lenni, kétszer dalolni kezdett, 5½-kor múlt ki. Eltemettetett 20-án, s miután a Titleyi templomban a halott megáldatott, annak udvarán egy sírba, Lady Longdale egyik ősenek sírja mellett, lebozsátatott. E derék asszonyság fizette az orvost, 10 guinee, és a temetési költséget, 50 fontot. A gyászvivők voltak: Vukovics, Czecz és Szabó Imre, — ez utóbbinak szegény jó Mészáros nem örült volna, mert ő talán senkit se gyűlölt csak Göргеit, s ennek ördöge Szabó Imre volt.

Vagyonát a mi van, rokonainak küldik, ruháit a szegényebb menekültek közt oszták el, Mémoiresait, 70—80 ív, előre Genfbe küldte Pukyhoz, s a mint tudom, ő azokat meg is tartja, ürügye van rá. T. i. ő általa, küldetett Mészárosnak az úti költség, és Mészáros különös előérzetnél fogva utolsó, elindulását jelentő levelében testamentomilag ír, rendelkezvén vagyonáról halála esetében, s az útiköltség fejében emlékiratait Pukynak hagyván. Puky elfoglalta azokat, bár nem ő adta, ő csak átküldte a pénzt, — mit a jó öreg nem tudott.

Minket halálának híre igen elkeserített. Dina, ki őt igen szerette, könnyeivel siratta meg. Oly közel valánk ahhoz, hogy öleljük, karjainkból ragadta ki a halál. Állhatatos ember volt a makacsságig; sok ismerettel bírt, de alaktalanul; vezérnek nem volt szerencsés, mert erélye s dicsvágya hiányzott, de ép e hiány nála sok jó tulajdon által pótolgatott; ha írt, nehéz volt érteni, de nem kellemetlen olvasni, társalgása kedves s vonzó volt, mindig víg, mindig nemes, mindig humor-

teljes, dévaj, — adjuk hozzá, hogy a magas, szikár, őszbe vegyült szakállos férfiú imponáló alak volt, s különösen vonzó a szabatos, barna színű, mondhatni szép arez, melyben a becsületes ember, a nemes lélek, az önzetlen kedély magát olvashatólag visszatükrözte.

Irt magára egy epitaphot is, mely őt, a mint élt, a milyen volt, egészen jellemzi. Latinul és magyarul van írva; kedélyes dévajság, de nem kétlem, hogy ő azt komolyan vette, s óhajtása, hogy azt sírkövére messék.

Mindjárt este írtam néhány sort Mészárosról a lapokba, többet nem lehetett, nem vették volna fel, a magyar ügy nem oly népszerű mint az olasz, a francia ezt mint latin fajt rokonának tartja, sem oly befolyással nem bírunk mint a lengyelek, kik emigránsok a múlt század óta, s köztök sok gazdag s befolyásos ember van.

A Presse azonnal fölvette, itt adom.

Havin, a Siècle directora csak késő, egy ismerősöm közbevetésére, Picardéra, ki ügyvéd, a lap igazgatója, és Páris ellenzéki követe most. Megjelent benne december 6-án.

A Kölner Zeitung nov. 30-án vette föl, de egyet-mást kihagyván, — most alkalmasint bejárhat Austriába, s fél azt kellemetlenül érinteni.

A Timesbe Vukovics irt, az rövid életrajz, tényeket sorol elő szárazon, nem jellemrajz.

Horn a Journal des Débatsba akart írni, nem jelent meg, jele hogy nem vették fel, pedig ő a lap dolgozó társa.

A „La Presse“ közleménye.

„Magyarország volt hadügyministere Mészáros altábornagy meghalt. Legkitünőbb száműzött-társai egyike, Szemere Bertalan, ez alkalomból a következő sorokat intézi hozzánk, melyeket közölni sietünk. — Pauchet E.

„A magyar emigráció, bár számra csekély, már sok tagját veszítette el. A lovagias gróf Batthyány Kázmér Párisban halt meg; Bem tábornok, küzdelmünk hőse, Aleppóban; Beöthy Ö., a nagy szónok Hamburgban; a vitéz báró Kemény F. Londonban; a bátor Pragy (?) Cubában lövetett agyon; a derék Lórody Ázsia sivatagain veszett el. Egy szóval alig van a világnak oly zuga, hol egy két barátot ne kellene siratnunk.

S legközelebről, november 16-án, ismét egy nagy érdemű embert veszítünk el. Mészáros Lázár altábornagy hirtelen halt meg Eywoodban (Herefordshire) Angliában, alig érkezve meg az Egyesült Államokból, hol utolsó öt évét tölté. Szándéka volt Genfben telepedni meg, e szintoly szabad földön, mint az a honnan jött, de sokkal közelebb annál szeretett honához, s ez az egyedüli ok, mely őt arra bírta, hogy visszatérjen Európába.

Csak hatvankét éves volt. Fiatal korában katonai pályára lépett, s minden rangfokozaton dicsőségesen átmenve, soká volt vitéz ezredese egy vitéz magyar huszárezrednek. Mikor 1848-ban Magyarországon a felelős kormány megalakult, őt, mint tábornokot hívták meg a hadügyi tárczára. Sem hely sem idő mind azt elsorolni a mit tett, akár mint minister, akár mint hadtestparancsnok; elég legyen itt sírja fölött kimondani annyit, hogy soha senki polgári kötelességét jobban

nem teljesítette. Hazafisága, szabadságszeretete, lelkiismeretessége a demokrat elvekért való küzdelemben, ragaszkodása a nemzeti ügyhöz, annyival csodálatra méltóbbak, mert egész életét az osztrák hadseregben töltvén, még sem habozott egy pillanatig som hazája ügyéhez csatlakozni, midőn azt veszélyben forogni látta. Nagy katonai és tudományos képzettséggel bíró ember letére, 1843 óta a magyar akadémiának is tagja, lángoló hazafisággal ritka tevékenységet egyesített magában. Mindenütt kitüntette bátorságát, mint szónok a parlamenti küzdelmekben, mint katona a harcmezőn; de mindezek felett a jellem erkölcsi tulajdonai által tündökölt, az önzetlenség, igénytelen szerénység s teljes önmegtagadás által, szívesen háttérbe vonult, ha a közügy kívánta, s mindig jelen volt a veszély pillanatában; a veszélyes dicsvágy szomját ő nem ismerte.

Mint magán ember, a legszellemesb modorral bírt; kedélye vidám, zavartalan az élet minden körülményei s annyi sorsváltozások között; a fényes haderő' élén úgy mint a számkivetésben Kutahiában, fehér fürtei alatt is szíve mindig ifjú maradt. Egy tekintetben szerencsésnek is mondhatjuk: soha sem voltak személyes ellenségei; még az osztrák hadseregben maradt régi bajtársai sem gyűlöltek, bár harczoltak ellene; ellenkezőleg, nem szűntek meg őt becsülni és szeretni.

Bizonyára nem bírt egy Washington szerencséjével sem dicsőségével, de igen tiszta lelkével s nemes szívvel. Jól esik remélnünk, hogy egy ily ember, polgár, harczos és vértanú, nem fog az idegen földben minden emlékkő nélkül nyugodni, legyen az bármily szerény, melyet minden igaz magyar, ki Angliában utazik, kegyelettel fog fölkeresni, — addig is, míg hamvai egykor, s talán mihamarabb, visszatérhetnek a régi sza-

bad és független Magyarországba! Csak ott lehet neki jó nyugalma s ott kell nyugonnia!

Szemere Bertalan,

volt magyar minister.

Páris, 1858. november 20-án.“

Végre kaptam Heckenasttól levelet, azt mondja, eddig 21 lapszámban (a Magyar Sajtóban) 6000 sor-nál több jelent meg, s díját küldi. Különben azt állítja: ő épen könyvben óhajtá kiadni, erre ajánlkozott, — de nálam van Székely levele, ki akkor ellenkezőt ír. Mint könyvért 1000 frankot ajánl, — mi nevetséges ajánlat. A másolásért kellene fizetnem 400 frankot, egyéb kiadásaimról nem szólván, utazási költségeimről épen nem. Külföldi utazásom 1840-ben nekem tisztán 6000 franknál többet adott, 2-ik kiadásáért 1500 frankot kaptam, s a könyváros mint ajándékot vette. A két utazás érdeme közt, mint az író állása közt is, akkor és most, ég és föld a különbség.

Nem feleltem neki, hanem Mocsáry Lajosnak írtam, nézne körül a kiadók közt, 1000 pftért olcsó, 800 pftért ajándék.

Mocsáry a nemzetiségrőli munkáját küldte meg. Úgy látom levelem folytában írta, felelet Eötvös J. két kötetes munkájára, melyben a nemzetiséget így definiálja: az törekvés más fajok fölött uralkodni. A munka nem generalizál, hol tudományos akar lenni, kissé gyöngé, de ez alig két fejezet, de egyebütt elég józan, gyakorlati.

E hónapban utazásomban sokat haladtam. Athénét csaknem bevégeztem, majd 100 lap, pedig az volt a legnehezebb, ettől féltem. Attika s a többi magában

legömbölyödik. Fájdalmas a munka míg fogamzik, míg alakul, míg az egésznek tervét elmémben kifőzöm, mert én minden munkánál hármát tudok előre, elejét, közepét vagy az átmeneteit, és végét. Minden jó munkának szabatosnak, haladónak kell lenni, mint egy epigrammnak, vagy mint egy drámának. Az olvasó, ha nem érti is e belső formát, de érzi ösztönileg, bár kevés tudna magának róla számot adni.

December.

Görögországi utazásomat folytattam, s jól haladtam benne, VII. fejezetet bevégeztem, de itt megakadtam, a tokaji borüzlet sok gondot ad. Ki kereskedelmi dolgokhoz nem szokott, azt ilyesmi igen nyugtalanítja. Először nem jön rendesen a bor, aztán aggaszt az eladás, sokan ugyan mindent ígérnek, de az ígéret szép szó.

Dina ismét viselős, tavaszkor májusban fog lebetegedni. Fejbaja tökéletesen elenyészett, de lépbaja nem, ebben néha szenved, azonban nem annyit, hogy néha jó órái ne lennének.

A ház öröme Gizellánk, ki egészséges mint a makk, cseveg, szaladoz, mulattat, — szép is, kedves is, szegény Irénkénket elfeledteti. Az élő háttérbe szorítja a holtat, az új rózsák pompája elfeledteti azokat, melyek egy hó előtt gyönyörködtettek, s most nincs meg poruk sem, a szél elragadta.

Mimi gyakran ír, hol szépen, hol rosszul, hol okosan, hol szelesen, vele nem vagyunk megelégedve, pedig esze s szelleme nagy, sőt fényes reményekre méltó.

tán jogosított. Sokszor dorgálom, de a távolban hiában, nem teszi mit neki tanácsolok, azt hiszem ott hol van, Dr. Engelmánál, igen is elkényeztetik. Egyébiránt még nincs 12 éves, még mindenre lehet hajlítani; adná Isten jóra! a hazát elvesztvén a házi körben virulhat nekünk csak öröm, megelégedés és boldogság.

1859

Január. — Páris.

Európa, mintha egy villamos ütést kapott volna, megrengett. Napóleon újév napján Hübnerhez, az ausztriai követhoz pár kemény szót szólt. A börzék leestek, a lapok fölriadtak, az olasz ügy napi kérdéssé vált. A telegraphok dolgoznak erősen, háborúról beszél a világ.

Nem lehet különben. III. Napóleon öröklé I. Napóleon politikáját, kevésbé genialis ő, mint nagybátyja volt, de okosabb, ravaszabb, s talán a végórában szerencsésebb lesz.

Emlékezem, hogy 1852-ben a coup d'étatkor én örültem. A francia nép akkor mélyen sülyedt, s most is gyáván tűri a jármot, de Európára nézve én abból jót jóslék. Azon eszmém volt akkor, hogy ő mind azokkal háborút fog folytatni, kik nagybátyját megbuktatták. E jóslatomat láttam teljesedni midőn az angollal szövetségve a muszkát legyőzte. S barátot csinált belőle

ügyesen, mivel becsületes föltételek alatt köttette meg a békét, mit mivel az angol nem akart, azon czélt is elérte, Hogy az angol s muszka közt feszültség maradt fenn. Az osztrák rövidlátó politikát követett, a muszkát maga ellen felbőszíté, s a nyugati hatalmakat sem elégité ki. Mi természetesebb, hogy az ekkép elszigetelten álló osztrákba köt? A muszka örvend az új harcznak, az angol nem mer, bár akarna, Ausztria mellé állani. Az olasz ügy népszerű, s így mellette, III. Napóleon mellett a közvélemény is nyilatkozik. Ha majd, az angollal a muszkát megvervén, az osztrákot legyőzi s meggyöngíti, akkor jó a végső csapás, s a muszkával megy az angol ellen, melyet az osztrák segíteni sem nem akar, sem nem tud, — lassan, de erre készül Napóleon, ezért veri meg Austriát, hogy képtelenné tegye Angliát segíteni, ezért öregbiti 10 év óta roppant költséggel hajóhadát, már most is az angol és francia hajóhad csaknem egyenlő számra, s nagyobb ha az oroszét, mint kell, hozzá vesszük, végre nem kell elfeledni, hogy nincs Franciaországban valóban népszerű háború, csak az, mely a szerinte hitetlen (perfide) Albion ellen fog kezdetni.

Így fogja III. Napóleon a szent szövetség tagjait egymásután legyőzni, egyet a más segedelmével, ha t. i. Isten segíti, s a szerencse vele lesz.

Így fog beteljesedni 1852-ki gondolatom, hogy az új Napóleon a régi Napóleonért sorban boszut fog állani.

És azután? És azután? Ha jó ember, ha van hite, elve, ha van nagy gondolat lelkében, akkor be fog teljesedhetni mit I. Napóleon Sz. Ilonában mondott: hogy a mely fejedelem a szabadság s nemzetiségek

nevében föllép, az maga körül fogja összeseregelve látni a népeket, s Európa élén álland.

Hasznát fogja-e venni III. Napóleon azon tanácsoknak, miket I. Napóleon ama szirttetőn kigondolt? Nagy kérdés, nagy talány.

Házi körünkben változás történt. Kánya Mari, ki 1856-ik június óta nálunk volt, mint nevelő' s társalkodó, haza ment, szülőit meglátogatni. Alkalmasint nem fog többé visszatérni hozzánk.

Minden esetre eltávozása úrt hagyott a házban, — mert ő jó magyar érzelmű leány is volt, s jó volt vele a hazáról beszélni!

Február.

Európa forrongani kezd. Az olasz ügy csakugyan napi renden van. Megjelent itt egy röpirat, Napóleon III. et l'Italie (mondják La Gueronière tollából), melyet az itteni kormány nézetének tartanak általánosan. Azóta több is jelent meg, ütik a vasat míg meleg. Ausztria készül, seregeket küld Olaszországba, Piemont Európára hivatkozik, számos menekült tódul oda résztvenni a szabadító harcban, mely kikerülhetlennek látszik.

Teleki L. hol itt van, hol utazik, nincs nyugta mint az örök zsidónak. Most is titkolózik mint mindig, akármit kérdezek tőle, gondolkodik előbb: feleljen-e? Azt kérdém tőle: Katona Genfben van-e? Azért kérdém: mivel nem felelt egy levelemre. Teleki habozva mondá: nem tudom, ... az az ott volt, — ott van, tulajdonképen nincs, . . . hát nem tudsz semmit? — Nem. — Azt mondják eltávozott onnan, mert kénytelen volt, . . . de én nem állítok semmit. . . . Sokat beszélnek, . . .

Nem tudsz semmit? — Nem. — Nem gondolod, hogy az rász ember, hm? ... én nem mondom, de bizony szomorú dolog a mint viseli magát . . . Nem tudsz semmit? — Nem. — Sokat beszélnek, czudar dolgokat, hogy ... én nem tudok semmi bizonyost, . . . hát te? — Semmit. — Azt mondják, hogy Münchenbe menekült volna, miért? nem tudom. Azaz beszélnek, hogy a boi'deauxi házat, melynek ügynöke volt, megcsalta volna, ... de én nem tudom. Szegény Bornemiszanét, testvérét, sajnálom. . . . Azért ment volna Münchenbe, úgy mondják, én nem tudom, — tudod én bizonyost nem mondhatok... Ehhez képzelni kell egy embert, ki fölkel, leül, megint fölkel, rád néz vizsgálva mit gondolsz, összehuzza arczvonásait, magával küzködik, mit mondjon, mit ne, akarná, hogy kérdezz, ha kérdeztél nem felel, a mit felelt tüstént visszavonja, szóval, a legnagyobb habozás phásisait látod képén, mozdulatain, beszédében, más embernek ez a legfölségesebb multság volna, de engem szánakozásra indít. Ez ember volt a mi követtünk itt 1848-ban; ha ily kis dolgokban ingadozó, határozatlan, milyen lehet nagy dolgokban? Én őt mindig a leghidegebb s nyugodtabb arczczal hallgatom, s most is csak ezt felelém neki: én semmit nem akarok róla tudni, csupán azt, ott van-e? azon egyszerű okból, mert irtani neki egy erdélyi név iránt, mi eszembe nem jutott, és ő nem felelvén, kíváncsi valék tudni ott van-e, avagy nincs?

Almássy is kóborol, napról napra várja az amnesziát, a hős, ki alelnökösködött midőn a trónvesztés april 14-én, 1849-ben kimondatott.

Itt van két fiatal művész, kiket gyakran látok. Egyik Klimkovics F., ki Sz. László és Salamon kibéküléséről históriai nagy képet festett. Színezetre, rajzra

elég jeles, de sok benne az alak, és élet alig van egykettőben. Erővel történeti festész akar lenni, pedig nincs hozzá elég erélye és eszméje, mint genre és tájképfestő jelesb fogna lenni, — de ő is azok közé tartozik, kik más akarnak lenni mint mire hivatásuk van. Vörösmarty mindig drámaíró törekedett lenni.

Fiatalabb, de eszesb, tiizesb, eszmedúsabb Madarász Victor, csak az a baja, hogy nagyon szeret mást bírálni, s nem kis mértékben elbizott. Feje hasonlít a Petőfiéhez. Féltém hogy tehetsége lévén kritikára, teremteni nincs. Azonban Zách képe, mit most végzett be, igen meglepett. A gondolat oly egyszerű, mint az elrendezés, az ecset ügyes, változatos, tetszelgő, — szóval a fiatal embernek nagy jövődőt lehet ígérni. E képe az itteni kiállításban is díszes helyet foglalt volna el, de haza küldi, mert pénzre van szüksége. Eötvös J. nak írtam, figyelmeztetve e képre.

Márczius.

Congressusról beszélnek. Lehet, fog tartatni, de az bizonyos, hogy nem lesz sültére. Mit Napóleon lti-vánand, Ausztria nem adhatja meg, s mit ez megád, azt Napóleon nem fogadhatja el, és így vége a háború lesz. Ez elkerülhetetlen, ha congressus lesz is, mi még nem bizonyos.

Telekinek mondám: itt volna az ideje, Napóleon herczeggel az összeköttetést fentartani. De ő már rég nem volt nála, s nincs kedve menni. Én ellenben sajnálom, hogy nem mutattatám be magam, de eddig nem volt kilátás összeütközésre Austriával, s én nem szerettem az udvarokat, kivált hol őszinteség nincs. Ő elfő-

gadja császári-hercegi állását, a tiszteletet, a pénzt, minden jót mi belőle rá árad, azonban a liberálist játszsza, az elégedetlent, az ellenzékít, — oly komédia, milyent minden udvarnál találni. Azt mondják, esze van, jelleme kevés, szeret nevetni mások rovására, bátorsága is hágy kívánni valót, szóval alakoskodik, s én ily körbe nem vágyom. Azonban most kezdem sajnálni, hogy ez áldozatot, remény fejében, ügyünknek nem hoztam meg.

A bor, a bor! Minden időmet ebben töltöm. Nehezen megy. Néha csaknem kétségbeesem, hiában, nekem nincs szerencsém semmiben. Életem merő csalódás.

Egy ur azt ígérte, 20 hordót maga elád. Három hóig felém sem jött. Más 10—14 palaczkot kért mutatóban, ára 120—140 fr., elitatta, de egy palaczkkal sem adott el. Harmadik kizárólagosan kívánta, hogy megbizassék; 40 napig vártam, 11 palaczkkal vitt el bort, egyet sem hozott vissza, sem pénzt, sem vevőt nem szerzett. Egy negyediknek milliós atyafiai vannak, mindent ígért, semmit sem tett. Szóval, ki valamit ígért, ki a vállalatra biztatott, mind nem tesz semmit. Mennyit írtam, mennyit beszéltem, mennyit kértem, mi sok megaláztatásnak tevém ki magamat, s mi kevés az eredmény! Pedig Mezőssyféle boraim fölségesek, míg itt a csinált, az ál-tokaji bor 18—30 fr., én a jót 8—12 frankon adnám, mi olcsóbb mint azt kapni Pesten. Azt hittem, ez áron eleget sem tudok hozatni, s íme a mi van, mintegy 2000 palaczk, azt sem bírom eladni. Ebbe hazafiságból is fogtam, mert itt a tokajbort nem ismerik, tiszta, valódi egy csöpp sincs, s a hamis borzasztó drága, de beláttam azt is, hogy jót s olcsón adva, magamon is segíthetnék, mire ama roppant veszteség

után nagy szükségem van. Gyakran nyomnak házi gondok, s félek, eddigi állandó tapasztalásomból ítélve, minden káromra fordul, még a legjobb is, ha én veszem kezembe. Mintha meg volnék átkozva, a mit illetek, az megvesz, mint a dühös állat, — csak egy sükérült mindig, az mit végrehajtani tisztán, s egyedül tőlem függött, nem mástól, még a sorstól sem.

Pörünk sem végződött Amerikában, azon részvények miatt, miket az a gazember Boldini ellopott. Három hónap óta mindig vártuk az ügyvéd levelét Charlestonból, félve és óhajtva, végre e napokban jött egy levél, — három napig nem mondtam meg Dinának, sem nem mertem felbontani. Végre fölnyitám: a pör nem vétethetett fel, tehát 8—12 hó múlva fog tárgyalatni, — kedvező azon hírecske, hogy a bíró, ki első instantiában ellenünk mint egyes bíró ítelt, s ki a főbbvitelnél más hárommal fogott volna ítélni, szélütést kapott, s többé nem fog ítélhetni. Tőle féltem, a hiúság nagy indok lett volna nála, a többi három tag véleményét, bár mi módon megnyerni.

Otthonról semmi hír, csak hogy Balassa Emília férjhez megy, s Pista megnősül. Nem fog-e barátsága Dina iránt megcsökkenni, s ügye iránt lesz-e a régi hűséggel? Kinek családja van, annak több gondjai s kötelességei vannak.

Ápril.

Az olasz kérdés mind inkább bonyolódik. Az bizonyos, Napóleon minden áron háborút akar. Azonban látja, miképen háborút sem az ország, sem Európa nem akar, tehát oly szerepet játszik, hogy a kihívás ne

tőle, hanem Auszriától jöjön. Ó látszólag elfogadja a congressust, mit Anglia, Russia sürget, de nem kívánja, neki az olasz ügy csak ürügy, ő az olaszokat függetleneknek csak úgy akarja, ha óvó lesz belőle a dicsőség.

Oly ügyesnek tartják az osztrák diplomatiát, s ime a legügyetlenebbnek mutatkozott. Midőn egész Európa, értem a kormányokat, a háború kitörése ellen, tehát Napóleon ellen dolgoztak, s midőn neki, Ausztriának ezt minden áron halasztani, ha lehet kikerülni kellett volna, tudván, ha ugyan ismeri, külső és belső helyzetét: bolond észszel maga lón a kihívó, s Piemontnak hadat üzen, ha három nap' alatt le nem fegyverkezik. Természetes, Piemont nem engedett a felhívásnak, Franciaországgal védelmi s támadási szövetsége lévén, az köteles volt segíteni. E szerint Napóleon kétszeresen érte ezélját: háborút folytathatott, és nem ő volt a kihívó, — úgy hogy ekkor a közvélemény európaszerte Ausztria ellen fordult, s a párisi nép, tiz év óta első ízben mutatott Napóleon iránt valódi lelkesedést. Valóban itt a bárány támadta meg a farkast, s ez ártatlan-nak látszott, — okos volt mint a kígyó.

Kéz alatt folyvást dolgoztak, hogy kellő időben minden kész legyen.

Napóleon herczegnek Klapka (ki szereti magát mutogatni) terveket adott, mikép kellene Magyarországot fellázítani. Mondá: ha ő Fiúméba 10—20,000 emberrel kiszáll, nevére az egész ország fegyvert ragad. . . . Napóleon herczeg nem hisz el mindent, bár úgy tettei magát, s egy más magyartól kérdezé: valóban olyan népszerű volna Klapka? S nem ismervén múltját, annak véleményét kérdé, ki felelé: „ő azon tábornokok közé tartozik, kiknek nem volt alkalmok, magokat kompro-

mittáltni.“ Ez ítélet túl sújtó volt. Klapka jó hazafi, ez igaz, de hiú mint egy leány, ingatag mint egy gyermek, mint katona bátor, mint vezér félénk, erélytelen, játéka környezetének, az országot s népét s ennek történetét nem ismeri, e részben tudatlan, német nevelést kapott; szóval gyöngé jellem, de nem rossz ember.

Ő és Teleki L. értekeztek Napóleon herczeggel, s valóban, Ausztria ellen folytatván a háborút, ok volt némit reményelni, kivált ha az orosz csakugyan boszút akarna Ausztrián állani. De mit akar a császár, ez a fd kérdés. Ez a nagy Sphynx, ezt kell kitalálni.

Május.

Ezt én indirecte akartam megtudni.

Írtam april 30-án egy czikket „Et la Hongrie?“ (És Magyarország?); május 3-án egy mást; „L’Autriche plaident pour les libertás qu’elle a violées“ (Ausztria, mint az általa megsértett szabadság szószólója); május 11-én egy harmadikat: „L’Autriche plaident pour les nationalités qu’elle a opprimées“ (Ausztria, mint az általa elnyomott nemzetiségek szószólója); és átadtam a Patrie-nak, majd a Constitutionnelnek, mely félhivatalos lapok a kormánytól függenek. Gondolám: ha felveszik, sőt ha ez értelemben írnak, akkor ez jele annak, hogy a császár hajlandó lesz valamit tenni értünk is. Szívesen fogadtak Laguerronice és Amcdée René, de mielőtt magast) helyen nem tudakozódnak, a magyar ügyet nem pendíthetik meg.

Néhány nap múlva választ kapék, hogy nincs ideje e kérdésnek, sőt ez a napi, t. i. az olasz kérdés meg-

fejtését csak megnehezítené, új diplomatikai bonyodal-
makat idézvé elő.

Már ekkor meg valék győződve, hogy érettünk a
kormány semmit nem fog tenni. Azonban ez nem ok
kötelességemet nem teljesíteni hazám iránt, tehát a
Siécle, ellenzéki laphoz fordulék, s beszélve legfőbb
szerkesztőivel, hol megígértek mindent, hol visszavonták,
s miután négy cikkem hat hétig hevert nálók, a magyar
ügyről egy árva szócskát sem írtak. Ugyan ők: kik
Maninról annyit írtak, kik a dunai fejedelemségek érde-
kében száz cikket firkáltak össze, rólunk Magyaror-
szágról nem akarnak megemlékezni. Csaknem hajlandó
vagyok hinni, hogy el volt nekik tiltva, különben ez
elvébeli következetlenség megmagyarázhatatlan.

Megjelent Perczel is. Ót 1849 óta nem láttam,
Jersey szigetben lakott folyvást. Most is a régi: okos
és bolond, dühös és békés, magát mindennek képze-
li, Európa első hadvezérének, csak ő menthette s mentheti
meg a hazát. Kossuthal 1851 óta nem találkozott.
Olaszországba akar menni. Itt van Teleki L., Klapka,
Puky, Szabó Imre (Görgei megbízott barátja most
is) stb. — de ezek Peixzellel semmit nem közölnek,
bár Napóleon herczeggel összeköttetésben vannak.

Teleki L. nem jön hozzám, eddig járt mindig. Mit
jelent ez?

Többen sürgetnek, hívnám össze őket. Ez érte-
lemben írék Perczelnek, ő közíé velők, de nem jöttek,
— Teleki nem jön hozzám. Sőt hallom, hogy ő, Klapka,
Puky, kik Kossuthtól 1852 óta elszakadtak, hozzá méné-
nek értekezni, s ekkép ismét vele készek menni; mi
föltételek alatt, nem tudom. . . .

Jó hírrel végzem e hót. Május 31-én éjjel, 11—12
közt fiam született: Móricz, Huba, Attila, József.

Június.

Perczel visszajött Genuából, hol a többiekkel összeveszett. Ment Londonba Kossuthhoz, vele tehát kibékült. Visszajövet nem jövén hozzám, írok neki Jerseybe, s ő válaszolt; mondván: hogy elkerült, mivel nem akart velem közölni titkokat, mikre nincs felhatalmazva. Azaz, Kossuth nekik azon föltételt tévé: nem részeltetni engem a haza megmentésének művében. Erre ezt írom Perczelnek:

Június 13-án 1859-ben.

„Ha tudom vala, hogy Párison átutazva, számtásból kerültél el, bizonyosan nem írtam volna neked. Kell hogy gondolatomat őszintén kimondjam, fontold meg jól, s légy igazságos.

Arra, hogy Kossuthal újra szövetkezel, bár őt tartád te is a haza elvesztése fő okának, semmi észrevételem, jóllehet nem hiszem, hogy ő azóta valamit vagy tanult, vagy felejtett volna, s azt sem hiszem, hogy ő hívott fel, hanem te hajoltál meg előtte.

Nem ebben van a dolog veleje, hiszen a hazáért meg lehet bocsátani mindent; a mi nem szabad, az abból áll: a jó hazafit ármánykodva kizárni ott, hol a közügy forog szőnyegen.

Fölteszem az esetet, hogy valaki, bár ki a magyarok közül hozzám jött, s azt mondta volna: „itt az alkalom a hazáért valamit tehetni, dolgozzál velünk, de csak azon föltétel alatt, hogy Perczellel nem tudod, sőt tőle eltitkolod, mert őt, bár száműzött társunk, ki akarjuk zárni“, tudod mit feleltem volna azon embernek?

Azt mondtam volna, hogy rász magyarnak, pártembernek tartom, ki magát s nem a közügyet nézi, s ajtót mutattam volna neki.

Mit tettél te? feleljen lelkismereted.

E magasb hazafiúi szempontból ítélem meg eljárásodat. Azt nem is akarom említeni, mert ez másodrendű tekintet, hogy mi viszony volt közöttünk hajdan, hogy 1843—45-ben belső barátok valánk, hogy 1848-ban magas hivatalba körömbe hívtalak, hogy midőn a pesti országgyűlésen a hadjáratot megtámadád, Kossuth mint szomszédom a miniszteri padon hozzám dühösen mondá: szörnyűség, hogy egy miniszteri hivatalnok a kormányt meri megtámadni, reményem, sőt követelem, Perczelt elcsapod. Nem tettem, mert én nem így fogám fel a hazafiúi s képviselői kötelességet, s mindig türelmes voltam a vélemények iránt.

Tehát ám kerülj, ám titkolózzál, — előttem ott, hol a haza ügye forog kérdésben, ám másokkal együtt járj e politikai immoralitás útján, — legyen bár ha^ám szabad vagy sem, a mi hely engem ott megillet, azt elfoglalni minden időben tőlem függ, senki mástól nem. Nemcsak számot tudok adni tetteimről, de vannak emberek, kiktől számot fogok merni kérni a haza színe előtt.

Íme ez válaszom meglepő leveledre, higgadtan írom, de mint látod, múltam jogos önérzetében.

Sz.“

Hallám, hogy Teleki L. igen aggódék, hogy Kossuth e föltételének alávesse-e magát. De elfogadta. Elmondám itt régebben, hogy én mindig kitűnőleg bántam vele, sokat elnéztem neki, politikai okokból, de ő ép ellenkezőleg járt el irányomban, szavakkal nem, de tetteleg igen. Elvégre bele fáradtam, s ő sokáig nem

jövén hozzám, inkább örültem annak, sem mint sajnáltam. Ok nélkül maradt el. Ezelőtt két évvel, bár én ha találkoztam vele, nem köszöntém, ismét eljőve, ok nélkül mint a nélkül maradt el, ez neki sok belső küzdelmébe kerülhetett, mert ő makacs, kevély (bár fődözgeti), sok becsület-álfogalmakkal tele, háromszor jött mielőtt látott s vagy én neki a látogatást visszaadtam volna, éreztetni akarván vele előbbi viseletének igazságtalanságát, de hittem is, hogy ő örökké az marad a mi volt, szellemileg jeles, jellemben habzó, beszélni kész, tenni rost, elvből, ambícióból demokrata, lelkében kevély urias grófi czimére, vándorol folyvást mint az örök zsidó, a megtestesült határozatlanság, ki nem képes magát eltökélni valamire, sem kis, sem nagy dolgokban . . . Tehát két év óta irtunk egymásnak, s midőn erre utazott, itt lakott, mindig meglátogatott, théázott nálunk s ebédelt többször.

És íme, midőn némi remény valóban mutatkozik hazánkra nézve, midőn az emigrationnak nagyobb megbántásokat is el kellett volna feledni, midőn ő, a mint nekem szembe mondá, másoktól, kívülem, minden státusférfit felfogást megtagadott, Kossuthtól is; ő itt van hetekig, felém se jön, kerül, s mintegy számítva ki akar zárni a hazafit munkálkodásból, mi annyival jellemzőbb rá nézve, mivel ő igazán mindent reményit, általában ő hamar reményi. Ő engem sokszor megsértett, el-elmondtam neki és megbocsáték, nem mondom, hogy nehezen nem esett, de megtettem, mindez személyes ügy vala; de most ő bennem a száműzöttet, a hazafit, a martyrt sértette meg, ki akart zárni azon ügyből, mi nem a mienk, hanem a közös hazáé, ezt nem bocsátom meg *soha*, sem itt, sem a más világon.

Így bánt ő velem, barátjával, ő, a száműzött, velem, bajtársával, ő nem szégyenelt elfogadni ily alacsony föltételt, és épen Kossuthtól, kitől politikai ostobaságai miatt 1852 óta elvált! Hogyan ítelt ő Kossuthról, kitűnik 1851-ik october 30-án Zürichben kelt leveléből, melyet naplómban már akkor, midőn megkaptam, vagy valamivel később*) jeleztem volt.

Ép azon évben, 1851-ben jött Londonba Kossuth. S tettel és szóval azt teljesíté pontról pontra, mit ama levelében Teleki oly szabatosan definiált.

1- ször Southamptonba érkezvén, magát kormányzónak s excellentiásnak czímezteté, magát úgy írta, s hogy ennek nevezze az emigratio, igényelte. Ez történt october elején, Teleki ezt jól tudta.

2- ször Amerikába utazván, s meghallván ott, hogy az emigratio vele elégedetlen, írt egy levelet febr. 15-én 1852. Cincinnatiából, melyet bírok, s melyben mondja: „Munkásságom czélja: hazánk függetlenségi nyilatkozatának valósítása; a Habsburg-házzal semmi transactio; Magyar- és Erdélyország territóriumából semmi concessio; sem ezen territóriumnak akár nemzetiségi, akár más tekintetből feldarabolása; kormányzati forma respublica stb.“ Viszonyát az emigratiohoz így definiálja: „Munkásságomat semmi gátoló formákhoz nem kötöm; midőn tanácsra s közremunkálásra szükségem van, tanácsát kikérendem annak, kit alkalmasnak vélek, s közremunkálásával élek azoknak, kikben bízni okomleszen, *de* a tervek, az organisatio, az előkészületek csomóját a világon senkinek kezébe nem adom . . . Ha tehát egyet nem érthetünk, ám legyen párt, én egynek vagyok főnöke, kik ehhez csatlakozni kívánnak,

*) Az 1852-diki januári feljegyzésekben.

gát, — sőt elfogadta azon gyalázatos föltételét, hogy én tőlem ez alkalommal távol tartózkodjék. Ilyesmit csak szolgálhat el urától.

A főlebb (lásd május), elősoroltak után azon meggyőződésre juték, hogy III. Napóleon érettünk, fegyverrel, semmit nem fog tenni s tehetni. Franciaország már az olasz háborút nem akarta, hogyan akarna egy magyar háborút? Lehetetlen, hogy Anglia s Németország közbe ne szólna, és Oroszország? Hát ha ennyire ennek boszúvágya sem menne? Hát ha tartana attól, hogy Lengyelország példánkat követni akarná? Ez esetben európai háborútól lehetne tartani, s Napóleon azt nem akarja, ekkor trónját félthetné, ellenben az olasz vállalatban neki a diadal s a dicsőség bizonyos.

Legfőlebb a békekötés alkalmával szólhatna s tehetne érettünk valamit. E feladásban pártolná Anglia, mely az alkotmányos jogoknak mindenütt barátja, s érdekében is áll, hogy Ausztria erős legyen, mely gyönges lesz örökké míg Magyarország kielégítetlen marad. Poroszország szinte mellettünk fogna lenni, mert a korlátozott hatalmú Ausztria nem avatkozhatnék oly könnyen a német szövetség dolgaiba. Ha szabad lesz Magyarország, Ausztriának mindinkább ebben kell súlypontját keresni, s nem nyugoti, hanem keleti politikát követni. Sőt Oroszország is jó szemmel nézhetné ezt, keleti terveiben Ausztria örökös gát, Magyarországgal megalkudhatnék. Végre Szardínia is biztosabb lesz, ha Magyarország szabad lévén, Ausztriától megtagadja a pénzt s katonát Olaszországba avatkozni.

Ily értelemben lévén, bárom emlékiratot szerkeszték, egyet, jún. 5-ről, Cavour miniszterelnöknek; jún. 11-ről Lord Palmerstonnak. A harmadikat, jún. 29-ről, István főhercegnek küldtem, bár erre nehezen adám magamat. Ez ember most sokat, mindent tehetne, ha erély, becsületézés van benne, annyival inkább ha némi hazafiság. E 10 év az ő politikáját igazolta, attól eltérve Ausztria, ime örvény szélén áll, olasz tartományait elveszti, főleg mivel nem számíthat Magyarországra s a magyar seregre, s elleneitől függ, hogy itt minden pillanatban lázadás üssön ki, mely az ausztriai birodalmat megsemmisíti. Tehát itt volna az időpont, hogy István föllépjen, követeljen alkotmányt, kívánja ellenségeinek, a centralistáknak eltávolítását a kormányból, őt igazolta az utolsó tíz év, s bármint viselte magát egykor nálunk, ha ő visszamegy, a conservativektól környezve, a régi alkotmányt visszavive, lelkesedve fogna fogadtatni, — a nép el szokta szenvedéseit felejteni.

Ezt tenni annál okosabb volna a kormánytól, mivel övé lenne az indítvány érdeme, s megelőzné azt, mire külbefolyás netalán kényszerítené. Ime ez volt az én reményem. Ha van a dynastiában egy csöpp okosság, ezt teszi, s mi nagy szerencse volna a szegény nemzetre nézve, ha vérontás nélkül jutna jogainak birtokába!!

Június 3-án íratott be fiam az I-ső kerület (mairie, arrondissement) jegyzőkönyvébe (rue D'Anjou St. Honoré). Neve: Móricz (azért hogy a francia is kimondhassa, de néhány jeles embert ismertem is e néven), Huba (nemzetiségünk alapítója, a hét vezérek egyike, honszerző, — emlékezzék rá), Attila (legyen a zsarnokok boszúállója s ostora), József (ezt nőm kívánta több okból).

Még 1856-ban csináltam egy verset, gondolván fiam lesz (de Gizella született), s ekkor elhatároztam vala fiamat Hubának keresztelni. Ezt írtam:

„Miért neveztünk el Hubának?
Egykor tán kérdeznéd tőlem,
Mídön hamu lett már belőlem,
Romja alatt a hazának.

Azért neveztünk Hubának
Családunknak mert ez őse,
S a hon-szerzők egyik hőse,
Elrontója Nagy-Morvának.

Hogy a hont ő is szerezte,
Kell hogy erre emlékezzél,
S apádra, ki bujdosva él, —
Szerezd a hont vissza majd Te.“
Ámen.

Tanúk voltak: Cerrati Lajos, szardíniai consul (ki 1848-ban Magyarországon küldetéssel járt), és Homér Alphonse, festész, szomszédunk (7. rue de Châteaubriand).

Július.

A francziák egymásután három, négy csatát nyertek: Palaestro, Magenta, Malegnano és Solferinonál. Én azt hittem volna, hogy az osztrákok legalább egyet meg fognak nyerni háromból, bár föltevém, hogy az olasz s magyar seregrész hanyagul fog csatázni, sőt sok közölök átmegy az ellenséghez. Ilyesmi történt is, bár a francziák ezt nem mondogatják, mert ez vitézségöket kisebbítené, csak így lehet megmagyarázni az osztrák foglyok nagy számát, mely eddig 14—20,000-re megy. Egy francia

tiszt beszélte, hogy 25 lovassal reconnaissance-ot tévén, 250 ember adta meg magát. Kérdvén az osztrák kapitányt, ki vezérlé őket, mi ennek oka? felelé: 3-szor parancsoltam, lőjjenek ön csapatára, és nem engedelmesskedtek, — ök magyarok mind, én német vagyok.

Minden készen volt, hogy Velence is ostromoltassék, midőn júl. 9-én Napóleon fegyvernyugvást köt és 11-én Villafrancában békét, gyalázatos föltételek alatt, programját meghazudtolva. Itt a francia nép részeg volt örömeben a győzelmeken, a háború népszerű lőn, mivel dicsőséget adott, s a béke Ilire mint villám csapott le a tiszta égből. Még a császáriak is elégedetlenek. Okát kérdi mindenki és adni senki nem tudja. Elégedetlen, boszus minden ember. Ezért költénk 5—700 milliót? ezért vézett el 30—40,000 ember? ezért pang a kereskedés?

Én épen a császárhoz magához írek egy levelet, magasztalva külföldi politikáját, bár észrevevém, hogy a szabadság szót soha nem használja, csak a nemzeti függetlenséget emlegeti. De hiszen ez az, a mi nekünk is kellene. Csaknem hajlandó valék hinni, hogy ez értelemben ő a népeket védeni, támogatni fogja, s ha ezt teszi, Európa minden népei vele lesznek, s Európa sorának másképen, de biztosabban lesz ura, mint I. Napóleon volt. Ennek ellenségei voltak fejedelmek és népek, III. Napóleonnak azok lehetnek ellenei, de mit árthatnak neki, ha a nemzetek rokonszenvét bírja?

Úgy látszik, sorsa is az lesz, mi vala bátyjájé. Ő is a fejedelmek szövetségét keresi, kivált az oroszét és a Habsburgokét. Most mosolyognak felé, de az első alkalommal elárulják őt is. Ausztriát legyőzte, most megsemmisíthette volna, nem tette, a nagylelkűt játszá, de

Ausztria csak arra fog emlékezni, hogy megalázta, megrablotta, arra nem, hogy megkegyelmezett neki.

Mint a példabeszéd mondja: akkor vesz meg a kutya, mikor legjobban van dolga. A könnyű győzelem elszédíté őt is, elbizta magát, s így kötö a ezudar békét, mi 1851 óta első, de roppant hibája, ebből sok más hiba, sok más zavar fog támadni, s csodálnám, ha oka nem lenne buktának. Csillagát én hanyatlani látom. Ez valóságos coup de théâtre, de szerencsétlen, az olaszok dühösek, a francziák elégedetlenek, az osztrák hallgat, de boszut liheg, az angol ügyes fordulattal most kezd az olaszok mellett dörögni, az orosz ólalkodik jobbra balra, a demokraták örülnek, hogy az új Macchiavelli körmeit láttatja, — és minden világosan látja, hogy ő személyes politikát követ, kezd háborút titkos czélból, bevégzi azt tekintet nélkül minden másra, s mindenki azt kérdi: háborúi (a keleti is), mire eszközök? Az angol nemzeti ösztön, érzemény azt feleli egyhangúlag: végezélja Angliát megalázni, e nagy feladatra gyűjti a szövetségeseket.

Midőn 1851-ben a coup d'état-t végrehajtá, azt hívém, s föl is irám: ez ember, ha hatalmát megalapítja, sorban fogja megboszulni I. Napóleon s Franciaország megaláztatását. Csakugyan ki is ütött a keleti háború, az nem volt szükséges az országra nézve, nélküle nem kezdhetette volna meg Anglia, s midőn ő elégnék látta, hogy a czárt szövetségésül megnyerje, Anglia ellenére megköteté a békét. Ez oka a mostani háborúnak s a váratlan békének is, kereste az ürügyet a harcra, s nyakrafőre megkötötte a békét. Azt hiszi, két császár most hű szövetségese, — csodálnám ha nem csalódnék keservesen! Azalatt, tíz év óta, roppant áldozattal neveli tengeri haderejét, már számra csaknem egyenlő

az angollal, mihelyt kész leend, ürügyet ő mindig talál háborúra, és menni fog — és megbukik, mert sem a népek, sem a fejedelmek nem fogják segíteni.

Csakugyan, legalább látszólag, egy magyar légió alakul a magyar foglyokból. Ott vannak: Klapka, Czecz, Szabó I., Vetter, Perezcl, Sréter stb. Klapka boesátott ki egy proclamatiót a magyarokhoz, melyben mondja: hogy III. Napoleon és Victor Emmanuel a magyar ügyet pártolják, a haza szabad lesz, jöjjenek. A kölni újság pedig Kossuth proclamatióját közli, mit Bécsből kapott, ő ebben azt mondja: a mely orosz Magyarországot tiz év előtt letiporta, most az fog jönni segítségünkre. Ő maga jön kot fiával, kiket egykor Haynau küldött neki visszja, nem is álmodva: e két ifjúra mi feladat várakozik. Ő tehát mind souverain mutatja be magát fiaival. Mindez lelketlen ámitás: a béke mutatja, hogy Napoleon és Victor Emmanuel ilyesmit nem ígértek, ők megengedték a légió alakítását, hogy ezzel i j e s z s z é k Ausztriát, mint a keleti háborúkor lengyel légiót alakítottak, de egyiket sem fegyverezték fel, sem nem alkalmazták, s most azon néhány száz vagy talán pár ezer ember a világba szétoszlik, csak a számüzöttek száma nevededett, s a magyar elem fogyott otthon. íme ez a haszon. A czár pedig egyenesen óvást tön a magyar légió ellen, mert félti a szomszéd Lengyelországot, ha Magyarország szabad lenne, — így ámitja Kossuth hazánkat s már hányad ízben!

Én emlékiratimat, egy levél kíséretében, francia lapokban közölni akartam, ígérte közlését a Siècle s a Patrie is, nem tárták szavokat, — végre a kölni újságba küldtem, itt meg is jelent juh 27-én, de csak az, mely Palmerston Lordhoz van intézve, lm, ide melléklem:

Magyarország igényei.

Levél a „Kölnische Zeitung“ szerkesztőségéhez.

A béke tehát alá van írva. A fénylő s minden számítását messze túlhaladó győzelmek daczára az olaszok óhajításai nem teljesültek, s még kevésbé a magyarokéi, melyek egyébiránt most még nem is voltak kérdésben. Tegyük föl, hogy Magyarország Kossuth és Klapka urak felhívására valóban fölkelt volna, — mily szerencsétlenség, mily boszu, mennyi vérontás lett volna szomorú következése! Hogy merhették ezen urak ama vakmerő lépést, holott bizonyos, hogy a két szövetséges hatalmasságtól arra sem felhatalmazva, sem bátorítva nem voltak? Szabad-e egy nép életét és jólétét hamis és merőben alaptalan ígéretekkal veszélybe dönteni?

Kossuth ur proclamatiójában, úgy látszik, azt akarta a magyarokkal elhitetni, hogy biztosan számíthat az orosz kormány támogatására. — Ez állítás azonban oly hamis, a milyen csak lehet. Őrizkedett is azt az idegen hírlapokban közölni, mivel jól tudta, hogy azt Európa, mely a dolgok állásáról értesülve van, ki fogná nevetni; hanem titokban Magyarországba küldötte azt, hogy azon nép előtt, melyet valótlan állításokkal már annyiszor megcsalt, saját jelentőségét nagyobbak tüntesse fel. — Mit nem tervezett ő tiz év óta? 1849-ben Magyarország koronáját egy orosz nagyhercegnek akarta följánlani. 1853-ban Mazzinivel és Ledru Rollinnal esküdt össze. — Most Napóleonhoz akart csatlakozni, ő, ugyanazon agitátor, ki Napóleont 8 évig mindig csak gyalázta; de ez

nem olyan ember, a ki könnyen felejtse és sokkal hatalmasabb, mintsem reá szorulna.

A ki ekkép szalad egyik zászlótól a másikhoz, az oroszhoz, a köztársaságihoz, a Napóleonéhoz, — érdekel-e az bizalmat? mely párthoz, mely politikai elvhez tartozik az, ki egyik szélsőségből így megy át a másikba? ki egyszerre akar szövetségese lenni Napóleonnak, a korlátlan hatalom képviselőjének, és Mazzininak, a teljes szabadság képviselőjének? — Valóban ő sem elveihez nem hű, sem szavaiban nem őszinte, neki csak egy dicsvágya van, — s ez gyászos gyöngéje — az, hogy szerepet játszassék, mindegy bármely színpadon s bármily társaságban. — Kielégíthetlen dicsszomjával és bátorság hiányában százszor elveszítené hazáját, ha százszor adná azt kezébe a sors, mert nincs meg benne sem a forradalmár bátorsága, sem az államférfi éleselműsége, sem a bölcsész mélysége; ő szeret beszélni s szereti, hogy róla mások beszéljenek, ez az egész ember.

A ki csak világosan lát, könnyen előreláthatta, hogy e háború, tekintve főrészevőinek politikai elveit, nekünk semmi hasznot nem hozhat. — Először is tisztán olasz kérdés volt, s habár Napóleon nagyon hatalmas is, az ő hatalmának is megvannak a maga határai, úgy hogy két nagy földadat megoldását egyszerre nem vehette magára. Aztán tehet-e ő, a császár, magáévá a magyar ügyet, míg azt Kossuth képviseli, az egyetemes köztársaság triumvireinek egyike? Azzal csak maga ellen cselekedett volna, a korlátlan hatalom elve ellen, melynek ő a legtökéletesebb megtestesülése. — Szerencsétlenségre so- kan még mindig azt hiszik, hogy Kossuth valóban képviseli Magyarországot, — pedig ő nem képviseli sem Magyarországot türelmességét a különböző nemzetiségek kérdésében, sem erkölcsi, polgári és katonai bátorságát,

sem politikai mérsékletét, sem szerénységét és méltóság-
teljes nagyságát a páratlan szenvedésekben.

Bizonyára én is gyakran gondoltam e háború alatt drága hazámra s a lehetőségre, javítani annak politikai helyzetén. — A háború olyan mint a zivatar, csak az Isten tudja meddig megy, s hol ér véget dühe. Ha például Ausztria, bár megverve, nem tudta volna magát a békére elhatározni, a császár valószínűleg tovább folytatta volna győzelmeit. — Megkísértettem rábeszélni a félhivatalos hírlapokat, hogy a magyar ügynek néhány vezércikket szenteljenek; de egyikök sem volt felhatalmazva, hogy Magyarországról szóljon; sőt meg kell val-
lanom, még a független hírlapok is, mint a „Siècle“, vonakodtak Magyarország érdekében felszólalni, s így világos lőn előttem, hogy kezdettől fogva hivatalosan meg volt nekik tiltva, ügyünket az olasz kérdéssel összevegyíteni. — Ez általános hallgatás sokkal jellemzőbb volt, mintsem félremagyarázhattam volna.

Francia szempontból igazuk volt; minden nemzet fukar a maga vérével, ha más nemzetért kell azt ontani. — De nem kellett volna-e a béke alkalmával tenni valamit Magyarország javára? nem lehetett volna-e erkölcsi befolyás útján tenni valamit Magyarország régi határainak s régi alkotmányának helyreállítására?

Ez minden, a mit én reményltem, s ez értelemben írtam két emlékiratot, egyiket Cavour grófhoz, a két szövetséges hatalmasság bizalmas tanácsosához, a másikat Palmerston lordhoz, egy parlamenti kormány szabadelvű fejéhez intézve.

Van szerencsém megküldeni önnek ez utóbbinak másolatát, s felkérni önt, hogy azt jelen levelemmel együtt becses lapjában közölni szíveskedjék. Meg vagyok

győződve, hogy történelmi határainak s ősi alkotmányának helyreállításával Magyarország lényegileg ki volna elégtve, és ha a dynastia őszintén az alkotmányos térre lépne, azzal mindenki csak nyerni fogna, — Magyarország, Ausztria, Európa, a civilisatio és az egész emberiség.

Páris, 1859. július 16-án.

Szemere B.

Palmerston lordhoz.

Mylord! Önnek ragyogó politikai pályája a történelemé; az egész világ előtt nyitott könyv az. Abból tudom, hogy ön Ausztriát politikai szükségességnek tartja, melyet meg kellene teremteni, ha nem léteznék. Ön sokkal függetlenebb szellemű s meggyőződése sokkal szilárdabbak, mintsem csak eszembe is juthatna, önnel szemben az ellenkező nézetet akarni vitatni. Ámbár kérhetném: váljon a régi Ausztria, melynek Anglia oly előnyösen vehette hasznát, létezik-e még? váljon betölté-e hivatását, s megfelelt-e annak, a mit tőle vártak: váljon előmozdítja-e a haladást és a civilisatiót akár saját tartományaiban, akár a Duna mentén kelet felé, s váljon valóban ellensúlyt képez-e Oroszországnak, melynek 1849-ben kezébe adta magát s még ma is abban van? Mire is való az egész Ausztria, ha Anglia érdekeit mindenütt, s nevezetesen keleten, erélyesen támogatni nem képes? Pedig arra válván képtelen. Ha van hatalmasság, melyet kelet népei lelkökből gyűlölnék: Ausztria az; ez a hatalom, melyet Moldva-Oláhország, a szerbek, a montenegroiak s Törökország minden keresztyén törzsei a legjobban utálnak; egyfelől, mert nemzeti és vallási ellenszenvek választják el őket Ausztriától; továbbá mert Ausztria, a szerint a mint saját érdeke kívánni látszott,

majd felizgatta őket, majd elnézte, hogy leigáztassanak. A mulékony bizalom, melyet 1849-ben, a magyar háború alatt, iránta érezni látszottak, azóta gyűlöletre fordult, mely bennök még mélyebben fészkel mint a magyarokban is. Mert emezek csak legyőzettek, de a szlávok hűtlenül megcsalattak. E gyűlölet lángja megkapta az Ausztriával határos összes szlávorságot, és pedig annál hatalmasabban, mert ők szünetlen egy nagy, akár független, akár az oroszoknak egy részét tevő szláv birodalomról álmadoznak.

Hasztalan tekintek körül bármerre is: hogy mely oldalon lehet még Ausztriának jövője? Valóban, délen, t. i. Olaszországban napjai meg vannak számlálva. Bizonyos, hogy Lombardiát és Velenczét, s azokkal együtt minden befolyását a félszigeten el fogja veszteni. Nem elég erős csak magának Franciaországnak is ellenállani, annál kevésbé, ha Piemontot és az olaszokat is számításba vesszük, kik mint egy férfi fognak fölkelni ellene. E küzdelemben területének egy ötöd- s népességének egy hatodrészt veszteni el.

Északon, Németországban legkevésbé sem remélhet gyarapodást Ausztria. Vagy úgy marad a német szövetség a mint most áll, s ez esetben úgy népei mint fejedelmei teljes erejükből ellene fognak állani minden beolvasztási törekvésnek; vagy ha új egyesülés jó létre, az Poroszország előnyére lesz, mint a mely tisztán német hatalom, legnagyobb az országban, s a nemzet legnagyobb részének rokonszenvét bírja. A német egység nagy eszméjét valósítani: Poroszországnak nem hiányzik egyéb mint egy új II. Frigyes merész lángesze s szilárd akarata. Tegyük hozzá ehhez azon jelentőségteljes jelenléte, melynek 1848-ban tanúi valánk; Ausztria német tartományai Frankfurtra küldték követeiket s ezzel nyil-

tan kifejezték óhajtásukat, egyesülni a nagy német állammal, a minek következménye pedig a régi Ausztria teljes felbomlása fogna lenni.

A régi Ausztriáról szólok. Mert egy új birodalom alkotására megkívántató elemek épen nem hiányzanak. S ez új birodalom erősebb és hatalmasabb lesz a réginél, ha, miután különemű alkatrészekből van összetéve, nem törekszik francia modorú központosításra; ha tekintettel lesz a faj- és nyelvkülönbségekre; ha mindenik országának történelmi emlékezéseit s jogait, mint eleven hazafiságuk egyetlen alapját tekintendi; egy szóval: ez új államnak a szövetség (foederatio) eszméjén kell alapulnia, olyformán mint pl. Schweiz vagy Amerika egyesült államai. E birodalom, Olaszországon kívül, még mindig 34 millió lelket számlál; de ha alig 7 millió németjével a többi 21 millió nemnémet népeket germanizálni s rajtok uralkodni törekszik, akkor szünteleni belső küzdelmeket kell kiállania, melyek miatt soha sem lesz képes teljesíteni azon hivatást, melynek teljesítését tőle egész Európa s különösen Anglia várja.

Megvallom, kevés reményt táplálok az iránt, hogy a Habsburg-ház megváltoztassa százados politikáját. Mint minden egyes ember saját különös személyiséggel bir, úgy minden dynastiának is megvannak a maga hagyományai és jellemző Sajátságai, melyeket le nem vetkezhet s kedve szerint meg nem változtathat. Mindenki tudja, hogy a Stuartok és a Bourbonok készebbek voltak trónjukat és fejüket kockáztatni, mintsem a kor szellemének megfelelő kormányzatra szálni el magokat. Az új Ausztriának tehát új dynastia is kellene, melyet múltja nem kötne, s mely az új birodalom új missióját szabadon és őszintén felkarolhatná.

De tudom azt is, hogy nem mindig lehetséges a mi kívánatos. Hadd maradjon meg tehát az osztrák dynastia birodalma élén, csakhogy kövessen a birodalmához tartozó népek különbféleségének megfelelő politikát. Különben féltő, nehogy a többi tartományok is ugyanazt tegyék, a mit most az olaszok tesznek; azt a szerepet, mit most Franciaország játszik az olaszok irányában, Oroszország játszhatja, mihelyt akarja, a többi osztrák tartományok irányában.

Anglia mindig támogatta Ausztriát. Tanácsait annál fogva meghallgatják s meg is kell hogy hallgassák Bécsben; az események tökéletesen igazolták azon prófétai tanácsot, melyet ön 1849. augusztus 1-én Ponsonby lordhoz intézett sürgönyében Ausztriának adott, melyben ön ezt mondá (lásd a magyar ügyre vonatkozó s hivatalosan közzé tett levelezést): „ily nemzet activ hadseregét harcban le lehet győzni; rendezett ellenszegülést, egyidőre, lehetlenné lehet tenni; de a szívek elégtelensége azzal kioltva nincs, ha a kézből a fegyver kicsavar tátik-; s ha ily népes és oly nagy területen elterjedt nemzetet ugyanazon kényszerítő eszközök által akarnak megaláztatásban tartani, a melyek által leigázták: bizonyítani sem szükséges, hogy az ily nép és ily ország inkább a gyöngegség forrása, mint az erő alapja kell hogy legyen azokra nézve, a kik kormányozzák . . . Ily politikai rákfekély csak fölemésztené a birodalom léteinek életföltételeit. .

Ő Felsége (az angol királynő) kormánya szívéből örülne, ha azon reményt táplálhatná, hogy ezen összeütközésnek egy egész nemzet s két hatalmas birodalom hadseregei közt mielőbb oly egység vetend véget, mely egyfelől a magyarok nemzeti érzelmeit kielégítené, s másfelől érintetlenül fentartaná az egység kötelékét, mely Magyarországot oly soká csatolta egybe Ausztria koro-

nájával. Névleges kiegyezés, valódi egyetértés nélkül, mitsem használna s merőben értéktelen volna.“

— E birodalom közép- és támpontja szükségkép Magyarország; vele a birodalom erős és hatalmas lesz, nélküle mitsem tehet és semmi súlyt sem vethet az európai egyensúly mérlegébe. Az 1848 előtti Magyarország mind terület, mind népesség tekintetében csaknem felét tenné a birodalomnak, miután az Olaszországot elveszíté. Oly gazdag terület, mely 25—30 millió lelket képes eltáplálni; mint államnak csaknem 1000 éves történelme, erős belszervezete s sok százados alkotmánya van. E belszervezet azonban, mivel éles ellentétet képez a francia centralisatióval, kiválóan alkalmas arra, hogy példányul szolgáljon kelet népeinek, melyek előbb vagy utóbb, kikerülhetlenül, mint megannyi állam fognak szervezkedni Törökország romjain. S higgye meg nekem, mylord, ha van ország, melyben valódi, lángoló hazaszeretet él, a történelmi hagyomány s a váltakozva diasztolés és viharos múlt gyümölcse, az Magyarország. A részint Ausztria ármányai által előidézett, részint azon kor lázas izgatottságának tulajdonítandó vizsály, mely ez ország népei közt 1848-ban mulólag uralkodott, azóta tökéletesen megszűnt. Az ősi alkotmány alatt e nemzetiségek szabadok voltak; attól fogva, midőn Ausztriának ez alkotmány megdöntésére segédkezet nyújtottak, elvesztették szabadságukat s nemzetiségök a legnagyobb veszélyben forog. S ez az oka, bár késő, de kétségbevonhatlan kibékülésöknek.

Elmondám önnek az okokat, melyek Magyarországot feljogosítják, alaposan követelhetnie: hogy az új birodalom középpontja legyen. II. József, három század óta az egyetlen lángeszű ember a Habsburg-házból származott uralkodók közt, nagyon átlátta ezt; nagyon megértette,

hogy a birodalomnak egyedül és csakis keleten van jövője; de bár helyesen ítélte meg a célt, az eszközök megválasztását tökéletesen eltévesztette: germanizálni akarta a népfajokat s eltörülte alkotmányaikat. Milyen lehetett volna várni, hogy a számos bekebelezett és szomszédos népek rokonszenvet érezzenek oly birodalom iránt, mely nekik szabadságot nem ad s azonkívül nemzetiségüktől is meg akarja fosztani? A mit könnyen előre lehetett látni, megtörtént. Ausztria elvesztette a népek bizodalját, mind maga kebelében, mind a szomszéd államokban. Ezek nemzetiségeket féltették, azok szabadságra törekedtek. Ausztria azonban az emberek és nemzetek e két legrágább kincsének egyikét úgy mint a másikat fenyegette.

Engedje meg, mylord, hogy itt egy, nézetem szerint igen fontos észrevételt tegyek. Azt merem állítani, hogy a nyugoti civilizáció biztosabb úton nem tejeszkedhetik keletre, mint Magyarország közvetítése által. A helyett, hogy magam fejtegetném, jobbnak tartom egy angol író idézni, ki azt, a mit én önnek mint államférfinak és a haladás emberének szívére kötni akarnék, tökéletesen kifejezi a következő szavakban: „Szomszédos néptörzsekben az eszmék és erkölcsök oly hasonlósága fejlődik ki, a minőt egymástól távol élő néptörzseknél nem találunk. A faj rokonsága, gyakori érintkezés harczban és békében, múlt és jelen, természeti viszonyok, pl. hajózható folyók, egymásba nyíló völgyek stb. megannyi kapocs gyanánt szolgálnak az egymás mellett élő népek közt. Ily kapcsokat lehet találni a keleti és nyugoti néptörzsek között. A magyar nép, eredete és hagyományai után s nagy részben eszméi és szokásaira nézve is keleti népe. Mint ázsiai eredetű európai gyarmat s rokon faj a szomszéd törökkel, történelmi események által a nyugoti

civilisatio körébe vonatott be s számos nyugoti eszmét és felfogást sajátított el. Éhez képest középtagot, mintegy kapcsot képez a nyugoti és keleti népek közt s arra látszik hivatva lenni, hogy azokat egymáshoz közelebb hozza. Az ország geographiai helyzete ugyanezen hivatás mellett bizonyít. Északról és délről nagy magas hegy-sorok által övezve, folyamrendszere természetes vizutat képez nyugatról kelet felé. A Németország szívéből beözönlő hatalmas Duna, mely Közép-Európa annyi folyamat veszi magába, a kereskedelem és civilisatio természetes országútjául van teremtve. Már ki is nyitotta a Magyar- és Törökország közt oly soká zárva állott korlátokat s az újabb (1848-diki) események nem keveset tettek arra, hogy az osztrák politika által századok óta félbeszakított érintkezés ez egymással rokon két nép között megújuljon, azon különbséggel mindazonáltal, hogy a kar, mely előbb csak öldöklésre emelkedett, most testvérkezett nyújt a régóta elidegenült vérrokonnak és soká gyűlölködő ellenségnek.“

Ismétlem, mylord, Magyarország, mely jelenlegi helyzetében még óhajtasait sem nyilváníthatja, bizonyosan jobb szeretne oly uralkodó alatt élni, ki nem tagja a Habsburg-dynastiának, annyi százados balsorsunk ez egyedüli okának, a haladás és nemzeti függetlenség ez örökös ellenségének, mely a legünnepélyesebb esküt, hogy alkotmányunkat megtartja, annyiszor törte meg. Magyarország bír minden szükséges kellékkel egy független állam helyreállítására. Az ország termékeinek gazdagságára és sokféleségére nézve Európa egy országa sem múlja felül; területe 6175 négyszögmértföld, míg Poroszországé csak 5070, Nagy-Brittaniáé csak 5716; lakói száma 15,800,000; e tekintetben Orosz-, Franciaország és Anglia után közvetlenül egyszerre következik

Spanyolországgal, mely 15,900,000 és Poroszszággal, mely 15,500,500 lakót számlál. Béke idején 150,000 főnyi hadserege van, tehát kevesebb mint Orosz- és Franciaországnak, éppen annyi mint Angliának és Poroszszágnak, s több mint ezeken kívül akármelyik európai államnak; háború idején pedig e számot minden megerőltetés nélkül 300,000-re emelheti. Látja ön, hogy Magyarország mindazon elemekkel bir, melyekből a nagyhatalmasságok alkottatnak. S nem mutatta-e magát egy nagyhatalmasság föladataira méltónak, mikor a XV., XVI., XVII. századokban, egészen egyedül, a roppant ozmán hatalmat visszanyomta, s hősiségével és saját testével fődözte egész Európát? E nagy tettel, azt hiszem, kiérdemelte magának a sarkantyút, azaz: az igénytarthatást egy nagyhatalmasság rangjára. Legyen meggyőződve, mylord, hogy Magyarország képes volna, a mint hajdan a keresztyéniséget megvédte az izlám ellen, úgy jövőben, bármely oldalról jöjön is a veszedelem, mind a maga, mind a világ szabadságáért küzdeni. Egyébiránt a nagy életképességet senki sem tagadhatja meg tőle. Tanúja volt ön 1848—49-diki küzdelmünknek. Bizonyára az oly állam megérdemli, hogy első rangú hatalmasságnak ismertessék el, a mely a rá nézve kedvezőtlen viszonyok daczára csak másik két nagyhatalmasság egyesült ereje által győzethetett le. Ez dönthetlen érv: leveretésünk is erőnk bizonyossága.

Szive fenekén Magyarország nem kíván egyebet, mint a mit Velenceze és Lombardia: teljes függetlenséget. Maga ura akar lenni s maga szabadon határozni sorsa fölött. De ha diplomatikai megfontolások gátolnák, hogy ez óhajtott czélt elérje, ha sorsunk nem adja még meg, hogy egy Napóleon által megmentessünk, mint Olaszország megmentetik: ez esetben csak egy mód van Ma-

gyarországot kibékíteni és megnyugtatni, s ez az: adják vissza neki régi alkotmányát s határait, s ezt tegyék feltételül a most kötendő békében, mely a jelen olasz háborút befejezendí. Habár e harcz nem értünk kezdetett is, legalább váljék hasznunkra nekünk is s bizonyára soha harcz, melyet két nemzet szabadsága koronáz, dicsőbb gyümölcsöket nem termendett!

E békefeltétel kétségkívül:

1. igazságos. Magyarország és az osztrák dynastia közt jogilag kétoldalú szerződés áll fenn, mely ez utóbbit kötelezi, hogy az ország törvényeit és alkotmányát lelkiismeretesen megtartsa. Ha a királyok az általok esküvel pecsételt szerződéseket büntetlenül megtörhetik, hogy kívánhatják akkor, hogy a népek tiszteletben tartásák a fenálló törvényeket?

2. Az alkotmányos szabadság érdekében fekszik. A kérdés ezen oldala élénken kell hogy érdekelje az angol népet, mely, büszkén alkotmányos szabadságára, minden alkalmat megragad, hogy más népeket is annak birtokába juttasson. Éhez járul,, hogy a mi alkotmányunk is ugyanazon századból való mint az angol; öreg, de tiszteletreméltó testvérek; nem egy közös vonással is bírnak. Aztán a magyarok, erkölcsaik, szokásaik és politikai eszméik által, s mind az által, a min egy nép erkölcsi, vallásos és politikai élete alapszik, keleten az angol civilisatiót képviselik, mint a rumának és lengyelek a francia eszméket. E körülmény nem kis fontoságú az angol nemzet keleti érdekei tekintetéből.

3. Az általános európai béke érdekében is áll. Mint Lengyel- és Olaszország sok idő óta örökös forrásai a nyugtalanságnak Európára nézve, épen úgy az lesz Magyarország is; folyvást elégületlen, izgatott forradalmi leend; egy lóporos hordó lesz, mely egy véletlen vagy

szándékos szikra által föllobbanva levegőbe röppenhet s maga körül mindent megrázkódtathat.

4. Érdekében áll az európai egyensúlynak is. Valóban politikai szükségességnek tartja-e az angol kormány Ausztria fenállását? Ha igen: elégítsék ki, s békítsék ki Magyarországot; mert Austria, kivált mióta Olaszországot elvesztette, egyedül csak Magyarország által állhat a nagyhatalmak sorában, csak általa létezik Ausztria, általa erős vagy gyöngé. Mindenesetre kétségtelenül világos, hogy, ha Austria békétlenül és ingerülten hagyja Magyarországot, aligha lesz erős a kebelében levő forradalmi és centrifugai elemeket összetartani, s így a missiót, melyet tőle várnak, semmi esetre sem fogja betölthetni.

5. Végre a keleti kérdés megoldásának is érdekében fekszik Magyarország kielégíttetése, úgy politikai tekintetből, mint a civilizatio szempontjából. Magyarországnak jutott a hivatás: kelet népeihez a nyugoti civilizatio minden haladását és eszméit közvetíteni; mint szerencsém volt, mylord, ez eszmét főntebb bővebben fejtegetni. De még ez nem minden. Ugyanazon okokból, s a magyar alkotmány alapján, a mint annak tökéletes rendszere kifejlődött, a mennyiben alapelve, a helyhatósági önkormányzat (municipál-autonomia), különösen megfelelő kelet patriarchalis szellemének s erkölceinek; következőleg Magyarország rendeltetése: főszerepet játszani e nagy kérdés megoldásában, bár mikép üssön is az ki; de ez üdvös szerepet az érdeklett népek szabadsága s jólléte érdekében csak egy szabad, türelmes, erős és alkotmányos Magyarország játszhatja sikeresen.

Íme, mylord, ezek a hazám szerelme által sugallt eszmék, melyeket ön elé, mint egy alkotmányos s szabadelvű kormány feje elé terjeszteni szerencsém van, ki

minister-elnöke egy szabad nemzetnek, mely kezdettől fogva annyi rokonszenvvel volt igazságos és törvényes ügyünk iránt. Magyarország maga, a hallatlan nyomás miatt, mely alatt szenved, nem emelheti föl szavát; én, száműzött fia, szólok érte, ezt tehetnem az egyetlen, a mi nekem még fönmaradt, s a mi drága hazám elvesztése fölött vigasztalhat.

Anglia, jól tudom, nem tartozik a hadviselő felek közé; annál fogva nem is tehet békeföltételeket közvetlenül. De fegyverei által úgy mint tanácsai által hatalmas; s meg vagyok győződve, hogy tanácsait mind a győzők mind a legyőzöttek tisztelettel fogadandják. Jogunk van azt remélni, hogy Napóleon császár, ki annyit tesz az olaszokért, értünk is fogna tenni valamit; az általa ünnepélyes kimondott elvnek, a nemzeti függetlenség elvének, Magyarországra is alkalmazatnia kell. Miután Napóleon császár annyit tett a Dunafejedelemségekért és Olaszországért, minket sem feledhet, el, a nélkül, hogy igazágtalan ne legyen. Nemzeti autonómiánk visszaállítását békeföltételül fogja kitűzni, s felkérem önt, mylord, fogjon vele kezét e tekintetben. Föl vagyunk jogosítva, követelni ez igazságszolgáltatást; ez abszolút politikai szükségesség Európa köznyugalma érdekében, valamint az európai egyensúlyra nézve is.

Mylord, 1849-ik augusztus 1-sői sürgönyében, melyet főlebb említettem, bölcs, majdnem profétai tanácsokat adott ön Austriának; most megjött a kedvező pillanat, saját érdekében úgy mint Európa javára kényszeríteni őt azok követésére. Ily tett méltóan tenné föl a koronát az ön politikai pályájára; a fölszabadított Magyarország örök jelül fogna önre emlékeztetni.

Van szerencsém, Mylord, kérni önt, fogadja el mély tisztelem s nagybecsülésem kifejezését.

Paris, 1859-ik június 11-én.

Szemere Bertalan.

Magyarország volt miniszerelnöke.

Most már tudom hitelesen Kossuth egész szereplését. Júniusban ment erre keresztül, titokban, azonban megtudván sokan, egy fél-hivatalos lap, azt, hogy őt használná III. Napoléon, ünnepélyesen meghazudtolta, mindössze is nem gátolta, hogy Ausztriának ez ellensége Franciaországon keresztül Olaszországba menjen (Constitutionnel, Jun.). De ez egy új hazugság a kormány részéről, mely szégyenli e frigyét. A tény így áll:

Többen itt értekezvén Napoléon herczeggel (kire a császár semmit nem bizván, ily apró tervekkel mulatja magát) Magyarország fellázításáról, ezt Kossuth meghallá, s dühbe jövé, hogy nála nélkül mernek menni, fenyegetőzött, hogy ő ellenkező proklainatiókat bocsátand a magyarokhoz, ha őt mellőzni merészük. Azon urak egy része emberei lévén, más része, mint Teleki L., Klapka, félvén önmagok valamit kezdeni, hozzá ménének Londonba, s vele értekezvén, itten kivitték, hogy a tervbe beavattassék.

E szerint eljőve, nagy titokban, s május 3-án Brown név alatt herczeg Napoléon vezette be éjjel a császárhoz. Már előbb értekezvén azzal, ez adta elő a császárnak Kossuth nézeteit, minthogy ő a francziát roszul beszéli, — bár ha szabad volna, kész lenne egy francia beszédet betanulni, tudván, hogy kevesek a hallgatók, de sok az olvasó a ki azt hiendi: íme ő fran-

cziaiban is szónok. Minap mondá egy német, ki barátja nevének, hogy hallá Angliában beszélni, de borzasztón ejti ki az angolt, ő nem angol, de megbotránkozott benne.

A császár ellenveté, mikép ő a demokrata, a revolutionális párthoz csatlakozott, mikép ő Mazzinivel, Ledru Rollinnal stb. az európai egyetemes respublika programját aláírta; de erre Kossuth rögtön felelt, mondván, hogy ő soha sem volt republikánus (ez igaz, de minek mondta hát?), hogy ő a monarchiái formát szívesen elfogadja, s meghajtván magát mélyen Napóleon herczeg felé, neki a magyar koronát felajánlá az ország nevében (ki bírta rá? S kinek nem ajánlta ő azt már!!)

Szóval igen alázatosnak, jámbornak, bánhatónak mutatkozott, Pietri a volt rendőrfőnök mondá: ő egészen máskép képzelé magának Kossuthot, bátor, szembeszálló, daczos, kihívó alaknak, és ime oly hajlékony, édes, alázatos, bókoló volt, mint egy udvaronez.

Mindjárt a szükséges költségek s kiadások ürügye alatt 50,000 frankot utalványoztak neki, mit elfogadott, később egypár millió frankot az úgy nevezett magyar légió költségeire, mely fizettetett, de fegyvert, ruhát, alkalmazást nem nyert, — ennyire nem mehetett a komédia. Ő már kormányzónak látta magát: tiszteket nevezett, a régi rangokat emelte, őrnagyból ezredest csinált, fényes köntösöket csináltatott velők, egy őrnagyé (p. o. Figyelmesi, hajdani mészáros-legény, most segédje) 1500 pftba került, útjok fizettetett, s a béke után mindenik egy évi díjt kapott, őrnagy 3000, ezredes 4000, tábornok 5000—6000 frankot. Időközben Olaszországban estélyeztek, mulattak, vígan éltek, úgy hogy erről Morny gróf salonjaiban is beszéltek, fájdalom nem dicsérolég, néha üléseket tartanak, osztva a hivatalokat, rendezve

az országot, s kijelelve a személyeket, kiket emelni, s kiken boszút állni kell. Végül a pénzzel felosztottak, — egyik, Szabó Imre (Görgei jobb keze hajdan, barátja most is) azt írta Londonba: nem sokára visszatérek, pénzügyem virágzó állapotban van, mint soha nem volt. Ő orránál vezeti Klapkát, s ő volt az alakítandó magyar sereg főintendánsa. A versenygés sem maradt el, mint az ármány sem, Perczel kardot ránta Szabóra, ki erősebb lévén, kezéből azt kicsavarta s eldobá.

Kossuthék mindig hirdetgették, hogy III. Napóleonnal összekötetésben vannak, de ez mindig tagadtatta a lapokban, ez mutatja a viszonyt köztük, s minden esetre Kossuth abból is okoskodhatott volna, hogy a francia lapok a magyar ügyről némán hallgattak.

Hogy is képzelhette Kossuth hogy a despoták feje egy szabadelvűvel, egy autocrata, egy forradalmival öszintén szövetkezni fog? De ő, ha következetes, e frigybe nem is állhatott, ő a Ledru-Rollin, a Mazzini barátja, — ez eszélyesebb volt, őt is édesgették, de ő nem ment a kelepcebe, felelvén: ez a fejedelmek harca, ám falják fel egymást, a népek nekik nem hihetnek. A következmény igazolta számítását. Aztán Kossuth 1851 óta minduntalan szidta, piszkolta, vádolta Napóleont, őt Bonapartének czimezvén, nem rég is, nov. 17-én, 18-án 1858-ban Glasgowban (s egyebütt) „lectures“-ket tartott e czim alatt: „What Cherbours means?“ (lásd Glasgow Daily news, nov. 20-án 1858-ban) s leírta Napóleont mint hitetlen frigyest, ki a keleti háborút csak azért folytatta, hogy alkalmat legyen az orosz, később Ausztriát megnyerni a nagy harczra Anglia ellen. Szóval, minden alkalmat felhasználta Napoleon ellen dörögni, mert ez ott az angolnál népszerű thema. Képzelhette ő, hogy Napoleon ezt elfeledé? És ilyen emberrel ő neki, politikailag s

erkölcsileg szabad szövetkezni? Ki Angliát megcsalni készül, ő vele az becsületesben bánik? Valóban nevetéses rövidlátás és képzelgés.

Nem tagadom, sokáig nem akarám hinni, hogy Napóleon őt fogadta volna. De ez csak egy bizonyosága annak, hogy kis dolgokat félre tesz, ha nagy céljai vannak. Ha kívánata szerint nem folyt volna a háború, szüksége leendhetett a forradalom segédmére, minden esetre a magyar név Ausztriát méltán ijeszthette. Ez a nagy drámában egy eszköz volt, Kossuth elég ostoba volt magát bábul oda adni: Napóleon a pénzt adta, Kossuth et Comp. elfogadta, övé a süker, ezeké a szegyen. Ezen kívül, ha talán nem számított is rá, egy más cél is elére: Kossuthot, gyöngeségét, elvtelenségét, ingatagságát leálarcozta Európa, s különösen a demokraták előtt. Ha még most sem akarja őt a világ ismerni, e botor, e vaksi eljárása után, bizony nem a Kossuth hibája, sem a Napóleoné.

Szerencse, hogy otthon a nemzet nem mozdult felhívásaira. Most új interventió, új vérontás, új nyomor dúlna az országban, — de ez embernek valóban nincs lelkesmerete, bár közelben a vért nézni sem merete soha.

De, hogy lépett föl Kossuth a szegény, s mondhatni gyáva magyar emigratio irányában?

Két föltételt kötött ki: első, hogy ha a haza szabad leend, kiindulási pont legyen az ő kormányzóságának elismerése (lásd főlebb Teleki L. levelét, ki e föltételt, jelen lévén, szinte elfogadta); második, hogy a mostani osztrák rendszer nem hagyathatván meg, ő új alkotmányt octroyirozhasson, — a helyett, hogy egyszerűen a régi, a hazaszerte ösmert, a századok óta megpróbált, eleveníttessék föl. Sajnos mondani, elfogadták. Ő már írt is haza, hogy ügyes jogtudósok, kik

ismerik az újabb változtatásokat, ahhoz alkalmazva elődolgozzanak. Ő mindent már megnyerve látott, a jámbor agy.

Tudtomra kevés ember állott oldalt: Jósika, ki nem politikus, s tevékenység nélküli egyén, Horváth püspök, Rónay, hajdani barát, professor, író, kinek elve van; Vukovics, miniszter, kit Kossuth a konferenciába vonakodott meghívni, pedig alkalmasint megnyerhetett volna. De így ő is mindenből kivonta magát.

Augustus.

Napoleon, mint említém, gondosan titkolta, hogy Kossuthal csak érintkezett is, ámbár hiszen csak eszközül használta.

Azonban Kossuthék megdicsekedtek Napoleon bizalmával s a pénzzel mit kaptak, ezzel csak négy szem közt, azok ellenében, kik a viszonyt nem akarták hinni, így kezdte a világ tudni mi a függöny mögött történt. Hiszen a magyar légió mint tény szólt, igaz, hogy fegyvert nem kapott, sokan komédiát láttak benne. Ekkor az itteni kormány le akarta Kossuthról mosni a forradalmi bélyeget, s a Constitutionnelben, mely soha eddig a magyar ügyről nem szólt, véletlenül egy cikk jelen meg, mely Kossuthot (Mazzini, Ledru Rollin szövetségesét) mentetgeti. Mindenki bámult rajta! Néhány ilyen sor a Patrie-ban is jelent meg július 26-án, s másnap elmenvén a szerkesztőhöz, kérdém: mit jelent e post festa cantare? Válaszold: egy igen magas helyről (Napoleon herczeg) üzenetet kapék, hogy írnék ily értelemben, mentve Kossuthot a forradalom bűne alól. De én még az nap este, 26-án, írék egy cikket, s kértem

venné föl, mint a Cavourhoz intézett emlékiratot is. Csakugyan augusztus 2-án a levél megjelent (a Cavourhoz címzett irat nem). Én azon oldalát fejtegetém az ő értekezésének, hogy a magyar ügy törvényes, jogalapos, nemzeti volt, mert bár neki célja volt Kossuthot mentetgetni, de ily általánosságban tette vala föl a thésist, és én kaptam az alkalmon, mellőzve vagy kikerülve a megjegyzést, Kossuth s a többiek személyéről csak azt mondani el, a miről azt hívém, hogy hazám érdekében van s önvédelmi harcunkat igazolja és kellő világításba helyzi.

Egy idő óta a Times is gyakran hozott cikket a magyar ügyekről, mondván, hogy Ausztria mindig gyöngye marad, míg a népek követeléseit ki nem elégíti, különösen míg Magyarország alkotmányos jogait vissza nem adja. Pestről is hozott leveleket. Higgadtan, mérsékeltén írják, s egészen úgy mint szoktak írni az angol politikusok. Sok ideig azt hívém, nem Pestről jönnek e levelek, most tudom, hogy némelyik Széchenyi Bélától (István fijától) íratott, ki ismerősekkel bírván Londonban, levelei így jutnak be a Timesba. Ismeri ** marquisenét (férje leendő herczeg Sutherland), ki igen lelkes asszony, s magyarul is tanul, sőt már ír.

Míg egy oldalról a politikai események vőnek igénybe, s tettem a mit tehettem; másrésztől a borüzlet foglalta el minden időmet.

Még tavaszkor küldék bort Új-Orleansba, Amériáliába. Írták, néhány palaczk forrván kifutott. Hajlandó valék nem hinni.

Később Bridgvaterbe, Angliába küldék. Ugyan azt írják. Ez történt egy londoni küldeményemmel.

Végre eljőve május vége, vizsgálám palaczkjaimat, s 450-ből 250 forrott. Egy hó múlva a 200-ból is csak

100 nem forrott. Egy hordóbeli is kezdett mozogni. Végre a sor rájött Mezőssy palackjaira is, sok kifutott, sok szétrepeszté a gyöngébb üveget, szóval 800-ból alig volt 100, mely nem indult pezsgésnek.

Eddig azon búsultam, hogy nem tudám eladni, most örültem, hogy keveset adék el, az ügynek csak ártottam volna.

Mindent megkísértek: kinyitám a palackokat, jégbe hűtém, nem használt. Ekkor Mezőssynek írok, ki oly híres borász, s ő tanácslá: zsákoljam újra mind 6 óra hosszat. Én 8 óráig zsákoltam 400-at, de egy hordót collirozék Julien-porral, Nr. 3., mert láttam, hogy a francia módot is meg kell kíséreni, s kezdtem a szakbeli könyveket tanulmányozni. Úgy vettem észre: embereink hon a borkezeléshez nem értenek.

Egyszersmind írok egy cikket a Borászati lapokba, hogy embereinket a bajra figyelmeztessen, s alkalmat adjak, hogy szakértő szólaljon fel a bajon segíteni. Lásd Borászati lapok, júl. 17-én 1859-ben, aláírva: Száva.

Ezen aggodalmak gyötörtek, vádolván a fatumot, mely minden dolgaimban üldöz, — de még nem tört meg azért! — midőn egy londoni ház, ki mustráimat ismerte, s olvasta a Siécleben azon cikket, melyet saját jegyzeteim nyomán egy szakértő s jeles tollú republikánus (Auguste Luchet) irt, sürgetve kért, küldene nekí 500—1000 palackot. Eleinte nem fogadám el, mivel váltoval akart fizetni, később, hetek múlva, készpénzt fizetést ígervén, ajánlatát elfogadám. Ekkor írta Mezőssy épen, hogy ő forró borát 6 órai zsákolással helyrehozta, s a bor csak javult. A francia írók

is azt mondják: a második erjedés nem egyéb mint a cukoranyag átváltozása alkohollá, s a bor, ha jó, jobb lesz, de ha rossz, e krízis megöli. Tehát bizodalommal fogtam a zsákoláshoz, a palaczkbélíeket 8 óráig zsákolván, íze a bornak helyreállt, édben vesztett, szeszben nyert, tiszta lőn mint az arany; azt pedig, mi hordóban volt Julien-porral colliroztam előbb, és úgy zsákoltam, hasonló sükerrel.

Óvatosságból csak 250 palaczkot küldtem el, 100-at a collirozott, 150-et a másikkól, s hogy a melegben sokáig ne legyen, bár többbe került, az öt ládát gyors vonattal küldém.

Azonban a bor megérkezvén, a pénz nem jön. Utasítást adék, fizetés nélkül ki nem adni. Végre kapok egy levelet, hogy a nálok megrendelő vonakodik átvenni, szóval bíznam rájuk az eladást, — majd zsebre tennék a pénzt. Mondá az expediteur, sok ilyen csaló van Londonban, azért kér, fizetést ígér, ha lehet kiadatja azt, ha nem, bizományba kéri, és a pénzt elkölti.

E körülmény kényszeríte Londonba menni, hol való augustus 17-től — september 1-ig.

Bár ajánló levelekkel el valék látva, bár mindent megkísérték, bár félretéve minden tartalékot, sokat megpróbáltam: azonban csak 24 palaczkot tudék eladni olcsón. De több ismeretséget csináltam, mi jövőben hasznos lehet. Több ház ajánlá közremunkálását. A piacot igyekeztem megismerni. Úgy vevém észre, több kereskedő figyelme a magyar, kivált asztali borok felé fordult, soknál van mustra, s a magyar asztali borok, kivált a vörösek, tetszenek. Szóval, e világpiacson lehetne sokat tenni: de pénz, kitartás, készlet kell, és az alkalmas embert meg kell találni.

De midőn csüggedezni kezdek, hogy 250 palackomat nem tudom eladni, íme egy új tapasztalás egészen levert. T. i. a vámraktárból kihozatván, mutatóul, 4 és 4 palackot, mit látok? azon bor, melyet collirozva zsákoltam, szép, jó, ép volt, de mit a nélkül zsákolék, mind forr-pezseg. Kinyittatám a három ládát (150 pal.), s látám, hogy a szalma nedves, az erjedés kinyomta a szoros dugókat, 28 palack maradt tele, a többi jobbadán félig, stb. kifolyt. Csak úgy pattogott a palack dugója kifelé, ha megráztam a bort. A vámház-szolgák bámulva néztek rám, s kérdék mi bor az? Pirulva álltam előttök, de nem feleltem, ne is tudják, hogy a magyar bor ilyen. Intézkedtem, hogy összetöltetvén minden maradék, az egész készlet küldessék vissza Párisba. Íme a szép haszon! A collirozott bort eladás végett ott hagytam.

Azonnal írtam is Mezőssynek levelet levél után, a híres borásznak, ki megveti a francia kezelést, ki nevetéssé teszi a külföldi bánásmódot, ki nekem azt írja: e bort küldbeted az operenciás tengeren túl is. Ez az a híres bor? Ezzel akarnak kereskedést űzni? És nem a tengeri rövid út ártott neki, mert Párisból írták, hogy mi ott maradt ebből, ott is forr, de a collirozott ottan is ép.

Íme még örülnöm kellett, hogy a londoni ház nem vette át, nemcsak hogy pör lett volna belőle, hanem a bornak hitelét rontottam volna meg. Már egy új ismerősöm beszélt is nekem itt, hogy neki volt 10 év előtt 200 pal. bora, azt mondván neki a pesti küldő, hogy palackban állva csak jobbá leend, 6 évig hozzá sem nyúlt, s ekkor mind eczetesedve találván, kótyavetyén olcsón áron eladatta. Meglehet, hogy ő az erjedést eczetesedésnek vette, meglehet, ha Pestről

kapta, rász bor lévén eczetté lón, de minden esetre ha forrott, már e miatt kereskednie vele nem lehetett. Hiszen íme az enyimek május óta forrnak.

De írtam B. Vay Miklósnak is, ki a hegyaljai szőlőegyesület elnöke. Ő t. i. nekem kérés nélkül 200 palaczk bort küldte júliusban. Felbontom: az első s második 50 (=100) jó állapotban volt; a 3-ik 50 mind pezsegve forrott, a 4-ik 50-ből 44 nagy részt kifutott, a forrás miatt, 6 pal. érkezett meg egészen. Pedig ő jól, erősen dugaszokat, pedig ő értelmes gazda, ismeri a német kezelést is, de alkalmasint követi a hegyaljai hagyományos módot, s íme ez az eredmény.

Ekkép csüggedve, haszon nélkül tértem vissza, a nagy fáradtság és sok költekezés után; jövőre nézve tevék ugyan ismeretséget, de mit használ ez is, ha hon nem értik a bort úgy elkészíteni, hogy annak se hideg, se meleg, sem ut, sem tenger ne ártson. Ettől függ minden.

Mayert gyakran láttam, — de ő már öreg, nem scgithettt úgy mint reményltem.

Rónay és Vukovics elmondták újra mind azt nekem, mit már tudtam Kossuthról, az utóbbi mind azt részint Kossuthtól, részint Telekitől, s ő magoktól tudja, kik a komédiát, a farce-ot játszották. Őt követül Belgrádba s Bukarestbe akarták küldeni (bár Kossuth a conferentiába nem hívta meg, sőt meghívását ellenző), de nem fogadta el, — úgy mondja, oda Ludwigh ment el. Ha Bonapartéban bíztak, miért ne bízhatnának a ravasz, álnok vén Milosban, és Kossuth miért ne folyamodnék az oláhokhoz s szerbekhez, kiket kiirtani akart, kikkel még 1849 után sem akart egyezkedni, kiknek egyenjogúságát a magyarokkal soha sem ismerte el. De ő azt képzeli: e két faj őt nem

ismeri! nekem mondták a Golescok (egyik a díván alelnöke később miniszter volt, másik most státus-tanácsos), hogy ha Kossuth viszi a magyar zászlót, ők, az oláhok, velünk nem fognak menni. Vukovics mindent tudott Kossuthéktól: Május 3-át, a Brown nevet, a korona fölajánlását, az 50,000 frank felpénzt, a drága uniformirozást, a béke utáni egy évi fizetést, a lakomákat, a pénzen való osztozást, a veszekedést egymás közt, Kossuth igényeit a kormányzásra s az új alkotmányoctroyirozásra nézve, stb. — sőt némely részben ezeket helyeselte, mert ő neki igen-igen furcsa nézetei vannak sokban.

Találkoztam Marx német híres íróval és száműzöttel is. Ő, bár gr. Westphalen volt porosz miniszter sógora, honából már 1848 előtt, sőt Lajos Filep alatt Párisból is kifizetett. 1848-ban a rajnai jeles lapot alapította. 1849-ben menekülnie kellett, sőt Párisból is Napóleon még 1850-ben kikergeté. A német socialisták feje, oraculum a dolgozó de okoskodó néposztálynak. Gyönyörű munkát irt az 1851-iki francia coup d'état-ról. Ezt olvasván Kossuth üzent neki, hogy látogatná meg, t. i. ő nem szokott látogatni másokat. Mire ez felelt: ime itt adreshem, ha jön szívesen látom. De Kossuth nem jött.

Mondá, Urquhart kinyomatta Kossuth leveleit, miket ez hozzá irt alázatos s hizelgő hangon, Kutahiából, t. i. Urquhart conservatív, tory, ily hangon irt neki Kossuth is, de később mint demokrata lépett föl, ezért nyomatta ki amaz. Meg fogja nekem küldeni.

E tavasz óta itt s nálam is több fiatal magyar utazó megfordult.

Pallay fiatal orvos, szorgalmas ember, szerény, ki maga fáradsága után élt s tanult. Takarékos fiú, iskolában nőtt föl, tanított s tanult egyszerre, világismerete még nincs.

Szél, Székely, Buzogány s még más kettő mind papi jelöltek, kik haza térni nem akartak a nélkül, hogy Párist lássák.

Úgy tapasztalom, az úgynevezett úrfiak, milyen Békássy, Uzovics, Vladár mind piperőezők, tudatlanok, röstek, még csak nem is lelkesültek, mi jellemzé az 1848-ki nemzedéket. Látván őket egészen kétségbeestem szegény nemzetem sorsa iránt. Ellenben a szegényebbek, mint a nevezettek, s ezekhez adom Antalfyt, Szabó Samut, az most s. pataki, ez m. vásárhelyi tanár, mind tudomány szomjasok, tevékenyek, hazafiui érzelműek, s haladnak a koral, és a hazát, mivel szenved, még jobban szeretik. Legújában itt járt (septemberben) Koncz J. és Zombory, kikről hasonlót mondhatok.

Júniusban Breck József jára itt. Ő 1848-ban torontáli főjegyző volt, emigrálván Kutahiába vitették, honnan Amérikába ment, hol pap, tanár vala, s most két év óta Scammon bankárnál s ügyvédnél házi nevelő, kivel 1½ évet tölte Németországban; el kellett tőle válnia, mivel az beteg családjával ausztriai fürdőkebe ment, hova ő, bár amerikai polgár, biztosan nem mehetett. Német-amerikai neje van. Magas alak, bőre s haja barna mint egy arabé, heves, szónoki természetű, mint eszköz jeles egyén, mint vaskalapácsot használhatja egy erős kar, — úgy látszik Kossuth Viddinben s Ázsiában használta is. De Amérikában, vagy mivel önállólag lépett föl, vagy mivel gőgjében Kossuth megvetve bánt az emberekkel, köztök szakadás történt. Azonban akár dicsvágy akár hazafiság lett legyen oka, Londonba Kossuthhoz utazott, szolgálatát felajánlani a lefolyt háborúban, de Kossuth,

ki gyűjté az embereket különben, hidegen visszautasítá. Képzeltetni mi haraggal tért vissza; mint szeret, úgy gyűlöl határtalanul.

Tőlem kért bizonyítványt, mikép jelenlétét Európában nem tartom szükségesnek. Szívesen adtam azt neki, mivel én a háborútól semmit nem reményltem.

A borról beszéltem neki, biztatám e téren használjon a hazának, adtam neki mutatóványokat, és e hóban küldött onnan egy kis rendelményt, s reményi ott piaezet nyithatni.

Júniusban végre itt megjelent egy munka a magyar forradalomról, t. i. az első kötet, írták Chassin, egy ifjú francia író, és Irányi, Kossuth bálványozója. Nem is egyéb az egész mint Kossuth dicsőítése, ő minden, más semmi. Száraz, ügyvédi bizonyítgatás, minden magasb státusférfit felfogás nélkül. Bizonyosan nem fog nekünk barátokat hódítani, hideg, szellemtelen mű, a Siècle is igen hidegen szólt róla, pedig akarta volna dicsérhetni. Mondá: e munka „part d'un point de vue hongrois, trèshongrois, exclusivement hongrois“, (magyar, túlzó magyar, exclusiv magyar szempontból indul ki), mi annyit tesz, hogy részrehajló, — pedig Irányi igen tarkatja azt, hogy ő, mint Kossuth is, nemzetiségi szempontból túl-magyar, sőt az ellenkezőt szeretné elhítni. De a bíráló, ösztönileg, a szerzők véleményét eltalálta. Az ösztön gyakran jobban, messzebb lát, mint az értelem.

Eszembe jut eszmetársulat útján itt főlemlíteni azon cikkeket, miket váltánk Ubicini és én. Úgy látom, erről én nem emlékeztem e naplóban. T. i. Ubicini 1857-ben dec. 29-én a Siècle című lapban, oláhországi útjáról írván (ekkor az oláh kérdés napi renden volt, s ő az oláh-moldvák ügyvéde az irodalomban), né-

hány sorban, bár csak úgy oda vetve, a magyarokról igen szigorú s igazságtalan ítéletet mondott. „Szerencsétlen következetlenséggel, melyet nagyon drágán fizettek meg, a magyarok megtagadták az erdélyi oláhoktól a jog-egyenlőséget, ők, kik a német faj politikai felsősége ellen fölláztak. Nem akartak ismerni felsőbbet, s nem tudták magokat rávenni, hogy egyenlőket ismerjenek.“ íme, így írnak a francziák! A tényt költik s ítélnék róla; az ítélet rendesen jó, de a tény hamis vagy költött. Én azonnal feleltem Ubcini cikkére, de a szerkesztőség nem akará közleni, míg egyik adminisztrátorához, Picardhoz fordulván, cikkem február 3-án 1858. megjelent. De a szerkesztőség egy kis észrevétellel kísérte, minthogy érintém a francia közönség mi keveset tud a magyar dolgokról. Az tény, hogy róla cikkek is alig jelentek meg (1848—49-et kivéve), kimerítő könyv-egy sem, de egy sem. S 1849 óta a lapok is ignorálnak minket.

A szerkesztőség e kis jegyzetet bocsátá előre:

„Részrehajlatlanságunk kötelességünk ké teszi Szemere Bertalan, egykori magyar minister ur következő nyilatkozatát közreadnunk. Szemere ur dolgozótársunk némely szavaiban támadást látott nemzete ellen. Tiszteljük az érzelmeket, melyek válaszát tollába adták. De meglehet, hogy Magyarország történetét kevésbbé ismertnek teszi föl Franciaországban, mint a milyen valóban.“

Az én cikkem pedig a következő:

„Ubcini úrnak.

„Uram, ön több igen figyelemre méltó munkát bocsátott közre, Törökországot illetőleg; hogy ez országot

ma jobban ismerik Franciaországban, arra az ön művei tettek legtöbbet. A románok hasonlóképpen igen sokat köszönhetnek önnek, több éven át ön volt s még ma is buzgó védője ügyöknek. A civilizált világ előtt az elnyomott és rosszul ismert nemzetiségek ügyét védeni, valóban nemes hivatás, dicső igyekezet; s ön ezt ép annyi kitartással mint tehetséggel folytatja. S higgye el, uram, ön e népek emlékében soká fog élni; a kezdetleges népek nem oly könnyen felejtik el védőiket, nálok még meg van a szív emlékező tehetsége.

De ha ily hivatást vett maga elébe: miképpen írhatta ön, utolsó cikkében (lásd az 1857-ik december 29-diki Siecle-t) e különös sorokat:* „Egy másik román ágens, Bratiano Demeter, a pesti országgyűlésre küldetvén, nem érhetett célzt azon kísérletével, hogy a magyarok és románok közt közeledést s együttes működést hozzon létre. Szerencsétlen következetlenséggel, melyet nagyon drágán fizettek meg, a magyarok megtagadták az erdélyi oláhoktól a jogegyenlőséget; ők, kik a német faj politikai felsősége ellen föllázadtak. Nem akartak ismerni felsőbbet, s nem tudták magokat rávenni, hogy egyenlőket ismerjenek.“

Ez állítás, engedje egyenesen kimondanom, első szavától az utolsóig alaptalan. Hogy bizonyos írók, rendszeres ellenségei az épen legyőzötteknek, hasonló állításokat terjesztenek, azzal senki sem gondol; gyalázní a vértanúságot szenvedőket: ez mesterségök. De lehet-e elegendőképpen csodálni és fájlalni, hogy ily rágalmat ön is elfogad és terjeszt, ön, a leigázott népek védője! Miért tagadja meg tőlünk az igazságot, mikor a törökök iránt több mint türelemmel viseltetik? Önnek oly határozottan rosszáé ítélete, meg vagyok győződve, sokkal kedvezőbbben ütött volna ki ránk nézve és sokkal

jobban megközelítette volna az igazságot, ha jobban tanulmányozta volna történelmünket, ősi alkotmányunkat, nemzeti jellemünket, s az 1848-diki mozgalom sajátosság jellemét; pedig mind e tanulmány könnyű lett volna önnek, ki oly mélyen ismeri Törökországot és a dunai fejedelemségeket; de elkerülhetlen is egyszersmind, mert a nagy keleti kérdés, az ott szabad politikai életre törekvő népek kérdése, véglegesen meg nem oldathatik Magyarország közreműködése nélkül, mely azoknak 1-ször egy tizszázados politikai szervezet gyakorlati tapasztalásait, 2-szor egy az öt környező népek mindenikénél, minden időben s jelenleg is harcziásabb nép hatalmas erélyét, és 3-szor az általa jól ismert, mert mindig birt s használni tudott szabadság szenvedélyes szerelmét viendi ajándokol; egy szóval, Magyarországnak polgárisultsága, liarczias szelleme, politikai gyakorlottsága, történelmi hazafisága által, mely az 1848-diki rázkódás daczára minden népfajait ismét egyesíti, magas küldetése van keleten, melyet bizonyosan be is fog tölteni tudni.

Ön, uram, azt mondja, „hogy 1848-ban „a magyarok megtagadták az erdélyi oláhoktól a jogegyenlőséget“. Hát elfeledte ön, hogy 1848-ban a magyar országgyűlés első dolgai egyike volt Erdélynek az anyaországgal való egyesülését kimondani? Ez elhatározás legfőbb indoka volt: hogy a magyarországi parasztok polgári és politikai jogait az erdélyiekre is ki lehessen terjeszteni, kik kevesebb joggal birtak s kiknek legnagyobb része épen oláh volt. 1848 előtt semmik voltak, semmijök sem volt; ez volt az osztrák uralom eredménye, mely a középkori hűbériség maradványait mindenütt védte s fentartotta; 1848-ban, a magyar uralom alatt, földeik szabad birtoкосaivá lettek, s a csaknem általános szavazatjog által választókká kerületeikben. Kérdezze meg ön az erdélyi

oláh paraszttól: honnan veszi tulajdonjogát földbirtokára, s meglátja, hogy az 1848-diki évszámot nevezendi: mert joga azon néhány hónapról van keltezve, míg a rövid magyar uralom tartott.

Nem ismerek országot, mely több belszabadsággal bírna mint az 1848 előtti Magyarország. Minden központosítás nélkül, 50 megyéje csaknem megannyi kis köztársaság volt, melyek saját ügyeiket nagy szabadsággal kormányozták, s a központi kormánytól csak a tisztán országos ügyekben függtek, és pedig a törvények által szorosan megszabott határok között. Valódi mintaképei a legtökéletesebb hatósági autonómiának. Éber örökösessel s erélylyel állottak ellent a központi kormány túlkapásainak, az egyéni cselckvénynek a legnagyobb szabadságot biztosították, s a honpolgároknak házaikban, községeikben, magános és nyilvános gyülekezéseikben teljes szabadságot adtak. Sehol Európában, még Angliában sem volt így megőrizve s biztosítva az egyéni szabadság. A haladás azonban csak lassú lehetett, mert a dynastiai befolyás ellenséges volt, s hátráltatott minden politikai, pénzügyi és ipar- s kereskedelmi javítást és előhaladást. S mit gondol ön, mit tett a magyar elem 1848-ban, a mint a dynastiai befolyás megszűnt? Mit tett az országgyűlés, mely csaknem kizárólag magyarokból és nemesekből állott? Nos! e magyar országgyűlés mindenekelőtt arra kérte a császárt: adjon többi, nemmagyar tartományainak is szabad alkotmányt; azután e nemes emberek országgyűlése eltörülte a dézmát, a parasztok robotját, őket az eddig csak jobbágyul birt s műveit földeik tulajdonosainak nyilvánította, s politikai jogokat adott nekik, kik addig semmi joggal nem bírtak. íme, a túlnyomókig magyar országgyűlés ily törvényeket hozott, s e törvények közt egyetlenegy sem fog ön találni, mely

kizárólag a magyar faj külön érdekében hozatott volna. Ez történeti tény, mely méltó, hogy figyelembe vétséssék.

Azt fogja ön kérdezni: mi az oka mégis, hogy annyi oláh, annyi szerb és horvát kelt föl ellőnünk s állott ellenségeinkhez? Hosszas volna megmagyarázni, mint mindent a mi nem természetes. Voltak, a kik a közös hazát darabokra akarták tépni, hogy rongyaiból nagyobbítsák vagy Dákoromániájukat vagy egy új Nagy-Szerbiát, mely soha sem létezett; voltak, a kik csak személyes szerencsájukat keresték a dolgok és eszmék általános zűrzavarában. A szerbek fölkelését azon 30,000 külföldi szerb idézte leginkább elő, kiket Sándor szerb fejedelem küldött be Magyarországra; az erdélyi oláhokat pedig dunafejedelemségbeli fajrokonaiak izgatták a lázadásra. A többit elvégezték Ausztria ügyesen szőtt ármánykodásai: mindent ígért a győzelem előtt, azután mindent megtagadott. De azzal, hogy megtámadtunk, be van már bizonyítva bűnösségünk? S mert némely nemzetiségek ellenségeink voltak, következik-e, hogy nekik van igazuk? Mindenesetre áll, hogy nem elég állítani, hanem bizonyítani is kell, a mi lehetetlen: a tények mellettünk szólnak. Egyébiránt ön francia; ön szabadon utazhatik Magyarországra. Menjen el oda; szép és gazdag ország, megérdemli, hogy megnézze; akkor alkalma lesz saját füleivel hallania, hogy az oláhok, szerbek, horvátok keserűen sajnálják s visszaóhajtják az 1848-diki Magyarországot, melyet mi meg akartunk menteni s melyet ők vakon elveszítettek. Többé nem ellenségeink; ellenkezőleg jobban gyűlölik Ausztriát, mint mi gyűlöljük, ez természetes: minket Ausztria legyőzött mint ellenséget, őket megcsalta mint hűtlen szövetséges.

Kérdje meg tőlök: hová lett a szabadság, melyet nekik 1848-ban mi adtunk? A dynastia visszavette azt

tőlök. De nem merete visszaállítani sem a dézmát, sem a robotot, sem az 1848-ban nekik adott földbirtokot elvenni nem merete. Az osztrák kormány e helyett kerülő utat választott: megháromszorozta az adót, úgy hogy a paraszt, daczára hogy földbirtokos lett, most szegényebb és elégtelenebb mint volt 1848 előtt.

Azt is mondja ön, hogy mi „a német faj politikai felsőbbsege ellen keltünk föl“. A fölkelés szó itt legalább is roszul van alkalmazva. Elfelelte ön, hogy Ausztria támadott meg minket és mi csak védtük magunkat? Nem osztrák hadsereg volt-e, mely 1848-diki szeptemberben a magyar földre betört, és pedig oly váratlanul, hogy egy kardcsapás nélkül 10 mértföldnyi közeire nyomulhatott Pesthez, Magyarország fővárosához, hol mi azt az első találkozásnál megvertük. De mért is s mi célból keltünk volna föl mi? Mindent megnyertünk a mire szükségünk volt; volt ősi alkotmányunk, polgári és politikai szabadságunk, sajtó- és szólásszabadságunk, gazdag országunk egy krajczár adósság nélkül, polgári és politikai egyenlőségünk új törvény által szentesítve. Ausztria kezdte a támadást, ő volt a lázadó, ő lázadt föl a létező törvények ellen. Mi nem akartunk egyebet, mint föntartani a status quot, mely nem más volt, mint egyenlő jog- és szabadság az ország minden lakójának, kivétel nélkül. Én egyébiránt nem félek a mai napság roszliangzásu szavaktól, minők: lázadó, forradalmár; de miért alkalmazni ezeket oly országra, mely nem tett egyebet mint védte magát a legigaztalanabb támadás ellen!

Azt mondja ön, uram, hogy „a magyarok nem akartak ismerni felsőbbet, s nem tudták magokat rávenni, hogy egyenlőket ismerjenek“. Megvallom, a magyar faj történelmi felsőbbsege létezett; de világosan körül kell írni e szó jelentését: e felsőbbsege nem volt a

törvényben, a történelem s a megszokás fejtette azt ki. Magyarok szerezték a hazát, alkottak államot a meghódított különböző nyelvű tartományokból, politikai nevet adtak ez államnak, szabadelvű alkotmányral ruházták azt föl, mely oly régi mint Angliáé; végre ők voltak a hadviselő faj, mely a hazát védte, s annál fogva a nemeség; s míg a többi népfajok békésen mivelték a földet, a magyar folytonosan ontotta véréát a tatárok, törökök, németek elleni harczokban, kik a közös hazát annyszor megtámadták. Egyedül ő állott ellent ez absolutismusra törekvő fejedelmeknek is. Vallja meg uram, hogy ily szerep nem könnyű, sőt veszélyes és sok áldozattal jár. De csoda-e ha dicsőség követi s jutalma nagy erkölcsi befolyás?_ Meglephet-e valakit, hogy a „magyar“ név, mely kezdetben csak egy faj neve volt, oly tiszteltté s általánosan ohajtottá lón idő folytán, hogy a horvátok 1741-ben (lásd a Corpus Juris 1741. 61. t. ez.) törvényben kívánták kimondatni, hogy a „magyar nemzet“ nevezete alatt ők is befoglaltatnak. A magyarok azonban e történelmi felsőbbiséggel soha vissza nem éltek. Corpus Jurisunkban, mely tíz század törvényeit foglalja magában, egyetlenegy törvényzikk sincs, mely különbséget tenne az ország különböző népfajainak politikai vagy polgári jogai közt; soha a magyarok oly jogot nem élveztek, mely a hasonló polgári osztályú, bár más nemzetiségű honlakókkal is közös ne lett volna. Voltak népmesék, polgárok, parasztok az oláhok, szerbek, tótok, németek közt szintűgy mint a magyarok közt; de soha a magyar faj, mint ilyen, semmi előjogot fenn nem tartott maga számára; ellenkezőleg volt törvény, mely a bányavidékek bizonyos városaiban épen a magyaroknak tiltotta meg az ott lakhatást. Csaknem hihetetlen, pedig tény, lásd az 1608-diki 13. és az 1655-diki 34. t. czik-

keket. Tegyük hozzá, hogy a magyar embernek, ha protestáns volt, nem volt szabad bírnia Horvátországban.

Higye el nekem, ha mondom, kezemben a történet könyvével, hogy voltak időszakok Magyarországon, mikor a polgári és politikai jogok függöttek a vallástól vagy a társadalmi rang- és állástól; de soha nem függöttek a fajtól s nemzetiségtől, melyhez valaki tartozott. Ha a magyar fajnak volt valami felsőbbsege, az csak történelmi fejlemény volt; mind a mi polgári jogot és politikai szabadságot vérevel szerzett, mindazt mint egy idősb testvér, megosztotta a többivel fajkülönbség nélkül. Ő volt, ki 1848-ban szabadnak nyilvánította a parasztot, s tulajdon- és választási joggal ruházta fel s e jogok melletti küzdelemben, két birodalom ellen, hősileg esett el.

Fájdalom, e küzdelem jellemét és természetét sehol sem ismerik kevésbé és rosszabbul mint épen Franciaországban. Szerencsétlen hazám még eddig nem talált egyetlen francia tollat is, mely megirta volna hőies erőfeszítését, dicsőségét és bukását, s mely e hivatás magaslatán állott volna egyszersmind.

Vállalja ön ezt magára, uram, nyilvánosan hívom fel önt reá, mert bámulom tehetségét s osztozom szabad-elvű nézeteiben. E tanulmány tökéletesen bele illenék az ön szép tanulmányai keretébe a keleti kérdés fölött, sőt annak épen kiegészítő részét teszi. Biztosítom önt, hogy tízszázados alkotmányos életünk története, tele megható drámákkal s jellemző episodokkal, szintoly érdekes bár nem is oly nagy mérvű, mint Angliáé, melyhez oly sokban hasonlít is. Ha bevégezni ön e tanulmányt, az, nem kétlem, a mi igazolásunk leend; a

francia világra nézve mindenesetre egészen új fölfedezés lesz.

Szemere Bertalan,
volt magyar miniszter.“

Erre Ubcini febr. 6-án felelt; válaszában egy jó argumentum volt, az, hogy politikai joggal Erdélyben csak a három: a magyar, székely, szász faj bírt, az oláh mint olyan nem. Ez igaz, de ennek történelmi oka van, az ország arisztokratikai szerkezettel bírt, az oláh, ha nemes volt, szinte bírt joggal, egyébiránt mi 1848-ban ép e rendszert döntöttük meg, tehát a vád a múltat, de nem a kérdéses időszakot sújtja.

Azonban ő cikkem megjelenése után másnap meglátogatott, őszintén bevallá, hogy a magyar ügyeket nem ismeri, de kész azokat tanulmányozni, miután a keleti kérdésnek azok fontos része. Azóta jártunk egymáshoz, s ez évben Ausztriáról írt is egy cikket, mire nézve az adatok iránt hozzám folyamodott. Hanem nehéz lenne őt a dologba bevezetni, franczián kívül keveset angolul tud, egyéb nyelvet nem ért, tehát a német, latin s magyar könyveket nem használhatja.

Ő a török ügyekről sokat írt. Mint tekintély idéztetik a francia irodalomban. Pedig törökül nem ért, ott keveset ért, hol vette az adatokat? nem tudom. Bizonyosan más könyvekből írta össze. S úgy tudom, sok újabb író Őt lopogatta meg, — így gyártják ma a munkákat. A francziák előkapnak egy adatteljes munkát, arra okoskodásokat építenek ékes nyelvvel, s a könyv kész a nélkül, hogy a tárgyat ismernék. És sokszor sok jót mondanak, attól függ, milyen munka után indultak, ha az jó, helyes okoskodást fonnak hozzá, ha rossz, — zöld dolgokat beszélnek össze. Ezt nevezik ők: generalizálni. Nekem már több mondá, hogy ők, ha egy ország törté-

netét átolvassák, annak politikai történetét, történetének philosophiáját jobban megírják mint az, ki rá egy életet fordított. Nagy csalódás! s valóban, a külföld ügyeiről fonákabb ítéleteket sehol nem olvasni mint a francia lapokban s könyvekben. Mindent a francia eszmék, szokások, intézetek szerint helyeselnek vagy roszalnak.

September.

Londonból e hó első napján jöttem vissza.

Nem sokára, e hó végén kaptam Londonból e cikket, mely Urquhart lapjában „the Free Presse“ jelent meg sept. 28-án s mely az én, még júliusban e naplóba följegyzett értesüléseimet minden pontban megerősíti, íme a „Free Presse“ közleménye:

„Részletek Kossuth alkudozásairól Lajos Napóleonnal.

(Beküldetett.) 1858 őszén Kossuth Skócziában egy Angliába lehető bonapartista betörés veszélyéről tartott felolvasást. 1859-dik elején Mazzini „Pensiero ed Azione“-jában közlött cikkében denuncziálta a szándékolt olasz háborút s intette az olasz, német, magyar menekülteket azon hálótól, melyet Lajos Napoleon vetett ki oly czélból, hogy a száműzött demokratákat bele csalva játékszereivé tehesse.

1859-dik februárban ismételt találkozások történtek a Palais royalban, egy részről Napoleon herceg (Bonaparte Jerome fia), másrészről Klapka tábornok, Kiss ezredes és gróf Teleki L. között.

Május elején Kossuth, Mr. Brown névre szóló útleve-
 véllel látva el magát, Londonból Párisba utazott. Hosz-
 szan értekezvén Napóleon herczeggel, általa május 3-kán
 a francia császárnak bemutatattott. Ennek folytán a
 herczeg úgy szerepelt mint Kossuth szószólója, kinek
 terveit részletesen kifejtette nagybátyja' (a császár) előtt.
 A terv abból állott: hogy negyvenezer francia szálljon
 ki Fiúménál, háta mögött a magyar menekültek csapa-
 tával, és a mellett: hogy Kossuth, ha bár csak néhány
 hétre is, proklamáltassék ismét Magyarország kormány-
 zójául. ^{Loui8} Napóleon miután figyelemmel hallgatta a
 herczeg előadását, megjegyzé: miszerint igen nagy aka-
 dálya van annak, hogy ő a Kossuth szolgálatait elfogad-
 hassa, t. i. ennek ismeretes republikánismusa s köztudo-
 mású szövetsége a menekült köztársaságokkal. Kossuth
 erre ünnepélyesen nyilvánította, hogy ő soha sem volt,
 most sem republikánus *), s hogy republikánus összeköt-
 tetései csak is a tőle nem függő körülmények nyomásá-
 nak következményei. Köztársaság ellenes nyilatkozata
 őszinteségének bizonyosságául a magyar koronát fel is
 ajánlotta „hazája nevében“ Napóleon herczegnek.

Az előleges nehézségek ekkép le lévén győzve, meg-
 engedtetett, hogy Kossuth visszatérjen Angliába, ott agita-
 tiót kezdjen, s a „be nem avatkozást“ véve jelszól, arra
 legyen irányozva, hogy rokonszenvet költsön Lajos Na-
 póleon olaszországi terve iránt. Három millió frankra
 menő özvegy adatott Kossuth rendelkezése alá, ki, mint
 mondják, 75,000 frankot tartott meg a maga személyére

*) Kossuth, Mazzini és Ledru Rollin 1855. szeptemberi manifes-
 tumában ez áll: „A közös határozott cél, melyet minden meg nem
 vesztegetett értelem bevall, a kormány köztársasági alakja.“

s egy évi fizetést kötött ki magának azon esetre, ha a háború idő előtt véget találna érni.

Angliába visszatérve Kossuth hozzá kezdett „be nem avatkozási“ hadjáratához. A bárom millió segélyével sikerült megnyerni magának a magyar menekültek nagy részét, olyanokat is, kik 1851 óta magokat tőle távol tartották. Magasb katonai rangokba mozdította elő őket; hadnagyokat egyszerre őrnagyokká emelt, hogy a francia pénzből nagyobb fizetéseket adhasson nekik. Először is mindenki kárpótlást kapott utazási költségeiért s gazdag egyenruhát (egy őrnagy egyenruha 3750 frankba került), továbbá fizetési előleget hat hónapra, s a háború bevégeztével egy évi fizetés kapása ígértetett. Az úgy nevezett főparancsnoknak, Klapka tábornoknak, 12,000 frankban lőn fizetése megállapítva; a tábornokoké 6000, ezredesé 5000, alezredesé 4000, őrnagyé 3000 frankban s így tovább.

A Kossuth által megnyertek közül a nevezetesebbek voltak, katonák: Klapka, Vetter, Czeecz, Perczel tábornokok, de Perezel, mihelyt értesült a vállalat természetéről, azonnal elvált Kossuthtól s nyilvánosan megtámadta a francia-orsz szövetséget; Szabó Imre, Kiss, gróf Teleki Sándor, gróf Bethlen, Mednyánszky, Ihász ezredesek; néhány alezredes és őrnagy; polgári rendűek: gróf Teleki L., Puky, Pulszky, Irányi, Ludvig, Simonyi, Henszlmann, Veres; s egy szóval, valamennyi tekintélyesb magyar menekült, kivéve Vukovics S. volt magyar minisztert (London), Rónay, szintén Londonban lakó magyar tudóst és Szemere Bertalan volt minisztert, Párisban.“

Később october 16-án a Kölnische Zeitungban is egy czikk jelent meg, hihetőleg ugyan azon kútfőből merítve,

melyből Urquhart merített, kinek hiteles s biztos diplomatikai összeköttetései vannak.

És ez utóbbi czikk is teljesen igazat ad az én értesüléseimnek!

Otthonról halálhírét vettem. September 14-én egyetlen élő testvérem, Eugen, meghalt. Született 1807-ben, köztünk legidősb volt. Elveszett régi naplóim folyamában sokszor szólék róla. Pályája szomorú volt mind magára, mind családjára nézve. Magának szerencsétlensége, nekünk gyalázatunk volt, ezer meg ezer csinyt, kihágást követett el. 16 éves korától fogva katona volt, majd cadet, majd őrmester, majd közember, majd egy majd más ezredben, 1848-ban a honvédek közé lépett, hol kapitány lőn, — azóta ismét sok csinyt követett el; anyámnak örökös aggodalma, kinja volt vele, fogságban is ült, — csak egy év óta viselte magát jól (néha-néha voltak neki ily jó idői), s ime akkor halt meg!

Sajnálatos mondani, de igaz, ki, mint ő, magának is, másnak is szerencsétlensége, annak legjobb feküdni a sírban.

Azonban, — legyen könnyű a hant rajta, az ilyen sorsú embereket nem vádolnunk, de szánunk kell.

Most családukból csak ketten élünk: Anyám s én.

October.

A Villa-francai béke után Ferencz József proclamatiót bocsátott népeihez, melyben reformokat ígért. Azonban mind eddig a szó maradt szó. Sept. 1-jétől a protestánsoknak egy pátenst octroyirozott, melyben volt sok jó a régi jogokból, de hozzá volt vegyítve sok rós; s mindenesetre octroyirozva volt.

Az ellenmondást, a visszautasítást a késmárki convent kezdé meg, hol Zsedényi udv. tanácsos, hajdan a diaetákon a kormánypárt vezére, szónokolt. Ezt követték minden esperességek, körületek, terjedt a protestatio mint a rohanó láng, — hangzott a roppant szó: nem kell az octroyirozott pátens, hanem a régi egyház-alkotmány.'

Mindenfelé gyűlések tartattak. Több százan jelentek meg. Szónokoltak nyilván, tüzesen, — mint a megyékben s diaetákon hajdan. Szóval, kezdődik az ébredés kora, szólnak, beszélnek, mernek, s nem itt vagy ott, de ország szerte.

Minden alkalmat felhasználnak demonstratióra. Ezért ünnepelte meg az Akadémia Pesten, ezerek jelenlétében, Kazinczy F. évszázadát, s példáját követte minden város, sőt minden falu, — még a katonaság s azon magyar népség is, mely Prágában, Bukarestben, Lembergben lakik. Egyszersmind Kazinczy-aláírást nyitottak neki emléket emelni, lakát megőrizni a nemzetnek, s utódait segíteni.

November.

E hóban a mozgalom folyvást növekszik.

Megnyitattott az erdélyi Muzeum, a két testvérhaza küldöttei jelenlétében.

A szerbeknél s horvátoknál nő a magyarok iránti rokonszenv.

Az oláh és szász a magyarral szavaz.

Egyik faj a másik irodalmát pártolja.

A kormány bizalmi férfiúkat hívott össze, ő választá, s Temesvárit úgy mint Zágrábban, mint Szebenben ezek azt indítványozták: kérik a fejedelmet az el-

szakasztott tartományokat visszacsatolni, és a diaetát összehívni, mert e nélkül nincs mentség.

Szóval, mintegy varázsütésre, a különböző fajok közt a legfelsőbb egyetértés mutatkozik, s a legnagyobb gyűlölet a germanizálás s a centralizáló kormány ellen. Ez valóban a csodával határos! mert egyik faj sem tőn eleget a kölcsönös kibékülésre, ennek helyét pótolja a közös gyűlölség Ausztria ellen.

A külföldi lapok is kezdenek velünk foglalkozni naponként.

A Times mindennap ad levelet Pestről, s remek cikkekkel ostromolja az ausztriai kormány baklövéseit.

Itt a Siècle, a Patrie, Opinion Nationale, Courier de Dimanche, Nord, stb. írogat, hol közölve leveleket, hol írva vezércikkeket.

Szóval, a magyar ügy napi kérdés lön.

Csak az a baj, hogy az itteni újságírók rólunk mit sem tudnak. Akarnak irai, de nem tudnak mit, a dolgok ismeretének hiányát phrásisokkal pótolják s természetes, hogy ki mit nem tud, arra mást sem taníthat meg.

Bele fogtam egyik lap számára néhány cikket irai. De új, ismeretlen tárgyat hogyan kimeríteni pár cikkben? S többnek helyet újság nem adhat.

Elhatározám mint brochure-t kiadni. Eddig hallgattam, mert a nemzet is hallgatva túrt, most ez mozog, beszél, mer, a közvélemény figyelmét magára vonta, tehát itt az ideje magyarázólag lépni fel, az idő közelget, szórjuk el a termékeny magot.

December.

A nemzeti agitáció nem lankad, sőt halad erőlyesen.

Aláírást nyitottak az Akadémia házára s alapjára, és úgy látszik egy millió fog aláírni. Mágnások, püspökök, községek dúsan áldoznak. A protestáns ügyet a katolikusok is buzgón pártolják, — benne a nemzeti élet egyik tényezőjét szemlélvén.

Az esztergomi érsek 50 éves papságát ünnepelevén, összegyűlt az ország színe, s ittak nem a császárért, hanem az apostoli királyért, és az alkotmányért.

Mindenfelé gazdasági egyesületek keletkeznek, — melyek most a régi megyei összejöveleteket pótolják. Így tartják a nemzeti autonómia hagyományait életben.

A nemzeti viselet újra nemcsak divatba jött, sőt teljesen elnyomta a németet: attila, szűk nadrág, kucsma, párta, még a bálokban is, — sőt egy új ruhát találtak, mit budának neveztek. Szóval: ruba, ének, zene, szín, társalgás, mind ez nemzeti, s annál áthatóbb, mivel a raágnáság állt a mozgalom élére, és a gazdag katolikus papság.

Mindent kikeresnek a múltból, mi a nemzeti érzést ébren tartani képes. Egy hangszert, a tárogatót (az nem egyéb, mint: török síp); — a megyék címereivel hímzett székeket a hölgyek a múzeumban állítják fel; — egy tudós a magyar mythológiát, más a családok történetét s címereit írja meg, — a régi kéziratokat adják

ki, — az ősi köntösöket rajzolják le, — festőknek tárgylul históriai eseményeket adnak, szóval az élet minden nyilvánulásában a nemzeti, önálló szín, zamat, irány a vezérelv.

Munkámat bevégeztem, tíz nyomtatott ívnél több lesz, tehát nem brochure, így a bélyegadót kikerülöm, mi 7—800 frankra fogott volna menni. Francziául írtam, ez az első könyv, mit e nyelven próbáltam írni.

Cobdennel megismerkedvén, levél-alakban hozzá intéztem, részint mivel reményiem bevezetést fog hozzá írni, részint angolhoz intézve könnyebb alkotmányunkról értekezni, a centralisatióhoz szokott francziának azt nehéz megérteni. Hat ilyen levél lesz, hozzá jön I. Napóleon proclamatiója a magyarokhoz, emlékiratim Palmerstonhoz és Cavourhoz, és törvénykönyvünk-ből némi kivonatok. Angolul és németül is szándékom kiadni, bár főleg a francia publikumra van számítva, mely rólunk mit sem tud, — még a journalisták sem tudnak. Chassin irt néhány év előtt valamit — de túl lőtt a célon, „sainte Hongrie“-t emlegetett, min a francia mosolygott, és ez évben ő és Irányi adák ki a magyar forradalom történetét (I. kötet), de miért, miért nem? nem olvassák, nem veszik, nem szólnak róla, szóval mintha nem léteznék. Előbb e publikumot a tárggyal kell megismertetni, bemutatni neki azt, miről szólni akarunk, a pitvaron átvezetni a házba, — ezért igyekeztem én dióhéjba szorítva s könnyű, olvasható alakba öltöztetve előadni a magyar kérdést: „La Question Hongroise“ (1848—1860) — ha ezt ismerni fogja, aztán története is fogja érdekelni.

E munkámmal végzem be az 1859-ki évet, mely jól végződik, e részben; otthon a nemzet mer, szól, mozog, erélyt fejt ki, cselekedni kedvet mutat, — Európa kezdi figyelmét rá fordítani, — és én itt kün tolmácsa akartam a nemzetnek lenni Európa színe előtt.

1860

Január. — Páris.

Munkám nyomása halad folyvást, sőt 20-án bevégeztetett, s ha befejezi összefűzetését a könyvkötő, a jövő hó elején meg fog jelenhetni.

Hanem a congressus látszik nem létesülni, pedig azért sieték munkámmal, nem mintha a fejedelmek e gyülekezetétől valamit reménylenék, hanem mivel a véletlenre is kell számítani. Ki tudja, talán valaki minket is szóba hozott volna? Az angolnak Ausztria erősödését kívánni kell, mi csak úgy lehetséges, ha Magyarország ki lesz elégítve; — Cavournak szerepe minden nemzeti igényt pártolni; — végre Napóleon szereti Európát meglepni, s ez annak egy módja volna. . .

A magyar ügy csaknem napi renden van. Nincs lap, mely róla nem szólna. A Times érdekes pesti leveleket minden másod nap közöl, s gyakran szórja mennyköveit Ferencz József s az ausztriai kormányrendszer ellen. S jaj annak, kit e lap kalapácsa alá

ragad, úgy sújtani, ütni, tiporni, sebesíteni egy lap sem képes.

Ezért gondolom, hogy munkám alkalmas időben jelen meg. A föld meg van művelve, kész a magot elfogadni; a közvélemény kíváncsi rólunk többet tudni mint mennyit a lapokból megtudhat. Mi az a Magyarország? Ki az a magyar nép? Miből áll az a magyar alkotmány? Most jött el, az idő 10 év alatt, szólni ez ügyről, midőn a nemzet is mozogván, elvégre valóban magára voná egész Európa figyelmét.

Február.

Bár munkám nagyon elfoglalt, de egyéb gondjaim sem hagytak el. Csodálom, hogy ezek engedtek erőt lelkemnek egyébbel is foglalkodnom. Amerikai pörünk e hetekben fog eldőlni. Aránylag kevés 25,000 frankot annyi veszteségből megmenteni, — de ha csak ezt is megnyernék, mint segítene sorsunkon ez is! Es ha elveszítjük? . . . Maga a gondolat izzadásba hozza testemet. Kern magam, de jó nőm és gyermekeim miatt.

A tokaji borral is meg vagyok akadva. Egyrésztől nehéz eladni, megismertetni, de másrésztől nem is merem áruba bocsátani, mert bár annyi lehúzás után most télben nyugodt (jóllehet eredeti ízéből nagyon kivetkezett, s az édesből száraz és erős lőn), de ha valaki sokat venne belőle, s megtartaná, és rá jönne a nyár, hátha ismét forrásba jönne?

Nem merem a bor becsületét kockáztatni, de még kevésbé a magamét.

Azonban pénzem benne van, és e vállalattól reményltem dolgaimon segíteni.

Magánosan túrni tudnék bármit, s könnyen, hideg vérrel, nélkülözéshez hozzá szoktatám magamat gyermekségem óta, ez nekem nem áldozat, a szükségből elvet csináltam még mint ifjú: de ha enyéimre gondolkodok, ha a jövőre tekintek, elfog a bánat, s 1856 óta szemlátomást öregedtem, arczomon redők, szakállomban ősz szálak mutatkoznak, mik még sokáig nem jelentkeztek volna, — oly ifju valék testben és lélekben, követve bizonyos elveket, miket classicus írók nyomán zsenge korban kalauzomul választék.

Különben családom jól volna. Kedves nőm kevesbet szenved testileg, hiszen eleget szenvedett, meglátszik testén, bár kedélye örökké derült és vidám; — Mari Németországban neveltetik; — Gizella, 3-ik évében, öröme házunknak, cseveg mint a kis madár; — Attila-Móricz bámulatosan fejlődik, kövér mint a hal, s ha külseje által el nem bájolna, meghódít csendes, nyájás természete által, e 9 havas gyermek úgyszólván soha sem sir, sem nappal, sem éjjel, — égszínü kék szemeivel örökké mosolyog. Ki tudja mi sors vár reá, szegényre?

Munkám 3-án megjelent, 10¼ ív Dentu árulja, de magam adtam ki, mivel soha nem találkozhatván, nem végezheténk. Mintegy 1000 frankba kerül 1600 példány. Hiszen, — ha valami új nagy esemény nem fordítja el Európa figyelmét, — lehet fogják venni.

Angolul is kiadatom, Bentley adja ki. Én adom a kéziratot, — s a tiszta haszonban osztozunk.

Brockhaus, Wigand, Campe hajlandók kiadni németül, de hasznót nem ígérnek, s így nincs módomban a német fordításra költeni, tehát meglehet e kiadás el fog maradni.

A francziából küldtem a lapoknak, a főbbeknek, — kivéve a Payst, Universet stb. s más reactionarius lapo-

kat. Első volt a Siècle, mely róla irt, melegen méltányolva nemcsak munkámat, hanem ügyünk igazságát is s biztatva reményeinket, melyeket a jövőbe vetünk. Czikkének végét ide igtatom:

„Magyarországnak van ereje — (t. i. elszakadni Ausztriától), bir is ereje öntudatával. Csak alkalom hiányzik.

Az alkalom kétségkívül jó volt az utóbbi olasz háború alatt. Szemere B. ur kifejti, miért nem használta azt föl Magyarország. Magyarország még most azon a ponton áll, melyen Olaszország 1848-ban állott. Elég erősnek érzi magát, hogy ügyét ne vegyítse össze más kérdésekkel. Azt hiszi, ha majd főikéi s hagyják őt magát küzdeni Ausztriával, ki fogja vívni a diadalt. E nemes gondolat becülést érdemel, bár e magában véve jogosult büszkeségnek sajnosak is következményei.

Magyarországnak, Szemere B. ur szerint, más oka is van, hogy elkülönözve tartsa magát az általa vívandó küzdelemben. Nemcsak nemzetiségét, hanem szabadságát is vissza akarja szerezni. S attól fél, hogy ha az elsőnek visszanyerését Európának kellene köszönnie, Európa igen meg találná őt szorítani a másodikban. Ő, ha egyszer Ausztria alól felszabadul, egészen szabad akar lenni, hogy maga kormányozza magát s úgy a mint maga akarja. Sőt szabad akar lenni arra is, hogy a vele szomszéd népekkel is megoszthassa szabadságát.

Nem tudjuk, váljon nem egy kissé igen is kevély programm-e ez? Tiszteljük mindazonáltal s köszönettel tartozunk Magyarország egykori miniszterelnökének, hogy a magyar kérdés fejtegetésében oly őszinte és oly világos volt. A világosan kifejtett ügy félig már meg van nyerve. Siessünk hozzá tenni, hogy a magyar hazafi nem-

zeti büszkesége annyira még sem megy, hogy Franciaország kezét ma is visszautasítaná.

Ez az egyetlen kéz, melyet elfogadna, s nem is mondott le a reményről, hogy III. Napóleonnak egyszer eszébe jutand az I. Napoleon proclamatiója.

Még visszatérünk e szép vádiratra, melyet Európa politikusai elég figyelemre nem méltathatnak.

León Plée.“

Ígérte levélben León Plée, hogy nem sokára kivonatokat is fog belőle adni.

Utána, febr. 29-én, a Courier de Paris szólt, a főszerkesztő maga, — bár ettől alig vártam, miután ő 1848-ki republikánusból conservatív lón. Czikke langymelig, — de fő az, hogy a magyar ügyről beszéljenek s iránta az érdeklődés általánosabbá legyen Franciaországban.

Sokan tanácsolták, küldenék egy példányt Napóleonnak is, biztosítván, hogy el fogja fogadni. Megfontolván, hogy az olasz háború óta s alatt ügyünk előtte is megfordult, hogy munkámban külügyi politikájáról szándékosan sok jót mondok, mintegy ösztönözve a megkezdett utón haladni, hogy lehetséges, miképen ha ő vagy körében valaki munkámat elolvassa, talán új eszmefogazásra fog alkalmat nyújtani; elhatározám írni Moe-cjuardnak, első titoknokának, hogy ekkép az udvari hiedelem szabályait megtartsam, s visszautasításnak magamat ki ne tegyem. Írtam e levelet:

„Uram, — van szerencsém kérdezni öntől: megengedi-e az udvari illem és szabályzat, Ő Felségének bemutatnom (értem az ön szíves közvetítésével) egy kis kötetemet, melyet közelebbről bocsátók közre e czim alatt: „A magyar kérdés. 1848—1860.“?

Azt hiszem nincs tartalmában semmi, a mi miatt Ő Felsége elébe terjesztése megengedhető nem volna.

Másfelől, a mű nem tartalmazván egyebet mint valódi tények előterjesztését, e szempontból talán, — ismétlem: talán — megérdemelné, hogy ama magas helyen is ismertessék, a honnan azon nagyszerű külpolitika ered, mely mellett a népek általános szavazata napról napra hangosabban szól.

Kérem, uram, fogadja el legkitűnőbb tisztelem őszinte nyilvánítását.

Páris, 1860. február 7-én.“

E levélre választ mindjárt 8-án kapván, siettem munkámat egyszerűen, de zöld maroquin-bőrbe köttetni, s egy új levél kíséretében elküldém Mocquardnak. Leveletem, már az elsőt, úgy stylizáltam, mikép láttassék belőle, hogy audientiát nem igényiek, — midőn ott van az ausztriai követ, kit talán épen ámítanak, ezt várni tapintatlanság lett volna.

Íme ez Mocquard első válasza: „Cabinet de l'Empereur. Palais des Tuileries, le 8 Févr. 1860.

Monsieur!

Veillez m'envoyer l'ouVrage que vous desirez offrir à l'Empereur, et je le présenterai à Sa Majesté.

Recevez, Monsieur, l'assurance de ma considération très distinguée.

Le secrétaire de l'Empereur
chef du Cabinet:

Mocquard.“

(„Császári kabinet. Tuileriák palotája, 1860. febr. 8. Uram, szíveskedjék hozzám küldeni a művet, melyet a Császárnak óhajt följánlani s én azt bemutatandom Ő Felségének.

Fogadja, uram, kitűnő tisztelem őszinte nyilvánítását.

A császár titkára s kabinet-főnöke:

Mocquard.“)

Öt napba kerülvén a kötés, alig hogy elküldtem a munkát, másod- vagy harmadnapra Mocquard újra irt s udvarias szavakban értesített, hogy a császár elfogadta munkámat s meghagyta: köszönetét kifejeznie irányomban.

Feledém feljegyezni, — nem mindig van kedvem írogatni naplómát, mióta 13 kötet naplómát elveszve tudom, — hogy még a múlt évben kaptam Amerikából, Chicago városából egy nyilatkozványt az ott s környékén élő magyaroktól, aláírva: elnök, titkár s egy választmányi tag által, melyben Kossuth politikája, különösen az olasz háború alatti viselete ellen kikelvén, engem hívnak föl a vezérséget elvállalni. Nem tudván, kik voltak a gyűlés tagjai, de különben is rég elmúlván ideje annak, midőn e nyilatkozásnak praktikus haszna volt volna, t. i. akkor, midőn én 1853-ban nyilvánosan fölléptem, — bővebb tudomásig jobbnak láttam nem is felelni e felhívásra.

E hó végén munkám angol kiadása is megjelent. Ez bővebb, hozzá adtam egyet-mást, a többek közt egy levelet (a VI-ikat), melyben a nemzetiség kérdésével foglalkozom, mely ellenünk alapja volt s alapja most is annyi vádnak. Sajnálom, hogy a francziában ez hiányzik. Erről én még 1853-ban egy kis kötetet írtam, de magyarul, — s most, átolvasva, a munka magamat is meglepett, pedig én dolgozatimmal soha sem vagyok megelégedve. E nagyobb értekezésből vontam ki a velőt egy új levélben, mi az angol kiadásban 33—35 lapot tesz. Vége egy magasztalás a magyar faj történelmi érdemeiről. Az angol kiadás „Hungary from 1848 to 1860“ tesz 269 lapot, szépen nyomva, erős papíron; ára bekötte 6 shilling. A franczia tesz 164 lapot, papír-füzetben ára 3 frank.

Márczius.

Munkámról kezdenek sorban szólani a lapok. Pedig már szinte nyugtalankodám, de hiszen annyi munka vár ismertetésre. Az *Opinion Nationale* cikkc melegen van tartva és terjedelmes, eddig a legkedvezőbb. Egy kis részt kiírok belőle: „Magyarországra nézve közel a szabadulás órája. „Tíz év óta“, — úgymond Szemere, Magyarország volt ministere, a minap kiadott igen figyelemre méltó brochurejében, — „Magyarország magához tért. Három különböző időszakban láttuk: 1849-ben, a mint hősileg küzdött két nagyhatalmasság ellen; azután megalázva, a mint némán hallgatott, nemesen szenvedett, eszélyesen tapogatózott, hogy magát új helyzetében megtalálja: — ez alatt összeszedte magát. Most, midőn keblében a régi nyugalom helyreállt: tenni kezd.“

Mi, kik hat hónap óta figyelemmel kísérünk mindent, a ini Magyarországon történik, minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy ott valóságos nemzeti ébredés van. A helyzet e két szóba foglalható: „Magyarország felébredt.“ Az első alkalommal, egy gyújtó szikra következtében, az egész nemzet mint egy férfiú fog fölkelni, hogy visszakövetelje — ha kell, fegyverrel kezében — nemzeti függetlenségét, annyi ünnepélyes esküvel megerősített s oly méltatlanul elárult és megtagadott százados jogait . . .

Ajánljuk olvasóinknak a már említett röpiratot, melyben Szemere ur, egy államférfi jártasságával s világosságával és egy valódi hazafi erős meggyőződéssel fejt ki Magyarország alkotmányos jogait. Cobden Richárdhoz intézett 6 levélben, s lord Palmerstonhoz és

Cavour grófhöz intézett két emlékiratban vádolja be Magyarországot volt miniszterelnöke Ausztria eddigi politikáját stb“ (Kivonatok a munkából.)

Másnap, sőt azon este (bár a két lap más keltet hord homlokán) jelent meg a Presse-ben is egy ismeretetés, s épen a főszerkesztő Nefftzertől, kitől nem vártam, mivel úgy mondák, ügyünknek nem barátja, mint-hogy Girardin Emil tanítványa lévén, a nemzetiségi elvre mit sem ad. E czikk annál kedvesebben lepett meg; a Presse különben is igen olvasott esti lap. íme a rövid, de tartalmas czikk Magyarországra vonatkozó része: (az Ausztriában 1860 elején megindult alkotmányos átalakulások bírálata után így szól:)

„Látni való, hogy mindez igen gyöngye kezdet s az osztrák kormány szabadelvű engedélyeinek épen nem hibájuk a túlságos merészség. Intézmények becsé általában épen annyira függ a felölök uralkodó véleményétől mint saját belső értéküktől, s ha az érdekelték véleménye ki van elégitve, semmit sem lehet ellene szólni. De az épen a kérdés, s e kérdés nem is látszik kérdésnek a birodalom legfontosb részét illetőleg, azt, melyre a bécsi kabinetnek legfőbb tekintettel kell lennie. Értjük Magyarországot. Az a mód, a mint Magyarország a mostaniaknál sokkal szabadelvűbb engedményeket, melyeket Ausztria az egyházi téren (a protestánsoknak) tett, fogadta: világosan enged következtetni arra, hogy Magyarország azon kilátással: hat taggal birni az új birodalmi tanácsban, nem igen lesz megvigasztalva ősi alkotmánya elvesztéséért! — Épen most olvassuk Szemere urnák, Magyarország 1848-diki miniszterének figyelemre méltó művét, mely alaposan tárgyalja a magyar kérdést s melyet elég futólag átolvasni, hogy meggyőződünk, mily messze van még Ausztria attól, hogy Magyarországot ki-

elégítse. Szemere úr Magyarország történelmi határainak visszaállítását követeli, azaz a Schwarzenberg herceg által felállított koronaország-határok eltörlését; úgy szintén az „ezeréves alkotmány“ visszaállítását, a régi helyhatósági autonómiát, s mindazon törvények érvényének elismerését, melyek az ország politikai és nemzeti függetlenségét biztosítják, valamint az 1848-ban kimondott polgári és politikai egyenlőséget és az egyesületi szabadságot; végre dynastiai egységet az osztrák tartományokkal, de azon feltétel alatt, hogy ezek is alkotmányos kormányzattal ajándékoztassanak meg. Más szókkal, Magyarország, Szemere úr szerint, régi jogait s azon új szabadságot, melyet 1848-ban adott magának, követeli vissza. Szemere műve egyébiránt nagy mérséklettel van írva, s mint várni lehetett, a tények teljes ismeretével, a mi e művet azok előtt is keresetté teheti, kik a szerző minden eszméjével egyet nem értenek.“

Különös, hogy a legnagyobb hatást a statisztikai adatok csinálták, miket, élőbeszéd helyett, számításból, szándékosan, a munka elébe tevék. Még a hírlapírók is bámultak rajta, hogy Magyarország, a régi, területre nagyobb mint a többi Ausztria (bár Velenczével s Galliáziával), népességre vele csaknem egyenlő. Hát még a nagy közönségre nézve mi nagy felfedezés volt ez egyszerű tény! Tudom ismerőseimtől, miként ez sok akadémiai tagot és sok katonát is meglepett. És ez az Ausztria akar imponálni, kérdék? Ez akarja elnyomni Magyarországot, mely nála nagyobb? Ez akar Európában vezérszerepet játszani? . . . Szóval, mindenki elbámult, hogy ezt eddig nem tudta, vagy nem gondolt rá.

Vége a Journal des Débats is megszólalt, mely 1849 óta soha nem pendité meg e hírt, részint elvből mint conservatív lap, részint érdekből, minthogy Ausz-

triában 100—150 előfizetővel bír. De ép ez okból igen *vágytam rá, hogy* róla e lap szóljon. Egyik legragyogóbb tollú szerkesztője, Prévost-Paradol említi meg, bár igen szelíd hangon, s inkább alkalmat vesz, mint a Napoleo-
nidák ellene, kimondani: népek, e dynastiának ne higv-
jetek. De ez is elég, a Journal des Débats európai lap,
s itt Franciaországban az értelmiség orgánuma s napi
olvasmánya.

Még csak a Constitutionnel nem szólt róla, de ez tulajdonkép félhivatalos közlöny s újabb időben az ausztriai követséggel összeköttetésben látszik lenni, — s a Patrie, mely vele egy húron pendül. Hanem bánt az, hogy a N o r d hallgat, részint mivel ez igen olvasott lap, részint mivel két levélben ígérte meg a főszerkesztő; s annál kevésbbé foghatom meg, mert csaknem naponkint mennydörög Ausztria ellen — mint orosz szel-
lemű lap.

A Courier du Dimanche szólt ugyan, márcz. 18-ki számában, s bár jól, de oly eltakart malitiával, mely igen megbosszantott. Először: directora egy valach, Ganesco, kitől mint magyar szomszéd mást vártam volna, — igaz, ez egy csavargó író, sőt egy neme a kémnek, ki most lapjában ál-ellenzékesdit játszik. Hanem a cikk Horntól való, ki magyar zsidó, otthon rabbinus volt, itt irogat, főleg nemzetgazdászati dolgokról, egy doctrinair ember, elv és szín nélkül, ki hozzám járogat, könyveket kölcsönöz, adatokat kér, — és ime a kigyó orozva megcsíp. Csak az érti jól a malitiát, ki a magyar viszonyokat ismeri, engem, múltamat, helyzetemet Kossuthhoz, republikai irányomat; — én nem írtam neki, de nőm nem állhatta meg, hogy ne ijjon, ő felelt is diplomatikai oldalugrásokkal, mondván ezt és amazt, tagadván a cikk gonosz értelmét, — azonban azóta nem láttam, s aligha

fogja mutatni magát. Egy valaki azt mondá, valamelyik revueben ő is írván Magyarországról, s a lapok hallgatással mellőzvéen czikkét, — az irigység bántja. Igaz, levele végén nőmhöz ezt mondja: „különbön akármilyen legyen a czikk, mit tesz az? hiszen a munka a napi sajtóban oly nagy sükernek örvend.“ Ez arra mutatna, hogy az a megjegyzés nem alaptalan, — de azt nem foghatom meg, hogy Horn velem versenyezni akarhasson. Ennek semmi alapja nincs.

Az ő igazi neve Einhorn, Magyarország tót vidékén született, magyarul roszul beszél, zsidó rabbin volt 1848-ban. Gondolom félelemből emigrált, s hogy éljen írni kezdett, először Görgői életrajzát adta ki Lipcsében, aztán Kossuthról irt, később a zsidókról Magyarorszáiban, főleg 1848—49-ből, — e munkát akkor mindjárt olvastam, és benne ellenem mérges indulatot vettem észre. Azt hitte az író, én valék a zsidó-emancipáció ellen, pedig az 1848-ki minisztériumban csak én valék mellette. Később Briisselbe ment, s ott kezdett statisztikai s nemzetgazdászati tanulmányokkal foglalkozni, s egyet mást ki is adott, mind németül. Onnan ira nekem, — adatokat kérve egyről másról, minthogy a Brockhaus Gegenwartja-ba fúrta magát, s ő irta a Magyarországról szóló czikkeket, bár az ország dolgairól bizony keveset tudhatott, kivált az 1848-ki eseményekről, — már csak alárendelt helyzeténél fogva is.

Később Párisba jött, s itt francziául kezdte irogatni. Befúrta magát a Journal des Débatsba, majd a Pressebe, némely nagy férfiak salonjába is, — ámbár külseje jelentéktelen, borzasztó rász kiejtéssel beszéli a nyelvet (bár jól írja), alig lehet érteni, nem is szellemes ember, rász társalgó; hogy van azon salonokban, mi

szerepet játszik? nem tudom, de ott van, mint a víz, mely csendesen minden hasadékon befoly.

Eleinte bizalmatlan, tartózkodó valók irányában, de szerény viseletével megnyert, — a mit ellenem irt, megbocsátám neki, ő oly távol állt s oly alant otthon a magasb körtől, hogy jó hiszemmel írhatta azt mit irt.

Az feltűnt azonban nekem, hogy magyar ügyről a lapokban nem írt, bár sokszor sürgettem, — nem tud hozzá, felelé, s engem ösztönzött. De én akkor korainak találtam munkát írni nemzetről, mely hallgat, s hallgatván el vala felejtve. Ellenben szükségesnek, hogy egy journalista néha-néha emlékezetbe hozza.

De mióta ügyünk napi kérdés kezdte lenni, irt nemcsak két czikket a Revue Contemporaineba, hanem a magyar s német lapokat megrendelvén magának, egy levelezői titkos vállalatot csinált magánál, szóval, mióta a magyar híreket fizetik, eladja, árulja azokat, s üzletet csinál Velők. Nem tőle tudom, mivel ő igen titkolózó ember, ámbár naivnak látszik, hanem azoktól, kiknek eladja a híreket; szóval: ő ad néhány tényt s észrevételt, és a Nord, Siècle, Patrie, Opinion Nationale stb. lapok embereinek eladja, s mindenik tetszés szerint szerkesztvén, azon lapokban megjelent e czim alatt: Notre propre correspondance de Pest, ou de Bude-Pest, ou de Hongrie.

Levelez német lapokba is, s ez n^ki módot ad egyenesen vagy közvetve minden munkája körül zajt ütni, például, hogy Horn ez s ez czikke mi nagy sensatiót csinált Párisban, — pedig itt ki sem tudott arról semmit. Ezeket én mind most, véletlenből tudtam meg; nem hittem volna, hogy oly csendes, látszólag szerény ember oly nagy charlatán.

Hogy titkolózó, tettető, alattomos, azt már sejtém egy idő óta.

Az angol kiadást, gondolom Bentley az angol lapoknak megküldé, mint szokás, hirdetve látom gyakran főleg a Timesban, de a „Critic“-lapon kívül nem tudom melyik szolt róla. Én írtam az Examinernek s Timesnak egy-egy levelet, kíséretül a példányokhoz.

Ezen kívül levél mellett küldém el Lord Palmerstonnak és Lord John Russellnek, — mindkettő megköszönte levélben.

A francziából Thouvenelnek küldtem, mint a ki egykor munkát írt ily czim alatt: „la Hongrie et la Valachie“, — tudatták velem,, hogy Napóleon herczeg s Piotri Senator is szívesen fogadná, küldtem nekik, de mind eddig nagy bölcsen, s elég udvariatlanul hallgatnak.

Magyarországban szakadatlanul foly a nemzeti demonstratio, hol vallási, hol irodalmi alakban. A protestáns többség a cs. k. pátenst nem fogadta el, s-szerinte nem szervezi magát minden fenyegetések daczára. Sőt a gyűlések a régi rendszer és felosztás szerint tartatnak meg. Ebből pörök támadnak. Zsedényi, az egykori udv. tanácsos, Vay M. s többen tömlöczbe zárattak, s mások is el fognak ítéltetni. A magyar városok aláírásokat gyűjtenek az éhező horvátok számára. A zágrábi casinó magyar szelleme miatt bezáratik a kormányzó rendeletéből. A magyarok „zsivió“-t, a szerbek „éljent“ kiáltoznak. A lelkesedés oly általános, a kormány szava oly tehetetlen, hogy a hivatalnokok isolálva érzik magokat az országban, senki nem áll ellent erővel, de nem is engedelmeskedik senki, — minden parancs egy a légben vakon lőtt golyó.

Nagy botrányt okozott e hó végén az, hogy Széchenyi Istvánnál a rendőrség nemcsak Czenken, de Döblingben is házmotozást tartott. Minden iratait elkobozták. Eddig, mint örült-házban lakó, efféléktől ment volt, ime a kormány még a fél holtakat is háborgatja. Neki tulajdonítanak egy Angolországban németül megjelent munkát: „Blicke auf die Rückblicke“, melyben Bach és rendszere éles gúnynyal ostoroztatik. Vélték nála kompromittáló leveleket található. Azt hitték, a mozgalom fonalának kezdetét ott lelik meg. Mert ő hozzá mint búcsúban jártak bécsi diplomaták is, de főleg a magyarok.

. . . Leírhatatlan a hatás, mit e rendőri motozás a hazában okozott.

April.

De ezt még egy borzasztóbb hír követte.

April 7—8 közti éjjel, Széchenyi István agyon lőtte magát. Avagy megöletett? Mert megjegyzendő, mikép a pisztoly-durranást, éjjeli csendben bár, senki nem hallá, úgy hogy csak reggel tudatott meg a dolog, midőn az inas bemenvén szobájába, karszékén halva találta. Hogyan lehet az, hogy egy házban, hol őrségnek kell lenni, a lövés nem hallatszott? — Mondják, vízzel vala a fegyver megtöltve. És aztán, hogyan lehet hagyni örült-házban a lakónál fegyvert? Hisz ez tilos. Görgen az igazgató orvos nyílt levélben azt állítja, bizonyítani akarván az öngyilkosságot, hogy Széchenyi újabb időben ismét örült volt, s épen az öngyilkosság mániája gyötörte. — És mégis fegyvert hagytak kezében?

A közvélemény nem hiszi az öngyilkosságot, mint a nagy rész soha nem hitte, hogy örült volt volna.

Annál roppantabb vala a hatás országszerte. Széchenyi 1849 óta visszanyerte régi népszerűségét. Irataiban mindenütt, minden szavában egy jóslatot kerestek, és valóban sok, mit vele akkor szenvedély és túlzás mondatott, iszonyúan és szomorúan beteljesedék. Tehát magasztalák mint látnokot, mindenesetre mint nagy státusférfit, ki egyedül látott mélyen a jövőbe.

Mindenütt készültek tettek, emlékezetére hallotti isteni tiszteletet tartani. De a rendőrség is ébren volt, Döblingből a kijelölt idő előtt vitették, Nagy-Czenken idő előtt temették el, — s kik Pestről gőzhajón és vasúton akartak oda utazni, előbb megadták aztán megtagadták a külön hajót és vasúti vonatot. Azonban városok, faluk, casinók siettek a halotti ünnepek megtartásával, Pesten a Prímás maga misézett, 40—60,000 ember jelenlétében, a boltok mind bezárattak, az ablakokból fekete lobogók lengtek, s így ment Volna ez végig egész országban, a Bánátban s Horvátországban is, ha végre a hatalom közbe nem jő.

Valóban nagy csapás a házára nézve, föltéve kivált hogy mozgalom esetében rejtekéből előlépett volna, — ő volt az csaknem maga, kiben a nem-magyar fajok bizodalma összepontosult, mint Kossuth főleg az kit azon fajok legjobban gyűlölnék.

Írtam róla hosszabban, s beadtam az Opinion Nationale-ba, de ott igen megrövidítve jelent meg, hely nem lévén sok a magyar dolgoknak. Íme a mint adatott:

Gróf Széchenyi István.

A történelem időnként nagy egyéniségeket mutat föl, kiknek lángesze egy század munkáját végzi el s új korszakot nyit hazájuk politikai és társadalmi életében.

Ilyen volt Magyarországnak gróf Széchenyi István, ki 1792-ben szeptember 21-kén született, s ki legközelebről a döblingi örültek-házában, öngyilkossággal vetett véget, úgy mondják legalább, életének. Fialat korát a katonaságnál töltvén, politikai pályája csak 1825-ben kezdődik; a magyar tud. akadémia megalapításával lépett föl a nyilvánosság terére, annak alapjául egy évi jövedelmét adván, mit 150,000 frankra becsültek.

Nem sokára azután lángeszű írónak bizonyította magát, gyorsan egymásután adva ki több könyvet, melyeknek egy fő czélja volt: fölébresztetni nemzetét, kijelölni előtte a haladás útját, reformokra bírni azt a törvényhozásban, mezeti gazdálkodásban, iparban, egy szóval mind abban, mi egy nép erkölcsi és anyagi életét alkotja. Le nem volt csak az elmélet embere, mindennek fölött a tett embere volt. Ő volt, ki a dunai gőzhajózást teremtette; Buda és Pest közt a függő láncz-hidat építette, e csodáját az építészetnek; szét törte a vaskapu sziklaszorosát Orsovánál; lendületet adott a nemes ló-tenyésztésnek; szabályozta a Tisza árjait; s ugyan akkor bátran rámutatott nemzeti intézményeink bűneire, kijelölvén egyszersmind a javítás módjait is.

1825-től 1845-ig az egész nemzet a reformok atyját látta és tisztelte benne. Minden szava orákulum volt. Hasonlíthatlan író volt. Mint szónok, a főrendek házában, villámokkal teljes szónoklata által elbűvölte s magával

ragadta még ellenfeleit is; mint államférfi, nézeteinek helyessége és mélysége tekintetében lehetnek hozzá hasonlók, de senki a ki felülmúlta volna.

Köztisztetben állva a világ előtt, felruházva ritka külső szépséggel, kifogyhatlan termékenységű szellem, majd elmés, majd szemlélődő, nyájas vagy érdes a helyhez és személyhez mérten, a hazafi nagy terveit néha frivol látszattal fátyolozva, fáradhatlan gondolkodó és munkás: ritka eredetiséggel bíró ember volt, tele erővel és csábbal, mindig ura magának.

S épen e jellemző vonása teszi előttünk csaknem megmagyarázhatlanná gyászos és váratlan végét.

Életének utolsó korszaka, 1849-től 1860-ig, mind máig rejtély. Nagyszerű reform-terveinek több sikerét remélve, 1845-ben az osztrák kormányhoz közeledett, azon hitben, hogy így jobban legyőzheti azon akadályokat, melyek nemzeti fejlődésünk útjában állottak. Az eredmény az lett, hogy sokat veszített népszerűségéből, a nélkül hogy megnyerhette volna a kormány bizalmát; a kormánynak ő igen szabadelvű és igen nemzeti volt, Magyarországnak pedig igen kevésbé ellenzéki. Neve mindazáltal sokkal tekintélyesebb maradt, mintsem az 1848-diki minisztériumban mellőzhető lett volna. De midőn ugyanazon év octoberében nyílt háború tört ki Magyarországon és a dynastia között, egyszerre egy különös hír terjedt el: Széchenyin örületség jelei mutatkoztak; s nem sokára valóban a döblingi híres örült-házba vitetett.

Valóban örült volt-e, vagy csak ott mint biztos helyen akarta elvárni a hazájára nézve oly kedvezőtlenül alakuló viszonyok fejlődését? Egy új Brutus szerepét játszta-e, ki éveken át örültnek tetteiét magát,

hogy akkor állhasson ismét elő mikor a tett ideje elérkezik? Mind ez most is mély titok.

Annyi igaz, hogy legalább utóbbi éveiben, folyamatosan munkásság közt élt Döblingben, hogy nagy birtokait levelezés útján s a legtisztább józan észszel kormányozta; hogy nem csak legbefolyásosabb pályatársait, de az osztrák minisztereket s külföldi követeket is folyvást fogadta magánál, kik különböző ügyekben gyakran mentek hozzá tanácsot kérni. A kormány maga is kezdé félelmesnek tartani. A legutóbbi időben gyűlöletes házmozgást tartottak nála, hogy lefoglalják irományait. E botrányos üldözéssel hozták összefüggésbe állítólagos öngyilkosságát; állítólagosnak mondom, mert Magyarországon, legújabbán kapott levelek szerint, nem hisznek ez öngyilkosságban.

Halála csapás Magyarországra nézve. Az egész nemzet gyászt öltött érette. Népszerűsége, 1850 óta ismét visszahagott tetőpontjára, a mit könnyű megmagyarázni: Széchenyi prófétai előrelátással jósolta meg irataiban hazájának bekövetkezett szerencsétlenségét.

Egy újabb fölkelés esetében kétségkívül őt ismerte volna el s kiáltotta volna ki fejéül a nemzet. Ő volt az egyetlen ember (s ez a lényeges pont Ausztria jelen krízisében), a kiből Magyarország összes népfajainak bizalma összpontosult volna. Nem ebben van-e oka, váljon, rejtélyes halálának?

Annyi bizonyos, hogy Magyarország történelmében, a jelen század Széchenyi nevét, a nagy hazafi és reformátorét, fogja viselni.

Páris, 1800-ban april 23-án.

Szemere Bertalan,
volt magyar miniszter.“

A magyar mozgalom komoly jelleme, egyetemes volta, faj-, rang- s vallás-különbség nélkül, a demonstratiók sokasága, a hajlam nemcsak nem engedelmeskedni, de ellenállani, a bátorság minden alkalmat felhasználni, hol az ellenkezési szellemet a nép nyilváníthassa, — másrésztől az európai viszonyok feszültsége, egy általános európai háború mutatkozó jelenségei, az elszigeteltség, melyben a dynastia magát érezi, barát nélkül, mindenütt ellenséggel szemközt: mind ez a kormányt engedélyekre erőtette, de ingadozva a megadás és meg nem adás közt.

Így történt, hogy Albrechtét ideiglenesen a kormányzóság alól fölmenté, és szinte ideiglenesen Benedeket nevezte ki, bizonyosan nem azért mivel magyar, hiszen őt a magyar nemzet, mely ellen harczolt, gyűlöli jobban mint az idegent, hanem mivel katona, ki, ha kell, képes erőhatalmat használni.

Kinevezésével együtt jelent meg -egy rendelet, april 19-ről, melyben kecsegtető szavak mondatnak: p. o. az őt helytartóság megszüntetik (de Erdély, a Vajdaság, Croatia nem adatott vissza); de ígértetik megyei rendszer, a régi (de alkalmazva az új viszonyokhoz); később (de mikor?) a diéta is meg fog adatni. Az osztrák kormány pártolói nem késtek magasztalni ez engedélyeket, főkép, hogy a magyar Benedek neveztetett ki, s ennél fogva egy pár czikket írtam, de csak egy jelent meg, az Opinion Nationalehez intézett levelém, a szerkesztő által figyelemre méltó észrevételekkel kísérve. íme az egész:

(Opinion Nationale. Szerda, april 25-én.)

„A magyarországi reformok.

A Constitutionnel nagy magasztalásokkal üdvözölte azon engedményeket, melyeket az osztrák kormány adott Magyarországnak. Alapos okaink vannak azt hinni, hogy Magyarország nem lesz azokkal annyira megelégedve mint a Constitutionnel.

1848 előtt a magyar királyság 6,175 geogr. □ mföld területtel és 15 millió lakóval birt. 1849 után az osztrák kormány annak feldarabolását vette munkába, a teljes beolvasztás czéljából. Rendre elszakította tőle Horvát- és Slavonországot, 332 □ mföld; azután Erdélyt, 1102 □ mföld; a Vojvodinát, 545 □ mföld; s végre a katonai határőr-vidéket, 609 □ mföld területet.

A mi a magyar királyságból megmaradt, öt helytartóságra osztott fel, Buda, Sopron, Pozsony, Nagy-Várad és Kassa székhelyekkel. Ezen öt helytartóságot törli el az april 20-diki rendelet, hogy belőlök egy helytartóságot alkosson Benedek tábornok keze alatt. Nem szándékunk részletesben foglalkozni ma azon nagyon is határozatlan intézményekkel, melyek által a bécsi kormány a jelenlegi kormányzatot fölváltani czélozza; de lényegesnek tartjuk kiemelni, hogy az april 20-dikai u. n. engedmények, nemhogy a dolgok régi rendjét visszaállítanák s Magyarországot visszaadnák önmagának, sőt ellenkezőleg oda irányulnak, hogy határozottabban keresztül vigyék e régi önálló és független királyság szétdarabolását.

Mi Benedek tábornokot illeti, a kinek Magyarország generál-kormányzójává kineveztetésében a Consti-

tutionnel a kibékülés biztosítékát látja az ország és dynastia között, szintén azt hisszük: a nevezett lap teljes csalódásban él. Ezt bizonyítja a következő levél, melyet e tárgyban Szemere Bertalan úr, 1848/49-ben Magyarország miniszter-elnöke, ki otthon ma is tekin-tély, szíveskedett hozzánk intézni:

„Annyi igaz, hogy e tábornok magyar, de csak is születésére nézve, sem szelleme, sem szíve, sem előzményei által nem az. Nem akarok bővebben bele ereszkedni annak fejtegetésébe, hogy mindig hadseregben és az osztrák tartományokban élve, reá nézve Magyarország, annak történelme, törvényei, hagyományai, erköl-csei, vágyai, egy szóval egész politikai és társadalmi élete tökéletesen idegen; legyen elég múltjából két jellemző tény felhoznom.

1804-ben született s 14 éves kora óta osztrák ka-tona volt; folyvást vagy Olaszországban vagy Galieziá-ban élt, mindenütt a népek és nemzeti törekvések ellen küzdve. Ez utóbbi országban, 1846-ban igen fontos szerepet játszott, mikor az osztrák kormány a lengyel parasztoknak 25 frankot adott minden nemes ember fej-éért, ki a fölkelésben részt vett.—Továbbá ő az egyet-len magyar eredetű tábornok, ki 1848-ban Magyaror-szágba jött hazája ellen harcolni, oly vakon szolgálván a dynastiát, hogy nem irtózott rokonai, testvérei, honfi-társai véréntani.

Íme ez azon ember, ki most Magyarország kor-mányára hivatott. Kérdem, a kibékülés záloga c, vagy inkább kihívás, fenyegetés, sértés, hogy e tisztre az egyetlen magyar tábornokot választják, a ki még látha-tólag hordja homlokán a seb helyét, melyet a hazája ellen vivőit harczban kapott!

E sebhely kitörülhetlen bélyeg; a nemzet csak ezt fogja látni.

Biztosíthatom önt, hogy minden magyarok közt Benedek tábornok az utolsó, a kit választani kellett volna.

Magyarországnak egyébiránt elég sok kitűnő férfia van, kinek neve valódi programm lett volna az alkotmányos fordulatra. Megnevezhetem önnek István főherceget, nem azért, a mit tett Magyarorszáért, hanem a mit szenvedett érette tiz évi száműzetése alatt; megnevezhetem a konservatívek közül Apponyi és Dessewffy grófokat; a szabadelvűek közül Deákot és báró Eötvöst, hogy másokat ne is említsek, kik szintén nem forradalmiak, de kiknek neve mindent megmondott volna!

Az osztrák kormány politikai nagy hibája abban áll, hogy bár ismeri a szükséges embereket, nem használja föl azokat; ismeri a nemzet óhajtásait, de nem teljesíti azokat, vagy csak igen kis részben. Így még a jóval is, a mit tenni kényszerül, végeredményben csak rosztat eszközöl . . . oly végzetesség, mely a politikában minden félrendsabályhoz elválhatlanul hozzá van kötve.“

— Eddig Szemere úr levele. Mi nem vagyunk Ausztriának rendszeres ellenségei; de azt hiszszük, hogy egy kormánynak igen rősz szolgálatot tesz az, a ki oly palliatív-rendsabályait dicséri, melyeknek hatálytalansága iránt még legmelegebb pártolói sem ringathatják család-mokba magokat.“

Egyszersmind megjelent a rendelet, miszerint a birodalmi tanács (Reichs-Rath) megszorítottatik, pótolandó (!) a diéták helyét ideiglenesen. A fejedelem 32 örökös tagot nevez bele, az alakítandó diéták szinte 32-öt. De minthogy ezek még nem léteznek, tehát ezeket is a fejedelem nevezte ki három évre, — fizetés

nélkül. Az ülések titkosak, sőt minden tagnak kötelessége hallgatni, különben e testület nem indítványozhat semmit, tanácskozik arról mit elébe tálnak, de ez sem kötelező. Íme ez a nagy reform!! Difficile est satyram non scribere . . .

De bármint nyomja lelkemet a haza szomorú helyzete, csaknem jobban aggaszt, e pillanatban, a házi gond. Nemcsak nincs kilátásom jövedelmünket szaporítani, melyből az agió 38—36%-et elnyel, — nemcsak a tokaji bort nem tudom eladni, azonfelül, hogy e reményről jövendőre nézve teljesen le kell mondanom, — munkám sem fog sok hasznot hajtani, s mind ehhez járul, hogy az amerikai pört, a legvilágosabb s legigazságosb ügyben, elvesztők, most kapom a rettenetes hírt; e 25—30,000 fr. minden bajból hosszú időre kisegített volna, e volt végső reményem, és íme ennek is vége. Valóban a sors célul tűzött ki. Megkérelmelhetlen irányomban. A jóból, az igazból is roszt teremt nekem . . .

A napi gondok terhesen nyomnak, hétről hétre élünk, éjjel-nappal azon töröm fejemet, helyzetem különössége sem enged mindent tennem, azonban a szükség s előgondoskodás, családapai kötelességem sokat, igen sokat megkísértetett velem, — és valóban sokat elnyeltem, gondolván, hogy családomnak használhatok.

Azt véltem mindig, hogy az új év jobbat hoz; de év múlik a más után, oly rősz minden új mint vala a régi, nekem egyik sem fog már hozni nem szerencsét, de sükert sem, bármi s zűk én mérve fáradságomhoz.

Hiában! rősz csillagzat alatt születtem.

Mari leányunk Kreuznachból, hol húsvétkor először kommunikált, szünnapokra haza jött. Igen megnőtt, kissé hizott is, szellemes arc, de fülében és orrában még baj van, s itt egy orvoshoz jártunk vele. Jól beszél németül,

szép írása is van, a zongorában is haladt, de azt veszem észre, nem szorgalmas, nem tanul szenvedélylyel semmit, s bár 13 éves, igen gyermekes. Nem vagyunk vele egészen megelégedve. Dolgaiban szórakozott, modorában nem nyájas, nincs benne tapintat, együttérzés, mulatni szeret, minden mást felejt. Különösen anyjához, ez áldott asszonyhoz, ki oly jó anya, oly szolgálatra kész, oly gondoskodó: hideg, röviden felel neki, ki oly közlekedő, kevés figyelemmel van iránta, ki beteges, nem lesi el hol könnyíthetne rajta. Panaszkodott is Engelmännénak, ki igen helyesen jegyzé meg: „Sie zeigen ihr zu sehr Ihre Liebe, und die Kinder lieben mehr die, die sió etwas fürchten.“

Tökéletesen igaza van. Én tartózkodó valók Marihoz, épen mivel nem valók vele megelégedve, s mivel ismerni akartam jellemét, teljes szabadságot hagytam neki: és hozzám igen nyájas, megelőző, csaknem hízlgő volt.

Csak elmenetele előtt szóltam vele komolyan, megmondva hibáit, s intve, hogy helyzetünket tekintve, igyekezzék tanulni, viseletében nyájas, illedelmes, tapintatos lenni, részint hogy legalább gyermekeinkben örömnünk legyen, részint mert jövendője egyenesen személyi tulajdonaitól fog függeni.

Valóban szomorú lenne, ha a sors tőlünk az élet ez utolsó örömét is megtagadná.

Gizi már 3 éves, 2 hónapos. Kedves gyermek, úgy beszél, a mint sok 6—7 éves gyermek nem tud beszélni, mulatsága a háznak, pajkos, játékos, hízlgő s külseje szép. Elnevezték a házbeliék: „Mademoiselle beau regard“-nak, kifejezésteljes szemei miatt.

Attila-Móricz a legcsendesebb s vidámabb gyermek, mindig nevet, soha sem sír, éjjel egyszer ébred föl, csen-

desen szopik és alszik újra. Kövér mint egy egészséges bárány, — bájolók kék szemei, e szín nemzetségünkben ritkaság, én egyet sem ismerek.

Dinát lép-daganata ismét háborgatja. Tavalý nem használt fürdót, — most alkalmasint rá szorul, különben veszély fenyegeti. De hol venni rá a költséget?

Cobdent, ki ismét Párisban van a kereskedési szerződést részleteiben formulázní, gyakran látom. Igen csendes ember, sőt csaknem erélytelen, csodálom hol vette az erőt, ama híres ligát annyi éveken át vezérelni. Nincs benne semmi költőiség, prózai jellem, jó a naivságig, alig hiszem, hogy ambitiosus volna, maga az egyszerű becsületesség.

Reményltem, sőt igényeltem tőle, hogy az angol kiadás elébe bevezetést írjon, híres neve az olvasók számát szaporította volna; nem tette. Sőt példányokat adtam neki, hogy lapoknak, melyekkel összeköttesben áll, elosztván, ezek a munkáról emlékezzenek. ígérte, de nem látom eredményét. Alkalmasint nem sürgette a dolgot, nem mutatott semmi különösb érdekeltséget, s így feledékenységbe ment. Sőt a borról is szóltam neki, gondolván, hogy a magyar vörös és fehér asztali bor a francziával versenyezhetne (úgy vagyok meggyőződve, kivált most, miután 46 palaczk asztali bor mustrát kaptam), ha ő, ki az angol kereskedők bálványa, nekik ez ügyet ajánlja, hozzá járulván, hogy a vállalat nekik is hasznos leendett, bizonyosan sikerült volna tervem, — de eddig e részben sem tud eredményt mutatni, bár ígérte közremunkálását.

Különben saját neje bevallá nőmnek, hogy férje igen lágy s erélytelen, s ő nem tudja megfogni, hogy történt meg az a mit tón.

Megismerkedék Wagnerrel, a híres zeneszerzővel is, eszes, de nagyon is elmélkedő ember, tele magával. Bár vagyontalan, hotelt bérelt, fényesen bútorozta, inast tart, estélyeket ad, bár tele adóssággal. Neje jó, egyszerű asszony, ki hozzánk gyakran jár.

Jobbról-balról annyi concert-jegyet kaptunk, hogy minden héten kétszer-háromszor mehettünk volna, sőt jegyekkel másoknak is kedveskedheténk. De sok bajt okozott a cseléd-változás, egyik rosszabb volt a másiknál, s midőn egyet jót kaptunk, az megbetegedett. Az asszony szinte beteg bele a sok házi apró bajban.

Egy német-angol családdal kötött ismeretség sok jó órát szerzett, s talán hasznunkra is válik. Neve Salis-Schwabné, özvegy, hét gyermekkel, de férje, manchesteri gyáros, 10—20, vagy talán 30,000 font sterl. jövedelmet hagyott. E hölgy minket igen megkedvelt, elhalmoz apró figyelmekkel, kocsiját küldözi, mindennap jön — szívesége csaknem fárasztó. Őszszel falusi lakára hív, mely a tenger partján fekszik, s mondják hercegi. ígérte: a magyar asztali bor eladására lépéseket tesz, s ő sokat tehet Londonban és Manchesterben hol háza, kereskedelmi háza most is virágzik. Ha erélye oly nagy mint akarata jó, sokat várhatunk tőle.

Nála van Meysenburg k. a., ki igen okos s szabad-elvű leány, ezért hagyta el családját Németországban, hol testvérei az absolutismust szolgálják, egyik Badenben külügyminister, másik Bécsben udv. tanácsos, s a zürichi béke egyik aláírója.

E családnál bevezettünk két magyar utazót, Ebner-t és Klimt-et, ügyvédek. Az idősb leány már nagykorú, 1000 font jövedelmet fog kapni, talán egyik vagy másik megkaphatta volna. Klimt jobban tetszett, szerény, csendes jellem, de tele skrupulusokkal, Ebner szeleburdi,

ki sok szívességünkkel csaknem visszaélt. Némely emberek irányában hidegnek, méltóságosnak kell lenni, én ezt nem szoktam tenni, a komédiát sehol nem szeretem, a köznapi életben épen nem.

Azóta jött egy Rájner nevű utazó is, a mint otthon most járnak, magyar köntösben, tetőtől talpig: kerek kalap, pikkelyes mellény, zsinóros attila, hímzett nyakbeli, szűk nadrág, hosszú szárú csizma sarkantyúval s kézben fokos. Mert most otthon minden így jár, nő és férfi, ez egy neme a politikai nemzeti demonstrációnak, — 1848 előtt a nemzeti divat ennyire nem ment, sőt ritka volt a magyar ruha, ünnepeken kívül, az attilát kivéve.

Attól tartok: szalmatűz, fog egy ideig menni s aztán bele unnak. Csak az, ki elvvel s mély meggyőződéssel bír, csak az bír kitartással, melynek idő nem árt, mely soha nem lankad, mely magából SZÍV erőt s életet.

Május.

Az öregbített birodalmi tanácsba nevezték Magyarország részéről (két örökös tagon kívül, kik gr. Apponyi Gy. és gr. Haller tábornok) még hatot: b. Eötvöst, gr. Barkóczyt, b. Vay Miklóst, Somssich Pált, ifj. Majláth Györgyöt, Toperczer Ödönt, ki most mint nagyváradi polgármester híven szolgálja a kormányt, azelőtt bihari főjegyző s 1848-ban nálam osztályfőnök volt . . . Nem akarták elfogadni, Bécsben jártak, végre is csak (Apponyin s Halleren kívül) Barkóczy, Toperczer, Majláth fogadták el, s a többiek helyébe gr. Andrássy György, gr. Széchen Antal és egy püspök neveztetett ki — mint figuransok a komédiában.

Munkámról a Revue des deux Mondes is, mely a legterjedtebb Revue Európában s Ausztriába is bemegy, ígért egy cikket. E hónapi első kötetben a borítékon van jelente. Nem tudom, a nagyobb cikk (mert olyat ígért), fog-e jöni később?

Nefftzer ismét irt Ausztriáról s Magyarországról, ő, kiről azt hittem, hogy nem érez rokonszenvet irántunk, nem sokat adván, mint mondák, a nemzetiségi elvre. Munkámról is szól s ha mindennel, mit ír, megelégedve nem lehetek is, az egész cikk mégis tagadhatlan jó indulatot árul el nemzeti ügyünk iránt. A Presse május 4-ki számában jelent meg.

Az angol lapokban, igaz, csak a Times-t látom naponként, aligha jelent meg valami. Cobden valóban nem lekötelező ember; — május 1-jén jelent meg a The Manchester Daily Examiner and Times-ban munkámból egy hosszú kivonat oly cím alatt: „Hungary and the Hungarians“, mely a nagy lapban három, apró betűvel szedett hasábot foglal el. Nem okoskodás annyira, mint a fontosb helyek közlése munkámból, czélszerűcn megválogatva.

Ubicinitól hallom, hogy egy cikk a Turinban megjelenő Rivista Contemporeana című folyóiratban is jelent volna meg, Vegezzi Ruscallától, ki híres tudós, nagy ethnograph, radikál szabadelvű, az itteni szárd minister Nigra írja. Én e szemlét nem láttam, talán megkapom. Vegezzi adja ki a Piccolo Corriere-t is, mely Piemontban a legelterjedtebb lap.

Erre utazék át Simonyi Erneszt, Nyitrából való, száműzött, életre való ember, szeret tanulni is, mindent kész megkísérteni, nevelő volt, botanikát, aztán genealógiát tanult, gyűjteményeket csinált s jó áron eladta. Úgy tapasztalom, kissé önző, magán tud, másan nem igen

akar segíteni. Kossuthhoz eljár, de bizalmát nem bírja. Most photograph, de utazni akarván: egy gyáros költségén, áruit ajánlva, összevissza utazott Német-, Spanyol-, Olasz- és Franciaországban. Otthon, hallom, pazar és uracs volt, a forradalom alatt mint szolgabíró hivataloskodott.

Kereskedelmi útja épen Turinba vezette, midőn az olasz háború kiütött, s ott Klapka, ki a fogalmazásban nem erős, a magyarban épen igen gyöngé, mint segéd-tisztet magánál megtartotta. Ő tehát körülményesen tudta elbeszélni a mi ott a magyarok közt történt.

Szerinte biz az szomorú komédia volt. Kossuth, Teleki, Klapka „nemzeti igazgatóság“ czime alatt kormányoztak. Az ülésben részt vőnek Puky mint finansziális referens, Irányi mint polgári és Szabó Imre mint hadi, — ugyanaz a Szabó Imre, ki 1849-ben, mint Görgei róz s zelleme, Kossuth ellen izgatott, ki annak most is barátja, vele levelez. Kossuth ezt jól tudja, s hogy bocsátotta oda? Mert Klapka kívánta, kin Szabó, egykori gárdista-társa, mint lovon jár, bár utóbb, talán hogy Kossuthot végkép megnyerje, Klapka ellen is ármánykodott.

Mert ama három tag egymás ellen mindig áskáldott. Mít Klapka tön, azt Kossuth mindig roszalta, s örökké leveleztek, rendeleteket közöltek, mintha valóban egy hazát kormányoztak volna. Kossuth, Simonyi szerint, még Klapkára is irigy volt s benne a katonai elemre, fejében Görgei emlékezete csengett bongott. Klapka tervének, hogy a francia hajóhad Fiuménál 20,000 embert szállítson ki, s ő ezzel felkölti a nemzetet, határozottan ellene vala, miért? mivel attól félt, hogy katona fogván a mozgalom élén megjelenni, ez neki, hitének, tekintélyének ártani fogna. Inkább semmi mint ez. Ő a mellett

volt, palástolván titkos indokait, mikép az összes emigráció csak tiszta francia sereg élén menjen Magyarországra, először ez biztos leendett személyére nézve, másodsor ekkor ő látszik vinni a szabadító sereget, s ő leend szükségképen a főnök. Ily téren álltak egymással szemközt, s minden alkalomnál összeütköztek, mi egyik vagy másik fél számításainak inkább kedvezett.

Ez ekkép ment kezdettől fogytig. Ok, Kossuth, Teleki, Klapka, egész 1859. februárig ellenségek voltak, természetes, hogy a külső közeledés nem enyészteté el a belső irigység csiráit.

Kossuth szárazon akart Genuába utazni, s arra számított, mikép az ottaniak neki pompás fogadtatást készítenek. Ezt ki is mondta. De Klapka épen ezt nem akarta, s vele sok más nem, tehát mindenféle okokkal arra bírták, jőne tengeren. De azt, mikor érkeznek? inkább titkolták semmint terjesztek, s valóban őt semmi gyülekezet nem várta, néhány magyar ment elébe csolnokon, különben észrevétlenül jött meg mint más halandó. Dühös is volt, panaszkodott először a tengeri betegség ellen, aztán nem átalotta kimondani, mikép nem személye, de az ügy miatt más intézkedéseket várt volna.

„Ha tehát“, mondá Simonyi, „a lapok valami zajos fogadtatásról szóltak, az csak az Irányi fejében volt, ki Kossuth érdekében írogatott párisi lapokba, — én ott voltam, s még velem talán 10—12 magyar, kívülünk senki nem tudott róla semmit.“

Később ő a középponti tartományokba ment, utazván a császári főhadiszállásra. Vele ment Kiss is, ki mindent elkövetett, hogy valami fogadtatásban részesüljön. Előbb reménylte e fogadtatást, de midőn látta, hogy sehol még csak nem is üdvözlik, mód nélkül boszankodott.

Arról volt szó, hogy a legióbeliek feleskettessenek. A formula elkészítettén, Klapkát Turinba küldék Cavourhoz, hogy vele közölné. Ez igen egykedvűleg felelé (jele, hogy a dolgot fontosnak épen nem tartá), mikép eskessék, a hogy akarják, neki mindegy. Klapka, hogy időt ne veszítsen, azonnal Turinból elküldte a tisztekhez. Ezt meghallván a táblabírói igazgatóság, felzudult, hogy ha tisztek esketik a katonaságot, ez háttérbe szorítja Kossuthot s a polgári elemet, s telegraphice írták neki: vonja vissza rendeletét s várakozzék.

Kossuth távol volt; de hogy parancsolhat ez esetben egy tag, Teleki, szinte egy tagnak, Klapkának? Tehát a parancsot így írta alá: „Kossuth és Klapka távollétében Teleki László.“

Kénytelen valék e botorságon felnevetni, s mondám: én tudom, mit feleltem volna. Simonyi közbeszakított: gondolom mit akar mondani. Én is azt tanácsláml Klapkának; t. i. hogy feleljen s írja alá: „Kossuth és Teleki távollétében Klapka.“

Igaz az is, mit már hallék, mikép a villafrancai béke után Kossuth úgy megijedt, személye miatt, hogy elfeledvén a légiót s mindent, s nem búcsúzván senkitől, Schweitzba futott.

Szóval, mondá Simonyi, ő még gyöngébb, hiúbb, gyávább s gőgösebb mint valaha otthon volt. Mindenki, ki nem hódol neki vakon, így találta. Maga Klapka mondá, hogy ha így ismeri vala, az egészbe nem avatkozik, mert ilyen emberrel országot megmenteni lehetetlen.

Egyszer Teleki Sándor és Sréter a francia táborba küldettek, Cavour rendeletével, hogy a foglyok közül a magyarokat válaszsák ki. Teleki Sándor czifra aranyos ruhában járt, mellén Don Carlos-féle rendcsillaggal, —

mert egykor ő a Don Carlos táborában vőn részt. A császár épen künn járt, s a ruha neki feltűnván, kérdezte, kik legyenek? Később felhivatá őket, néhány rövid kérdést intézván hozzájuk. Pl. mennyi magyar csapat lehet az osztrák hadseregben? Gondolom, feleie a meglepetett Teleki, „130,000.“ Es hogy megy a legió-alakítás? „Mi mindent elkövetünk, hogy sükerrel haladjon.“ Es ő mindezt, az audientia után írásba tévén, az igazgatóságnak elküldé. Azonnal ráküldött Kossuth egy fulminatoriumot, hogy merte ő a 130,000 számot mondani, . . . hogy mert ő per mi beszélni, s nem az igazgatóság (t. i. az ő) nevében. Egyszersmind küldetéséből visszahivatott.

Valóban nyomorúságok ezek. Okos, nyugodt, komoly, a dolgot kedvellő embernek ilyesmit kigondolni is nehéz volna. De ez így ment folyvást, napról napra, örökké árinánykodtak egymás ellen, a hány öt ember volt, annyi párt, a hány magasb tiszt annyi érdek, — Perczel, mint mindig, örült gondolatokkal rohant meg mindent, hol zavart csinált, hol meghunyászkodott mint az eb.

Sok vita volt a fölött, ki fogadtassák be és ki nem, mert Kossuth s emberei sok magyar száműzöttre anathemat mondtak. Perczel Miklóst határozottan kizárták, — Amerikába utazott el; Szabó Istvánt is távol tartóztatták, — soknak pénzt adtak csak menjen el: így bánt Kossuth s pártja a magyar száműzöttekkel, kik hazájokért csatázni s halni jöttek.

Pénz volt elég. Volt úti költségre, volt cifra ruhára, s a béke után rangja szerint kapott mindenki 2, 3, 4, 5, 6000 frankot kárpótlásul. Valaki indítványozta, hogy ez utóbbit ne fogadják el, — koldusbüszkeség a francia kincstár irányában, — de Kossuth elfogadta,

(mennyit? azt senki sem tudja) s egy-kettőt kivéve, valamennyi. (Nem ez volt a hiba, hanem hinni Napóleonnak, egy zsarnoknak eszközül szolgálni, s menni vele positiv föltételek megállapítása nélkül.)

Mi gyanús szemmel tartá Kossuth Klapkát s mindazt, ki körülte volt, mutatja az, hogy ő, Sironyi, gyakran volt azelőtt Kossuthal, ellenben Klapkát alig ismerte, de mivel segédje lón, akárhányszor ment üzenettel vagy levéllel hozzá, szóba vele soha sem ereszkedett, hidegen fogadta, felelt s útnak ereszté. Teleki L. Kossuthal tartott, azért-e mivel nem önálló ember, vagy mivel egykor Klapkával párbaja volt? nem tudná megmondani.

Mindent nagy titokban vittek. Kossuth sokszor tartott beszédet Angliában a diplomatia álnok titkolózásai ellen, azonban ő még jobban titkolózott saját száműzött társai előtt. Akármit kérőének tőle, válasza volt: most még nem szólhat, — lehet, hogy ezzel fődni akarta, hogy semmit nem tud, de ez esetben ez ámitás volt.

Hire volt, mikép ő Londonból Napóleon herezegnek egy emlékiratot küldött, melyben kijelenté, hogy ha nélküle fognak proclamatiót a magyarokhoz kibocsátani, ő ellene fel fog lépni. Ezt Klapka csak később tudta meg, s igen bosszankodott ő, mint mások is, mert ez végtelen, szűkkeblű s önző ambícióra mutat. Sőt igyekezett másolatot kapni, ezt bírta Teleki L., adta is neki olvasni, de midőn azt kérte, hogy magához vigye, Teleki megtagadta.

Azon két föltételről, mit Kossuth Londonban az emigratiónak tőn (Teleki L., Pulszky, Klapka, Puky voltak együtt nála), t. i. 1-ször, hogy a kiindulási pont legyen az ő kormányzóságának elismerése; 2-ször, hogy joga legyen, provisorie, egy alkotmányt adni, — erről

Simonyi semmit sem hallott, még Klapkától sem, s ezen igen elcsodálkozott. Természetes, hogy Klapka nem szólt, később belátta, hogy ilyesmit elfogadni szégyen volt, és saját szégyenét senki nem hirdeti örömet.

Eszembe jut, hogy Teleki L. egy vígjátékban pompás typusul szolgálta. Elbeszélék két esetet róla.

A keleti háború alkalmával egy emlékiratot írt, a külügyministernek beadandót. De mielőtt beadta volna, kívánta nekem elolvasni. Eszméje volt bizonyítani, hogy Ausztria Oroszországgal fog tartani. Mondám neki: hamis eszme, nem teendi, nem teheti ezt Ausztria, — a következés megmutatta később.

Szóval, hozzá, az iratot meghallani, elmenék.

Ágyban találtam.

Fölkelvén, öltözésközben mondá: úgy-e barátom, velem fogsz reggelizni?

Köszönöm, én már reggeliztem.

Folytatta öltözködését, ismét hozzám fordult: nemde, velem fogsz reggelizni?

Köszönöm, nem fogok, felelém egykedvűleg, hogy a dolognak végét szakítsam.

Néhány perez múlva ismét elkezdé: De hát mit fogsz reggelizni, kávé?

Semmit, már mondám.

Vagy jobban szereted a theát?

Sem egyik, sem másik nem kell.

Öltözködött, mosdott s idővartatva ismét:

Vagy süttet akarnál?

Már mondám, semmit, — hanem siess s lássuk az emlékiratot.

Es ez így ment három óranegyedig.

Végre kész lévén, csengetett. A garçon feljön. „Mit fog hozni reggelire?” A mit rendelni méltóztatik. „Kávé

vagy théát?“ A melyiket választani tetszik. „Vagy tojást kellene ennem?“ Mind az öntől függ. „Hát hozzon kávé-t és tojást, — úgy-e te is fogsz enni?“ Már mondtam, hogy nem fogok. „De talán egy kis sonkát?“ Semmit, semmit! „Hát hozzon kávé-t és tojást.“ A garçon elmegy, — s ő utána szalad: „hát úgy-e kávé-t s tojást hoz?“ Igen. „Vagy vaját is kellene hoznia?“ A mint parancsolja. „Hát hozzon, . . . vagy ne, ne hozzon, — úgy-e ne?“ A garçon megáll, s várja a nagy elhatározást. „A mint akarja, . . . hiszen hozhat, úgy-e?“ Természetesen, ha parancsol . . .

Elhözván a reggelit a szolgál, mondja neki: „ha valaki jőne, mondja nem vagyok honn.“ A szolgál elmegy. Ő utána szalad: „senkinek, de senkinek sem vagyok honn.“ Jól van, értem. Visszajön, kezd enni, de újra felugrik s csenget, mielőtt a szolgál leért volna, ki visszatérvén: „Hát tudja, én bezárom az ajtót, de aztán senkit se ereszszen fel. Ha Andrássy jönne, azt se, vagy Podhorszky, vagy . . . szóval senkit, hiszen tudja, úgy-e? De . . . de . . . hát ha valaki egyenesen ide jőne fel, hm? . . . No hiszen az ajtó zárva van. Hanem hátha ön akarna beszélni velem? . . . Hát akkor? Legjobb, koczogjon kétszer, vagy ne, más is tehetné, . . . tudja mit? szóljon, ez legjobb lesz“ stb.

Így tartott ez másfél óráig, örökös kérdezősködés, kétkedés, töprenkedés, habozás, ingadozás közt, valóban sok hidegvérrel kell bírni, hogy az embert a türelem el ne hagyja.

Természetes, az iratot nagy titokban közölte velem, senkinek ne szóljak, ezért zárkóztunk be, ezért tiltotta el ajtaját, ezért kínoztta meg kérdéseivel a szolgát, — és harmadnap Kászonyi tőlem kérdi: tudom-e, hogy Teleki egy emlékiratot szerkesztett? Hogy-hogy? — mondtam.

„Igen, tegnap velem közölte.“ Elbámultam. Mert tudni kell, hogy Kászonyi nemcsak csacska mint egy kofa, hanem olyan ember, kinek elve nincs, s politikával soha nem foglalkozik, emigráns, mivel a sors táborunkba vezette, de most is sajnálja, s ki is mondja, hogy mért uem maradt az osztrák seregben, hol 1848 előtt első kapitány volt, s most ha nem tábornok, ezredes volna.

Ezért kellett nekem a titoktartást megígérnem?

De ilyen Teleki, minden dolgot ily mysteriummal visz, a legegyszerűbbet is, — aztán, nem bízván magában, még az ostobák javallatára is vágy, hozzá adom, hogy szeret dicsértetni mindenkitől.

1858. novemberben többen valának este nálunk, Teleki is. Epén az étterembe ment a társaság theázni, s mi utolsók maradánk a salonban. Kimenet kérdeni találtam tőle: Katona Genfben van? (Teleki ép onnan érkezett meg.)

„Nem tudom“, felelé.

Nem? hiszen onnan jösz.

Erre három lépéssel odább megy, összehúzza szemüidéit, vizsgáló pillantást vet rám s mondá: „Nincs ott.“

Ismét sétálni kezd, s titkosan kérdi: „Nem tudsz semmit?“

Semmit.

„Valóban?“

Semmit, felelem hidegen, mutatva, hogy nem is vágyók tudni, félve, hogy majd végét nem érjük a beszélgetésnek.

Az étteremből kiált nőm: urak, a thea kész.

Teleki újra sétálni kezd, komolyan s titokteljesen fixirozni kezd, végre sok habozás után mondá: „Ah, az rósz ember!“

En mondám: tudod, engem az egész ember nem érdekel, csak azért kérdém, mivel egy erdélyi nevet kérdék tőle, s levelemre nem kaptam választ. Jerünk theázni.

De Teleki nem megy, hanem leül, redős képet csinál, majd fölkel, hozzám jön, s mintegy súgva mondja: „Neki Géniből el kellett mennie.“

Folytatám: nem tudtam, de mindegy, hallod, ismét hívnak, — menjünk theázni.

Ekkor ő még közelebb jön hozzám, s még titokteljesb arczczal kérdi: „De hát semmit nem tudsz?“

Épen semmit, s ismétlem, nem is érdekel. (Ámbár, megvallom, a nagy képek után csaknem kíváncsi levék, s ha nem Telekivel lett volna dolgom, egyszerűen megkérdeztem volna.)

Elkezdi fejét csóválni, ajkát fölpittyeszi, rám néz, s akar is beszélni, nem is. „Az szörnyű rut dolog . . . Tudod, ő elment, most Münchenben van, . . . azaz, azt mondják, . . . mert én nem tudom. De hát csakugyan nem tudsz semmit?“

Nem, nem, — jerünk theázni, hallod, már harmadszor hívnak.

Megindul az ajtó felé, mely az étterembe vezet, de ismét visszatér. „Valami asszonyi dolog, csúnya, csúnya. Ah az rósz ember! Felelt neked? Irt valamit? . . . De igen, mondád, nem irt ... Hát nem tudsz valóban semmit?“

Es elkezdett föl-alá járni, rám-rám tekintve nagy képpel, talán azt várta, hogy ón kényszerítsem szólani, de biz én hallgattam, belső kínládása bántott s mulatta-

tott egyszersmind, végre, mintegy 20 perez múlva, mondtam: ismét hívnak, jérünk s én első kimentem, így aztán kénytelen volt követni.

Később másoktól tudtam meg, hogy Katona egy borkereskedőháznak, melyet Schweitzban képvisel, pénzét elköltő s e miatt volt kénytelen eltávozni. Szóval, több ilyenféle csínyt követett el, miket bizony minden diplomatikai tekervények nélkül el lehetett volna, ismerősök közt, mondani.

Jellemzi tökéletesen Telekit az, mi vele 1848-ban a pozsonyi diaetán történt. Nemzetőrség alakult akkor ott a polgárságból s ifjúságból. Őt kapitánynak választván, kimenének gyakorlatokra. Egyszer ő parancsnokolván, kiálta: „balra fordulj, . . . indulj“, de azonnal megbánta s kiáltá: „nem, jobbra fordulj, . . . indulj“, s a század fele balra, fele jobbra ment.

Ez jellemzi az egész embert, kinek élete örökös habozás, ingadozás, mi a szemlélőben igazán kínos érzést okoz.

De megjegyzem, hogy igazságos legyek, mikép ő politikai elvében soha nem ingadozott, sőt inkább mindig előre túljárt, semmint hátra; hanem ott, hol nemcsak szólni, de tenni kell, s a mindennapi életben oly óvatos, ingadozó, kételkedő, hogy azt nézni komoly embernek kínos, lengének nevetséges.

Június.

Cobdentől e levelet kaptam.

„1860. június 23.

„Kedves barátom, az ide zártat tegnap kaptam egy barátomtól, ki nagy magyar-barát (Sandford úr) s jelen-

lenleg Törökországban utazik. Egy része érdekelni fogja önt. Szívemből híve

Cobden R.“

A melléklet:

„Hotel d'Europe. Pera.

Konstantinápoly, 1860. június 12.

Ismael basa, a mi lovagias magyar barátunk, Kmetty tábornok egy Magyarországról szóló kitűnő röpiratot adott kezembe, mely Szemere B. úrtól, önnek ajánlva jelent meg. Úgy látom, Szemere ur világosan körvonalozta Magyarország helyzetét Ausztria irányában s meg vagyok győződve, hogy röpirata nagy figyelmet ébresztett. Ha Kossuth határozottabban ragaszkodott volna ugyanezen alaphoz és nyíltabban állott volna rajta mind Angliában, mind Amerikában, azt hiszem, sokkal jobb és sikeresebb szolgálatot tett volna ügyének. Úgy vélem, igen óhajtható, hogy döntő körökben megtudják, miszerint Kossuth nézetei nem állanak nagyon távol azon nézettől, melyet Szemere B. úr röpirata fejteget. Talán önnek is említettem már, mint többnek barátim közül, hogy ő (Kossuth) világosan nyilatkozott előttem e tárgyban. Majd mindenütt azon ellenvetéssel találkoztam: „hiába! Ausztria soha sem fog engedni, sem visszatérni a törvényes térre.“ Nem valószínűtlen, hogy később volna (ha tőle függne) egész Európát háborúba bonyolítani, mintsem azt tegye. De úgy látszik, jelenleg erős erkölcsi nyomás alatt áll s talán kényszerítettni fog visszatérni a törvényesség útjára, ha Anglia és Franciaország fölhasználják befolyásukat a jog érdekében.

Ide melléklem egy kis emlékirat másolatát, mely 1854-ben íratott, s egy Kossuthal folytatott akkori beszélgetésemről szól. Ha lehet valami hasznát venni, nem tehetném jobb kezekbe mint az önébe. Kossuth nem bír

a Napóleon hideg ítélő tehetségével, könnyen izgatható indulata nem egyszer tova ragadta őt mint a fékezni nem tudott paripa; de vannak némely nagy tulajdonai s botlásai némelyike megbocsátható, mint pl. levele a császárhoz, oly időben, midőn a bánásmód, mely alatt hazája szenvedett, elég volt örültté tenni sok embert. . . .

(Itt átmege a pamut-ügyre, melyet szerinte Törökországban természeteni kellene, s mi neki kedvencz eszméje. . . .)

W. Sandford.“

% Emlékirat egy Kossuth úrral folytatott beszélgetésről, 1854-ben május 30-kán esteli 8 órától 11-ig, Alplm-Road, St. John's Woodban.

W. Sandford.

Fiai Párisban, katonai növelésben. Túlságos gond fordítva a görög és latin nyelvre.

Török intézmények és szokások. A Korán nem áthághatlan akadálya a haladásnak. Példa: az arab műveltség. Kiutahiai kertjének tervét s berendezését több szomszédos török átvette.

Angliába érkeztek Urquhard D. nagyon sürgette, hogy dolgozzék Palmerston ellen. De ő nem tette. Azt hiszi senki nem tulajdoníthat neki forradalmi szándékokat, mire én azt feleltem, hogy befolyásos egyének úgy tün-tették fel őt mint valódi forradalmárt.

Ő elutasított magától minden nagyravágyást s mély fájdalmát fejezte ki azon, hogy a vérontás alig lesz kikerülhető Európában. Azt hiszi, ha Oroszország segélyt ajánlana Magyarországnak az osztrák zsarnokuralom lerázására, e segélyt Magyarország el fogná fogadni. Ilyesmi nem csak lehetséges, sőt valószínű, ámbár igen

félelmes kimenetelű. Még is jobb, mint túrni az osztrák zsarnokságot. Anglia és Franciaország szövetsége sem békítné ki Magyarországot e zsarnoksággal.

A szoros törvényesség útjára visszatérés megújítná az egységet Ausztria és Magyarország között s megelőzné Oroszországot abban, hogy alkalmat találjon a beavatkozásra s párthíveket szerezzen Magyarországon. A törvényes útra visszatérés ellen ő (Kossuth) nem fogna legkisebb ellenzékét is képezni; sőt tanácsolni honfitársainak, hogy őszintén fogadják el a teljes restaurációt, ha azt megnyerhetik; és ő részéről semmikép nem állana gátul az ily kiegyenlítés elébe, ő maga nem térne vissza Magyarországra.

Ő maga nem áll elő, hogy ily eljárást javasoljon Ausztriának, nem is hiszi, hogy Ausztria őszintén visszatérjen a törvényes térre, kivéve, ha kikerülhetlen szükség fogná kényszeríteni.

Azt hiszi, ha valamikép Ausztriát ez útra bírhatnák, azzal sok vérontást elhárítanának s nagy előnyére válnék egész Európának.

Felhatalmazott, hogy nyilvánossá tegyem, hogy ezek az ő nézetei s ha kívántatni fog, ő kész nyíltan kifejezni azokat, bár maga semmi ajánlatokba bocsátkozni nem hajlandó, mivel nem várja Ausztriától, hogy hagyományos központosítási politikájával felhagyjon, míg csak nem kényszerítik reá! Veszélyt jósol abból Európának, ha tovább is megmarad közönyösségében, mert Oroszország azalatt maga körül gyűjti az elégtelenekeket s hatalmának óriási növekedését eszközölheti az által.

Ő 1848-ban bele egyezett volna, hogy a magyar csapatok Olaszországba küldessenek, ellenállani a piemontiak támadásának; de arra nem engedhette fölhasználtatni azokat, hogy az osztrák Olaszországot leigázzák,

valamint nem tűrhetett idegen hadcsapatokat Magyarországon.

Őt meglepi, hogy Angliában mily fontosságot tulajdonítanak a Habsburg-családnak, s mily kevésbe veszik azon különböző államok érzelmeit és érdekét, a melyekből az osztrák birodalom összealkotva van.

Kedvezőleg szolt a magyar népről, annak szilárd-ságáról, törvényességi érzetéről, s azóta még többre becsüli nemzetét, mióta más nemzeteket is megismert. Nagyon óhajtandó volna, hogy oly politika fogadtassák el, mely útját állja annak, hogy az orosz ígéreteknek mind több-több ember essék a hálójába.“

Július.

Schwabné a magyar borok iránt csakugyan tón lépéseket, s barátinak ajánlván, mustraképen mintegy 22 tuczatot rendeltek. E részben Gyürkyhez, a Borászati qapok szerkesztőjéhez fordulék, kivel levelezésben vagyok, meg is rendelte azokat, — de többre lévén szükségem, újra 60 tuczat vörösbort rendelék, de már nemcsak 2 rendbeli levelemre nem válaszolt, hanem Balassa Pistának is hiába íránk, én és nőm, — míg végre Barkassy Imrének íránk, s ő végezé el. Pedig napról napra erősebben hiszem, miképen ez roppant hasznára lenne az országnak, — egyúttal én is segítenék helyzetemen általa.

Hétről hétre reményltem, hogy Cobden teend valamit itt megforduló barátai által, de nem látom sikerét, — Schwabné is most Garibaldival van tele; végre is magannak kell Angliába utaznom, e nélkül a vállalat nem fog menni.

Mióta Dina Vichyből visszajöve, jobban érzi magát, — hanem a kis fiút nem lehet elválasztani, mivel hasa nincs rendben, talán a fogzás miatt, s az orvos azt mondja, ily körülményben a dajkát elbocsátani nem lehet.

E miatt én is elhalasztám utamat; azonban a hó utolsó napján, Dieppen s Newhaven-en át Londonba menék, mint a hajó a tengeren, én is hányatva remény és aggodalmak közt.

Augustus.

Oly szívesen hívott Schwabné, sőt parancsolt velem, hogy udvariatlanság nélkül nem lehet hozzám szállnom Londonban. Ámbár nekem ez kellemetlen vala, mivel én szeretek vendéget fogadni, de az lenni nem. Ő a híres Bunsen fíjának goth kastélyában lakik, (a Regent Park mellett), mely egy kis parkban épült. Éjfélkor érek oda, de a társaság még együtt volt, melyet már ebédre kedvemért híva össze. A háborgó tenger volt oka késedelmeknek. Igen-igen szívesen fogadott a szívélyes asszony s az egész háznép, így a kedvetlenül belépett vendég könnyűit szívvel ment pár óra múlva alunni.

S mindjárt más nap hasznát akarván venni Cobdentől nyert bevezető leveleimnek, menék a Citybe, s azokhoz, kikkel dolgom volt. Megjegyzem, mikép ez új vállalat nekem kimondhatlan sok lélekküzdést okozott. Állásom oly fonák. Lemondjak politikai karakteremről? Ha tudatom, ki vagyok, politikai nevemnek ártok; ha nem tudatom, bánnak velem mint kalmárral, és sok keserű lapdacsot kell elnyelnem, minek keserét

csak én fogom érezni. Aztán, az igazat megvallva, mi hon aristokratikus nevelést kaptunk, régi családbeli ember a világért sem lett volna kereskedő, s mi ezzel rokon, kivált ha az ősi büszkeséghez valóságos erkölcsi lélekemelkedettség is járult. A mi légkörben felnövünk, annak befolyása örökké megérezik rajtunk. Mintegy le kell tördelnünk magunkról a héjakat, miket a szokás s nevelés ránk rakott. ... Mi sok önmeggyőzősembé, tusakodásomba került erről másokkal csak szólni is, Cobdennel is, s most határozottan bele kell lépnem a vállalatba, ha sükert akarok. S én mindenben s ük ért akarok, halni vagy győzni, örök jelszavam.

Hiszen nagy hazafiúi érdem volna a magyar boroknak világpiacot szerezni, nemzetem évenként 100.000,000 frankkal lehetne gazdagabb, s mai világban a gazdagság kútfeje a szabadságnak is. . . . De gondolkodok háznépemre is, — ama nagy veszteségünk óta sok gondtele napjaink vannak, kivált Dinámnak, ki jobb sorsra érdemes, nőnek gyermekeink ezen felül, s ha jó a vész, engem kidönt, ki fog róluk gondoskodni?

Menj, menj, — monda egy hang nekem, — menj a Citybe, az ott a Jerusalemi templom, tele árusokkal, kalmárokkal, de ott van a Megváltó is, ő nem a munkásokat hajtá ki, hanem a csalókat.

S mentem tenni látogatásaimat. Lázban éreztem magamat reggelenként minden új expedíciókor. Nem a nehézség vert le, de a dolog bántott. Sok keserűséget el kelle nyelnem, nem mintha, magában véve, a bánásmód sértő volt volna, de ha azok, kikkel dolgom volt, nem tudták ki vagyok, ki voltam, én nem felejtettem el. Sok esetben fedett a Cobden neve, az ő barátsága a Cityben nagy czim, de midőn az ő emberei odább ajánltak, s az ő neve nem volt többé ott, egy valék a

százezer üzlet-ember közül. Hozzá adom, hogy az angol hideg, száraz ember, hát még az angol kalmár. Aztán az üzlet nekem mindig antipathikus dolog volt, soha nem tudtam alkudni sem, soha nem gondoltam jogos érdekeimmel sem, pirultam csak azt gondolni is, hogy más rovására saját előnyömet keresem.

Nem kis feladat itt találni valakit, még nagyobb értekezni csak röviden is. Az egész nap 11—4 éra közöttre van szorítva, a szombatot s a hétfőt alig, a vásárnapot épen nem lehet számítani. . . . Sokat nem találtam, némelyt háromszor is kerestem, többnek írnom kelle, hogy órát adjon, volt, igaz kevés, ki nem is felelt. Bár Cobdenen kívül, több parlamenti tag ajánla, látom az „importerekkel“ mit sem csinállok. Majd mind a spanyol, portugál, capi stb. borokkal foglalkozik; érdeke ellen van új bornak kaput nyitni, s ha dolga jól foly, minek kezdjen új vállalatba? Aztán a magyar bor itt merőben ismeretlen, azt sem tudják léteznek-e, vagy csak arra emlékeznek, hogy valami kalandor rász borral üzlekedett, s potom áron elárvereztetett.

Úgy látom tehát nagy mennyiséget eladni, erre kilátás alig van, oka mivel az angol sokat új czikkből nem merne venni, s mivel birtokosaink, ha nem egyesülnek s raktárt nem állítanak, én nem vagyok képes ezer meg ezer akókat kihozatni.

A mit óhajtók s lehetőnek látok, az, gazdag magányosoknak közvetlenül eladni bort, nekik ez jutányos, mert boraink $\frac{1}{3}$ -dal olcsóbban adathatnak mint a francia és német borok, aztán minőségre a mi boraink jobbak, főleg mivel hamisítatlanok. Ez a mód a bort magasb körökben is megismertetni, s ha itt divatos és ismeretes lesz, a kereskedők is fogják vásárolni.

Szívesen fogadott Moffart, dús thea-importer, hajdani parlamenti tag; — Betts, ki a Reformclubba vezetete, s mondd, a clubbokban raktárt akarná kieszközölni; — Hrook & Besl; — Gilpin parlamenti tag, kik több nagy borkereskedővel megismertettek, de süker nélkül. A hres Bright-ot is meglátogattam, de tervemről neki nem szólék. Megismerkedém Herzen muszka száműzöttel, ki e nyelven a „Harang“ heti lapot adja ki, küldözve tiltott úton a birodalomba; báró Avezzánival, ki lombardi menekült, most piemonti képviselő. Voltam egy alsóházi ülésben is, hol Gladstonet hallám beszélni, ki a legjelesb angol szónok, stb. stb.

Csak több napok múlva látogatóm meg, — mivel sok dolgom volt, — Vukovicsot, Mayert, Rónayt, — utóbb, erre jártában, Simonyi is meglátogatott.

Ez beszélte, hogy Türrrel (ki Párisban nőmet eljötöm után meglátogatta) Aix-les-Bainsben találkozott. Oda ment Teleki L. s a te-séget ajánld neki, mivel hires emberré lön. Klapka is meglátogató, s igen zavarban volt, hogyan czimezze. Tudni kell, mikép ama forradalmi újonnan sült tábornokok (Czecz, Vetter, Perczel stb.) Türrt ezredes czimével (melyet 1849-ben a Badeni forradalomban nyert) vonakodtak megbecsülni, — oktalan gógból, mintha ők rangjokat nem tölünk s nem forradalomban nyerték volna.

S kérdém Simonyit: hát Klapka miért nem ment Garibaldival? Ha annyit tartanak czimökre, érdemeljék is meg. Ha én katona volnék, Napóleon alatt nem, de ott szolgálnék, hol a szabadságnak használhatnék. A szabad Olaszország majd megemlékeznék rólunk annak idejében. — Simonyi rá azt felelte: hogy szolgálna Klapka, Garibaldi alatt, mikor ő egész sereget vezérelt! Ezt úgy mondta mint a Klapka véleményét is. Erre elne-

vettem magamat. Klapkának nagy dicsőség volna Garibaldi alatt szolgálni. S ő vezérlett nálunk sereget? Igaz, midőn Görgei beteg volt, 1849-ben aug. 1-jén vagy 3-kán, akkor is megverték. Valóban a mi embereink gőgjükben megbolondulnak.

Tudom egyébiránt, hogy Klapka 1859-ben Turinban Garibaldi s Türr ellen ármánykodott, — s ezek őt nem látták volna szívesen, mint Kossuthot sem. Ilyképen nyilatkozott Türr midőn most nőmnél Párisban volt.

Vukovics mind melancholikusabb lesz. Londonban mint remete él. Magyarokkal 2—3 hóban találkozik. 1859 óta Kossuthot meglátogatja, — de ez soha sem adja neki vissza, mivel ő praetendus. Vukovics oly formák embere s oly érzékeny, ezt mégis elnyeli. Emlité, hogy Kossuthot a Széchenyi dicsőítése mód nélkül bántja. Még csak nem is szégyenli kimondani. „Azt az embert dicsőítik, úgymond, kinek elve az volt: Ausztria s Magyarország vegyes házasságban éljenek.“? Nem így áll a dolog: ő ezt mint tényt mondá, mit nem kell elfeledni.

Valék Bentleynél is, ki munkámat kiadá angolul. Ez ember meg fog csalni. Nála olvastam összegyűjtve azon angol lapokat, melyek munkámról szóltak. Csak nem kivétel nélkül dicsérettel.

Néhányat megemlítek, egy párból ide is jegyzek némit:

„Spectator March. 24. 1860.“

Hosszú czikk, két egész hasáb. „Ma Olaszország, holnap Magyarország! De Magyarország ügyében még

több felvilágosításra van szükség mint eddig a hírlapok nyújtottak. Ezt adja meg, és pedig a legkielégítőbben, Szemere könyve.“

„Morning Star.“ Juny 3.

Kik a magyar függetlenségért vívott küzdelem iránt mindig rokonszenvvel viseltettek, s csak bővebb adatokat és a tények helyes összeállítását kívánták, hogy a kérdést minden oldalról felölhessék — e műben megtalálják mind a mit kerestek. . . . Magyarorszáiban elfoglalt kitűnő állása Szemerét teljesen megbízható tanúvá teszik; s midőn egy kínos, de félünk csak igen is hű képet rajzol az osztrák kormány által elkövetett gonoszságokról, siet megvigasztalni azzal, hogy az áldozat látszólagos egykedvősége csak összeszedett erélyének nyugalma, melyet egy új s reméljük eredménydúsabb küzdelemre tart fenn. — Irálya figyelemre méltó, tömört és erélyes; s nyelvének tisztaságát és erejét nem egy angol is példányul vehetné. — Mindent összevéve e könyv megérdemli, hogy nagy olvasó közönség vegye pártolás alá, a min nem is kételkedünk.“

„Morning Chronicle.“

Igen hosszú; de nem barátságos a magyar ügy iránt, azonban az osztrákot is üti.

„Press. April 7.“

Rövid. Tartózkodva szól. Túlkonervatív lap.

„Oriental-Budget. April 19.“

„Szemere nyilatkozatának s fejtegetéseinek súlya kétségkívül nagy, s ékesszólása és államférfiúi szempontjai minden figyelmet érdemelnek.“

„Critic. March 17.“

Hosszú és kedvező ismertetés. „Szemere műve épen a legjobbkor jó segélyünkre vizsgálódásainkban. Azon tisztelettel üdvözöljük, mely az ily magas tekintélyt megilleti.“ — Sajnálja, hogy Kossuth nevét egyszer sem említém meg; — a szerző oka erre, talán Kossuth ismeretes előszeretete a köztársasági intézmények iránt, a monarchiaiak fölött (!) Bátorságot veszünk magunknak kifejezni mint saját nézetünket, hogy egy magyar köztársaság fölállítása könnyebben volna kivihető, mint új dynastia ültetése a magyar trónra.“

(Jól ismeri Kossuthot' s politikai elveit!)

„Morning post. April 12.“

Hosszú, s kedvező czikk. „E könyv értelmes és méltóságos hivatkozás az angol nemzetre s egész Európára.“

„Leader. March 31.“

Ez is hosszú, jól irt czikk. Szemébe tűnik neki a statistikai tábla, és az a mit a nyelvről, irodalomról, műveltségről mondok. „Látni, hogy a magyar nem csak a leggazdagabb, legszámosabb, de legműveltebb néptörzse is az országnak.“ Ez is csodálja, mint az „Oriental-Budget“, hogy 1859-ről, Napóleonról, Kossuthról, a magyar légioról nem szölok.

„Athenaeum. Aug. 18-kán 1860-ban.“

Rövid de ügyünknek kedvező bírálat.

Jelent meg munkámra egy egész könyv mint válasz, e czím alatt: „Civilisation in Hungary, seven ans-

wers to the seven letters addressed by M. Barth. de Szemere late minister of the interior in Hungary to Richard Cobden. M. P. Rochdale by a Hungárián. London. 1860. Trübner et C. (1—232).

(A civilizáczió Magyarországon. Hét válasz a hét levélre, melyeket Szemere B. volt magyar belügyminister Cobden Richardhoz intézett. Egy magyartól.)

Hallván róla, — mivel több angol lap szólt a munkáról, bár nem igen kedvezőleg, — azt hívéim Kosuth pártjától került ki; hanem átlapozván itt-ott, bár még nem olvastam, meg vagyok győződve, hogy azt nem száműzött írta, sem nem hazafi, hanem alkalmasint fizetett ember, hihetőleg az osztrák kormány által, nem is hiszem, hogy Trübner azt maga költségén adta volna ki.

A francia lapok közül még a Bordeauxi La (xironde szólt munkámról, aug. 2-ki számában.

Elfeledtem említeni egy cikkemet, melyet a Siècle julius 16-án adott. Csak azért írtam, hogy hazám neve emlegettessék, — most, midőn a világ Olaszország s Garibaldi nagy nevével van tele, megfeledeztek rólunk. Használni kell minden alkalmat tudatni a közönséggel, hogy van egy Magyarország is és szenved. E cikk, mert felesleges ide tennem az egészet, azon passiv ellenállásról szóló, melyet Magyarország Ausztria irányában annyi kitartással s remélem sikerrel is követ s mely neki, most egy európai nagy fordulat várásában, egyedüli teendője. Fejtegetem, mily hasznot tesz ezzel a népek és a szabadság ügyének, s hogy ezáltal teljesíti a szerepet, mely neki a jelen bonyodalmak közepette jutott, míg valódi szerepét tetteg ismét fölvehetné.

Angol munkából három példányt küldtem itt egyet Moffartnak, ki szíves vala hozzám s szabadelvű ember; egyet Brightnak, ki a radikálok egyik feje, s Angolország első szónokainak egyike; aztán Stafford marquisnének (férje a Sutherland herczeg idősb fia), ki magyarul ért, olvas, ír és érez is mintha magyar volna. Falura utazván, — magyar levelet írek neki.

Schwabné Nottinghamba vivén két leányát, elkísértem Birminghamba, hol legifjabb nőtestvére Benson nevű gyárosnak neje. A városon kívül csinosan laknak. Magas, csinos, kissé sentimentalis asszony, mint férje prózai, száraz, de elég szíves angol ember, ki Hamburgban nevedekvén fel, németül tökéletesen beszél.

Még az nap este egy Tyndall nevű ügyvédhez mc-nénk. — A házi asszony, egy lelkes nő, nem igen kedvezőleg szólt Kossuthról is, — ki egyszer vendégük volt. Kére, írnam nevemet egy emlékkönyvbe, — különös, épen Kossuth írása alá esék nevem. Ha tudná.

Schwabné kére, vinnénk magunkkal 12 paláczk bort. Megizleltük, s az asztalra tett bordeauxi és rajnai bornál igen sokkal jobb volt, pedig azok $\frac{1}{3}$ -nyival drágábbak voltak. Benson mondá, itt sokat el lehetne adni. S a magányosok szeretnek egyenes kézből venni. Így jár ide egy rajna-vidéki úr, ki évenkint 3—4000 fontért ad el bort, ez idén majd 6000 fontnyi üzletet csinált. S mind ezt 10—12 nap alatt végezi el. Az asszony igen látszott magát a vállalat iránt érdekelni, — s megvalom nagy reményekkel hagytam oda Birminghamot.

Londonba visszatérvén, szíves látásukat megköszöntem mind az úrnak, mind az asszonynak.

Majd Schwabné fitestvére jött, az a ki a Manches-teri nagy gyár igazgatója, Schwabné tette oda. Ebben

megcsalatkoztam, — egy arrogans parvenu, — szerencsére hamar odább utazott.

A kiosztott 22 tuczat veres borról kezdek híreket kapni. Mindenütt tetszik, mind ize, mind ára; sokan új mennyiséget rendelnek, úgy hogy a 22 tuczaton túl már 38—40 tuczatot eladtam. Várom a bort, — már itt is kellene lenni, de az otthoniak oly pontatlanok, az valami leírhatatlan.

Schwabné 20-kán elutazván, a Bunsen hotelben egyedül maradtam. Napközben jártam dolgaimban, este Mayeréknél valék. Találkozóm gr. Péchyvel is, Borsodból, — ki igen örült, hogy láthat. Ő, társa Dr. Alexis, Mayer, Rónay s én Greenwichbe menénk, — hol 1837 óta nem valék.

Hogy múlik az idő! Valóban már öreg vagyok. Azon idő óta mennyit nem éltem, mennyit nem küzdtem, álltam magasan, buktam mélyen, s ki tudja hol és miképen végződik pályám? Cselekedhetni, annak szükségét érzem, de bizony nem vágyok magas polczra.

Ilyen nyár talán e században nem volt. Hideg mint az ősz, csaknem naponkint esik, mintha az időjárás kifordult volna sarkából. Es ily hideg s esős az idő Francia-, Németországban, s egyebütt, — hanem Magyarországon száraz és meleg van. Ezért ott jó szüretet várnak, a más két országban a legrosszabbat.

Párisból rősz híreket kapok. Mióta a kis fiút elválasztották, mindig hasmenése van, — talán a fogzás is oka, van nap midőn húszszor hajtja, — szegény Irénkémet e bajban vésztlők el, ezért Dinám igen nyugtalan. Mihelyt lehet, azonnal is visszatérek.

Úgy gondoltam egy nap, hogy egy winebrokerrel (bor-alkusz) valamit csinállok. Rendelt húsz hogthead bort, — de midőn áráról volt szó, oly csekély összeg-

ről beszélt, min jó bort a hazában sem lehet kapni. Ismerem a rajnai kereskedők árait per 30 gallon, csak Rotterdamig szállítva, adják per 12—20 £ alig két-féle bort, a többit, legalább tízfélét, kezdve 25—150 £. Én hagytam 50—54 gallont, Londonba szállítva per 18, 24, 30 £.

Utósó-előtti napon tevék még egy látogatást Gormann nevű importernél, s alig $\frac{1}{4}$ óra alatt ő rendelt 58 gallon, 2-féle vörös s 2-féle fehér bort, per 18 és 24 £; összesen 84 £. Íme csak ennyi az mit borkereskedővel csinálhattam. Hanem az útban levő 60 tuczat körülbelül el van adva.

September.

A Southempton-Havrei vonalon menve september 1-jén értem vissza Párisba. Először láttam Hávret; valami Marseille s Bordeauxféle vidám s csinos külsejű városnak véltem, — de bizony piszkos s kisszerű az.

Kis fiunk még mindig beteges. Piros színe eltűnt, mint nagy kövérsége is, bágyadt, nem vig mint volt; azonban megérkeztemkor jobban volt mint előbb. De néhány nap múlva ismét roszabbul lőn, étvágya elmúlt, álma is rősz Ion. Napról napra fogyott, körülte semmi sem érdekelte, fogait csikorgatta — épen mint Irénkénk, s Dr. Roger jött naponként, mindig biztatott, de a gyermek mindinkább alásülyedt. Náthás is lőn, rekedt, köhécselt, láza is erős volt, forró mint a tűz. így tartott ez sept. 16-ig, s észrevevém, hogy az orvos mindig ugyan azon szert, módosítva bár, de mindig síkor nélkül alkalmazza, — elhatároztam Dr. Worms-ot megkérdeni. Ő épen ellenkezőleg Dr. Rogerrel, a lázban s

náthában (mell-bajban) látta a veszélyt, e kettő elmozdítottván, a diarrhoe meg fog szűnni. Roger a lázt s catarrhet mellékes dolognak nézte, s ellenük semmit nem tón. Worms azonnal quinine-kenőcsöt, a két hónalj alá alkalmazandót rendelt, (semmi klistirt, semmit laudanumot), s ismételve adandó ipecacuanhát, a mellet megszabadítani. D. u. 5-kor tevők fel a kenőcsöt, s csodálatos: a gyermek, ki napok óta nem aludt éjjel, most aludt moczczanás nélkül, s másnap a hánytatót bevévén, enni kért, mosolygott, sőt játszani akart, mit már hetek óta nem tón. ... És ha bár lassan, de minden megállapodás nélkül folyvást javult; bizonyos, hogy Roger megölte volna, Worms megmenté. Ez előkelő katonai orvos, az híres speciális gyermekorvos!

Szóval, igen kínos napokat élénk. Ismét a sors egy új csapásától rettegek. Bár megszokhatám már őket, de ép azért félek tőlök, mert tudom, hogy oly gyakran érnek.

Szegény Dina a sok gondban, fáradságban, virasztásban egészen kimerült; s midőn a gyermek jobban lőn, lép-baja tűrhetlenné lévén, ő esett ágyba. Azonban kipihenvén magát s orvosságot vévén, napok múlva ismét fölkelhetett.

Míg én oda jártam, ellenem egy duellumot forraltak. Azonban a felleg elment villám nélkül; s bár Cobden kérte Dinát, nem mondani nekem el, ő, ki mindent el szokott nekem beszélni, nem hallgatta el.

Az eset ez.

Debinszky óhajtá, hogy Mészáros hátrahagyott emlékiratai nyomattassanak ki, alkalmasint tudja hogy róla sok jót mond. De Kossuthról s Klapkáról sok rosztat, s minthogy azok Puky s Teleki László kezébe kerültek, ezek világért sem adnák ki.

A dühös Dembinszky alkalmasint goromba levelet írt Telekinek. Ez tehát hozzá Kiss Miklóst s Irányit küldte felvilágosítás, s illetőleg elégtétel végett. Ez esetet Dembinszky nőmnek az udvaron (mivel én vele 2 év óta nem beszélek) elbeszélte, igen nevetségesen. . . . És ekkor el kezdte dühösködni, hogy ő hozzá két ismeretlen ember jön, kik egymást kölcsönösen mutatják be neki, mint Irányi és Kiss ezredes, hogy ő ilyenü ezredes nem ismer, hogy neki velök semmi dolga, hogy távozzanak el, szóval gorombán elküldte őket. És ezt ő mindjárt elbeszélte nőmnek az udvaron, s alig mene el, jött Simonyi E., egy csacska, hírhordó ember, kivel mi sok szívességet tevének. Dembinszky ha dühös, és majd mindig az, igen eredeti s nevetséges jelenet, s Dina igen tud ő rajta nevetni. Tehát jó ízűen elbeszélte az egészet Simonyinak. Ő Telekinek, hogy beszélte el? azt nem tudjuk.

Szóval távollétemben érkezik egy sürgős levél czimem alatt, melyet nőm felbontván, Klapka engem „Verehrtester Freund“ (magyarul nem tud írni) megszólítással, főlkér: hogy találkozásra időt rendeljek, igen fontos és becsület érdeklő ügyben akar velem szólni. Dina igen megijedt, nőnél természetes. Cobdenhez ment tanácsot kérni, s ő Klapkát magához kérte. Neki Klapka felolvasta a Teleki levelét, melyben panaszkodik, hogy ő s barátai a Szemere salonjában nevetség tárgyává tettek volna stb., Cobden erre igen hevesen kikelt a hazafiak közötti párbaj ellen, a jelen esetet erőtettnék, keresettnék, nevetségesnek találta. Ha van sértő, az csak Dembinszky, hát miért nem hívja ki azt? Mert öreg, — feleie Klapka. Tehát ez ok, feleie Cobden, s az nem ok, hogy amaz hazafi, számúzótt, nős, családapa? Erre Klapka elismeré — hogy ő is nevet-

ségesnek találja a dolgot, hanem felhívatván Teleki által, szolgálatát nem tagadhatta meg. Talán Teleki másképen volt értesítve. Legjobb lenne, ebben egyeztek meg, ha Szemeréné Cobdenhez írandó levélben az esetet előadná s az Telekivel közöltetnék. így történt, nóm egy levelet irt, — de megfűszerezve czélzásokkal Teleki Donquichotisma ellen, — mi Cobdennek igen tetszett. Én nem tettem volna ezt sem.

Ez év a Garibaldi éve, Italia történetében ő időszakot alkot. És mit sem írtam naplómban róla. Köteket írtak róla, s sok új kötet fog még íratni. Nem tudom lesz-e e században szerencsésebb hős, nagyobb jellem nem. Itt megemlítem nevét, dicső dolog ez emberrel egy században élni.

A magyar elem fő osztályosa volt nagy vállalatának. Sokat is beszélt Magyarországról, s ígért mindent. Hazánk tőle reményi mindent. Fájdalom, nem fog teljesülhetni. Föllépe Victor Emanuel nevében, — okosan tévé Italia érdekében, de ezzel pályájának is határt szabott, mert midőn Victor Emanuel Nápolyban megjelen, kénytelen lesz a hatalmat átadni, azaz Cavournak, ki más népekért semmit nem teend, mert ő csak olasz és liberális, angol tory értelemben.

A magyarok közül Türr vitte a fő szerepet, aztán Tüköry, Dvomyák, Mogyoródy, s az erdélyi születésű Paget. Türr így lett népszerű, — Klapkáékat kínozza az irigység ellene.

Teleki Sándor nem mert Siciliába menni. Csak akkor ment Nápolyba, midőn Garibaldi már oda bevonult győződelmesen. Ő könnyelmű, önző kalandor, nem

egyéb. Türr beszélte róla, hogy midőn 1859-ben vele s még egy más magyarral elküldve valahova kocsin utazának, este hirtelen katonai alakokat vettek észre; azaz Teleki. Figyelmessé tétetvén Türr s a másik, a kocsi egyik ajtaján merő, vizsgáló szemmel tekintének ki, végre kitalálták, hogy a katonáknak vélt alakok levá-gott ágú fatörzsök valának. Aztán körülnézték magokat, s Telekit nem találták. A más ajtón kiugrott. Csak később jött vissza. S midőn kérdék vala, hol járt volna, azzal felelt, hogy bizonyos ok miatt kelle leszállania. Kalandor, semmi más.

October.

E hónap Magyarországra nézve örökre nevezetes marad. Midőn a nemzet pusztán forradalomtól reményit egyedül, még a konservatívok is, s minden szem Olaszország felé fordult, és ott Garibaldi felé, ki tavaszra ki-mondá a Velence megszabadítására indítandó háborút: íme váratlanul megjelennek october 20-ról, Bécsben, számos kir. leiratok, — ép az napon 21-én, midőn Fe-rencz József Varsóba indult, ott Sándor czárral s a Po-rosz Regenssel találkozni, — mindenki ebben egy új szent szövetség félelmes előjeleit látta. Ez valóságos színpadi hatást csinált. Mert alkotmányt adott Ausztriá-nak, minden esetre visszaadta Magyarországnak ősi, régi intézvényeit, — elvben.

Én a Boulevard des Bonnes Nouvellesen lévő Ser-rusier nevű kávéházban olvastam a hírlapokat, s utolsó vala a „Le Nord“, melyet olvastam, és csak e lap adta a bécsi hírt, hosszú telegrammban.

Alig hívék szemeimnek. Régóta nem reményltem semmit. Kétszer is átolvastam. Volt a rendeletben hiány; egy-kettő új is, mi nem fog létesülhetni (a birodalmi tanács), de $\frac{2}{3}$ részt visszakupunk, a nemzeti nyelvet, a megyei rendszert, a diétát, a kancellariát, — a többi logikai törvény szerint mienk. . . . Szinte megizgadtam olvasás közben. Sietem nőmnek e csodálatos hírt megvinni. Ő egész éjjel nem aludt. Mi nem vágyunk haza menni, — sok hálátlanságot tapasztalánk, de itt maradni is kínos. A hazáért örvendénk, mely jogait visszanyerte forradalom nélkül.

(Itt a naplóhoz van ragasztva, francia szövegben az october 20-ki manifestum és diploma, valamint az akkori összes cs. kéziratok: Rechberg grófhoz, Vilmos főherceghez, Benedekhez, Thunhoz, Nádasdyhoz, Thierryhez, Goluchowszkyhoz, Mecséryhez, Degenfeld altábornagyhoz, Széchen Antalhoz, b. Vay Miklóshoz és Sokcsevich bánhoz.)

A mi engem meglepett, az, hogy mindez körülbelül megegyez azon programmal, melyet munkámban: „La Question Hongroise“ körülírtam. Abban én csak lehető javaslék, elfogadtam volna, — igazat mondva, — az 1848 előtti állapotot. Hiszen mi, belső ügyeinket tekintve, szabadabbak valánk mint bármely európai nemzet. Útban valánk képes lenni magasb szabadságra is, — mely lehetetlen volt addig, miután csak a nemesség volt a nemzet. Aztán, midőn nem harcz dönt el köztünk, mind két félnek kell engednie. Hogy 1849-ben igazságtalanul győzeténk le, az igaz, de politikában — az eddigi fogalom szerint — aényt tekintik, és így birtokon kivéd mi valánk, következőleg nagy szerencse a nemzetre nézve forradalom, harcz, vér, veszteség nélkül megkapni a leg-

fontosb jogokat, mikkel bírva a többiek sem hiányozhatnak.

Ehhez hozzá adom, mikép én külföldi segedelemben teljességgel nem bízom. Napoléon? ott van Villafranca és egész politikai élete. Neki eszköz kell, más nem. Cavour? Hiszen ha Velence felszabadítását fölkelésünkkel eszközöljük, igen kedves lesz neki, — de ő olasz, ravasz, számítás, nem elv embere. Garibaldi? Igen bizony, — de ő most semmi, egy hős, egy nagy históriai név, ki engedte, hogy Victor Emmanuel az ő kezéből vegye a hatalmat. Másrésről én hiszem, hogy ha Magyarországon forradalom ütne ki, ha a Porosz nem jönne is közbe, az Orosz bizonyosan; gyűlöli Ausztriát? igaz, de még jobban szereti Lengyelországot megtartani.

Ily körülmények közt bűn volna a nemzetnek ezt el nem fogadni. Azonban úgy tudom, otthon oly sok mesét beszéltek s terjesztettek el Napóleonnól, Cavourról, Garibaldiról, még az Oroszról is, — hogy Napoléon készül a harczra megdönteni Ausztriát, hogy Garibaldi vezérelendi a sereget, itt Párisban hemzsegnek a honvédek, Cavour 60,000 fegyvert ád, Kuza beeresztí Erdélybe a magyar légiót stb., ezt mindenki hitte otthon, hiában, Kossuth nagy ámitó és nagy hazug. Szükségesnek tartám ez álhitet lerontani.

De hatni akarék a külföldi véleményre is. Az itteni journalistika mitsem tud rólunk s nem képes e leiratok értékét megítélni. Aztán ők óhajtják a magyar agitációt, — nem éretünk, hanem Olaszországért.

Tehát mindjárt 26-án egy nyílt levelet írek. 26-án közlém Leon Plée-vel, a Siècle egyik főszerkesztőjével, akarván, hogy ott jelenjen meg. De ő mondá: ha Magyarország meg lesz nyugtatva, akkor Ausztria Olaszország ellen háborút fog kezdetni? Nem gondolom, —

felelém, — igazságtalan háborúra a szabad Magyarország sem pénzt, sem katonát nem ad. De ez nem olasz kérdés, hanem magyar, avagy ő csak mint eszközt néz bennünket? Nem volt mit rá felelnie, hanem kért, Havinnal közölném, ki azonban falun volt, de auctoritásnak őt senki nem ismeri el.

Így menék Nefftzerhez, ki szívesen fogadá leveletem, nézetemet egészen osztja, s másnap kiszedetvén (27-én), az esti, 28-ki keltű Pressében kiadatá.

Íme a lap s a levél:

La Presse 1860. october 27-én (este).

„Szemere B. ur volt magyar minister Kossuth kormányzósága alatt, a következő levelet intézi hozzánk a magyar alkotmány helyreállítása alkalmából. Nem tudjuk, Szemere ur nézetei mennyiben találkoznak a magyar emigráció általános véleményével, de hajdani hivatalos állása s jelen állása is a száműzöttek között kétségkívül nagy súlyt kölcsönöznek nézeteinek, s levelének azért egész készséggel sietünk megnyitni hasábjainkat.

A. Nefftzer,“

„A magyar kérdés.

(A szerkesztőhöz.)

Úgy látszik, a magyar kérdés az october 20. és 21-diki dekrétumok által körülbelől meg van oldva; ha tetteleg nem is, elvileg mindenesetre. Legalább az én személyes meggyőződéssem az összes leiratok figyelmes át-olvasása után ez.

Ismeri ön „A magyar kérdés“ című munkámat, mely ezelőtt félévvel jelent meg. A Presse sok jó indulattal szólt felőle. Abban őszintén, tán némileg keményen is, kifejtettem Magyarország sérelmeit, midőn százados jogai a világ legzsarnokibb intézményeivel váltattak föl.

De mint gyakorlati ember, nem állapotodva meg csak bajaink elősorolásánál, a segítség módjait is fölkerestem s a következő megoldást ajánlám:

Magyarország követeli régi, történelmi határai visszaállítását (előbbi területi épségét);

ezredéves alkotmánya helyreállítását;

élvezetébe kíván ismét lépni helyhatósági autonómiájának, a decentralisatio által;

mint állam követeli nemzeti függetlenségét; mint nép polgári és politikai egyenlőségét;

s mindezzel a pragmática sanctio fentartását, azaz a személyes uniót az osztrák tartományokkal, de azon feltétel alatt, hogy azok is alkotmányosan kormányoztassanak.

Hogy mindez keresztülvitessék, mondám továbbá, szükséges, hogy

Frcenz József vonja vissza mindazt, a mit 1849-től 60-ig tett, mint visszavonta volt II. József, e nagy uralkodó, felséges lelkierővel, mindazt, a mit 1780-tól 90-ig tett vala;

hívja össze az országgyűlést, mely alkotmányozó gyűlés leend;

haladjon az alkotmányos utón, őszintén, bátran, utógondolat nélkül.

Mindezt úgy ajánlám, mint az egyetlen eszközt: megifjítani az új Ausztriát. Akkor népfajai különféleségében, mely most gyöngesége, lesz ereje. Hatalmas szövetsége lesz szabad népeknek egy közös uralkodó alatt. A despotismus Ausztriát egy mélység fölött tántorgóvá tette; a szabadság s a nemzetiségek tiszteletben tartása hatalmassá s tekintélyessé teendi jövőben.

És íme, az octoberi iratokban föltalalom programmom e lényeges pontjait, melyekben reméltem volt az

olasz háború alatt, de melyek valóságára azóta nem is számíték.

Ferencz József végre meg fogja magát koronáztatni s elismertetni mint magyar király; a törvényhozó hatalmat együtt gyakorlandja a nemzettel, mint régi királyaink; elismeri a *pragmatica sanctiót*, mint birodalma egyetlen, összekötő' kapcsát s mely azt szövetséges állammá teszi; a minisztérium, a mennyiben a *centralisatio* eszköze és képviselője volt, föloszlattatott; az osztrák tartományoknak alkotmányt fognak adni, mit a szabad Magyarország mindig sürgetett részökre; Magyarország főkancellárja által lesz képviselve királyánál, mint hajdan; a nemzetnek országgyűlése lesz, mint volt kilencz századon át; Croatia és a vajdaság visszakapcsolása elvben el van ismerve; a helyhatósági autonómia, alkotmányunk eme lelke, visszaállíttatik; a *centralisatio* helyet ad a szabadságnak, a *germanisatio* a nemzetiség szabad kifejtésének, a zsarnoki egység azon egyességek és összhangnak, mely a legkülönbözőbb népeket is összeköti, ha szabadok és elégültek.

Egyszóval e dekrétékben elvileg csaknem minden megvan; s valóságban is minden meglesz, ha őszintén és jó akarattal hajtatnak végre. Ez az egész kérdés. — Ha áll is, hogy két vagy három dolog hiányzik, a mit 1848-ban bírtunk, azt se feledjük el, hogy jogainkat újabb forradalom nélkül nyertük vissza. Fegyverrel kezünkben: mindent lehet követelni; de mikor alkudozunk, mindkét félnek készen kell lennie, hogy valamit engedjen.

Akaratlan adta ezeket a fejedelem, a legnagyobb veszély nyomása alatt? — tettének indoka nem őszinte? Mind lehetséges. De másképp tette-e Károly-Albert, mikor a Statútumot octroyálta s a piemontiak kevésbbé szaba-

dok-e, mert azt elfogadták? Ónként adták-e a Stuartok az angol nemzetnek azon chartákat, melyek az angol szabadság alapjaivá lettek?

Ha az engedmények illusoriusok volnának, azt mondanám: utasítsátok vissza. De a mit visszaadnak nekünk, az csaknem minden; csaknem teljes visszaállítása ősi alkotmányunknak. Én így okoskodom: ha a király őszintén megtartja szavát, annál jobb nekünk, mert ez esetben a szabadság és haladás útja nyitva áll előttünk; ha nem tartja meg szavát, annál rosszabb reá nézve, s Magyarország csak szerencsét kívánhat magának, hogy új fegyvereket kapott kezébe, melyekkel annál nagyobb sikerrel harcolhat.

Bevallom tehát, hogy valónak hiszem a távsürgönyt, mely arról értesít, hogy e leiratokat Pesten határozott örömmel fogadták; bár csaknem elkésve érkeztek. Magyarország méltán elégtül lehet önmagával, mert ez ha zafiségának, erélyének s fiai bámulatos összetartásának diadala. De Ferencz József is meg lehet elégedve, mert, legyünk őszinték, ez az első igazságos és magasabb politikára mutató tény tizenkét évi uralkodása óta.

Még egy észrevételt.

Hallom kérdezni: és most Magyarország a Habsburgok hagyományos politikáját fogja-e követni a külügyekben? Erre bátran merem felelni, hogy nem, mert a dynastia kénytelen lesz föltagyni absolutistikus politikájával. Egy otthon valódi alkotmányos fejedelem nem lehet absolut irányú kifelé. A népek nem támogatnák; magyarok legalább bizonyosan nem, soha. Ha Ferencz József mind e reformokat csak azon hátulsó gondolattal adta volna, hogy a magyarokat támadó háborúba sodorja Olaszország ellen, ez rá nézve végzetes tévedés volna, s engedményei minden erkölcsi és politikai értékeket elve-

szítenék. Az ellenkező esetben pedig Ausztria alkotmányossága új záloga volna a velencei kérdés békés megoldásának. S ebben fekszik az octoberi iratok európai fontossága; mert reméljük, hogy e naptól fogva Európában egygyel több alkotmányos s egygyel kevesebb absolut állam létezik.

Páris, 1860. october 25.

Szemere Bertalan,
volt magyar minister.

E levelet azonnal több francia lap közölte: Journal des Débats, Gazette de Francé, L'Union stb., szóltak róla az angolok: Times, Morning Post, Daily News, Galignani Messenger, némely, mint a Saturday Review, hosszasan értekezett róla s az ügyről, irt a Revue des deux Mondes s méltánylólag szólott rólam s a dologról.

De mint előrelátám, a megtámadás sem maradt el, nem idegen írótól, hanem az emigratio tagjaitól, kik kaptak az alkalmon, eltiporni — mint vélték — engemet.

Épen itt csavargott Klapka, s irt, vagy inkább írtott egy protestet meggyőződésem s nézetem ellen (új találmány: másnak véleménye ellen protestálni). A Presse-be küldte, mely adta a lényegét, de a személyességeket kihagyta.

Utána jött Teleki L. egy hosszú, részletes, sophistikus válaszszal, — Nefftzer ezt is adta, bár nem tartoznék vele, mondá, hanem a személyességeket kihagyván.

Gondolom: ebben elég volt; ő a legegésb, legszenvedélyesb emberek egyike, ki ok nélkül is határtalanul tud valakit gyűlölni.

Sokáig nem tudtam: miben állt e személyesség, de nem nyugodott addig, míg — Horn zsidó-fiunk által — az Opinion Nationale-ba be nem igtatta. Hogy mi igaz-

mondó s hova ragadja a düh, íme pár sor: „Ismertem Szemere urat élete különböző szakaiban; ismertem 1848 előtt is, mikor igen közelített az akkori osztrák-magyar kormányhoz.“ És nem gondolta meg, pirulván, hogy az egész nemzet kacagni fog e hazugságon? Még utolsó munkámat is károsnak hiszi (La Question Hongroise), de hát miért nem szólalt fel? Más nagy hazugsága, hogy én körlevelekben ajánlám magam „au bon souvenir du pays“ (hazám jó emlékébe). Soha nem leveleztem barátimmal sem, egyetlenegyszer szólaltam fel, midőn a magyar emigratio tagjai a császári föltételes amnestiát elfogadták, mit én a politikai becsülettel nem tarték megférőnek.

Régóta nem kedvelem Telekit, ingatag, népszerűség-hajhászó, tette alkalmatlan ember, — ilyesmi után nem tudom becsülni sem.

November.

E hó 6-án Angliába utaztam, ott tovább folytatni borvállalatomat. Cobden szinte jobban és jobban belátja a vállalat fontosságát mind Angliára, mind Magyarországra nézve. Anglia legnevezeteseb iparosaival megismerkedvén nála, azok magok hívtak meg az átmeneteire. Utolsó időben borokat hozattam Cobden asztalára, s az ott az angoloknak általánosan tetszett. Thouvenel maga megvallá: hogy angol piaczon a francia bor csak a magyar versenyzésétől félhet.

Cobden s mások ajánló levelekkel láttak el.

Londonban találkoztam Schwabnéval. Manchesterben egyik legnagyobb gyár birtokosa; sokat ígért, de sükere nem volt a reménylett.

E városban 24 napig valék. Sokat próbáltam, sok emberrel értekeztem, több tervet csináltam, de bizony a dolog nem akart menni. Borkereskedő véli alkum nem sikerült, — a clubbokba bebocsátás sem, — sok fontos személy (Milner-Gibson, Bright) távol volt, — biztattak többen, de eredmény nélkül, az idő rút, esős, hideg, a füst s köd nagy, az otthoniak pontatlanok, ügyetlenek, valóban kezdett az angol spleen megragadni, — egy reménysugárka sem csillogott felém. Egyszer már azt hívéin, hogy egy borkereskedő, ki a walesi herczeg szállítványosa leend, bizományba átveszi a magyar bort, — de bár megígéré, haszontalan ürügy alatt visszalépe, engem bántott a dolog, a modor még inkább.

E szerint nem maradt egyéb hátra mint Faellival végezni. Ő hajó-ügynök (ship-agent), jó ember, kedvel engem, sokat is ígért, de biz eddig sükere nem volt. Most azonban tárnoka fogja kizárólag kezelni boraimat (eddig minden és senki dolga nem volt), ki pontos embernek látszik, természetesen a vállalat az én risieómra megy. Fogok bérelni egy kis pinezét, a borokat hordóban hozatom, itt huzatom le, s ekképen bár 2 shillingen adom azt, mi most 3 sh., és 3-ért mi most négy, két, három annyi hasznom fog maradni. Faellinek az eladott hordó borokért 7%, a palaczkokért 10% commissiót adok.

Faelli embere, Ferrari a neve, Sauer tanár budai borát házi urához elvitte megkóstolni, s összehasonlítván 3 shillinges boromat, az angol, ki borismerő, sőt bor-ügynök, jobbnak találta a bordeauxi hét shillinges bornál.

Bizony sok bajjal jár e vállalat. Az angol, kinek eladni kellene a bort, nem ismeri azt, s húzódozik még ha Cobden nevében jelenek is meg; másrésről az ott-

honról kért bort nem küldik meg, íme szeptember 29-ke óta várok Egerből, Budáról, Pestről bort, húsz levelet írtam, s mind e napig nem jött meg a bor, a főszemély öt levélre nem is felel. Azt hiszem, kereskedőnek ily furcsa állása még nem volt, kinek ajánlom, nem akar venni, kitől veszem, nem akar, azaz rost küldeni.

Alig néhány tuczatot vittek el mustraképen, gazdag emberek ugyan, mint Gurney a híres bankár, Anstruther Buet, Wedgewood, de tőlök sokat nem várok.

Elvégre a borok egy része is megérkezett, 63 tuczat és 4 tuczat tokaji.

Láttam, de ritkán, Mayert, Rónayt, Szerelmeit, ki 1847-ben könyömő, 1849-ben ezredes volt, s most az új parlamenti házat, megvédeni a clima rombolása ellen, saját találmányú festékekkel vonja be, — mi sok hírlapi vitákra adott alkalmat ellenei részéről.

Vukovicsot is láttam párszor, de később lady Langdalehoz falura utazott. Ő 1859 óta látogatja Kossuthot ismét, a nélkül hogy követője volna. Kossuth neki leveleket olvasgat fel otthonról s Itáliából, de a szerzőt nem mondja meg, talán nem is azt olvassa ki a levelekből, mi bennük van. Ő politikában a legnagyobb ámitó. Mindig olyanokat olvas, mi őt emeli, pl. hogy otthon csak benne reménylenek, hogy a turini s párisi kabinetből jött ez s ez levél. Vukovicsot csodálom, ki oly susceptibilis, s e bizodalmatlan bizalomnak mégis úgy oda engedí magát játékul.

Kossuth otthon oda dolgozott eleinte, hogy az oct. 20-ki engedményeket utasítsák vissza. Innen megmagyarázható némely főispánok lemondása, pl. Tisza Kálmáné, kivel összeköttetésben van, ki ép oly oktalan és dühös liberális, mint atyja konzervatív volt. Később átlátta, hogy ez lehetetlen, hogy a nemzet a megyei életbe tett-

lég bele lép, tehát azt tanácslá, hogy a fegyvert fogadják el s használják fel Ausztria ellen.

Ezt tanácslám én kezdet óta, de alternatívával használják a fegyvert magok mellett, s csak ha szükséges lesz, Ausztria ellen is.

A mint a lapokból látom, otthon a legnagyobb zavar van, az 1848-kihez nem is hasonlítható. Az akkor az öröm, kibékülés zajos ünnepe volt, ez most a boszu, düh kitörése. Nem a szabadságnak örülnek, hanem a közelgő' liarcznek, mely alkalmat ad szenvedéseikért boszut állam. Nemcsak szabad a szó, a sajtó, de vakmerő, fenyegető, meggondolatlan, — a régi hivatalnokokat üldözik, a sasokat lerombolják, forradalmi híreket terjesztenek, mikről mi itt semmit nem tudunk. A tavaszi harczt Francia- s Olaszország részéről bizonyosnak hiszik, ez teszi őket tulvakmerökké, a jelent feledik a bizonytalan jövőért. Úgy látszik, sükerült hihetetlen dolgokat s reményeket elterjeszteni a nép s ifjúság között. Látom a tömeg rohanó menetelét, — kik az utolsó két évben vezérekül tűntek fel, Deák, Eötvös stb. elhallgattak, épen mint 1848-ban; mások túlzásokba mennek, vérmes reményeket táplálnak s ábrándoznak á la Kossuth; Nyáry is föllépett, de melyik? az 1848-ki túlzó, vagy az 1849-ki debreczeni moderátor? — még nem tudom. Szomorúan látom, hogy a tömeg vakon megy. Vukovics szintén agódik.

Ő kérdé: haza mennék-e? Felelém: a szabad hazába miért ne? de helyzetemben most én nem mehetnék. Ő tudni óhajtá nézetemet s osztja azt. Úgy látom, ő haza menend, ha nem kell kérni amnestiát, „mégis jó lenne — mondá — javaimat visszakapni, ámbár én úgy hozzá szoktam az angol élethez, hogy utóbb talán ismét visszaszajónék.“ Igaz, ő angolabb az angolnál.

Beszélgetés közben kérdém Vukovicstól: vajjon Kossuth látszik-e érezni, hogy ő is oka Magyarország megbukásának? Felelé: „Épen nem. Ő magát épen nem okolja, lelkiismereti furdalást teljességgel nem érez. Sőt nem is látszik sajnálni hazánk jelen állapotát, ő arról, a mi volt Magyarország 1848 előtt, soha sem beszél, pedig bizony szép idő volt az, ő csak az 1848-at ismeri, erről szól, s arról, a mikor ez ismét helyreállítatik, — ifjúkorunk hona neki nem létez, mi már pszichologiailag megfoghatlan, mivel az ember öregebb korában szeret ifjúsága napjaira s azokra visszaemlékezni, mikkel akkor foglalkozott, miket akkor szeretett.“

Én ezt igen jellemző' vonásnak tartom, mint azt is, mit szinte Vukovics mondott, mint sajtóságos jellemvonást, hogy Kossuthot Széchenyinek halála utáni ünnepeletése igen-igen bántotta. Még a szerencsétlen vég sem békítette ki Széchenyivel; irigység-e ez vagy mi? Azon embert isteníti a nemzet, mondá Kossuth, kinek elve volt: hogy Magyarországnak Ausztriával vegyes házasságban kell élni?

— De Széchenyi ezt nem mint elvet, mint óhajtandót és jót mondá, hanem mint ténnyt, melyet nem szabad elfelejtenünk, hanem számításba kell vennünk.

Vukovicstól tudom bizonyosan azt is, mikép Kossuth 2—2V₂ év óta Mazzinivel semmi viszonyban nincs, t. i. mióta Cavour és Napóleonnak eszközéül adta magát. Garibaldival viszonya soha se volt, — az nem akart vele találkozni sem, ezért nem ment Nápolyba.

És emberei itt és hon mindig úgy hirdetik őt, Kossuthot, mint ama két forradalmi hős szövetségét.

Pár magyar lapot olvasván, látom, hogy Presse-beli leveletem elferdítve közlik, csak pár sorban, mintha én az oct. 20-ki leiratot mint non plus ultrát elégléném, sőt

a Klapka választát egészen közlik. Tehát leveletem magyarra fordítva, néhány sor kíséretében, a Politikai Újdonságokba elküldtem, követelve kinyomatását.

Sőt szükségesnek láttam egy hosszabb levelet írni, a tárgyba ereszkedvén részletesben, s főleg kiemelve azt: mikép hitem s tudásom szerint a magyar külsegedelemre nem számíthat, ezt ne feledjék el otthon, és így saját erejükre támaszkodva akarjanak s haladjanak. Egyszermind ajánlám a nyugalmat s a kibékülést, — recriminatio egyik résznek sem fog használni.

E levelet átnézem még, s csak Manchesterből küldöm el, ha ott bevégeztem. Azaz, akarom a dolgot még meggondolni.

Londonban esténként a Strand-utczában lévő Divánba menék a hirlapokat olvasni. Az Augsb. Alig. Zeitungban egy czikket olvastam, mely rólam is szól, s meglepett, mert igaz, a mit mond. Beilage. 7. Nov. 1860. (Csak rövid kivonatban adom):

„Feltűnő tény, hogy mindenik emigratio valódi radikal elemei távol tartották magokat a francia, illetőleg napóleoni befolyásoktól. Garibaldi és Mazzini nem Napoleonisták . . . Kossuth, a mint halljuk, manifestumot adott ki, melyben azt tanácsolja honfitársainak, hogy az octoberi leiratok által visszaállított alkotmányt ne fogadják el; Szem ere, ki az emigratio radikal, Napoleonellenes és Kossuthellenes részének a feje, ellenkezőleg nyílt levelet intézett a magyarokhoz, melyben szívekre köti, hogy fogadják őszintén el az octoberi engedményeket. Kossuthnak, kinek összeköttetései a Tuileriákkal annyira köztudomásúak, hogy még azt sem mondhatni, hogy „azzal gyanúsítatik“ — megvannak a maga kézzel fogható okai, hogy úgy tett, a mint tett. Szemere hazafisága szilárdul ellenállt az őt is elégszer kísértetbe

vett hasonló okoknak, s őt soha sem tudták rávenni, hogy Napóleon herczegnek vendége legyen stb.“

December.

Londonban egy angol köriratot nyomaték, melyet magam írtam, a magyar borokról szól, s azt közlöm azokkal, a kiktől az ügy pártolását reményihetem. Parliamenti tudósítványokban sok jót találván borainkról, azokat felhasználám, kevésbé gyanús a dicséret, mely idegentől és épen angoltól ered.

December 2-án mentem Manchesterbe, kedv nélkül, csüggedt reménnyel, mivel londoni dolgaim lehangoltanak. Ismertem ugyan sok ottani tekintélyes embert, Cobden is adott igen szíves s magasztaló leveleket (zárva küldé, mondva nőmnek, hogy szerénységemet bánthatná azok olvasása), Schwabné is adott többet, mindössze volt 10—15 ajánlványom, de mit ér minden, ha nincs velünk a szerencse?

Szállék a Queen's Hotelbe (nro 89), szép, nagy, sőt fényes szálloda, — e napokban szállá oda a francia császárné, — ki miért kóvályog itt s ez évszakban? nem tudom. Az angol lapok hallgatnak, — bizonyosan valami házi vagy udvari botrány az oka.

E vállalat, ez üzleti kísérlet annyira ellenemre van, — Inában, nem erre neveltek minket magyarokat, — hogy néha lázam van, midőn látogatásaimat teszem. Hozzá adom az angol jellem szárazságát, melyet én becsülök, de nem szeretem. Mi hideg fogadás, mi rövid beszéd, mi hímzetlenül mond jót vagy rosztat, mi sok és örökké sietős dolga van, végez rohanva mint a locomotiv, — ez általános szabály, de hát ha még nemcsak szá-

ráz, hanem nyers, nemcsak rövid, de udvariatlan, nemcsak nem nyájas, hanem elutasító, goromba! Az a ropant gyolcs-tár, fényes épület mint egy fejedelemő, az az ezüstös kocsí, melyen este 4—5-kor a városból menekszik, — az a kies mezei lak, zöld park közepette, hol őt szőnyeges előszobában cifra inas várja, s bálilag megvilágított étteremében ezüst födelű tálakon hordják elébe az étkeket, — mindez sokszor egy angolé, ki műveletlen mint a fakéreg, egy tulajdona van: számolni tud.

Vállalatom rosszul is kezdődött. Egyik épen elutazóban volt, — más a tengerparton időz, — más betegen feküdt, aztán ez a bőrzén van, az a gyárba, a vidékre ment, a harmadik nagyon el van foglalva „very much engaged“. Türelem, türelem s hideg vér, gondolám magamban, s mentem négyszer-ötször míg némelylyel beszélhettem. Sokban igen csalatkoztam, épen a kiktől okom volt legtöbbet reményleni; ellenben sok kellemes ismeretséget csináltam, kivált német s német-angol iparosokkal.

Mostram borkereskedő is, kinek e napokban küldők 217 palaezk tokajit, igen sehogy fogadott. De elmondván J. Slaggnnek, ki Cobden jó barátja, s Párisból ismerem, ez kimondá neki: hogy ha velem nem szerződök, ő s barátjai mind tőlem vesznek. Utóbb Mostrammal jó barátok levőnk, s falura is kivitt, hol úgy él mint egy gróf. Vele szerződést is köték (én íráom), hogy ő ágensem lesz, én csak neki adok Manchesterben bort és ő csak tőlem vehet. Megrendelt 835 £ áru ötféle bort, azonfelül 32 tuczatot adtam el neki londoni boraimból, sőt a mit a szerződés előtt mustraként mintegy 100—120 tuczatot egyeseknek eladók, azt előre kifizette 10% leszámítással, — ez igen h propos jött, 3000 pftnál töb-

bet fizetett nekem csupán ezen borokért. Dec. 18-án gazdag ember voltam, ha süvegem van, félreceptam volna, s Dinámnak egy dévaj levelet írek széles jó kedvemben.

Pender fogadott legjobban s meghívott ebédre is, pompéji stylusban kifestett mezei lakába. Raktára hat emeletes, egy sorban húsz és húsz óriás ablakkal (egy utczára), — Indiába és Chinába pamutzövetet szállít, ez az egész!

A Mostramféle szerződés Slagg érdeme, ki eleven s vidor mint egy francia, szorgalmas s becsületes mint egy angol.

Igaz, Mostrammal 10-félc bort izelttettem, és neki tetszett mind. Sőt társa s rokona, ki vezeti a kereskedést, nekem bevallá, hogy ha ismerte volna e borokat, ez idén egy csöpp claret-et (francia vörös bort) sem vett volna, s ő hiszi, hogy e borral s árainkkal a francziát megverjük.

Ezeket hallani nekem nagy ösztön, nagy vigasztalás, nagy öröm. Nem az a kérdés csak: jó-e a bor? hanem: tetszik-e? ízlésnek parancsolni nem lehet. Én igyekszem adni a lehető legjobbat, mert kivált kezdetben fő dolog nem adni mást csak hibátlant.

Dr. Borchartt is azt mondá Sauer budai, 1855-ki boráról: jobb mint a kétszer oly drága bordeauxi. Azt hittem én is, azért fogtam a vállalatba, de mit használna nekem, ha más is nem osztaná e hitemet?

A németek közül több igen szívesen fogadott. Ez itt hatalmas és gazdag osztály, sok száműzött, de mind jól áll, némely igen gazdag lón. Megemlítem itt „Dr. Borchartt és Gumpert, — Steinthal, — Stoehr, — Engels (a hírneves Marx barátja). Itt lakik Dr. Mérei (Schöpf)

leánya is, atyja halála óta ének-leczkéket ad, s dolga jól foly. De beteges, mankóval jár, bár még ifjú.

Lapokat a Schiller-Vereinban olvasók. Voltam egy Lieder-Tafel-tinnepen is, — az első, melyen jelen valék. Énekeltek, — verseket olvastak, — drámai és operai jeleneteket improvizáltak, valóságos Burschi-estély volt. 10 óra után szivaroztak s ittak reggeli 3 óráig, és hogy! Három négy társ 8—10 palaczk pezsgőt ivott meg, per 12 shilling.

E város nem szép, egyetlen szép piacza van. Tizenhét napon át egyszer látám a napot, folyvást esett, s füst és vastag köd fődte az utcákat. Itt bizony ötször kell naponkint mosdani. Minden clubban sora áll a márvány mosdó-edényeknek. Hanem most is újra meggyőződém, hogy csak angol házban van valódi kényelem. Nagy szobák, minden családnak külön háza, viz bőven s magától jön, szőnyeg mindenütt, fényes gázvilágítás, melegítő kandalló, fürdő minden házban, mindenben mi használtatik fényűzés, fölösleges szerekben gazdálkodás, — a cseléd is tiszta mint egy házi kisasszony. . . . Biz ez gyönyörű világ, — csak ege rút.

Innen haza akartam menni, hogy karácsonkor otthon legyek. De előző este Dinám írta, hogy ha már Liverpoolhoz oly közel vagyok, menjek el oda is, megelégszik ha új évkor együtt leszünk.

Eleinte megzavart e terv-változtatás. De hát ha jót tanácsol? Hát ha most vagyok az aranyéren? — ne hagyjam félbe.

Tehát dec. 19-én Liverpoolba menék, hol az Adelphi Hotelbe szállék (22. sz.). Oda is vala levelem, Cobdentől, és Pender is négyet adott.

Másnap Steintalhoz mentem, ki unitárius pap, s Erdélyben járván, mint az angol unitáriusok küldötte,

onnan nagy magyar-rokonszenvvel tért vissza. Különben Simonyit jól ismeri, és — Csernátonit, de kinek múltját ő nem ismerte. Többször valék nála, mondá: annyi sok jóban részesülék Magyarorszáiban, hogy igyekszem adósságomat itt leróvni a magyarok irányában.

Itt, dolgaimban, nem volt nagy a süker. Cobden barátja, Ewart, parlamenti tag, előző' nap jött vissza Máltából, s látogatásom előtt félórával Yorkshirebe utazók. Maciver, a Cunard gőzhajó-társaság feje Olaszországba utazott. Szombaton nincs nagy üzlet, vasárnap innep, s kedden karácsony lévén, ez elvesztette a hétfőt is.

Szóval, itt alig helyeztem el 100 font árut, maradnom kellett volna tovább, ugyde akkor ez évben nem juthattam volna vissza Parisba. Minden esetre Glasgowba el kell mennem még e télen, tehát akkor Liverpoolt is megint útba ejthetém. Bizony ki is fáradtam, erkölcsileg kivált, ez új pálya igen rögös, kivált nekem, ki nem szoktam az üzleti modorhoz. A hideg is rendkívüli, hó, fagy, jég, alig mernék bormustrákat hozatni, pedig bort e nélkül lehetetlen eladni.

Azonban szombaton s hétfőn azt hívéim, nagy eladást fogok tehetni. Egy Bushell nevű nagy borkereskedő 4—500 „pipe“ (= 3200—4000 akó) borról beszélt, mert ő csak nagyban vesz, s nagyban ad el kereskedőknek. Örült az alkalomnak, mert ő maga gondolkodott Magyarországra utazni. De ő lehető legolcsóbb árt akar; én változtattam is árait, de tartván borunk hitelére, bizonyos áron alól nem mehettem, — épen borunk érdekében.

Szerdán már hidegebben fogadott, és csötörtökön, bár Ewart is írt neki, s talán én is hirtelenkedém; hanem a benne történt változás sokkal meglepőbb volt, sem hogy azt ne láttam volna, hogy ő ez úttal nem

akar végezni. Hozzá járul, hogy az nap el kelle utaznom, s ő a mustrákat az nap nem akarta megizlelni, — így az alku eltört.

Mostram ajánlott Mr. Joinsonhoz, egy pamutkeskedőhöz, ki azonnal falura meghívott, New-Brigthonba, mely a vizen túl van. Az ember dadog ugyan, de nekem tetszett egyszerű modora miatt. Midőn a gőzhajón valánk, mondá: lovaimat a partra nem rendelvén, mivel jeges az ut, elsikulhatnának. De vannak ott bérkocsik, ha gyalogolni nem szeretek. — Mondám: én szeretek sétálni, kivált ha nincs messze. — Ó nincs, mintegy 1 ½ angol mérföldnyire.

És menénk-menénk. Szép holdvilág sütött, a hó fehérlett, s én elől, ő hátul mint ludak hágdalánk az ösvényen. S íme elmarad egy torony és egy falu, — utána egy más, — utána egy harmadik, és mi mindig megyünk kertek, árkok, és kőbányák közt a téli havas estén. Már majd egy óráig menőnk. Végre apró kunyhószerű házakat látánk csak. Gondolám magamban: ez egy vén agglegény, ki fősვნისბől itt egy zugban lakik. Majd egy hajláson bemelve, az atlanti tengert pillantám meg, hiszen itt már házak sincsenek? Megyünk megyünk, s végre, a tenger szélén egy csinos házsört látok, s egyikbe belépve egy tündéri kis lakba lépünk be. A tornáczot három kristály lámpa világítja meg, fala tele volt aggatva drága olajfestvényekkel, párkányozatai gazdagon aranyozvák, — a teremben kristály-csillárban hat bronz-lámpa égett, 4 nem vala meggyújtva, a kandalló fehér carrarai márványból, — mi más helytt, t. i. a tűzhely, vas, — itt csiszolt acél volt, művészileg kidolgozva. Drága állványokon Sévresi porcellán-vázák fény lettek. ... Az étterem ép oly pompás volt, megvilágítva szinte hat drága lámpától, a falak beaggatva, —

angol szokás szerint, — drága olajfestvényekkel s középben atyja arczképe, mi maga 3000 pft. ... Az ebéd fejedelmi volt. A legnehezebb ezüst kanalak, villák, kések, tálak, fõdelek, palaczkartók, — pezsgõ, shery, claret, — vadak, sütemények, — tizenkét csemege . . . szóval, mintha egy tündéri lakba jutottam volna midõn már parasztkunyhóban véltem az éjszakát tölteni.

A könyvtárról, üvegházról, selyem-bútorokról, márvány-fürdõkádrol nem szólok; hanem csak arról: hogy átmenvén az utcán, egy gyönyörû majorságba jutánk, hol oszlopos billiardterembe léptünk, mellette chinai alakú házikók voltak különbféle állatok számára, az õlban három szoba három lpnak, egy terem az ezüstös szerszámnak, a színben három kocsi, egy nyílt, könnyû, elegáns, más nagyobb, harmadik nagy, pompás, zárt — egy családos apa számára.

Mr. Joinson pedig semmi egyéb mint egy agglégény, egy különcz, egy spleenes angol, ki phantasiájának szabad tért engedve itt a tenger vég csúcsán egy nem nagy házikó külsõ és belsõ ékességére 3—400,000 frankot elkölt, — hova csak este 6-kor jön, és reggel 8-kor már elhagyja, mint sensal, alkusz, eladni a pamutot. Egész éjjel láttam ablakom elõtt a világtornyot, a mint az forogva most piros, majd sárga, majd zöld vakító fényét szórta a tenger hullámaira.

De õ már reggel 6-kor kün a havon sétált, — neki a séta szükséges, mondá, és 8-kor reggelizénk. Használ is neki a séta, mert megevett: egy szalonkát, egy nagy halat, egy lángost, megivott két nagy findsa tejes kávét, és 3 roppant findsa théát.

Pontban $8\frac{3}{4}$ -kor õ elment, hogy a hajót el ne mulasztja, én ott maradtam a szomszédban lakó Ewar-

tót meglátogatni, ki azonban félórával előbb Liverpoolba, onnan Yorkshirebe utazott.

Bár kerülém a találkozást, de mégis megpillantott a hiúz szemű Szabó Imre, — egykori magyar ezredes, — Görgei meghittje és a Kossuthé, ez mindent kifejez. Amazzal levelez, ezzel tavaly Turinban volt, ki érti ezt? Kossuth tudja ki, és hisz neki, — megfoghatatlan.

Dec. 27-én Londonba visszajöttem, este. Szombaton Cobden levelével a Lord Mayorhoz menék, ki parlamenti tag is, de hiában, nem szólhattam vele. Fogok neki imi, — leveleimmel már sokat kivittem.

Faellin kívül csak Vukovicsot láttam. Helyesli, hogy magyar lapokba újólág irtain, miután mint módérátor léptem fel, folytassam, mert bizony szükség van rá. Oly betyár s vakmerő a szellem otthon, oly vezértelen a mozgalom, hogy ő is szörnyen aggódik.

Monda: valóban igaz a fegyverrel terhelt szárd hajó elfogatása. Cavour adá a fegyvereket s töltvényeket. Klapka vállalta magára megelőzni a hajókat, de Nápolyban mulatott, s nélküle érvén oda a hajók, az oláh kormány zavarba jőve, s két hajót maga kobzott el, a többit kénytelen vala feljelenteni a töröknek. (így mondja Kossuth. De én azt hiszem: az osztrák s orosz kémek jelenték föl, s Kuza, ha nem roszaságból, hanem hogy felelőségre ne vonják, megelőzte a dolgot. íme ilyen szövetségéseket szereztek.) Kossuth egészen oda van, dühös Klapkára. S még komolyabbá teszi a dolgot az, hogy Gortschakoff irt Cavournak, hogy ha a Dunai fejedelemségekben zavar lesz, és Magyarországbán forradalom: az orosz mint 1849-ben interveniálni fog, s

a mi még fontosabb, erre Russell kijelenté, hogy az ellen az angol kormánynak nincs semmi észrevétele. íme így állunk. Ilyen forradalommal ámiták a népet nálunk. Én mindig bizonyosnak hittem az orosz interventiót, — kivéve ha vele együtt s egy célra dolgozunk. De lehet-e az?

Vukovics mind ezt mint nagy titkot mondá, vele Kossuth ezt úgy közölvén, — és én ezt már a lapokban olvastam. Ilyenek az ő titkai mindig.

Kérdöm tőle egyszersmind, mi viszonyban van Kossuth Mazzinivel és Garibaldival? Felelé: Mazzinivel már régóta (1853-ban a majlandi eset óta) nem vala igen jól, — 1859 óta köztük minden viszony megszakadt. Garibaldival viszonyban sohasem volt, — irt ugyan neki (igen, ez idén, hogy tartson Cavourral és Napóleonnal), de választ rá nem kapott.

30-án Falkestonebe menőnk, de a tenger oly dühös volt, hogy a gőzös nem mert útra kelni. Tehát ott kelle hálnunk. Más nap azonban csendes tengeren menénk Boulogneba, s éjjel Ilikor Párisban valánk, hol kedves Dinám várakozott reám. Még az ó-évben ölelők meg egymást, de már új-év vala midőn házunkba érvén a két alvó gyermeket megpillanthatám.

Fontos év, a magyar alkotmány ismét vissza van állitva. Emlékezem, hogy 1849-ben november végén Párisba érvén mint menekült, többen együtt ebédelénk rue St. Honoré utczában a Pestel nevű vendéglőben. Beszédközben közülünk több mondá: ez így nem fog maradhatni, tavaszkor háború lesz ismét s honn leszünk. Erre Hajnik P. tűzbe jött, hogy ő nem akar haza menni oly hamar, ha már itt van, meg akarja Párist jól is-

merni. Soha se féljen ön, felelém, én részemről nem vagyok oly vérmes reményeimben, a népek nem képesek minden évben forradalmat csinálni, s én részemről vajmi megelégedném ha 10 év múlva haza mehetnék, kész volnék akár megalkudni ez időre.

És ime 11 év múlva ott vagyunk, hogy a szabad hazába becsülettel haza mehetünk. A rab hazát hagytuk el, ki ne menne vissza a szabadba? Az október 20-ki leiratnak szükséges következménye a föltétien amnestia. . . .

Orthon a megyék sorban szerveződnek. Alapul az 1848-iki törvényes alapot választék. Okosan. Minden más bizonytalan, csak a törvény bizonyos. Sok megye túloz, de az egészben kitündöklük a magyar nép józan esze. Még jó, hogy Kossuth hamis hírei, egy tavaszi harcot illetőleg, hitelre találtak, ez bátorságot adott a nemzetnek, — ámbár csaknem vakmerővé is tette. Most kezd csillapodni s józanodni.

A legtöbb főispán az, kiket én 1848-ban neveztem ki. Mind hazafi, még a volt konzervatívok is. Valamennyi az 1848-ki törvényt fogadé el alapul.

Meg fog-e felelni Vay M. kancellár a nagy feladatnak? Igaz, nincs elve sem ideája, de engedékeny elme, s olyan, ki hajlik. Szécsen inkább gondolkodó fej mint státusférfi, azt hiszem az ő érdeme az octoberi új rendszer, bár tökéletlen formulázása. Majláth a tárnok ítélte» ember, ez az első nagy hely mit elfoglal, — lehet tőle reményleni. Hogy Apponyi György háttérbe vonult, ezt nem értem, de nem tette ok nélkül. Őt szilárdság jellemzi, ki erősen áll ott meg, hol helyet foglal. Csaknem sajnálom, hogy a főbb hivatalok egyikét ő nem foglalja el. Hanem mind ezek konzervatívok.

Szóval, ez év utolsó napján reménylenem szabad, hogy sírom hazai földben lesz. Már kezdtem nem hinni lehetőknek. Mily kedves kilátás, és mi nagyszerű! Bizony jól esik Magyarországot ismét szabadnak tudni, csaknem örökre elveszve hittem. Hála Istennek, hogy nem úgy van!

1861.

Január. — Páris.

Teleki Lászlót folyó hó 24-én Dresdában elfogták, s Ausztriának kiadták. Az európai sajtó ezen nagy lár-mát ütött. Németországban ő sokszor utazott, bár ismerék, de nem bánták, de ép, azért új álútlevéllal utazni oktalanság volt tőle, s utazni most, mióta tudatik, hogy 1859 óta Kossuthal conspirál.

Josephstadton keresztül Bécsbe vitték, hol Vay kancellárt látni óhajtván, egy rendőrbiztos jöve érette kocsival. A Burgba hajtván a kocsi, Teleki ezt észre-vette, s kérdé: tán a Burgban lakik a kancellár? Nem tudom, feleié a biztos. Tehát T. tudhatta e kitérő vá-laszból hova vitetik. A lépcsőkön fölmenvén, s több szobákon át, egyszerre csak Ferencz József előtt áll, — e mellett voltak Rechberg, Vay, Crenneville. Teleki meg-zavarodott. Mire a császár mondá: jól tudom, hogy ön házam ellensége még mindig, s utóbbi időkben is biro-dalmam ellen conspirált, legalább tudott róla; azonban

én önnek megkegyelmezek, — de három föltétel alatt, 1-ször, hogy mint hű jobbágy a külfölddel minden ellenséges összeköttetést megszakít; 2-szor, hogy a birodalom határaiból el nem távozik; 3-szor, hogy minden politikai tevékenységtől távol tartja magát. Erre Teleki gondolkodóba esett. Idő múlva kérde: törvényes téren sem tehetek semmit? Ferencz József erre: nem, most még azon sem. Erre T. ismét megakadt, — végre felelé: elfogadom a föltételeket. Ezután Vayval kimenendő lévén már az ajtónál volt, midőn visszaszaladt, köszönetét a császárnak kifejezni. Ez oly hű kép róla, e zavar, e szórakozás, e visszafutás, mintha csak látnám.

Innen Széchenhez ment oly meghatva, oly izgatott állapotban, hogy csaknem elájult, sőt meg is történt ez, bár barátai ezt mint sírását is utólagosan tagadták. Ki Telekit ismeri, ebben semmit nem lát, ő egy idegbeteg, egy siránkozó, egy határozatlan és impressionabilis ember rendkívüli mértékben.

Íme a hős, ki nekem alig hat hét előtt oly gyalázatosan felelt, gyanúsítva, vélemény-változtatással vádolva, íme a hős, ki az általa becstelenített zsarnok színe előtt vesztve minden bátorságát, hunyázkodva elfogadja a föltételeket!! Ha conspirál, minek megy Dresdába? Elfogattatni, nagy ok s komoly ok nélkül, már nagy hiba. De miért nem mondhatta volna: ítéletet s nem kegyelmet várok? S főleg miért nem vetni vissza az utolsót miszerint ő rab, mivel meg van fosztva polgári jogaitól, csakhogy börtöne Josephstadt helyett egész Magyarország? Ilyesmit várhattak volna oly hősködő embertől, — hiszen fejét úgy sem féltette, legfőlebb szűkebb börtönbe zárták volna, mint a milyen az hol rab most is, t. i. hazája.

Ha más ember volna ő, azt hinném, az egész szánitva volt: haza jutni e geniális módon, vagy hogy meg akart szabadulni Kossuth szövetségétől, — gyűlölik egymást. Sőt valami ilyest gyanítat velem a mit azóta tudtam meg. T. i. Kossuth ezt írta Gilpinnek (londoni alderman s parlamenti tag): „Teleki szöszegése lelkem mélyéig megszorított; ne legyen köztünk többé említés se nevééről! gyászos erkölcsi halál ez!” — Ezt Gilpin közlé Cobdennél, ki most Algírban van, és kinek nejjével nőm hetenkint levelez, s ki hozzá teszi miként Gilpin mondja: „Kossuth nagyon föl van indulva azon, a mit Teleki hitszegésének nevez.”

„Tartsa ezt titokban“ írja Cobdenné.

Magyarországban zajosan, igen zajosan mennek a közdolgok. A tömeg, meséssel ámitva, nem kevesbre mint forradalomra czéloz, a tavaszi háborút bizonyosnak hívén. A kormány fejei ép úgy terv nélkül mennek, minf, a nélkül rohan a nép. Azok a lovak közé veték a gyepelót, mondván: menjetek. A helyett, hogy országgyűlést hívtak volna össze, melyet vezérelni lehet, a megyéket hívták össze, melyekből Aeolus szelei száz csön rohannak kifelé. A főispánok megtagadták a kormányt, mely kinevezte, s ekkor ki legyen a moderátor? Valóban látjuk is a törvényhatóságokat össze - vissza szerveződni, itt megtartva, ott meg nem tartva az 1848-ki törvényeket. A szabadelvű párt vezérei, mint Deák, Eötvös, eltűntek a zajban. S ha a dolog maga nem nyugtalanító, a modor ingerlő, kihívó, boszantó. A megye emberei hasonlók a rabokhoz, kik letördelvén lánczaikat, dühösen ordítóznak. Mind jó, ha volna kilátás külső segedelemre, ha őket a poroszlók tábora nem fogná körül, ha nem volna biztosabb a béke s transactio útja. A kormány türi, nézi mind ezt, mert várja a külföldi

viszonyok alakulását, de ha ezek kedvezőleg fordulnak rá nézve, mi fog akkor történni?

Hiszen nagy kérdés, a kormány érdemel-e bizodal-mát, őszintén akar-e lenni alkotmányos? de ily körülmények közt csoda-e ha nem fog az lenni? Sem egyik sem másik részről nem ez a kibékülés útja, az bizonyos.

Sok mindenféle gondolat forrong fejemben. Nem félek a darázs-fészkekbe nyúlni, de célom volna használni. Lehető ez? Hallgatnak-e a jó tanácsra? La Presse-beli leveletem rász névén vették. Az „Üstökös“ (magyar charivari) c s k i r. emigránsnak nevez. Mérséklett emberek most túlságokban-járnak. Járatom a magyar lapokat, s csodálkozva látom a fél-konzervatív embereket dühösködni. A lapok a legveszedelmesb híreket nagyítva adják, — s a kormány mind ezt engedi.

Hallom, Manchesteri levelem a Pesti Hírnökben (dec. 25-én) megjelent, de csonkítva, — eleje elhagyatott. Ez adott volna neki levél-alakot, most mint leczkérés jelent meg, ez oda bigyesztett czim alatt: Egy száműzött nyilatkozata. Azonban írták, egyik hogy köztetszésben méltánylásban részesült, másik: hogy sok embert gondolkodóba ejtett. A súlyt benne kettőre helyezém: egyik, hogy a nemzetiségi kérdés nincs megoldva, vigyázzunk, — másik, hogy külföldi segedelemre ne számítsunk.

E két észrevétellel akarám a túlmeleg fejeket meghittem — a la Prisznitz.

Egyszersmind írtam egy hosszú czikket arról, minő új alakban létezhet együtt Ausztria és Magyarország. Feleletem: mint dualismus, a magyar tartományok képezvén az egyik egységet, a többiek a másikat. Ez úton menék annak bebizonyítására, hogy a Reichsrathba a

magyaroknak belépniük lehetetlen. Fejtegetém a magyar ügy fontosságát a keleti kérdés szempontjából, itt van a birodalom jövője, de csak Magyarország által, s ennek csak úgy ha a dynastiával egyetértve halad.

Ezt is a P. Hirnökbe küldtem, bár nem ismerem e lapot. De Kemény a Presse-beli levelemet mint védelmet s igazolást sem akarta fölvenni lapjába, a Pesti Naplóba.

Itt Párisban Kossuth eszköze Horn, az ex-rabbin lön, ki még Deákat s Eötvöst sem kíméli, ki minden eszélyes szabályt gyanúsít, ki hazug híreket írogat össze, jó pénzért, fizeti Kossuth, Napoléon herczeg, s sorszámra a lapok. Közvetve vagy közvetlenül rágalmakkal látja el a Siècle, Opinion Nationale, Nord, Patrie, Courier du Dimanche stb. lapokat.

A Nord január 5-iki számában két hosszú hasábot írt ellenem, tele epés és személyes rágalmakkal, bele keverve hogy 150,000 frankig megloptak, hogy magyar bort adok el, s következtetve belőle, hogy vagyonom megfogyván, elvem változott, számítva a jövendőre. Tőle van a czikk, ez bizonyos, de a Nord Belgiumban jelenvén meg, az író nem köteles czikkét aláírni.

Grisszát küldtem hozzá üzenettel, mikép én azt hiszem, tőle van a rágalmas czikk, s felhívom, ismerje el őszintén. De a zsidó kereken megtagadta. Mit csináljak ily gyáva kölyökkel? mondám Grisszának. íme nem csak rágalmazott, hanem most megtagadja! . . . Ily emberrel nem lehet verekedni sem. Vinco seu vincor semper ego maculor.

Tehát írtam a Nordnak huissier által. Így fölvette, de kihagyással, — egészen adta a Journal de Francfort.

E cikkben élesen s átlátszólag fejezém ki gyanúmat Horn ellen.

Azóta Horn elcsendesült, mert tudja hogy ügyelek rá, — hiszen ha a toll hegyes, a kard még hegyesebb, s amaz csak sért, piszkol, ez vért ont.

Nagy zajt ütöttek a lapok az osztrák új amnestiával, az csak kivonatban közöltetek, mondatván benne: hogy minden politikai bűnök vagy vétségek, melyek az 1860-ik october 20-ik előtti állapot megdöntésére czéloztak, — elengedtetnek. Mindenki azt hitte, hogy ez vonatkozik minden vétségekre, melyek 1860-ik oct. 20-kát megelőzték. De a Wiener-Zeitung azon magyarázatot adván hozzá, hogy ez csak az 1859-től 1860-ik october 20-ig tettekre vonatkozik, — ez egy új fiasco volt a kormányra nézve egész Európa előtt. •

Azóta Vay irt a primásnak, megerősítvén a magyarázatot, s okát adván az amnestia elmaradásának azzal, hogy a sequestrált vagyonok iránti kérdés megoldásától van felfüggesztve.

Több megyék sürgetik ezt, igen sok a menekülteket bizottmányi tagul választó. A nemzet illusziójára mutat, hogy épen azokat választották legtöbb helyütt, kiket az olasz conspiratióban lenni vélnek, pl. Kossuthot, Türrt, Klapkát, Vettert — engem csak Szabolcs, mivel békítő leveleim miatt haragusznak, Vukovicsot sehol, vagy csak egy helyütt. De nem ingerlő modor-e megválasztani pl. Kossuthot, ki most is, 1860-ik october 20-a után Ausztria elleneivel conspirál? Míg már nem vagyunk nyílt forradalomban, lehet fejedelemtől kívánni, hogy elleneinek szövetségese közhivatallal felruháztassék? Sőt, lehet-e kívánni, hogy amnestiázza? Ő háborút, ő forradalmat, ő elszakadást akar, — ő személyes ellentétbe tette magát a dynastiával, viselje következményeit.

Ő rá nézve nem áll az, hogy most visszaállítatván az alkotmány, kik e miatt ítéltettek el, azokra nézve magában megszűnt az ítélet. Ő most is april 14-ike (1849) mellett áll. Ama szempontból indulhatott ki Pest megye, midőn az amnestia-kérdést mint non enset elveté. Nyáry felelt Manchesteri levelem végével, hol mondám: néha népeken a sor amnestiázni.

Eleinte én is amnestiának vélvén mi nem volt az, írék Házmának Amerikába, gondolván, hogy ő hasznát vehetné.

Ő vele gyakran levelezek, bár levelei sokszor bántók. Mindig kérdez, mindig elmondok neki mindent, s ő mindig azt hiszi, valamit eltitkolok. Mivel ő tartalékos, titkolózó, másról is azt hiszi. Schwarzer borkereskedésének élén állván, mely most felosztolt, íram neki: talán együtt mi tehetnénk valamit Angliában, ha ugyan Amerikát el akarná hagyni. Íme ez egyszerű megjegyzésben is „mystikus értelmet“ keres, s kér legyek világosabb. Ilyen emberrel aztán bajos levelezni, — ő az én leghatározottabb kérdéseimre kitérőleg felel. És még nekem tesz szemrehányást. Íram neki utolsó levélben:

„Jellememet neked meg kell magyaráznom? Szomorú dolog. Íme ez az emlegetett titkolózásra nézve: magán életben kevés szavú s szerény vagyok, különösen, ha mások zajlanak; mint polgár, közhelyen, teljesen kimondám mit érzék; mikor írok, soha nem hallgatok el semmit, sőt inkább többet mondok mint kell. Ez volt az eset velem a hatalom, és ez a közvélemény irányában.

„Jutalmam meg is van nyíltságomért, a hatalom gyűlöl, az ingó közvélemény haragszik rám.

„Midőn Kossuth kezdett bolondoskodni künn is, ki szólt közülünk? Pedig ehhez kelle jó adag nyíltság. Hogy van az, hogy csak a hallgatni szerető nem hallgatott?,”

„És most is (az oct. 20-ki leiratra) ki mondta ki véleményét, mely, kezdetben, tapsra nem számíthat? És pedig mennyien gondolkodnak, honn és künn, úgy mint én?

„Es én előtted titkolóznám, barátom? Engedj meg, de ez több mint absurd, s ha nem becsülnélek úgy mint becsüllek, bizony elfordulnék attól, ki annyi évek után is így gondolkodik rólam.

„Aztán, ha conspirálnék, ha intriguálnék, ha diplomatiával volnék összekötetésben, de mind ez nem az eset, úgy hogy ha akarnám sem volna mit titkolnom.

„Tudod miért gyanúsiítottam én némelyek által? Mert többnyire minden ember complotiroz (mint párt-ember), s mivel én ezt soha nem tettem, mindenik párt azt hitte, vele nem lévén, hogy a másikkal tartok.

„Ezen magyarázatot juttatja eszembe egy körülmény, mit én csak itt künn tudtam meg. Almássy P. beszélé mi nagy de titkos összejövetelek tartattak Batthyány Lajosnál 1848-ik júliusban, célja volt a minisztériumból kitérni Kossuthot és engemet. S kérdém: ah, és engem miért? Feleie: mivel közénk sem jártál, azt hívők Kossuthal tartasz. — Add hozzá, hogy Kossuth mindig sürgető Batthyányi: engem eltávolítani (s Nyáryt neveztetni ki), csak azért mivel nem mentem vele, azaz, szavaztam vele a tanácsban sokszor, legtöbbször, de házi conferentiába nem mentem“ stb.

Házmán, 1848 előtt budai követ, főjegyző volt, — 1848-ban minisztériumomban tanácsos, aztán osztályfőnök. Miután Debreczenbe, bár későn, megjelent, Batthyány a

külügybe nevezte ki. Utóbb Kiutahiában volt, — Kosuth mindig gyanúsítá, — onnan Amerikába ment. Tanult s olvasott ember, sok nyelvet tud, hanem nem a tett s határozott föllépés embere, doctrinair, fogalmazásaibaí némi homály s elvontság van, elméleteket szeret, mint jellem tiszta s elveiben szilárd.

Február.

Otthon a mozgás, fellángolása az elméknek és a szenvedélyeknek tetőpontját érte. A megyék alakulnak, látszólag az 1848-ki törvények szerint, de valósággal nem, mindenik megye önkényét követi, a törvényt magyarázva tetszése szerint. Egyik az 1848-ki megye-bizottmányt tartja meg, pótolva hiányzó tagjait, másik mind újakat választ; egyik ezen, másik azon alap szerint határozza meg a tagok számát; a fizetéseket hol szaporítják, hol nem; itt kijelölő küldöttség munkálkodik a tisztikar megalakítására, ott nem; — ki volt honvéd? ez nagy érdem — ha futott is hajdan; ki szolgált Bach alatt? ez halálos ítélet — ha állásában számosakat mente is meg az akkori zsarnokság karjaitól.

Mind e szenvedély teljes túlzásnak alapja azon hamis föltétel, hogy Napóleon és Victor Emmanuel bizonyosan segedelmökre jövend. Nem a veszedelemben bátrak ők, ezzé a külsegedelem reménye teszi. Nem a hazaszeretet bennök a főindok, hanem az ellenség gyűlölete s a boszúvágy. Pedig csak amaz a biztos tanácsadó, ez megvakít s tévútra csap.

A főispánok a kocsis szerepe helyett a lovakét viszik. Botránynyal olvasám némelyik, pl. Jankovics somogyi és Tarnóczy barsi főispán stb. beszédeiket. Egye-

nesen kimondák: mikép ők a kormánynyal nem értenek egyet, ők csak úgy fogadják el a hivatalt, ha ez tetszik a megyének, ha nem, mint rongyot visszaküldik a kinevezést.

És a kormány, azaz Vay a kancellár, Széchen, Apponyi, kik a dolgok élén állanak, eltúrték e hallatlan nyilatkozásokat. Mi 1848-ban ilyen főispánokat nemcsak elkergettünk, de felül rá meg is bélyegeztünk volna. Hol van kormány választott orgánuma nélkül? Észak-Amerikában sincs. S hol van kormány, mely oly orgánumot eltúr, mely őt nyilván megtagadja?

Bekövetkezett az, minek bekövetkeznie kellett. Megyék és városok bizottmányi tagjaiul megválaszták azon emigránsokat, kik a fejedelem ellenségeivel ép azon perczen is hadra készültek. Már ez szükségtelen és egyszerűs mind politikátlan tett volt, de ez nem minden. A választó-urnákból Napóleon, Victor Emmanuel, Garibaldi, Cavour, Mazzini . . . nevei jöttek ki. Ilyesmi világosban szól minden beszédnél. Ez a harczra, a forradalomra volt a jelszó, — ily beszéddel menni a kibékülésre, egyezkedésre: több az esztelenségnél, nevetségés. Volt a fejedelemben némi jó akarat? Ha csakugyan volt, kell hogy ilyen eljárás azt csirájában megölte legyen.

Lehetetlen volt az önkényből átmenni az alkotmányos létre némi szabálytalanságok nélkül. Effélékre készen kelle lenniük a magyaroknak. Nem volt minden visszaadva, de a legtöbb, nem elég-e arra, hogy békés utón megszereztessek? E helyett mit tőnek? Örökké azt kiabálták: a kancellária, a consilium nem törvényes, az adó sem — meg kell tagadni, és sok más nem; azonban a kancellár által kinevezett főispánok elfogadtattak, a megyék az általa megadott tért elfoglalták, a nyelv is, az iskola is, — a gyakorlat mutatta, hogy itt olyan el-

lenmondások s következetlenségek állnak elő, melyeken csak türelem, eszélyesség s kitartás vihetnek keresztül, és ezek bizonyosan keresztül visznek.

Végzetlen az országban s az elmékben uralkodó zavar. Egyiket elfogadják, bár végokában nem törvényes is, másik ellen dühösen kikelnek. Elfeledék a régi latin közmondásokat: *sat cito si bene*, — *festina lente*, — *praetor minima non curat*, mi szerint kis dolgokban engedve a fontosokat biztosították volna.

Látni a megyei tömegeket rohanva előrenyomulni, de hát ki a vezér? hol az irányadó hang? Keresem mindenütt és sehol nem találok. Otthon legalább nincs; úgy látszik, innen kívülről, Kossuthtól mennek haza a mystikus biztató jelszók, s otthon Teleki aligha hasonló híreket nem terjeszt. De ő nem szándékos ámitó, ő magát is ámitja, — ismerem miként volt képes táplálni lelkében lehetetlen reményeket.

Hogy e csalreményeket elűzzem hazámfiain szeméi elől, azért irtani Manchesterben kelt leveletem, és azért írtam cikkemet a duálisrausról, mely által vélem practico egyedül megoldhatónak az osztrák-magyar kérdést.

Mindkettő sok embert gondolkodóvá tőn otthon; de nagy orkánban mi az, egy ember hangocskája?!

Ide zárom mindkettőt *).

*) Miután az akkori zajban e cikkek hamar feledésbe merültek, s ma, az azóta diadalra jutott dualismusi politika szempontjából ismét érdekesek, a kiadó nem vél felesleges dolgot tenni, ha benn hagyja a naplóban e két cikket.

Pesti Hírnök. 1860. december 25-én.

Egy száműzött nyilatkozata.

Manchester, dec. 12.

Szerkesztő úr!

Miért nem hallgaték én itt kün, mint hallgatának mások? Oka ennek kettő: mint hazafi kötelességemnek érzém kimondani meggyőződésemet, mert nagy pillanatokban nagy bűn hallgatni, továbbá, mint írótól, ki ez év elején az angol s francia közönség előtt némi sükerrel szólalék fel országunk jogai mellett (míg mások némán maradtak), ugyanazon közönség méltán igényelte, hogy az oct. 20-ki leiratokról véleményt mondjak. Ezt ne vegye ön tőlem elhittségnek, — az itteni lapok szerkesztői, még a conservatívek is, másképen becsülik meg a magyar száműzötteket, mint némely magyar hazai otthon.

Ezen munkámban azt állítám s tényeken alapuló erős meggyőződésem ma is, hogy hazánk külföldi segedelemre okosan nem számíthat, sorsa saját erejétől s okosságától függ, s legjobb és legbiztosabb lenne mind az országra, mind a dynastiára nézve, az alkotmányos térre egyetértve s loyalis módon visszaállni. S íme tíz hónap múlva munkám megjelenése után az oct. 20-ki leiratok megjelentek. Nem teljesekek? Való. Belőlük több régi jog hiányzik, s bennük néhány ismeretlen újítás van? Tagadhatlan. De ki merné állítani, hogy nem valóságos elemei a kezdetnek? Nem tetszik mivel a dattak? Fogadja az ország mint v i s s z a adottakat, — ily fontos időkbén a dolog s ne a név tekintessék. Meg kell elé-

gedni azzal, mit visszanyerénk? Nem. Követelni most lehet, szabad s kell mindazt, mi erkölcsileg s politikailag szükséges. De hiszen már maga e négy: nyelv, megyei önkormányzás, decentralisatio, országgyűlés oly hatalmas eszközök, és az új ut oly tág és végtelen, mely bár nem parlamenti küzdelem nélkül, de okvetlen a legteljesb alkotmányos szabadságra fog vezetni erős népet. Mit egy angol minister a sajtószabadságról monda, hogy a nemzet bár minden jogát vesztené, azon egygyel valamennyit képes lenne visszaszerezni, ez még inkább elmondható ama négy jogról, ha tudják az illetők bátran, de okosan is felhasználni.

Értem én a népet, mely a jogait s nemzetiségét elnyomó önkénynek ellen áll, de midőn e kettő közül egyik egészen, másik nagy részben visszaadatik, lehet-e és szabad-e azokat visszautasítani? Minden vívmány alkotmányos téren nem saját elveinek diadalma-e és midőn az absolut hatalom lemond rendszeréről és velünk alkuszik, azaz elveinkre áttér, épen mi ne fogadjuk el e rendszerváltoztatást?

Csak egy esetben foghatnám ezt meg, t. i. ha valami külső segedelem valószínű vagy épen bizonyos volna. Ismerek embereket, kik tizenegy év óta, évről évre, és mindig más szövetségestől reményivé, e csalálomban ringaták magukat, s évről évre keservesen kiábrándultak, — nekem is bő alkalmam volt a külföldi politikai viszonyokat tanulmányozni, de soha, még 1859-ben sem reménylék hazánkért semmit, nem hajlalom hiányzék a hithez, de az elemek hozzá.

Igaz, még némely külföldi conservativ, sőt angol lapok is ócsárolták az oct. 20-ki leiratokat. De oka az-e, mivel többet kívántak nekünk? Nem, hanem e lapoknak főhajtásuk lévén az olasz kérdés megoldatása, féltek

vala, hogy a magyar oldalról netalán megszilárdult birodalom hajlandó lesz olasz földön támadólag fellépni, tehát a mi ügyünk nekik csak mint eszköz fontos. És ha az olasz ügy meg fog majd szerencsésen oldatni, az álnok Times és társai a régi ismert nótát napról napra fogják fűni: miképen Ausztria mint nagyhatalom Európának szükséges, és viszont Magyarország szükséges Ausztriának mint nagyhatalomnak.

De ha nincs okunk mit köszönni az európai sajtónak, mely 1849-től 1859-ig, mélyen, igen mélyen hallgató rólunk, s most is csupán Olaszország érdekében akar felhasználni; az európai fennálló hatalmaktól viszont nincs mit reménylenünk. Az olasz kormány nem fog gondolni velünk, mihelyt Velenczét megkapta, — Garibaldi letűnt a színpadról s Cavour a legönzőbb olasz-tory; a francia átmenőben van egy új politikára, az eddigivel ellenkezőre, véleményem szerint ez kulcsa a november 24-ki engedményeknek; az angol mindenhol saját érdekeit nézi, e nélkül nincs, rá példa, hogy elnyomott népet tetteleg segített volna; a muszka, míg Lengyelország birtokáról le nem mond, nem akarhat érettünk valamit tenni, de én irtóznám is ennek öölő s öölő karjaitól; — mint a porosz sem, mely nagy vágyakkal bír, de cselekedni gyáva.

Mi apró szomszédainkat illeti, a belgrádi s bukaresti kabinetecskék félhivatalos közlönyei itt a külföldön leplezetlenül hirdetik, mikép ők Ausztria romlását óhajtják, s a magyar nemzettel készek alkudni, de csak, ha ez lemondva históriai jogáról, a velők rokon népektől lakott részeit az országnak átengedi*). Hanem, gondolom, ez áron Ausztriával is igen szívesen egyezkednek.

*) Lásd: Siècle, nov. 20. 1860.

Gondolkodtak e kérdésről hazámfiái? Megfontolták, hogy most mindenütt a nemzetiségi elv az uralkodó? Megfontolták, hogy a legnagyobb politikai tapintattal, körültekintéssel s egyszersmind a többi nemzetiségek igényeinek legnagyobb méltánylásával kell complicált helyzetünket új státúseletre rendezni? Megfontolták, hogy e szempont ránk nézve a legnehezebb s legkényesebb, nem tanácsolja-e, ha lehet, a dynastiával mint a német elem képviselőjével kezét fogva haladni? Gondolják önök, hogy mi, ellentétben mind a német, mind a szláv, mind a román fajjal, fenntarthatjuk magunkat? s ha nem, vajon lehetséges-e szövetkezni valamennyivel és mi alapokon, vagy ha az sem lehetne, melyikkel közölök? Ez oly fontos feladat, melyet hiában akarunk kikerülni vagy elhalasztani, új alakban mindaddig előkerül, míg meg nem oldatik, s ha most a szabadság van napirenden, utána, ha nem vele együtt, a nemzetiségé fog következni.

A jelen fontos pillanatot okos, számító, de egyszersmind méltányos, kiengesztelő politikával annál könnyebb lenne felhasználnunk, mivel a magyar faj az alkotmányos mozgalom vezérévé tevén magát az egész birodalomban, a mi tagadhatlan érdemünk, hogy politikai biztosítékok által minden faj örökre meg lesz védve az erőszakos elnemzetlenítés ellen.

Isten óvjon tehát, hogy ez utolsó eseményeket csak törvényes és nem politikai magasabb fontosságuk szerint fogjuk fel. A körülünk létező népek s azok érdekei, titkos vágyai nagy feladatunk megoldásában megannyi fontos tényezők. Az eseményeket ma nem írott jogok, de élő eszmék idézik elő s azok döntenek el. Mi státúseleti alak múltban nekünk biztos léteit adott, ma az többé nem lenne elég. Országok állandóságának alapja

nem írott szabadságtól, hanem azon politikai bölcsességtől függ, mely az idő haladása s az eszmék fejlődése szerint módosul és változik. Sajnálatos lenne ha országunk régi állapotát mindenben csupán másolni igyekeznénk, határain túl is nem tekintenénk, ha a közel múltból leczkét nem vennénk a jövőre, s ha túlzó hevünkben a jelenkor leghatalmasban uralkodó eszméjét ismét kifelednők politikai számításunkból. Kétségen kívül van, hogy az 1848-ki reformok régi törvényeink pusztán gyakorlati s logikai értelmezései. És ki nem hitte akkor, hogy a mi törvényszerű, az örökös és elegendő is? Az nem hitte, ki nem pusztán törvénytudó, hanem pár excellence politikus volt: Széchenyi István, és e tisztán státusférfitúi, nem látnoki tehetsége az, mi őt utólagosan, keserű félreértések után, oly emberfölötti magasságra emelte a kijózanult nemzet színe előtt.

Nép önszabadsága mellett biztosítékot találhat kormányja ellen az írott törvényekben, de a jövendő, a bizonytalan s gyakran rohanva érkező események ellen fennmaradását csak úgy biztosíthatja, ha nem teszi magát ellentétbe, sőt ha azonosítja léteit azon magasb eszmékkel, melyek a koron uralkodnak. Nem a törvény véd meg, hanem az eszme, mi benne letéve van.

Ismétlem, én itt a külföldön azért tartám kötelességemnek felszólalni, mivel láttam, hogy mely lapok legjobban bámulák az osztrák politikai rendszer megváltoztatását, ezt azok támadók meg legdühösben. S miért? Mivel Olaszország ügyét félték, korántsem a mienket. Óhajtanak forradalmat nálunk, de a cél: Velence függetlensége. Azt tartám, ily fontos perczen elháríthatlan tisztem szólani, gondolván, hogy szavam gondolkodó hazámfiái fülébe is el fog hangzani ugyanakkor,

midőn más oldalról mások képzelt külsegedelmekkel kecsegtetik őket.

S kérdem, idegen sereg tapodta-e valaha hazánk szent földét máskép mint ellenség? Ha bukott a magyar többször is, emelkedett-e föl máskép mint saját ereje által? Ott az ezer éves történet gyászkönyve, melyből a nemzet sirva olvashatja meg, hogy mindig rútol megcsalatták, valamikor külföldi segedelemben bízott.

Miként használja fel a nemzet az oct. 20-ki leiratokat? ebbe én nem bocsátkozom. De hogy erélyesen bár kissé több zajjal mint méltósággal felhasználja, azt nagy örömmel látom. A főispánok működnek, a megyék szerveződnek, természetes jogaiba a nemzeti nyelv visszalépett, háromszinü lobogóink virulnak mindenfelé, nemcsak a szó, de tetteleg a sajtó is szabad, — és ez nem volna egy roppant változás, és e változás nem venné kezdetét a leiratok óta? Ez az, mit én tanácsolék, haladni a megnyitott utón. Szabadság és politikai rendszer értéke nem attól függ, mi az szavaiban, hanem attól, a nép mint érti hasznát venni. Ama leiratok, részleteiket tekintve, bizonyosan hiányosak, de fontosságuk általános hatállyá b a n keresendő. A kérdés nem az volt, hogy azok mit adtak s mit nem adtak, hanem hogy semmik valánk s azóta újra kezdünk létezni, hogy oly irányt mutattak ki, mely okvetlen a legteljesb politikai életre vezet, hogy általuk a nemzet oly néhány fontos jogálláspontot foglalt el, holott megállítani nehéz, s honnét visszatolni lehetetlen lesz. Ha talán a kormány inkább csak pusztá formát akart adni semmint lényeket, ne feledjük el, hogy politikai formákban mindig van oly magva a szabadságnak, mely folyvást nőni kénytelen.

Innen a távolból is boldog érzéssel halljuk a különböző fajok harmóniáját, ennek köszönhetjük azt, mit

visszanyerünk, de ettől függ a szerzemény megtarthatása is. Mit fölötte sajnálok, az, hogy nem látom teljesen összeolvadva a régi liberális és conservatív pártot; a mely résznek hibája ez, az roppant felelősséget vállal magára a történet előtt. Ily korszakot képző időben, midőn a kérdés lenni vagy nem lenni, midőn a hont mintegy vissza kell szerezni, csak egy ut az, melyen minden párt járhat, — majd eljő az idő, midőn részletek fölött szabad, sőt jó lesz külön szakadni, de most nem.

Adná Isten, hogy mit a fejedelem indítványozólag megkezdett, azt engedje a nemzetnek nyugodtan s mérséklettel teljesen végeznie. Midőn a korona lemond korlátlan hatalmáról, nem teszi azt csere nélkül, mit hatalomban elveszteni látszik, bizalomban s biztosságban visszanyeri. Másrésről kívánatos, hogy a megszenvedett nemzet feledje el hosszú, kinteljes viszontagságait, s okulva a múlt sokféle tanúságain, bátran, folyvást, de yszélycsen és méltósággal haladjon elé.

Mit használ emlékeznünk a múltra? Ki keltheti fel sírból a holtakat? ki felejtetheti el velünk szenvedéseinket? Minden szemrehányásaink tehetik-e, hogy a múlt meg ne történt legyen? Mit használna a kormányoknak tanulniok a jobbat, változtatni rendszerüket, ha a népek feledni nem akarnának? Néha rajtunk a népeken van a sor amnestiázni. S vannak fontos pillanatai az időeknek, midőn úgy a királyok mint a népek elvesznek, ha megbocsátani s kibékülni alkalmas időben nem tudnak.

Szemere Bertalan

Pesti Hírnök, 1861-ben január 29-én.

Magyarország s Ausztria, kapcsolatban a dualis mus elvén.

Minő azon politikai új alak, melyben Ausztria, vagyis inkább Magyarország együtt Ausztriával nemcsak létezhet, de biztosan fennállhat, gyarapodhatik, sőt virágozhatik?

Ez a nagy kérdés, igen nagy kérdés, olyan, mely a gondolkodó emberek minden tehetségét méltán igénybe veszi.

Hiába pillantunk vissza a történet lapjaiba erre mintát találni; ad a múlt egy s más tanúságot, de semmi oly egészet, mit alkalmazhatnánk; új a kor, újak eszméi, mint szükségei is, s tudjuk, minden státuséleti alak, századonkint más s más elemekből nyeri léteit.

Avagy korunk hasonlítható-e a reformatio korához, midőn a felekezetekre szakadozott nemzet vallásos ellen- s rokonszenvének vakon hódolva, nem csak egymás ellen dühöngött, hanem szövetségeseket a hon határain kívül is buzgón keresett? Hála a civilisatio s türelem jótékony szellemének, a pártoskodás e nemét többé nem ismerjük; a magyarnak még van több vallása, de Istene egy!

Korunk hasonlítható-e ama siralmas korhoz, midőn a török s osztrák szolgaságtól váltva rettegett nemzet két nagy pártra oszlott, s mindenik azon veszedelem ellen küzdött, melyet, meggyőződése szerint, a hazára nézve aggasztóbbnak tartott? Jelenleg mentiek vagyunk e nehéz dilemmától; a török haldokló ágyán fekszik, s 16

milliónyi nemzetnek nincs oka félni a nem számosabb osztráktól.

Sőt korunk nem hasonlítható azon hűbéri korhoz sem, midőn egy bár számos, de aránylag csekély kiváltságos osztály kettős harcot századokon át folytatott, — a fejedelemtől szabadságot víván magának, s ugyanazt megtagadván a nép tömegétől. E csodálatos politikai s erkölcsi ellenmondás nem létez többé, s mióta a nemeség megosztá jogait a néppel, a nemzet ereje tizenhat-ször több, sem mint volt a múltban.

Ha az imént elősorolt korokban a nemzet bár számos, azonban gyöngé volt, vájjon csoda? Nem látjuk-e évkönyveinkből, hogy rohamosan, lázasan most a katolikus, az osztrák, a nemes, majd a protestáns, a török, a néppárt diadalmaskodott, mivel a nemzetben nem vala igazi egység, az csak pártokból állván? Csupán 1848-ban végződött be a nemzeti egység nagy műve, utolsó akadály a hűbéri rendszer is végkép eltöröltetvén; s hogy van az, hogy a nemzet épen legteljesb erejében a csatát elvesztő? Oka, mivel az idő folytában, félig titokban, léiig nyilván megszületett, fejlődött s felnőtt egy új eszme, a nemzetiségé, s roppant hatalmát, más fajoknál, mi nem ismervén fel kellőleg, nem vevők azt illő számításba.

Nagyon jól ismerem azon időszak titkos s nyilvános ármányait, jól tudom azt is, az orosz sereg mi hatással volt a történeti kimenetelre; de bizony csak valljuk meg, az akkor véletlenül kiütni látszott, de régóta belsőleg forrongott nemzetiségi eszmének s mozgalomnak nagy fontosságát s messze horderejét nem fogtuk fel. Mi pusztán mesterséges zajnak véltük, mi az ég dörgése volt, — mi egy tábor lábai által véltük jligásba hozottnak a földet, pedig az valóságos földrengés

vala; — egy egész erdő lombjai soha nem hozhatnak mozgásba, ha nem vész az, a mi fű.

Én nem állítom, hogy régi törvényeink szabályai fegyveres ellenállásra okot adtak volna; de igen azt, hogy miután az új korszak új követelésekkel lépett fel, többet tehetünk volna, mint a mit tevének. Státus-férfitői bölcsesség és előrelátás éppen abban állt: kiismerni a kor kívánatát s azt kielégíteni, mielőtt nyugtalanodnék; ki e nélkül avatkozik egy állam dolgaiba, lehet becsületes polgár, de mint politikusnak neve — k o n t á r .

Szeretem hinni, hogy hazámfiai a múlt hibáiba nem fognak ismét visszaesni. Ha a lefolyt szomorú 11 év a horvátoknak, oláhoknak, szerbeknek lecke volt, e lecke nekünk is kellett. Gyűlölni egy harmadikat, az még nem annyi, mint szeretni egymást; ehhez valóságos tettek kívántatnak. Csak így fog hazánk különböző fajú fiai közt valóságos lenni a kibékülés, a testvériség és egyetértés. Hajdan békében élénk, de mint gyermekek, mivel a nemzeti öntudat egyik fajnál sem vala kifejlődve; — midőn ez bekövetkezett, meghasonlánk; — jövődőben kell, hogy mint öntudatos férfiak nyújtsunk egymásnak baráti kezét.

Ha kölcsönös egyetértés s engedékenység útján e végtelen fontosságú munka sikerül, el lesz háritva a nemzeti egység utolsó s legújabb akadálya, — hisz a vallási s hűbéri válaszfalak már nem állanak.

Hajdan létezők még egy negyedik, t. i. volt a török és volt az osztrák szövetségének pártja. A töröktől ma már nem lehet segílyt várni; ki maga lábán nem bír állani, az hogyan támogasson mást? Tehát ki állíttassák szembe az osztrákkal?

A duna-fejedelemségi oláhok, kiknek párisi félhivatalos ügynöke nem rég azt írta: „Mi nem vagyunk a

török ellenségei. ... Mi tőlük semmit nem követelünk. Nem a Duna, de (az erdélyi) Kárpátok túlsó oldalán hevernek a román nemzet megcsonkított tagjai. Tudja ezt Ausztria s hizeleg nekünk. Jól tudja, hogy fejedelmünk Kúza jelenleg új tér-szerzeményre nem számíthat, de tudja azt is, hogy ő nagy befolyással bír Erdélyre, s Ausztria óhajtja, mikép e befolyást használja fel, az oláhokat a magyarokkali egyetértéstől visszatartóztatni. Századnegyed óta Erdély folyvást Oláhország felé figyel, s innen várja a jelszót. E kérdésben Kuza, bár mik legyenek személyes rokonszenvei, nincs sem Ausztriával, s em Magyarországgal; ő azokkal tart, kik neki fogják az eszközöket szolgáltatni egy Rumánia megalakítására, Erdélynek a Dunafejedelemségek-liezi csatolása által.“ (Lásd: Siècle, november 20-án 1860-ban.)

Ilyen nyilatkozatok daczára is találkozóznak magyarok, kik vele szövetkeztek, avagy talán eladták volna neki Erdélyt vagy egy részét? Sokan állítják.- Azt tudjuk, mikép Kuza a tudtával odaküldött két hajó fegyvert ő maga lefoglaltatta, s a más három jövetelét a török kormánynak sietett feljelenteni.

Igaz, ez új fejedelem ekképen macchiavellileg hű a fennebbi nyilatkozathoz: a magyarokkal is tart, mert a fegyverszállítást nekik megengedte, az osztrákkal is tart, mert a küldött fegyvereket elkobozta.

Avagy az osztrák szövetséggel szembe a szlávok állíttassanak? De a sok szláv alfaj közül, melyikkel szövetkezzünk? A gallicziai lengyelekkel? Ezek a Nagy-Lengyelország felé áhítoznak. A tótokkal? Ezekre a csehek s morvák mint kiegészítő részekre számítanak. A szerbekkel? A déli szlávok a török birodalom szét-

romlását várják, melynek romjain, szerintök, a régi szerb császárság fog újra felépülni.

De viszont, melyikkel menjünk ezen fajok közül; melyek maguk különféle irányba, északra, keletre, délre haladnak? Avagy vigasztalóbb kilátást nyújt nekünk valamennyi szlávok egyesülésének lehetősége? Ez özönvíz, hullámozó tenger lenne, s mi magyarok, kik a német-osztrákokkal kapcsolatban azon néptenger déli és északi ágát egymástól mint sziget elválasztva tartjuk, csapkodásainak egészen kitéve lennénk, s annál előbb elborítottatnánk, mennél előbb elválnánk mi a németektől, vagy a németek elválnának mi tőlünk.

Legyünk meggyőződve, mikép, ha egyes időszakokban, mint I. Leopold, mint II. József, mint a lefolyt 11 év alatt a német s magyar elem ellenségkép állta is szemközt, ez mulékony helyzet, ez rövidlátó politika által előidézett veszély. Történeti magasb szempontból tekintetvén a dolog, világos, miszerint a magyar s német elem egymás támogatására van utasítva azon isteni végzet által, mely hazánkat, mint egy keskeny földfokot állítá be a szláv népek tengerébe.

Talán nincs oly messze az idő, mint gondolnék, midőn az óriás északi birodalom szabadelvű s nemzeti politikát követend, s ellenállhatlanul magához igyekszik vonni a ledólt török birodalom fajrokon népeit. Ha nagyszerű találkozások színhelye hazánk leendő szükségképen, kérdem, lesz-e más természetes szövetségünk a németen kívül? És mi elszigetelnék magunkat ez egytől is? Avagy magunkat az ó barbár korban képzelve, azt hinnők botorul, hogy mi minden körülünk élő fajokkal ellentétben biztosan létezhetünk?

Ki a jelenkor fájdalmain és szenvedélyein hideg vérrel túltéve magát, a távol jövőbe pillant, kénytelen

belátni, hogy épen nemzetiségünk véde a német elem; ez viszont bennünk, okosan, csak egy szükséges szövetségest kereshet; — de a pánszláv minket mint martalékot tekint, nem máskép.

Bár jelenleg nincs szláv állam, mely vagy művelt, vagy szabad volna, azért nem állítom, hogy abba bekebelezve, szabadok soha nem lehetnének; de azt állítom, hogy nemzetiségünket abban nem fognék megőrizhetni. A kérdés így áll: ama szláv tengerben egy kis pont lennének, mely lassan bár, de előbb-utóbb el fogna mosatni, de a németséggel egy önálló, egy külön, bár szövetséges államot fognánk alkotni. Hiszen annak hasznosak mi csak úgy vagyunk, ha mind státus-históriai, ha mind nép-nemzeti típusunkat megtartjuk.

De hát az Ausztria s Magyarország közti szövetségnek mi alak adandó, figyelmeztve arra, hogy a birodalomban legyen bizonyos egység központosítás nélkül, s mindenik fajnak nemzeti jelleme s politikai autonómiája megőriztessék.

Két kísérletről tesz tanúságot az ó és új történet, de melyik közül egyik sem mutatkozott sem ész-, sem jog-, sem czélszerűnek. Megkísérlék Magyarországot németesíteni s központosítani, de az eredmény mind hazánkra, mind a birodalomra kedvezőtlen vala; megkísérlék aztán azt szétdarabolni, mi még rosszabb volt, hiszen ez semmi egyéb, mint egy státust s nemzetet megölni, nem pedig azt újjáteremtetni. E két kegyetlen experimentum két tanúságot nyújt; negatív az ugyan, de felette fontos, t. i., hogy ép oly veszedelmes egy birodalmat természetellenesen összeszorítani, mint eldarabolni azt, mi él.

A közélet, az egyedül jó utat, az 1860. október 20-ki királyi leiratban látom kijelölve. Nincs az ott

világosan s öntudatosan kimondva, hanem a szerkesztő ösztönileg s homályosan érezte, midőn a „magyar“ és „nem-magyar tartományok“ kifejezésével élt, hogy a birodalom nagy históriai, s illetőleg nemzeti csoportozatra osztályoztathatik. Ez nem egyéb, mint a dualismus elve, természetesen, történeten, ethnographián alapuló, az egyetlen rendszer, melyen Ausztria újból felépülhet.

Ha az absolutismus az erőszak minden eszközeivel képtelen volt egy kaptára verni a népeket, melyektől akkor csak vak engedelmesség kívántatik: a feladat még lehetlenebb ott, hol az alkotmányos szabadság nekik végtelen tért nyit, talán nem ellenkező, de minden esetre egyénileg s fajilag eltérő nézeteiket, hajlamaikat s eszméiket érvényesíteni. Országok s nemzetek jövője nagy részben múltjoktól feltételeztetik, mint az épület alakzata az alaptól, s ugyanazon czélt szükségkép másféle intézkedéssel fogja elérni a magyar, másfelével a cseh vagy osztrák. Ha absolutistikus központosítás mint pusztá kivétel s tény már igen nehéz, alkotmányos központosítás (oly heterogén részek között) már elvileg képtelenség.

S e dualismus már valóban létezik. Nem pusztá eszme, hanem tény. Hiszen tetteleg két részre van feloszolva a birodalom. Ez önkényes nyilatkozata a dolgok természetének. A magyar korona tartományait látjuk és alkotmányuk szerint szerveződni, míg a Lajtán túliak csak várják az új alkotmányt. Politikailag tehát két nagy részre van a birodalom válva, s a különbség e kettő közt minden tekintetben oly roppant lévén, mi roppant az egy históriai, tehát utánozhatatlan, és egy új tehát még határozatlan alkotmány közt; mi lehe-

tétlennek hiszszük, e két részt a tervezett birodalmi tanácsba egyesíteni.

Valóban, ez históriai, politikai és nemzeti lehetetlenség. Magyarország e közvetett módon is irtózni fog önállóságáról lemondani. Ő mint független fél a többi tartományokkal egyetértve haladhat, de fenntartja jogát erre, magát otthon, és nem kün elhatározni. Hívem a sanctio pragmaticához, ő szívesen végez fejedelmével, ki viszont végezzen egyéb népeivel. De jogi szemponton túlmenve, vájjon mi harmóniát lehetne várni oly népek küldötteinek közvetlen értekezésétől, melyeket politikai nevelés, társadalmi szokás, nemzeti jellem s irány egymástól elválasztanak? Sőt már maga a nyelv meggátolná hazánkat, abba képviselőket választani, avagy azon kevesekre kellene szorítkoznunk, kik a német nyelvet szónoki értelemben bírják, kizárásával azon sok ezereknek, kiknek az nincs, és soha nem leend hatalmukban?

E birodalmi tanács eszméje gyakorlatban kivihetetlen; ez egy utólag a megkísérlett központosításból; kell, hogy a minisztérium róla lemondjon, semhogy késő ábránduljon ki, mint már annyiszor történt. Helyeztessenek a magyar korona alá minden ahhoz tartozó tartományok, ez lesz az egyik egység; a többi, a századok óta közösen igazgatott tartományok *) állíttassanak alkotmányos lábra, ez lesz a másik egység, s így két homogén csoportozatból állván a birodalom, két középponti diétával, azt két önálló kormány által a fejedelem, — az őszintén s igazán alkotmányos, — oly könnyen fogja kormányozhatni, mint egyet, — mint Svédországban s Norvégiában egy király két

*) Velence minden tekintetben kivételes állapotban van.

népet, két országot, két különböző alkotmány szerint könnyen, nyugton, sőt dicsőséggel kormányoz.

Ne tartsunk attól, hogy a népek egyet ne értsenek, midőn az összes birodalom valódi érdekei közremunkálást fognak igényelni. Szabad szomszéd népeket az erkölcsi s anyagi érdekek mindennapi szálai mi hamar szorosabban össze fognak fűzni, mintsem az eddigi időszakonkint, hol egészben, hol részben abszolút rendszer mellett lehető volt. Á két nagy államsoportozat különböző formák közt, de egy cél felé fog haladni, s ha a fejedelem a népek becsületének s szellemi és anyagi jólétének hű képviselője, ezek mikor nem hallgattak felhívó szózatra?

Ha a magyar hajdan s az utolsó három század alatt többször kelt fegyverre jogai mellett, őt kell-e vádolni? Fel lehet-e tenni népről, hogy akár tanácssteremben, akár csatatéren kedvét lelje örökös ellenállásban? Sőt én meg vagyok győződve, hogy a magyar, a kiválólag józan eszű magyar tőnép, semmit nem óhajt inkább, mint támogatni alkotmányos fejedelmét, mely őt a műveltség, haladás s jólét ösvényén békés élvezetekre vezérli.

S egy ilyen, őszintén alkotmányos, utógondolat nélkül szabadelmű s nemzetiségtisztelő fejedelemnek melyik ország nyújt Magyarországnál nagyobb jövőndőt? Ha uralkodói nagyravágyásra Olaszország nem nyújt többé mezőt, ha a német birodalom egységes koronája egy bizonytalan idő távolában talán elérhetlenül ragyog, az bizonyos, legalább valószínű, mikép a török birodalom, öröksége megnyílván, itt mint egyik örökös a magyar király legtöbb sikerrel léphetne fel, mint szomszéd, ki közel áll, mint olyan, ki renden, szabadságon kívül műveltséget s anyagi jólétre eszközöket nyújt, és végre

mint képviselője egy oly municipalis, tehát foederativ jellemű alkotmánynak, mely a vallási szabadságot és nemzeti fejlődést biztosítja.

Valóban, ha nem egyéb, maga a dynastikus érdek arra bírhatná a magyar királyt, hogy nyugati, déli, északi politikájáról végképen lemondván, keletre fordítsa minden figyelmét s belássa, mikép Magyarország azon pont, honnan dolgozva, birodalmának új nagyobbulását remélheti. Az európai diplomacia Velenceért nem képes ígérni s adni neki kárpótlást, azt csak Magyarország adhat, t. i. ez a szabadság, jólét s béke varázserenje által magához vonván a szláv tartományokat, a szerint, a mint azok a török, birodalomtól el-elváladoznak. Ez szinte egy neme a hódításnak, de mely nem fegyverrel, hanem szellemi erőkkkel hajtatik végre.

Nem áll az mit a németek hisznek, hogy ők hivatvák kelet népeit társadalmilag s politikailag civilisálni. Nemde az erdélyi oláhok lőnek a duna-fejedelemségekbeli oláh irodalom felélesztői? Nemde a szerbiai törvénykönyvek Magyar országbeli szerbek művei? s nemde mi adók nekik ügyvédek, tanáraikat s iparosaikat? Mi hatunk rájuk részint közvetlenül, részint közvetve, azon fajrokonok által, kik hazánkban növelték ki magukat. Rokon s szomszéd fajok oly hasonló eszmékkel s tulajdonokkal bírnak, melyeket távol s idegen fajoknál nem találunk. Fajrokonság hadban és békében érintkezés, múlt és jelen, physikai körülmények, milyenek hajózható vizek, nyílt síkok, mind meg annyi összefűző szálak szomszéd nemzetek közt. Ilyen szálakat találni bőven nem a németek s szlávok, hanem a szlávok s magyarok közt. A magyar szinte keleti faj, nemcsak eredetére, hagyományaira, de erkölcsire és eszméire nézve is. Mint egy európai telep, de keleti

származású, a török birodalmat lakó népekkel rokonult, de geographiai helyzeténél, politikai érettségénél, tudományos iparkodásánál fogva megbarátkozván a nyugati műveltséggel, a keleten rajta túl fekvő népeket messze haladta, s így némileg mesterük lön. így lesz a magyar faj közvetítő elem a keleti s nyugati fajok közt, s a gondviseléstől arra látszik hivatva: azokat egymáshoz közelebb hozni. Már geographiai fekvése e végzetet jelöli ki neki. Északról bekerítve magas hegysorral, egész folyamrendszere nyugatról kelet felé egy természetes csatornát képez. A hatalmas Duna, mely Németország közepéből indul ki, közép Európa számos vizeit magába felveszi, azon nagy országútnak látszik lenni, melyen, Magyarországon keresztül, kereskedés s vele a műveltség keletre megy elé.

Azon tartományok zászlói, melyek nálunk koronázáskor most csak jelképen hordoztatnak, én hiszem, ismét valóságos birtokot fognak jelentetni. E népeket szövetségünkbe vonni a magyar magasb (nem megyei) politikai feladata, ez a mi európai nagyobb hivatásunk. De erre szükséges:

hogy a nemzet kivetkőzvéen néhai felfuvalkodott faji gőgjéből, mint testvérével bánjon minden fajokkal, kivált azokkal, melyek által a déli tartományokra egyedül, vagy legbiztosabban hathat. A kibékülés velők valódi és teljes legyen, semmi jogot ne tagadjon meg nemzeti igényeiktől, mit hasonló helyzetben ő magának kívánna, sőt tetteleg, active munkáljon közre nemzeti fejlődésökben, nem csak engedve tenniök, de cselekedve velők együtt, ez úgy a humanitás, mint a magasb politikának szigorú kívánata. A megyei szerkezet felséges intézvény, de úgy látszik, természeténél fogva rövidlátókká s apróságokkal bajlódókká teszi az embe-

reket, holott valódi státusférfiaknak a nemzet magasb európai hivatását sem szabad elfeledniük.

Szükséges továbbá:

hogy a király teljesen felfogván a nemzet nemcsak egyéni, de európai hivatását, ennek betöltésében nemcsak ne gátolja, de abban elősegítse, kell tehát, hogy a nemzetiségeket védje minden, és egymás ellen is, hogy vallásos meggyőződését mindenkinek tiszteletben tartassa, hogy a politikai s személyes szabadság minden önkény ellen biztosíttassék, szóval, hogy őszintén s lelkiismeretesen alkotmányos fejedelem legyen. Nemde szembeszökő igazság, hogy Európában csak az angol, belga és svéd trón áll, kivált biztosan, t. i. azon három, melynek alapjai valóságos alkotmányok?

Ha nemzet s fejedelem közt a kölcsönös bizalom helyre áll, negyedik oly biztos trón lesz az, melynek alapköve a magyar alkotmány.

De erre okvetlen szükséges, hogy minden illető tartományok Sz. István szent koronája alatt újra egyesíttessenek.

Ha ez megtörtént, ne sajnálja olasz tartományainak elvesztését, ezek megtarthatlanok voltak; hiszen a nemzeti igények kielégítésével újra felépült magyar állam kelet felé nekünk s neki nagyszerű kilátást nyit.

De e szempontból is nagy hiba lenne minket ama természetellenes birodalmi tanácsba erőltetni; Magyarország vajmi elég nagy állam arra, hogy mint egy külön egység tekintessék s kormányoztassék.

Nagy siker lesz az, ha a horvát, szerb, oláh, szláv velünk magyar diaetában jóakarattal egyesül; de azt nem remélhetni, hogy még odább menve, egy német gyűlésbe is kényszeríttessenek.

Sőt kérdés, vajjon bölcs birodalmi politika lenne-e, a most általunk egymástól teljesen elválasztott déli, keleti, északi szlávokat ott folytonos érintkezésbe hozni?

Végül kijelentem azon meggyőződésemet, hogy ha a fejedelem tisztán alkotmányos elvet követ, s a nemzet szilárd mérsékeltséggel alkotja magát újra, a bizodalom közöttük lassankint helyreállván s azon részint politikai, részint erkölcsi alapon a kibékülés megtörténvén: fejedelem s nemzet, közremunkálva s egyetértve, tehát csak együtt, nem egymás nélkül, — a magyar állodalmat a hatalom oly polczára emelhetik, hol a múltban alig állt valaha, de hol oly biztosan soha nem állt, mint fog jövendőben állhatni.

Liverpool, december 26-án 1860.

Szemere Bertalan.

A dualismus-czikkben a nemzetet akartam felvilágosítani saját érdeke iránt; egyszersmind a fejedelmet, ha t. i. ilyesmi szeme elébe jutna, meggyőzni arról, hogy neki, saját házának érdekében a német 8 magyar elemmel kell szövetkezni. Egyedül helyes politika Velenczétől megmenekedni, mint Németországban sem keresni a jövendőt, — ez csak kelet felé van s főleg Magyarországtól.

Minthogy azonban e két czikk kellemetlen hatású a nagy tömegre, mivel nem hirdet forradalmat, s kiábrándító iránya van, írtam még két czikket az alkotmányról s nemzetiségről, — mely alkotmányunk apológiája, és bevégzém a magyar faj történelmi panegyrisével. Gondolom, sehol és soha nem volt még így kifejtve alkotmányunk érdeme, azonban a Hírnökön kívül egy sem adta, csak a bécsi Wanderer, úgy halom . . .

Írtam ezeket, a nemzetiség oly fontos kérdéséről, nyílt levél alakjában, intézve azt a körösmegyei főispánhoz. Megjelent a Pesti Hírnök febr. 17. és 19-ki számaiban.

Ide mellékelem egész terjedelmében.

Nemzetiség és magyar alkotmány.

Nyílt levél Farkas-Vukotinovics, körösi főispán úrhoz.

I.

Paris, febr. 4.

Hazafiúi örömmel olvasám a „Wanderer“-ben önnek utolsó levelét, mert az valódi testvéri indulatot lehell. Én soha nem kétkedém a horvátok baráti érzelmén, még 1848-ban sem; mindig hittem: a szabadságát visszanyert horvát nem nyilatkozik máskép, mint ön nyilatkozott. Mik a horvátok kívánatai? még nem tudom, vágyom azokat ismerni. Ha azt hiszik, mikép nemzetiségüknek még új biztosítékokra van szüksége, jól teszik, ha felszólalnak; a magyar, mely a magáéra mindig oly féltékeny, égbekiáltó következtelés nélkül jogos igényeket meg nem tagadhat.

Mint volt gazdag szenvedésben az 1848-diki forradalom, bár lenne az tanúságban is. Következményei közt egyik legfontosb volt az, hogy Európa figyelme egyszerre felénk fordult, melyre nézve már egy távol mythosz, egy történeti ódonság, egy ethnographiai probléma kezdének lenni. Azóta rólunk, harcunkról, alkotmányunkról angol és német nyelven több munka jelent meg; ha egy sem tökéletes, de érdekes több; csak a francia

irodalom nem mutathat fel e részben mitsem. Sőt ez főleg a nemzetiségi nehéz kérdéssel foglalkozván, tárgyismeret nélkül, több írók, a legellenkezőbb elvek képviselői egyhangúlag ellenünk ítélték. így a szabadelvű Róbert Cyprien, a doctrinaire Desprez, a diplomata Bourgoing, a republikánus Lamartine, mind azt mondák, mikép mi elnyomók a többi fajokat, mikép mi csak annyiban tartók tiszteletben a nemzetiségi nagy elvet, mennyiben az nekünk kedvezett, szóval, mi mint hódítók a történeti jogot a nemzetiségi jog fölébe helyezők.

Elleneink által terjesztett e hamis és gyűlöletes vád, mint sötét fonal nyúlván végig szabadságharcunk fényes történetén, ez nekünk az európai közvéleményben sokat ártott. Én egyik feladásomnak tekintém, e vádat megczáfolni, a tényállapotot kimutatni, s egy európai hírű státus férfiúnak felhívására írok egy értekezést is, melyet rövid kivonatban ime közlök önnel.

Mit én itt külföldön apológiaképen írtam, az szolgáljon önnek, mint lelkiismeretes státusférfiúnak e kérdésben gondolkodás tárgyául.

A vádnak hamis voltát két úton bizonyíthatnám be. Először, hivatkozva a történetre, kijelelvén az egyes tényeket, melyek a magyar elem természetes, békés, folytonos haladását századokon keresztül felmutatják, a nélkül, hogy ez gátolta volna a többi nemzetiségek fejlődését. Másodsor, bebizonyíthatnám azt theoretice, előadván, hogy már alkotmányunk szelleme s természete minden ilyen elnyomást lehetlenné tesz.

Választom ez utóbbi modort, mert az rövidebb és mint bizonyítás nem kevésbé teljes.

Hazánk mint keresztény állodalom alapításánál látjuk előttünk felemelkedni Szent István felséges alakját, mint Magyarország első királyáét, ki nemcsak após-

tolává lón a népnek, melyet vezérelt, nemcsak alkotmányt ada az országnak, melyet szerze, hanem egyszerűsmind politikai axiomakép kijelenté a nemzetiség nagy elvét, melyet mi azon kortól fogva napjainkig folyvást követénk. T. i. azon parainesisben, melyben fejedelmi tanácsainak összegét Imre fiához intézi, azt mondja: „Unius lingvae, uniusque moris regnum imbecile et fragile est . . . Quis Graecus regeret Latinos Graecis moribus, aut quis Latinus Graecos Latinis regeret moribus? Nullus.“

Így szólt szabadságunk, vallásunk, hazánk alapítója, és e szavaknak mély értelme a nemzetiségekre vonatkozólag igen világos. Lehető, mikép ő, mint valódi státusférfi, e szavaknál csak azon tényre gondola, hogy birodalmában többféle fajok laknak; azonban nem tagadhatni, hogy nyelve a tényt egy nagy politikai elv magasságára emelte. S valóban, a theoriának tökéletesen megfelelt a gyakorlat, mert én nem ismerem ó-alkotmányt, mely annyi szabadságot s tért ad a különféle fajoknak, mennyit ad a magyar, sőt mely azokat a fejlődésre mintegy felhívja.

Hogy erről meggyőződünk, elég alkotmányunk sajátos geniusát s megkülönböztető jellemét meghatározni. Ki a magot ismeri, fogja a termést megmondhatni, mint ki az elvet ismeri, annak könnyű lesz belőle levonni a szükséges következményeket.

Egyik elv, mely a magyar alkotmánynak mintegy lelkét teszi, az unió ellentétben az uniformitással. Hazánk valahányszor ez utóbbi s annak corollariuma, a központosítás felé hajlott, mindannyiszor kezde hanyatlani. Ez unió nálunk tisztán politikai természetű volt, s két intézvényben nyilatkozott, t. i. a koronában, mely képviselte a felség eszméjét és a diaetában, mely

a nemzet jogait képviselte. Nálunk a király csak akkor lön felség, ha megkoronáztatott, mely alkalommal egyszermind az e szertartással összekötött alkotmányos feltételeket is elfogadta. Sőt történt, király nem létében, hogy a felség jogai és kötelességei a korona nevében mások által gyakoroltattak. Viszont a diaeta hivatása tetemesen különbözött más országok törvényhozásaitól. Határai némileg tágabbak, némileg szőkébbek voltak. Hatalma, a király irányában, nagyobb volt, a mennyiben bizonyos esetekben vele a végrehajtói s bírói hatalmokban is osztozott. Más oldalról a megyék s helyhatóságok autonómiái irányában, hatalma korlátozva volt, mint a melyek helybeli érdekű dolgok kezelésében nevezetes szabadságokkal bírtak. Csupán a diaetában találkoztak valamennyi hatóságok és fajok, egyedül itt, az unió e végpontjában, — mely tisztán politikai természetű vala, — működött s nyilatkozott valóban az összes álló-dul mi élet mint ilyen.

Alkotmányunk másik, nem kevésbé fontos elve a személyes jogok nagy tiszteletben tartása. Nálunk a státus eszméje, véve azt ó-görög vagy új francia értelemben, ismeretlen. A státus nálunk nem nyelte el az egyént, inkább állíthatni, hogy az egyéni jog magasabban állt a státus jogánál. Példákat idézhetnék fel arra, a személyi szabadság, mind politikai, mind magánjogi tekintetben mi féltékeny gonddal biztosítotték a közhatalom elnyomása ellen, a személy egy szent oltár volt, melyet tilos illetni, hajléka egy erős vár, melybe a bíró is, kezében ítélettel, csak bizonyos formák közt léphet. Inkább szívesen túrtünk némely veszélyt, mi érhetett, semhogy a törvény nagyon is korlátozzon cselekvéseinkben. Századok óta elvesztők népi szerepünket az európai nemzetek között, de honn a magyar polgár mindig

oly szabad volt, mint szabad az angol. Soha nem engedték magukat a státus szörnyeteg s meddő eszméje által elnyeletni, mely mindenben minden akar lenni; mindig a státus fölébe helyezték a nemzetet mint népfajt, és e fölébe a személyt mint erkölcsi lényt.

Harmadik jellemvonása alkotmányunknak azon általánosság (generalitas), mely törvényes intézkedéseinek kivétel nélkül végig leng. Ez egy oly philosophiai politikai tökély benne, mely azt minden más kortársain felülmeli. Míg más hódítók két codexet írtak, egyet maguk, mást a legyőzöttek számára, a magyarok önkényt ugyanazon egy törvény alá veték magukat. Egyebütt, a középkorban, személyes törvényhozás divatozott, azaz különbözött a törvény a fajok különbsége szerint, ellenben a magyarok kezdettől fogva a territoriális törvényhozást fogadták el, t. i. ugyanazon hon fiait ugyanazon törvényeknek engedelmeskedtek. Mutatják az évkönyvek, mikép Angliában, Spanyol-, Olaszországban s Európa csaknem minden állodalmaiban, ugyanazon országhatárok közt két nép két különböző törvényt ismert, egyiké volt kizárólag földbirtok, katonai rang, polgári méltóság, sőt sok helyen a házasság is tiltva volt két különböző, bár egyenlően keresztény népfaj között. Ilyen nemzeteknél tehát a törvények nem egyetemi, hanem inkább magán természetűek voltak, ellenben nálunk hódító s legyőzött azon egy törvényes szabály alá tartozott, s ha az országunkban lakott összes népességet, különböző korban, különböző osztályokra szakgatva szemléljük, ez elosztályozásnak több tekintet szolgált alapul, de egy nem, a fajtól való különbség soha.

De alkotmányunknak legfontosb jellemvonása, nemzetiségi szempontból, a megyei autonómia. E szervezet egészen eredeti, mert mi ezt senkitől nem köl-

csönzök, már politikai tekintetben is oly tökéletes mint fontos. Van minden polgárnak ideje, tehetsége és alkalmja a státus ügyeivel foglalkozni? Valóban nincs; tehát ép ezért a nagy állodalom felosztatik apró tartományokra, hol minden még oly parányi erőnek s tevékenységnek is alkalom nyílik a köznek használhatni. Mondhatni csaknem, mikép a nagy haza magát ekkép megkicsinyíti, hogy mindenkit képessé tegyen polgári jogainak gyakorlására, a szabadságot mintegy maga hordja az egyének házi körébe, hogy azt tűzhelyeik körül kényelmesen és tettelg élvezhessék.

Roppant különbség van az ó, úgynevezett historiai és az új alkotmányok között, melyeket névbelieknek lehetne mondani. Alkotmányoknak valódi értékük csak annyiban van, mennyiben azok nem üres, de igazi jogokat biztosítanak nemzeteknek. Mienk nekünk megfogható, tapintható jogokat ad, miknek a polgárok gyakorlatilag hasznát vehették s jótékonyága még a kizárt osztályokra is kiterjedt némileg. Hasonlít a naphoz, melynek melege elhat messzire, de az új papíralkotmányok a sápadt holdhoz hasonlíthatók, mely szűken világít és nem melegít senkit sem. Igaz, ezek néha alakilag szépek, nagy elveket kürtőinek ki, de miknek a népek semmi hasznát nem veszik, míg alkotmányunk, miként az angol is, formátlan s ódon tekintetű, de haszonvehető. Különböző részei közt nem tökéletes a symmetria, mindenik darabja magán hordja bélyegét a kornak, melyben az az egészhez adott. Mint egész talán nem szép, de hasznos, gyakorlati, nemzeti s kielégíti a népet, minden szükségés és használható jogot megadván neki.

Ha egyrészt a koronában megtestesült felség (soverénité) s a közönséges diaeta alapjai azon uniónak,

mely Magyarországot nagy s erős állammá teszi, másrészről a szabad megyei autonómia annak a szövetség jellemét adja. S ki tagadhatná, hogy e szövetségi alak legillőbb státusra, melyet több népfajok laknak? Nehéz volna meghatározni, bölcs előlátás vagy természeti ösztön birta-e a magyarokat e bámulatos megyei szervezet elfogadására; de mindenesetre áll az, hogy sajátos körülményeinkhez ez vala legillőbb, mivel szükséges tért s szabadságot engedve minden népfajnak nemzeti kifejlődésére, arányban azoknak számához, életerejéhez s erkölcsi értékéhez képest.

E szervezet oka nálunk a községek, kerületek s megyék természetszerű alakulásának. Mind ezek őseredeti s történeti származásúak. Országunk földirati belső rajzolata bizonyítja, hogy bár itt-ott apró népfajtöredékek más fajok nagy tömegétől özőnlvők körül, azonban leggyakrabban mindenik fajt egy-egy vidéken összepontositva találjuk. Rendesen ugyanazon eredetű családok összege alakítja a községet, mely mint ilyen szabadon kormányozza magát. Több rokon s szomszéd községek képezik a törvényhatóságot, mely viszont magát igazgatja oly kiterjedt hatalomkörrel, hogy csaknem státust képez a státusban. Itt jegyezzük meg, mikép e törvényhatósági gyűlésekben a választók (1848 előtt) személyesen, nem képviselő által tanácskozáván, mindenkinek, bármely népfajhoz tartozott legyen, nemcsak alkalma vala érdekeit s elveit érvényesíteni, sőt nemzeti vágyainak létesítésére is szabad útja volt. Ha tehát egy község többsége bizonyos nemzetiséghez tartozék, s ezen többség saját nyelvén akarja dolgait végezni, kérdem, ki gátolhatta meg? Bizonyosan senki. Tovább menve, ha a törvényhatóság többsége a maga körében, vagy a hatóságok többsége a diaetán a hivatalos nyelvben az oláh,

szláv nyelv javára változtatást sürgetett volna, ki akadályozhatta volna meg a többség nyilatkozását? Ez azonban nem történt. Szóval, bizvást állíthatni, hogy bármely parányi nemzetiség megóvására s kifejlesztésére nézve nincs Európában alkotmány, mely annyi garantiát nyújtana, mint megyei szerkezetünk, — a községben, városban s törvényhatóságban egykép. Ha tehát ez előnynek egyik vagy másik hasznát nem vette, oka nem a szabadság hiánya, hanem az erélyé vagy akaraté az illetőkben.

Miket eddig elősorolék, íme összevonom a következőkben.

Igaz, Magyarország eredete hódítás, de ez elv századok folytában, a szabad unió elvével váltott fel. Míg más népeknél hódító s legyőzött közös zsarnokság alá esett, nálunk mindkét fél egyenlő polgári s politikai jogokkal bírt. Lakosai mind azon egy haza fiai voltak s ugyanazon törvénynek engedelmeskedtek. A személy nem áldoztatott fel a státus mindenhatóságának. Ellenkezőleg alkotmányunk kizárólag a személyi jog s szabad cselekvés biztosítására volt számítva. Volt hosszú időszak, midőn emberi jogokkal nem minden bírt, de a jog élvezete nemzeti tekintettől soha nem feltételeztetett. Sőt községi s megyei autonómiánk épen a legbensőbb harmóniában van a nemzetiségi elvvel. A mint szaporodnak a családok, a szerint, meghagyva nemzeti típusaikat, alakítja azokat ez autonómia politikai testületekké, előbb falvakká, aztán városokká, s végre egész kerületeket alkot belőlök, s mind ezen különböző alsóbb és magasb fokozatain a polgári létnek semmi, de semmi sem gátolja őket nemcsak öndolgaikat kormányozni, hanem mint népfaj élni teljesen szabad nemzeti életet.

Ily alkotmány volna számítva a nem-magyar nemzetiségek elnyomására? Ezt nemcsak tagadom, sőt bátran merem állítani, hogy alkotmányunk már elvénél s jelleménél fogva minden ilyen elnyomást tökéletesen lehetlenné tesz.

Hogy e bölcs s humánus politikai teoriának a gyakorlat mindenben megfelelt, történeti adatokkal könnyű lenne bebizonyítani; de ez terjedelmes részletekbe vezetne. Szabad legyen még csak néhány észrevételt tennem.

Először, bevallom, hogy a magyar faj történeti felsőbbisége létezett, de meg kell magyaráznom, mi ennek értelme. E felsőség megvolt, de csak mint tény, nem mint jog, azt nem törvények, hanem a szokás s hagyomány teremték. E felsőség okait fajunk valódi érdemeiben találjuk fel: ő hódította meg az országot, több apró s külön tartományokból ő alkotott egy állodalmat, ő adta nevét az országnak s ő csinált belőle alkotmányos hazát. Szóval, ő volt a katonáskodó faji következőleg ő lőn az ország aristokrátiája. Míg a többi fajok hon ülve békében művelték földeiket, a magyar faj csataterén ontá vérének bőven, akár kellett a hont a tatárok, mongolok, törökök ellen védenie, akár a nyugoti zsarnokságnak ellenállania. Ki vehetné kétségbe, hogy e hivatás felette nehéz, veszélyteljes volt s nagy áldozatokkal járt? S lehet-e csodálni, ha jutalma lőn dicsőség, nagy erkölcsi befolyás s ép oly nagy politikai túlsúly a közdolgokban? Meglephet-e valakit, hogy a „magyar“ név, mely kezdetben egy faj külön neve volt, később tiszteletbeli s általános nemzeti név lőn, annyira, hogy az 1741-ki LXI-ik czikk szerint, maguk a horvátok is kívántak e név alatt értetni jövendőben?

De ép ezen felsőbbbségből, melyet a többi fajok önkénnyt elismertek, akarok egy eldöntő' érvet meríteni. Tudjuk, miképen 1848 előtt politikai jogokkal csupán a nemesek bírtak. Hanem ezen nemesség, népfaji tekintetben, az országban lakozó valamennyi nemzetiségekhez vegyest tartozék. Igaz, a nemesi osztályban a magyar szellem s jellem volt uralkodó, csakhogy ezt nem törvény eszközölte, ez a történet s hagyomány műve volt. Mindenesetre az világos ebből, hogy aristokratikus szervezetünk a magyar elem alapja volt, s kifejlésének és virágzásának legbiztosb eszköze. S ime, 1848-ban, e roppant történeti előnyt áldozók mi fel a polgári közszabadságnak*); aristokratikai hatalmunkról lemondánk a demokratikai elvnek javára, mely téren ámbár még mindig többséget képezett a magyar összehasonlítva egy-egy népfajjal külön, de valamennyi népfaj ellenében tán kisebbségre sülyedt.

Ebből látni, hogy 1848-ban a magyar faj önkénnyt lemondott azon felsőbbbségről, melyet néki nem törvény adott, hanem szokás, történet s hagyomány; és bár jól tudta, mikép az aristokratikai forma nemzetiségének erős fellekvára vala, feladta azt, s inkább kész volt veszélyeztetni nemcsak túlnyomóságát, ha épen úgy tetszik, de facto uralkodását, sőt magát léteiet is, csakhogy megalapíthassa a valamennyi fajokra kiterjedendett népszabadságot.

És egy ilyen nagylelkű, csaknem mondhatni politikailag meggondolatlan cselekvény szemlélete után tá-

*) Az 1848-ki törvények e horderejét leghíresb alkotója nem látta be. Érdekes dolgokat beszélhetnék erről, — de ez az igazságos történet feladása leend, mely sokat le fog álarcozni a jelen s utókor csodálkozására.

madhatott nálunk ama siralmas emlékezetű nemzetiségi belháború? Ha még volt volna is a többi fajoknak kívánni valójok, az 1848-ki törvényekkel nem nyitattott fel nemzetiségi vágyaiknak az utolsó kapu is? . . . De borítsunk fekete fátyolt ez örökké szomorú korra, csak azt kénytelen vagyok megjegyezni, mikép sem a szlávok eljárását nem értém, hisz láthatták a szláv elem folytonos elolvadását az ausztriai tartományokban, sem az ausztriai kormány politikáját nem, mely jól tudhatta, hogy mind az oláh, mind a szláv nép a birodalom határain túl fekvő pont felé gravitálván, ez iránynak elősegítése szükségkép a birodalom szétdarabolására vezet, míg a magyar elem ily külső vonzponttal nem bírván, ez ép azon centripeta erő, melyre ő egyedül támaszkodhatik biztosan.

II.

De tovább megyek. A történeti ide vonatkozó tényeket megkísértem néhány általános tételbe összevonni.

Első tétel, mikép törvényeink soha sem tőnek különbséget a magyarok mint hódítók s az ősfajok mint hódítottak közt. A magyar mi hamar elfeledő, hogy ő győző, a többi népeket semmi nyomás nem emlékeztette arra, hogy ők a vésztők.

Nem történt az Magyarországon, mi történt Rómában, Franciaországban, Angliában, hol az olaszok a rómaiak által, a gallusok a frankok, az angol-szászok a normannok által minden polgári s katonai magasb hivatalokból kizárattak. Sőt nálunk már Szent István korában a legnagyobb egyházi s világi méltóságokat jövevény-nemzetségek tagjai bírták. Utóbb is nemde idegen vérébeliek ragyogtak az ország legelsőbb székeiben? Belus

(1272-ki nádor) szerb volt; Myze (1289-ki nádor) bolgár; Gara (nádor 1455 körül) horvát; Sztibor (erdélyi vajda) szláv; Frangepán (horvát bán) olasz; Czilley (királyi helytartó) német volt. Királyaink birtokot, czimet, nemességet adományoztak érdemért, tekintet nélkül a nemzetiségre. így látjuk mikép 1224-ben csaknem király vérbeli rangot s kiváltságokat nyertek Zórián, Dobrogoszt, Vleham, Zladok, Yranko, Blas, Fridrich, Damián, Yest, mind oly nevek, melyek oláh, szláv, horvát, német, bolgár, szerb eredetre mutatnak. De hogy e méltányos s részrehajlatlan elv szolgált szabályul a kiváltságok kiosztogatásában, tanúbizonysága azon állapot, mely létez ma is. T. i. azt látjuk, mikép azon vidéken, hol a népesség magyar, a nemesség is az, de hol a nép oláh, szláv, horvát, a nemesség is e fajokhoz tartozik.

Második tétel, hogy azon tartományoknak, melyek az országhoz utóbb kapcsolattak, és azon telepeknek, melyek közénk idő folytában költöztek, mi több jogot adánk, mint miket magunknak fentartottunk.

A kapcsolt tartományok közül példakép csak Horvátországot említem. Ez kiegészítő részét tévé hazánknak a XI-ik század óta. S azonkívül, hogy alkotmányunk minden kedvezményeiben részesültek, engedték saját diaetájokat megtartani, — lakosai a katonatartás terhéől mentesek voltak, — az adóilletéknek csupán felét fizették, — a protestánsokat területükről kizárhatták, — autonómiájuk, nem pusztán megyei, hanem több, tartományi, századokon át sértetlenül hagyatott, e tiszteletnél fogva még olyan intézkedéseiket is illetlenül hagyok, melyek a kor szellemével kiáltólag ellenkeztek. Horvátország e szerint fuit imperium in imperio, mint nemzet is teljesen ura volt ügyeinek, s kérdem, teremtett virágzó iro-

dalmat? alapított múzeumot? volt nemzeti akadémiaja, szóval, nemzeti szelleme s ereje mi nemzeti jellemű intézetekben s művekben nyilatkozott?

Ha ők házi dolgaikat maguk latin nyelven vezették, hogyan lehetne minket nemzetiségük elnyomásával igazságosan vádolni? Még 1848-ban is, mely pedig bizony a politikai mámor kora volt, annyira kíméletesek valánk irányukban, hogy tartományi autonómiájukat egy ujjal sem illettük. Ellenkezőleg az új magyar kormány a horvát elem súlyát a köz-diaetán tetemesen nevelte, mert azelőtt Horvátország szavazata, mérve a diaetái összes szavazathoz, úgy állt, mint 1: 57-hez, s az 1848-ki törvények szerint ez arány javukra megváltoztaték, s lón mint 1 van 12-hez. Egyszersmind a minisztérium őket felhatalmazá minden levelezéseiket horvát nyelven vinni.

Nem fogok itt szólani azon idegen telepekről, melyek különböző korokban hozzánk bevándoroltak, nem a ruthénokról, kik 1430 körül, Koriátovics alatt, a Kárpátok mellékén telepedtek le; nem a németekről, kik 1160-ban és 1547-ben a bányavárosokat foglalták el; nem a szerbekről, kik 1428 és 1690 közt a törökök üldözései elől hozzánk menekedtek. Ezeknek ivadékai most együtt a 2,000,000-t meghaladják. Csak azt jegyzem meg, hogy mint üldözöttek nálunk hont találtak, mint keresztények vallási szabadságot, mint száműzöttek földet kaptak örökül, és mindezt nemzeti jellegek elvesztése nélkül, mert e részben mind ezen népfajok most is azok s olyanok, milyenek bevándorlásaikkor voltak.

Sőt ezen telepek némelyikének különös kiváltságok adattak azon jogokon felül, melyeket nekik közös alkotmányunk adott. Ez az eset a kunokkal és jászokkal, kik 1080 és 1470 körül költöztek be; a szepesi szászokkal, kik 1260 táján jöttek hazánkba; a flamandokkal,

kik 1140 körül Erdélyben egy egész kerülettel ajándékoztattak meg. Mindezen telepek s kerületeik tisztán megőrzötték szabadságaikat alkotmányunk paizsa alatt. Engedtük nekik hogy ugyanannyi kis státust képezzenek a nagyban. Az 1848. év nemzeti typusukat ép oly szűz épségben találta mint azok voltak bejövetelük idejében. Szabadon kormányozták magukat; saját törvényeikkel, szokásaikkal, erkölcsseikkel, nyelveikkel éltek; az adóhoz kevesbet fizettek mint mások; saját nemzetbeliekből választották tisztviselőiket, és a mi még több, míg nekik az egész ország nyitva állt, megtelepedhettek bárhol, hivatalokra országszerte kineveztethettek, a magyarok területeikről ki voltak zárva s hivatalt náluk nem viselhettek.

Hihetné egy idegen, hogy volt idő, midőn Budán, az ország fővárosában, községi tanácsnok magyar származású ember nem lehetne? Hihetné, hogy volt egy törvény, mely a magyaroknak a bányavárosi kerületbeni lakást eltiltá? Hihetlen bár, de biz ez így volt, bizonyítják az 1603-ki XIII. és az 1655-ki XXXIV-dik törvény-czikk.

Forgassuk végig az egész világ évkönyvét s felhívok bárkit, ehhez hasonlítható esetet benne felfedezhetni, hol a nagylelkűség, vendégszeretet határos az oktalan-sággal, a hol egy népfaj kezd megfélekedezni arról, mivel önmagának tartozik. Igen, a magyar nemcsak nem feltételezte a polgári jogokat származási tekintetektől, sőt, bár hódító ő volt, idegen népfajoknak egész városokat s tartományokat adott, melyekből önmagát kizárta, de saját javára soha nem tartott fenn semmi kedvezményt, mint soha nem volt egy népfaj sem kizárva városból vagy tartományból, melyet ő lakott.

Harmadik tételmet állítom azon történeti axiómára, miszerint minden társaságban, hol két ellenséges elv van, a tusa e kettő közt előbb-utóbb kikerüllicetlen. így volt hazánk alapításának idejében tusa a pogányság s kereszténység közt; utóbb a parasztság s a kiváltságos osztály közt; még később a katholicismus és Protestantismus közt. Mindezen éles antagonismusok véres harczokat idéztek elő, melyek vagy egyik fél győzelmével, vagy kölcsönös engedményekre fektetett békekötésekkel végződtek. De történetünk hosszú folyamában nem találunk sem harczot, sem forradalmat, melyre okot nemzeti gyűlölség vagy egy fajnak elnyomása adott volna, honnan bizvást következtethetjük, hogy ha ily tusa soha nem volt, bizonyosága ez annak, hogy ok nem volt rá.

E történeti igazság támogattatik egy tanúbizonyosság által, mely ép azért igen erős, mivel negativ. Célzok itt régi annalistáinkra, kik korról korra az idejökbeli krónikákat megírogatták, melyek mostani történészeinknek bő anyagot szolgáltattak műveikhez. Ez annalisták szlávok, németek, horvátok, olaszok, lengyelek, tehát különféle nemzetbeliek. És mivel ezek irataiban semmi nyomára nem találunk a magyarok elleni gyűlölségnek, sehol nem panaszkodnak elnyomásról, sehol nem vádolnak felsőbbiségi gögös igényekkel, sőt minden soraikat a közös haza legtisztább szerelme ihleti át, a nem-magyar írónak e jelentékeny hallgatása annyi századokon át nem legbecsesb tanúbizonyosság-e nemzetiségi tekintetben is szabadelvű s humánus politikánk mellett?

Különösen a horvátok ismételve átélt keserű tapasztalásból tudhatják, mikép úgy szabadságuk, mint nemzetiségük egyedül alkotmányunk bátyái közt biztos. Ausztria háromszor, a XVI-dik, a XVII-dik században és

legközelebb 1815-ben, Napóleon s az általa alkotott Illyria megbukása után kísérté meg Horvátország magába bekebelezését. Ez ismételve hívta segedelműl a magyar diaetát, és midőn 1824-ben Magyarországhoz visszacsatoltattott, Horvátország téréin, völgyein és hegyein örömnepet üle a nép. Hálájok jeléül a horvátok mindenben, öltözetben, szokásban, színekben, dalokban a magyar divatot fogadták el. Az ifjak sértésnek vették, ha nem magyaroknak neveztettek. Emlékezzünk csak vissza azon utasításokra, melyeket fris örömeiben a horvát nép az 1825 és 1830-diki diaetákra követeinek önkényt adott, meghagyván nekik, mindent elkövetni, hogy iskoláikban a magyar nyelv sikeresen taníttassék.

Mondám fennebb, hogy a nemzetiség elvének elismerése volt alkotmányunk eredeti és ős alapja Sz. Istvántól kezdve; negyedik tétel gyanánt tehát ime elősorolom e politika főeredményeit; gyümölcseiről legjobban megismerni a fát.

Kérdem, Európában, Görögországot kivéve, hol osztozott a görög papság egy szabad törvényhozás jogaiban? Magyarországon kívül sehol. Ez érv fontosságának kellő méltánylatára szükséges tudni, mikép a görög vallás hívei nálunk oláhok s szlávok, tehát nem magyarok.

Havasalföldön s Vallachiában nem az idegen görög volt-e a hivatalos nyelv 1837-ig, s a nemzeti oláh nyelv nem kezdett-e véghanyatlásba sülyedni, midőn felélesztésére a jelszó némely tudós oláhok, a szabad Erdély szülöttei által adatott? Innen, tőlünk pattant ki a szikra, mely a dunai fejedelemségekben a politikai s irodalmi életet új lánggra gyújtá, s ez volt eredete Vladimiresco hősies, de szomorú végű felkelésének.

Nem Kollár, a pesti szláv pap és Schaffarik az újvidéki szláv tanár voltak azok, kik csak a magyar alkotmány védelme alatt merhették kikiáltani a panszlavizmus nagy eszméjét, épen azon időpontban, midőn a szláv faj egyebütt világszerte járom alatt nyögött? úgy van, épen Magyarország valódi bölcsője a panszlavizmusnak.

Hol egyebütt, mint szabadságunk paizsa alatt, fejtegethette Gay a nagy Illyria óriás tervét, mely szerint ő azt négy nagy állodalom eldarábolandó tagjaiból javasolta összealkotni? 1849-től e mai napig szólhatott-e ő nagy Illyria tervéről, avagy mert róla csak gondolkodni is? Legfelebb ez utóbbit tehette, de ezt is titokban, az éjféli mélységes csendében*).

Szóval, kénytelen mindenki elismerni, hogy az oláh mint nemzet, mindenütt szolga volt, Magyarországot kivéve; hogy Szerbia függetlensége előtt a szerbek mindenhol járom alatt nyögtek hazánkon kívül; hogy a szláv nagy faj politikailag s polgárilag elnyomatva volt mindenütt, Orosz-, Törökországban, Ausztriában, csupán azon szlávok voltak szabadok, melyek velünk egy földön éltek.

Az oláh, illyr, szláv egység eszméje mint minden hasonló nemzeti nagyszerű fogalom, vágy és terv, alkotmányunk meleg s szabad légkörében kezdett fogamzani.

Lévén e szerint alkotmányunk a legkedvezőbb forma, melyben a különféle nemzetiségek kifejlődhetnek, nemde megfoghatlanok az 1848/9-ki belvillongások?

*) Igaz, Gay maga is látszék ezt belátni, ezt tanácsolván hazafiainak egykor: „Legfőbb dolog a horvátokra nézve, a magyar alkotmányt oly hősileg védni, mint teszik azt magok a magyarok; mert az illyriai nemzeti szabadság egyedül a magyar alkotmány szárnyai alatt létezhet biztosan és fejlődhetik.“ így szólt ő, igen helyesen, de hogyan cselekedett? . . .

Nemde megfoghatlan, hogy elleneinknek sikerült az európai közvéleménnyel elhíttetni, mintha mi a népfajokat elnyomtuk volna? Mert ez tény, szomorú tény, sokan kétkednek bennünk, sokan hiszik e vádat, bár részemről is mindent elkövettem alaptalanságát kimutatni.

1849 után, tiz hosszú éven át hazánk különféle népfajai bús képpel hallgattak. Lelkeiket mi gondolatok s belső szemrehányások tépdelték, ki tudná megmondani? Melyek belátták hibáikat bűnbánóképen, s melyek megbocsátották a szenvedett sérelmeket, mind egyképen a hallgatásra voltak kárhóztatva. E némaság méltán nyugtalaníthatá a gondolkodó hazafit. A szabad szó megkönnyítette volna mind a fájdalmat, mind a kölcsönös kibékülést, s mindezt e hosszú idő alatt titok leple fődé.

Annál véletlenebb s meglepőbb volt az 1859-ben rögtön nyilvánult testvéri egyetértés harmóniája. A kedélyek derülése s kiengesztelődése csendben s nesztelen ment végbe, de biztosan. Ellenségeink kíméletlen s eszélytelen modora mindennél jobban siettette a lelkek hangulatának ez átváltozását. Lélektanilag könnyű e kedélyfordulatot megmagyarázni.

A nép tömege, összehasonlítván a boldog múltat a súlyos jelennel, kézzel foghatta a kettő közti különbséget.

A művelteknek pedig bús napjaikban számtalanszor volt alkalmuk lelki szemeikkel végig pillantani a közös haza ezer éves történetén s méltánylani komolyan, elismerőleg azon szerepet, melyet benne a magyar nép faj kezdettől fogva viselt.

És mit mond nekik a történet?

Hogy a magyar szerzé a hazát. Megjötté előtt a királyság nem létezett. Ő alkotta ezt több tartományokból s részekből, ő szervezte, adván neki azon politikai

alakot, mely alatt diplomatikailag elismertetett Európa által. Hol van a dynastia, mely az övénél előbbi joggal dicsekedhetnék? Sőt hol a nép? A hódításainkat megelőzőt sötét kornak képe egy teljes chaosz.

Hogy továbbá a magyar szervezte s tartotta fenn az állodalmat. Nemcsak megszerző a földet, hanem, mi nehezebb, teremté belőle státust s oly nagyot, hogy a XI., XII., XIII-ik században alig volt Európában hozzá hasonlítható, s a XIV-ikben épen nem volt, midőn határait három tenger képezte. Ezen felül a magyar népesítébe e földet különböző időszakokban behívott új meg új telepek által, úgy hogy a mostani lakosság csaknem felező részét azoknak utóda.

Továbbá: hogy a magyar alapítá meg e honban a vallási szabadságot. Már a reformáció előtt is Európában a magyar katolika egyház volt, Róma irányában, a legfüggetlenebb; a reformáció után viszont a magyar volt az, ki többször fegyverrel védte a lelkiismereti szabadságot, biztosítván azt ünnepélyes békekötésekkel. És vájjon elfeledhetné Európa, hogy majd három századon át főleg mi védtük a kereszténységet az izlam csordái ellen?

Továbbá: hogy a magyar ültette e földbe az alkotmányos élet áldott fáját. Eredetileg Sz. István adván azt, II. András az Arany Bullában csak megerősítette. A magyar mint győző szabadságait nagylelkűleg megosztá a legyőzöttekkel, miket híven s hősileg főleg ő védett kelet és nyugat ellen egyiránt. De épen mivel leginkább az ő vére hullott a közös ügyért, számban aránylag kevésbé gyarapodott mint más népfajok. Legjelesb nemzetiségei egymásután kidőltek a harcban, így volt kénytelen új telepek behívásával magát erősíteni. 1848-ban lemondott az aristokratikai szerkezetről, bár az kivált nép-

faji érdekeinek volt kedvező, és helyébe az egyenlőség demokratikai elvét állította. Mi több, ő mindig törekedett terjeszteni a szomszéd népeknél is az alkotmányos eszméket. A régi lengyel alkotmány, legfontosabb s legtdvösebb részeiben a mienk után képezetett.

Végre mondja a történet nekik, hogy hol mutat a világ évkönyve fajt, számra ily csekélyt, mely oly nagy állodalmat szerzett, alkotott és szervezett? Hol van Európában nép, mely politikai hivatását jobban betöltötte? Hol van a nép, mely tiz századon keresztül folyvást megörzé szabadságát, vitézül küzdvén érette, midőn keleti vagy nyugati hatalom azt tőle el akarta venni? Szóval, hol nép, mely féltékenyen őrizvén saját szabadságát s nemzetiségét, annyira tiszteletben tartotta a más népfajokéit?

S íme, mégis más nemzetiségek elnyomásával vádolták a magyart, és vannak, kik azt elhitték.

Fájdalom, az emberiség történetkönyvében többször találkozunk ily szomorú tüneménynel. Nagy hazugságok, bátran haladva előre, gyakran hosszú időre elámitják a világot. Hasonlók ezek a rabló hajókhöz, melyek baráti zászlókat tűznek ki, hogy velők ámitva, martalékot annál könnyebben kaphassanak.

Egyének mint népek életében egyik legnehezebb feladat: megismerni, ki az igazi barát, ki az igazi elenség.

Szemere Bertalan.

E hó 28-án Angliába utazám, boraink érdekében egy körutat szándékozván tenni.

Márczius.

Bizony terhes vállalat ez, kivált nekem, ki minden materiális haszonkereséstől undorodom. De ha nem tartana fel hazafiúi czéлом, kell családom jövődjéről gondoskodnom, főleg annyi veszteségek után, és miután az agio nóm jövedelmének majd elnyeli.

Faelli nem tud csinálni semmit. Vett fel egy pinczét, de embere hanyag a borkezelésben is, eladni éppen nem tudnak. Aztán úgy hallok, pénzzavarban van.

Elmenék Gormanhoz, a ház feje Spanyolországban van, hanem a főclerk, ki tavaly hidegen fogadott, most nagy előzékenységgel szól velem. Alkalmasint belátják, hogy a könnyű borok fogyasztásának jövődjéje van, e ház eddig kizárólag spanyol borokat tartott, talán nem volnának idegenek most szövetkezni velem? Párszor találkoztán velők, — mert a ház második feje itt van, — megpenditém az ügyet, és az ajánlatra rá álltak.

Előbb túl nagy követelést tőnek, úgy hogy nekem semmi se maradt volna. Őszintén, mert ez a legjobb ut, kivált helyzetemben, eléjükbe térj észtéin a számadást. Becsületes emberek lévén, magok elálltak követeléseiktől.

Szerződésünk lényege ezekből áll:

A bort én hozatom, a hozatalt s vámot ők fizetik. Tartván saját pinczéjükben s palaczkokra huzatván, ezért tuczonkint 5 shillinget fognak felszámítani. Mit én adok el egyenesen, attól nem vesznek semmit; mit ők adnak el, attól 20 % kapnak. Minden három hónapban számolni fognak.

E szerződés, bár terhes, nekem nagy megnyugtatósomra volt. Először mivel régi, szolid ház, 2-szor mivel

Londonban is van e szerint ügynököm; 3-szor mivel Faelli a megérkezett borok szállítási díját nem előlegezhetvén, némi összegre volt szükségem; 4-szer Faelli bukása bizonyos, de bár becsületes ember, ilyen firmától idején menekedni biztosabb.

Bristolban van egy menekült társunk, Simonyi Ernő, kivel, mikor Parisban volt, hónapokon át sok szíveséget tevének. Kérdvén tőle, nem lehetne-e Bristolban borainknak piacot nyitni? nem épen nagyon biztatott, azonban meghitt az oda utazásra. El is mentem. De ő semmi előlépéseket nem tőn; — általában önző ember, maga a jég hátán is megél, de másan nem segít, sőt a hálaról s elismerésről fogalommal sem bir. Néhány kereskedőnél azonban megfordultam; egynek már magának sok magyar bora volt, testvére utazott Magyarországon, vele beszélni fölösleges volt, — másik mint ismeretlen czikkel foglalkozni nem akart, — harmadik drágálta, azt állítván, hogy franczia bort olcsóbban kapnak, mi alig lehető.

Így másnap onnan visszatértem Londonba.

Simonyi is haza akart menni, ha Nyitrában követül megválasztatik. Ezért hagyta oda Bristolt. Meg is választott, de útlevelet haza menni nem kapott. Ez egy ügyes mód arra: nem kérni amnestiát, hanem útlevelet; Pulszky is így tőn, — sőt e kilátással ürügyet keresett Kossuthal meghasonlani, — meg is választott, ő pláne nem is útlevelet, hanem *salvus conductust* kért (igazi lutheránus fogás), de tudatták vele, mikép kérése megtagadtak, és ha merészelné mégis haza menni: magának tulajdonítsa mi vele történni fog.

Általában véve a kormány, különösen a magyar kormány hibája, hogy egyebek közt az emigratio kérdését, mint izgatási egyik témát, meg nem szüntette. Épen

azok nem mentek volna haza semmi esetre, kiknek hazatérését a kormány sem kívánta. Sőt elvégre is Kossuth az csak, ki a dynastiával személyes ellentétbe tette magát. Őt milliókkal se lehetne haza csalni, — ő gyáva, még Angliában is félt az orgyilkosoktól. Klapka, Perczel, Vukovics nem veszedelmesek, s a két utóbbi aligha haza nem menne becsületes módon. És az emigratio mi sok demonstratióra és izgatásra adott alkalmat! Egy tollvonás ezt megszüntethette volna. És a kormányok ily egyszerű dolgokat nem látnak be. Valóban megfoghatlan. Erre illik aztán: *parva sapientia regitur mundus.*

Látom Vukovicsot gyakran. Bár évekig rútul mellőzte őt Kossuth, azonban Vukovics mindennek daczára hozzá csatlakozott, jöllehet több mint alárendelt szerepre tolaték le. Kossuthnak, ki most isolálva van, szüksége volt valakire, s Vukovics, e különben susceptibilis és okos ember, mindent tesz, mit Kossuth neki sugdos, ki vele mondatja el, mit maga nem mondhat el, pl. megámadtatja Pulszkyt, másszor bizonyíttatgatja, hogy ő (Kossuth) most is kormányzó; mivel azóta mást nem választott a nemzet.

April.

Londonból Edinburghba menék. Még a múlt évben vala szándékom Scótiát megjárni, Cobden s mások ajánló leveleivel, de akkor kifárasztott a sok út és késő is volt, december utolsó napján tértem Párisba vissza.

Örülék, hogy a gyönyörű Edinburghot megláthatom. 1837 óta nem láttam. Európa legszebb, legtisztább városainak egyike, az egész oly költőileg regényes, — de az élet benne holt.

Nyolcz napot időztem benne. Örömmel jöttem ide, kedvetlenül megyek el. Reményltem sokat tehetni, és semmit, de semmit nem tudtam tenni. Pedig az ajánlás nem hiányzott, habár nem mind előkelő személyektől való volt is.

Egyik nagy borkereskedőnek némely bor tetszék, de árát sokalta, bár a francia árnak csak felét mondtam, — ígérte üzenni fog, nem tette, levelemre sem felelt.

Másik, Leith kikötőben, többeket hívott össze ítélni a borok felett. A fehérek épen nem tetszettek, még az igazán jó tokaji sem, a vörösek igen, — azonban nem rendeltek semmit. Ily nagy házak közvetlen veszik Franciaországban a borokat, hol biz azok olcsóbbak mint nálunk, kivéve a nagy nevű eket, — miket a jobb boroknak megadnak, és aztán a Médocot per 2—3 fr. iszsa a bec sületes angol, mint Château Margaut fizetve 10—12 frankjával. így iszsa, — ittam asztalaiknál én is, — a mesterséges muskotál Mosellet, rajnai bort, pezsgőt, én undorodtam a második pohártól, ők csodálkozva mondogaták tartva a poharat kezeikben: „what a beutyful flavour!“ (mily pompás zamat!)

A harmadik ház, egyike Scótia első házainak, kére, küldenék neki mustrákat. Küldtem. Vége tagadó válasz lón. Midőn a mustra-palaczkokat (egész üvegek, nem sok volt velem) visszahozták, akkor látám, hogy fel se bontották, tehát meg sem ízlelték.

Nekem pedig azt mondták az angolok, az igazi borpiacz Scótia. Lehet, sokat isznak, de főleg pálinkát és ezzel készült spanyol stb. borokat.

Itt ismerkedém meg egy Lichtenstein nevű tolnai férfival (izraelita), ő nem száműzött, Berlinben a mne-monikával foglalkozott, itt zongora-leczkéket ad nagy

sükerrel, évenkint több száz fontot keres. Nem nagy virtuóz, de ügyes tanító és zeneszerző. Elég őszinte s értelmes ember, ismeri az emigratio meghasonlásait, mint izraelita Szarvadiféle emberekkel is összekötetésben van, de ezeknél többet ér. Azt hívém, vállalatomban mint Edinburgh régi lakosa segedelemmel lehet; de kisült később, hogy ő maga is, — mint mondá: otthoni rokoni érdekében, — borokat szokott eladogatni. E szerint közremunkálását igénybe venni óvakodtam, — ő sem igen ajánlotta fel. Kétféle borát ízlelém, az egyik, a veres, bizony testetlen volt, a fejr muskotály szaga mesterkél, — szóval, látni volt, hogy zsidó kézből került. Ilyenek fogják aztán boraink hitelét megrontani.

Itt láttam a cigány K . . . t is, azt, ki egy bandával egész Európát beutazgatta. De, mondá, lehetetlen volt embereimet rendbe tartani; végre alig maradt kettő, németeket s cseheket vettem föl a hiányzók helyébe. Aztán ezek is elmentek. Így lőn ő egy angol ezred zenekarának főnöke, és az már három év óta, — jól van dolga, 2—300 £-ra megy évenkint, s polgári öltözetben oly elegáns e cigány, mint egy magyar mágnás. Legtöbbször többet ér.

Igen rósz kedvvel és kevés reménnyel hagytam el Edinburghot, menve Glasgowba, hol még az nap este, azaz délután megérkeztem.

1837 óta mi roppant nagy s némely részében mi szép lőn e város. Akkor valóban csinatlan és rut volt, és most itt-ott pompás épületek lepik meg az utazót. Az Új-parkhoz hasonló pedig nincs Angliában, az oly nagyszerű, épületei oly pompásak, fekvése oly regényes. Népeisége is rendkívüli módon növekedett, mint egy városé sem. Akkor alig 100,000 volt, most 480,000 körül jár.

Első napon Dalglishnál, parlamenti tagnál tevék látogatást, kihez Cobdentől volt levelem; őt Londonból csak várják, tehát nem láthatám, csak társát, kinek részvéte sok reményre jogosított, — de belőle semmi sem teljesedett. Néhány nap múlva Dalglish is megjöve, neki Cobden meleg s hosszú levelet írt, a városban is igen sok jót hallék szíves készségről, — és úgy fogadott, hogy az csaknem sértő volt. Ilyenek a liberális emberek. Beszédeket tartanak az elnyomott népek mellett, de aztán ha a harcznak egy martyrja morális támogatást keres, hidegek mint a kő, hiszen ha tudnák bizonyosan, hogy ezt a publikum is megtudja s dicsőségükre szolgál, íme ez az utógondolat.

Így bánt velem a híres Bright is. Ő tudja mit tón értem Cobden, ő nőmnek Párisban megígérte közremunkálását, mi csak abból áll, hogy bemenetelt szerezzenek az illető házakba, mivel idegen Angliában vagy el sem vagy csak hidegen fogadtatik. Ő birminghami követ, oda kértem pár levelet, és nem tudtam azt megkapni. Pedig, eltérve attól, hogy ilyesmivel a hazával bíró demokrata a száműzött demokratának tartozik, még ha „business“ (üzleti dolog) volna is kérdésben, ő mint manufacturerista tudhatja, hogy ilyen ajánlást becsületes ember becsületes embertől meg nem tagadhat.

Voltak Glasgowba több ajánló leveleim. Naponként tevék néhány látogatást, de bizony a láz bántott ha csak rá gondoltam. Mi mindenféle jellemre nem bukkantam. Aztán az angol s kivált a skót modor már magában viszsztatásító. S mind ehhez, mint általában üzlethez, én nem vagyok szokva, sőt a nyereszkekedéstől, még ha tiszta is, undorodom. Ebbe hogy fognom kellett, benne a sorsnak egyik legsúlyosb büntetését nézem. Súlyosb a száműzetésnél. Ha mégis itt-ott politikai vagy vallásfelekezet-

beli rokonszenvvel találkoztam volna! De ez emberek kőből csinálvák; a mit tesz is, érted közömbösen teszi, lát mosoly nélkül, elhagy szárazon, beszél röviden, dolgaidat, életedet ismerni nem kíváncsi, — pusztá gépek, melyek csak bizonyos szókat képesek kimondani és bizonyos hajtásokat tenni tagjaikkal. Saját dolgaiknak élnek, mások csak annyiban érdeklík, mennyiben nekik használhatnak vagy árthatnak. Még ama roppant alapítványok s jótékony intézetek motívumát is nem a szívből, hanem a számító értelemben kell keresni.

Azonban némi sükere volt azon vállalatoknak, miszerint szükségesnek tartom, hogy boraink mustra-tuczatok által egyes nagy házakba bejussanak. Ha ezekbe a bor bejut s megkedvelteik, a kereskedők is fognak utána kérdezősködni. Per 3, 4, 6, 8 tuczat megrendeltek majd 88 tuczat különbféle bort, melynek ára 180—200 £ leend. Hanem mi sok különös, mi sok kellemetlen, mi sok bizarr jelenetnek s találkozásnak volt ez eredménye! Örülni fogok ha e várost elhagyhatom, — bár. egy-két házban szívesen fogadtak, s pár egyén tetteleg eléggé érdekelte magát ügyemben.

Nehezebben ment ügynököt találni. Egy roppant borkereskedőház, főleg, sőt csak spanyol borokkal foglalkozván, szóba sem akart állni. Egy más a liverpooli Levaux et C.-féle magyar — port és sherry-borral állt elő, mely pálinkás és festett volt, potom áron. Már színet látva mondtam, az tiszta magyar bor nem lehet, min a kereskedő megütöközött. Egy más lett volna hajlandó, de óvtak tőle, már egyszer bukófélben volt.

Végre egy úr, ki elég szíves volt hozzám, Mr. Stodartékhoz vezetett. Két testvér, valóban puritanus alakú, sőt szerzeteseknek nézhetnők ha azon öltönyt viselnék. Szerény, hallgatag arcok, sőt félénkek. Nagy

kedvet azonban a borhoz nem mutattak, mivel azt épen nem ismerik, róla mit sem hallottak. Az egri veres nem épen tetszett, a szerednyei s badacsonyi sem, de a budaira (dr. Saueré) az egyik fölkiálta (várhegyi): finom, valóban nagyon finom. A sashegyire pedig: kitűnő! egészen meg vagyok lepve, mert meg kell vallanom, semmit sem vártam. — A szegszárdit pompásnak találták.

E szerint a szerződést megírtuk, a manchesterinek nyomán, és írásban rendelték: szegszárdit, villányit, ménesit 36 akót, — mi nem épen sok, de képvisel szinte 180—200 £-ot és kezdetnek elég.

E szerint csinálván mintegy 360— 400 £ üzletet, azonnal siettem Scótiát elhagyni, megelégedve ugyan, miután kezdtem elcsüggedni, ennyi eredménnyel is, de másrésről elidegenedéssel szívemben e hideg, száraz, önző néptől, melynek ajkán nincs mosoly, szívében nincs szeretet. Pedig vágytam jöni Scótiába, talán úgy is mint protestáns, mindenestre mint vidékeinek kedvelője és mint csodálója szabadságkedvelő népének.

Este indulék vissza Londonba. Utunk számos gyárrak, hámorok mellett vive el, melyek vörös, kék lángjai hol a föld színén, hol az épületek tetején nyúlván ki, a vidéket ördögi világításban tüntették fel. Jó, jó, hasznos, nyereséges az a sok gyárváros, de mint látvány bizony rideg, ijesztő, sőt szomorú. Néhány ilyen nagy város mellett menénk el, — ama sok füstölgő kémények, ama sötét nyílású ablakok s kapuk, ama magas, kormos, füstös falak mindenfelé, ama tömérdek piszkos öltözetű, füsttől fekete arczú nép, férfi, asszony, lány, gyermek, — mindez megdöbbenőleg hat az utasra, tisztelet a munkának, de biz ez rút látvány. Semmi egyéb mint piszkos, undok műhelyei a mesterembereknek, melyek más-

hol a lakon belől vannak, de itt egész városok nyitva álló műhelyek.

Londonba szerencsésen megérkeztem. Itt ismét vállalatommal bajlakodtam. Írrok némelyeknek, kik egykor egyet-mást ígértek, de kiknek, gyöngédségből, sokszor nem akartam írni; egy pár felelt az emlékeztetésre, egy pár ezt sem tette, eredménynyel egy sem örvendeztetett meg.

A Manchesterbe tavaly megrendelt borok sem érkeztek meg pontosan. Kivált a tokaji-szamorodni nem. Török 2½ hó múlva írja meg, hogy neki nincs. Most Burchardt Istvántól várom, ki egy tokaji egyesület feje. A manchesteri ház már nyugtalan, s ha e bor is már megérkezett volna, most attól majd 500 £ kellene kapnom.

Egy véletlen a bajból kiségitett. Itt van egy ifjú magyar, Kirchmayer, Szepesváraljáról, ki egri borokat ad el (azaz adna, de senki nem veszi) és Burchard ügynöke. Neki van itt letéve szamorodnija, megnéztem, megízleltem és jónak találván, a 20—22 akót Manchesterbe sietve elküldém, mint el a tuzatos tokajit is. E szerint a pénzt is megkaptam azonnal. A mi pedig otthonról szállítottatott el Manchester felé, azt ide Londonba, Gormanhoz hozatom, — hiszen csak ezen fajta tokajinak van Angliában jövedője. Gorman már átvette minden itteni boraimat. E ház neve Gorman, ki él, de csak néma részvényes már, a ház valódi feje Mr. Hughes. Főindító az első clerk, Mr. Cassidy, — ő irlandi testestől lelkestől, gyűlöli az angolt mint mi az osztrákot, s már ennél fogva sympathiája van hozzám. Meglátogatott. Tőle reményiek sokat.

Vederemo!

Itt megemlítem a magyarok lovagiatlanságának egy példáját, bizonyoságul annak, a politikai pártszellem hova ragadja őket.

Múlt decemberben kapott nőm Pestről egy ötpecsétes levelet, melyben csak az Üstökös egy kivágott lapja volt s e lapon e mondat: „ki az a Szemere B ..? Feleli a paraszt: hát az egy császári királyi emigráns. E magyar charivárit Jókai szerkeszti, nevében jött a levél, — bár én azt hittem, nem ő, de valaki más haragosom ktüdé. Nőmet ez igen bántotta, s tudtom nélkül, hisz nem is valék Párisban, egy tapintatos, finom levélke mellett Jókainak a küldeményt visszaküldé. Mindig hívém, Jókai magát tisztázni fogja, s nőm többször felfelhozá az otthoniak lovagiatlanságát. Utóbb elfeledők az egész dolgot.

S íme valaki nekem ide küldi a „Magyarország“ márcz. 7-ki számát, melyben van Jókaitól egy nyílt levél hozzám, gyanúsítva engem, hogy én az ő választát, melyet nőmhöz intéze, ehhez juttatni nem engedtem volna s a visszaküldött levelen kézírásomra ismer. A legczudarabb hazugság. Inkább hajlandó lettem volna levelet költeni, csakhogy nőmnek az engedelem-kéréssel örömet okozzak.

Feleltem rá. De a szerkesztő, Pompéry, ismételt felhívásomra sem adá válaszomat. Végre fenyegetőleg írtam neki.

(E levélnek volt foganata, s így jelent meg végre válaszom, de csak júniusban.)

Ápril 20-án jövék meg Párisba, tehát majdnem két hónapot tölték Angliában.

Május.

Íme, tehát a magyar diaeta együtt ül. Ki hitte volna csak 10 hóval ezelőtt? Senki, de bizony senki.

Ítéelve a megyei határozatokból, az igen is zajos lesz, aligha vezéreltetni fog politikai ösztön és státusférfiúi számítás által, sehol nem találkozom programmal, sem a lapokban, sem a megyékben, sem azon férfiak ajkában, kikre a nemzet mint vezéreire tekint. Ezek épen hallgatnak. Miért? nincsenek magokkal tisztában? vagy nem mernek a közvélemény rohamával szembe szállni? Más okot nem tudok; — de hogy a nemzetnek nincs vezére hon, hogy a tömeg megy vakon ösztöne után, ez tény, szomorú tény.

Figyelemmel kísérem egyesek tetteit és nem győzők rajtok eléggé csodálkozni. Hogy Deák és Eötvös háttérbe vonultak, ettől félttem, ők csak békében nagyok. De íme Ghyczy Kálmán, ki Apponyi alatt szolgált 1846-ban, ki a debreczeni országgyűlésen megjelenni sem mert, most túloz; Nyáry, ki 1849-ben Debreczenben Görögöivel tartott, újra forradalmi szerepet játszik stb. és sok ilyen előszámlálhatnék a főrendek közül is, pl. Wenckheim Béla, Zichy Ferencz, Cziráky stb. 1848/9-ben csak egy Kossuth volt Magyarországon, íme most sok van, — Széchenyinek emléket emelnek, de rajta Kossuthnak áldoznak. Szegény, szegény haza, s még szerencsétlenebb magyar nép!!

Teleki is követül választatá magát, a császárnak adott szava ellenére. Beszédében azt monda: 1843 minden következményeivel és . . . (pontok). Azaz forradalom, teljes elválás. Ez a titkos jelszó. Én az ő hely-

zetében nem fogadtam volna el a föltételt: tartózkodni minden politikai működéstől, inkább zártak volna el, — az akasztás kora rég elmúlt; de ha elfogadom vala, szómat meg is tartottam volna. Mióta így izgat, hinti a külföldi segedelem csalfa reményének veszélyes magvait, Kosuth ismét jól szól Telekiről, dicséri, — Vukovicstól tudom ezt is.

S valóban Telekit kiáltá ki a forradalmi párt fejének, kinek esze van, de értelme, vezéri higgadsága nincs, örökké az indulat rabja, dicsvágyó végtelenül, soha semmire nem képes magát elhatározni, sem a mindennapi élet apró dolgaiban, sem a politika nagy kérdéseiben, az ügyek gyakorlati vitelében pedig oly járatlan, hogy falusi bírónak alkalmatlan volna — minden dialektikai fényes tehetsége mellett is.

Pártja határozatot akar, azaz kifejteni egy határozatban az ország jogait, s a fejedelemnek nem marad hátra egyéb mint el vagy nem fogadni. A másik párt, Deák vezérlete alatt, fölírást akar, mely egyedüli útja a kétoldali szabad egyezkedésnek.

Várva a diaeta a külháborút, — de váija mint Horatius embere dum defluat amnis, ... az alatt a bécsi Reichsrath halad, a magyar diaeta az iniciatívát kiszalasztá kezéből, t. i. az első húzást, tölti az időt a képviselők lassú igazolásával, — mindig várva a külsegedelmet, bizva Napóleonban, ki saját népén zsarnokosodik, bizva Victor Emmanuelben, ki új országában nem képes békét csinálni, bizva Cavourban, ki Velenczét akarja bizony, — de ha megkapja, velünk nem gondol.

Rósz ómen. Temetésekkel kezdődik meg a diaeta. Palóczy László a korelnök hirtelen meghal, s eltakarítása alkalmul szolgál politikai demonstrációnak. Megérdemli benne a fáradszatlan munkás, a hú hazafi, régi szol-

gája a nemzetnek, — bár sem észre, sem tettei által nem vala nagy, hogy hamvai díszszel takarittassanak el; de belőle is, mint most mindenből, óriást csináltak.

Még roppantabb vala Teleki öngyilkosságának hatása, a fölírasi vitát megelőző nap éjjelén. Barátai hajlandók valának e szomorú esetben felsőbb helyről intézett orgyilkosságot keresni. Egész Európán keresztül ment e szörnyű hír mint egy orkán. A határozati pártnak sikerült belőle hőst csinálni míg élt, halála után nagynak, áldozatnak, martyrnak kiáltatott ki. A diaeta felfüggeszté üléseit. Majd minden megye, minden város, minden falu halotti ünnepet tartatott emlékére, — nagyobbat mint Széchenyinek, a valóban szellemileg és tettei által nagy hazafinak. Ha Teleki föltámadott volna, csodálkozva fogta volna szemlélni e képzelhetlen dicsőítését, mely minden lehető érdemei daczára, sem múltja, sem jelene által távolról sem volt indokolva.

Oka öngyilkosságának mi volt? Innen bajos az igazat eltalálni. Mindenesetre, ki őt ismerte, azt e tette épen nem lephette meg. Ő úgy élt, oly szabályellenesen, hogy folytonos betegnek volt mondható. Ilyenkor aztán az undor oly félreismerhetlenül kiült arczára, hogy természetesen látszék, ha ilyen arcz elszakad az élettől. Elme s lelkiállapota testi állapotához mindenben hasonlított, soha test a benne lakó lélekhez s kedélyhez nem hasonlított jobban. Az az örökös bizonytalanság minden eltökéléseiben, az a folytonos habozás a közt mit tegyen s mit ne tegyen, és ez mind apró, mind fontos dolgokban, az az untalan tusakodás magában, mit szól róla a világ, az a rejtezkedőzés ott, hol semmi ok nem volt reá, az a kedvkeresés olyanoknál, kiket nem becsült, míg másrésről jobb, nemesb érzetének az a belső harcza ez ellen, . . . mindezt látni rajta a szemlélőnek

kínos volt, s ezen kin az ő arcán is észrevehetőig nyilatkozott. Ilyen lelkületű ember nem lehet soha nyugodt, sem nem tehet nagyot, sem életében nem lehet igazán következetes. Ha nem sülyed is le, örök ostora önmagának . . .

Kit nem hívott ő ki párbajra? Ép úgy kihívta Haynaut, — mint Klapkát, Pulszkyt, Almássyt, engemet. Napóleont megveté, — és 1859-ben hitt benne. Kossuth-tal 1851 óta tört — és 1859-ben előtte megalázta magát. Ferencz Józseftől elfogadta a föltételeket, mit csodálok, mivel ő büszke s vakmerő (inkább mint bátor) volt, — és adott szava ellenére a politikába avatkozott. Miért? mivel hallá, hogy Kossuth s a világ gyanúsítja, és ő a félreértést, népszerűtlenséget nem bírta tűrni. Tudta jól, legalább tudhatta, hogy külföldről mi támogatást sem reménylhetünk, és mégis azon politika fejévé engedé magát tétetni, melynek e remény volt alapja s kiindulási pontja. Lehet, hogy ő szavaival nem ámított, de igen tettével, azon utat, politikát választván, melyet választott. És oka lőn, hogy a közvélemény, mely addig ingadozók, utána vakon indult. Olvassuk hátrahagyott beszédét: az úgy hangzik, akár Deák írta volna. A Times levelezőjének szinte ez tűnt föl benne, igen helyesen; benne, mondja ez, nem a határozati párt feje szól. Ebből úgy látszik: belátása és boszúja s dicsvágya közt ellenmondás volt, teljes, betölthetlen, — győzött benne a belátás, s ez oka öngyilkosságának. (B. Jósika Lajos, ki Apponyiékkal belső barát, azt mondá nekem, hogy Teleki levele az emigratiohoz (melyet ígérete daczára irt) elfogatóván; a bécsi kormány azt borítékba téve, s a kétfejű sassal lepecsételve, minden más észrevétel nélkül kiildé vissza neki. Ha ez áll, oly érzékeny embernél mint Teleki, ennek eldöntő hatása lehetett.)

Ezt igazolni látszik az itt következő' levél, melyet igazán meghitt barátja, Lukács Móricz irt gr. Károlyi Gtyörgynének Genuába. Bár dicsérni törekszik őt és vádolni másokat, Teleki gyarlóságát s politikai jellembeli gyöngeségét baráti kezek sem képesek elfödözni.

Gróf Károlyi Györgyné asszonynak. Pest, máj. 14. 1861.
Méltóságos grófné!

Azon borzasztó eseményt, mely a hazát megfosztotta leghívebb fiától, a grófnét legőszintébb tisztelőjétől s engemet legrégebb, talán legjobb barátomtól, bizonyosan élénk fájdalommal vette Méltóságod a hírlapok után. Engemet lesújtott e halál és annak körülményei, de meg nem lepett, mert az előzmények után, ismervén jellemét, lelki küzdelmeit, mást nem vártam, nem várhatam annál, a mi történt. Előre jószoltam e gyászos catastrophát már hónapok előtt Méltóságodhoz és Jósika Miklóshoz irt leveleimben. S akkor is, midőn a nemzetnek ünnepelt, sőt bálványozott kedvence volt, midőn minden megjelenése közhelyen új ovatio volt, a legszerencsétlenebb embernek érezte és mondta magát előttem; meg hasonlásbán volt önmagával; még néhány nappal halála előtt ismételte, mit már azelőtt is többször mondott, hogy helyzete tarthatlan, kiállhatlan, hogy élete terhére van, s annak véget fog vetni. Halálának indoka ha mások előtt rejtély, előttem nem az, s úgy hiszem a mélt. grófné előtt sem. Isten bocsásson meg azoknak, kik gyanúsítássaikkal e nemes szívet megtörték, ha akaratlanul vagy tévedésből tették; csak azt kívánom, hogy visszariadva eljárásuk ezen szívrendítő következtétől, térjenek magokba, ne vádolják hazafiatlansággal, gyávasággal, vagy épen árulással a leghívebb hazafiakat, ha velők mindenben egyet nem értenek, s nem úgy jártak el a hazaygyeiben mint ők a távolból nézve jönnek vélik, ne akar-

janak zsarnokoskodni a meggyőzések felett, s ne hozzanak romlást a hazára s annak leghívebb fiaira. (Ez Kossuthra, vonatkozik, ki, igaz, Telekit csaknem honáru-lással vádolta, hirdetvén, hogy szándékosan fogatta el magát. Ezt hallván Teleki, elég gyöngye volt magát egy hosszú levélben igazolni, melyet b. Jósika Miklósnak küldött ki, hogy azt Kossuthtal közölje, — ennél olvasta azt Vukovics, kitől ezt tudom. E napló előző lapjain el van mondva Kossuth mit írt Telekiről Gilpin Aldermannak: „he is morally dead stb.“)

Szegény Laczi barátunk áldozata lett sértett becsület-érzetének és lelkiismeretességének. Hogy tettel bebizonyítsa az ellene terjesztett gyanúsítások alaptalanságát, mintha elveihez és múltjához hűtelenné lett, elfogatása és szabadon bocsátása előre kicsinált terv szerint történt, vagy pedig a kegyelmet féltékenységből fogadta volna el, nem engedte, hogy bárki által e hazában túlszárnyaltassék, sőt oda akarta vinni a dolgot, hogy őt a kormány újra elfogassa. De ő csak magát akarta compromittálni, nem kívánta, hogy másokat is magával rántsón a veszélybe, hogy Deák (ennek így nincs értelme; itt a másolatból, melynek ez viszont másolata, valami kimaradt) szavaival csak magát, de másokat nem akart kockáztatni, s legkevésbé a hazát, melyet mindenek felett szeretett. De a többség vakon utána indult, mert fellépését úgy magyarázta, hogy ő a külföldi hatalmasságok, Napóleon, Cavour, Palmerston utasításai szerint cselekszik, hogy ezeknek tetteges támogatására biztosan számolhat. Politikájának győzelme a házban bizonyos volt, de a diadal előestéjén megijedt a győzelem lehető, sőt valószínű következményeitől a hazára és párthíveire nézve, az erkölcsi felelősségtől, mely lelkét, nevét és emlékét terhelné, ha politikája miatt bal-

fordulatot vennének a haza ügyei. Néhány nappal halála előtt azt mondta nekem, hogy oly impasseban találja magát, melyből csak halál által szabadulhat ki. Éhez járulván még ideges ingerültsége, kétségbe esve azt képzelte, hogy csak önkénytes halála mentheti meg a hazát s egyszersmind becsületét. Bocsánatot e fejtegetésekért, melyekre fájdalom elragadott, de lelkem csordultig megtelt kínos és keserű érzésekkel, s nem állhattam, hogy azokat kiszenvedett barátom legjobb barát-néja előtt ki ne öntsem, noha tudom, hogy fájdalmait e részletek még nevelni fogják. De ő megérdemelte, hogy barátai sirassák, s hogy ismerjék e nemes szív gyötrelmeit, melyek halálát megelőzték és okozták.

Magamat a méltós. grófné kegyeibe, stb.

Lukács Móricz.

Naplóban itt-ott, bár bele most ritkán s keveset írok, nem úgy mint hajdan, 1848 előtt, midőn naponkint írtam bele, s e könyv nekem gyónó székül szolgált, — mondom, naplóban én róla többször írtam. Kímélvén mint egy hímes tojást, vele folyvást jó viszonyban valék; elvben megegyezénk, de nem az alkalmazásban. Ott hol tenni kellett, ő mindig ingadozott, kivált ha másokban eltérő vagy éppen ellenkező nézetet von észre. Reményeinkben még inkább különbözénk. Ő minden évben reményit; mi ennek oka nála, ki oly eszes ember volt? mivel ő ellenfelünket mindig rövidlátóbbnak hitte, azt gondolta nézetének, a mit kívánt hogy annak nézete legyen, — én ellenben magamat mindig ellenfelünk helyzetébe teszem, s hajlandó vagyok fölteni, hogy az azt teendi, mit én helyzetében fognék tenni. . . . Ilyesek fölött sokszor s elég élesen vitatkozánk, levelezőnk. Ő hamar elvesztő higgadtságát, türel-

mét, de hamar is kibékült ismét. Komolyabb s tartóssabb összeütközésünk egy ízben volt.

1859-ben, midőn az olasz háború alkalmával Kossuthal szövetkezett, vagy inkább midőn ezt ő, Teleki az ügybe bevonta, mivel fenyegetőzött, mondom, 1859-ben szűnt meg Teleki hozzám jőni. Követelte-e e szakadást Kossuth? nem tudom, aligha nem, — Telekitől minden esetre férfiatlanság volt azt elfogadni, annyival inkább, mivel nekem nem egyszer mondá: hogy csak velem ért mindenben egyet, sőt őszintén egyszer azon vallomást tévé, hogy biz ő magán kívül és kívülem senkit nem tart státusférfiúi belátással felruházottnak. Nevetve mutatta 1851-ben Kossuth azon iratát, melyet ez Kutahiából küldött, s melyet ő Ausztriának a német Conföderatióba bekebeleztetése ellen, — valóban a legantidiplomatikusb nyelven írt. Pl. Ferencz Józsefről mint zsarnokról, vérszopóról stb. írt, — ilyent csak nem adhatnánk be az angol és francia kormányoknak. Egyébiránt emlékiratunkat ekkor már megírom, melyet francziára Teleki fordított, sőt 2-ik részén változtatott — mi némi sophismáig vitt okoskodástól nem ment. De béke kedvéért nem elleneztem.

1859 végén, hallom, volt szándéka ismét hozzám jőni, — de nem tudta hogyan fogadom. Bizony nem fogadtam volna szívesen, azt, ki azt hive hogy alkalom van jelen hazánkon segíteni, száműzött társának kizárását, e megalázó föltételt magának tétetni engedé. Ezt meg is mondám többnek, kik neki alkalmasint megvívék. Innen későbbi nagy boszuja ellenem, minek kifejezést azon levelében adott, melyet az October 20-ki diplomára írt nyilatkozatomra kinyomata. — Ő, hiában, az indulatok rabja volt, gyűlölő, boszúálló, nem tudott felejteni. Így hasonlott meg 1848-ban Bat-

thyány Lajossal, kivel az előtt, még az 1847/8-ki diaetán is éjjel-nappal együtt volt. 1860-ban pláne azért a mit Dembinszky tön, engem Klapka által párbajra hívott — levélben. A levél nóm kezébe jövé, — comme pressante, — mivef én Angliában valék, nóm vele Cobdenhez ment, ki Klapkát magához híván, s hallván az ostoba ürügyet, valóban kipirongatta Klapkát és Telekit, mondván nekik, hogy lehet így erőtetni s kitalálni hamis ürügyet! — ők tehát az egésztől elállottak. Cobden R. nőmet kérte, hogy az eseményt előlem eltitkolja, — és azt én csak havak múlva tudtam meg.

Természetes ezek után, hogy én őt nem becsülhettem, s iránta rokonszenvvel nem viseltethetém. De viszont soha eszembe sem jutott őt, elfogatása után gyanúsítani, mint azt Kossuth tévé. Ő bizony jó, állhatatos hazafi volt, elveihez hű, azokban következetes, több áldozatra képes mint Kossuth & Comp., — de ott hol tenni kellett, ingadozók mint egy gyermek, s épen nem volt a kivitel embere, a vezérségre semmi tulajdonnal nem bírt, érezte ő ezt maga is, ezért vete véget életének, szerencséjére úgy önmagának mint a hazának.

Bizonyosan megérdemli, hogy a nemzet tisztelettel emlékezzék rá, — de ha a maradék később hidegen átnézi pályájának apró emlékeit — csodálkozni fog, hogy az 1861-ik év e középszerű alakban egy óriást, még pedig egy nagy óriást látott.

Mindenesetre jobb sorsra s végre volt érdemes, nyugodjanak hamvai békében.

Június.

A diaetai viták Pesten végre megkezdődtek. Deák kész fölriratot indítványozott, röviden indokolta előszóval. Teleki utóda, határozatot, pusztá manifestumot indítványozó, Tisza Kálmán leve, — hosszú beszédet tartott, melynek sem íze, sem sava; száraz — Deákféle logika nélkül, hideg, költői emelkedésnek benne épen úgy nincs nyoma mint nincs nyoma philosophi szellemnek. E szerint Nyáry most sem tudott vezéri szerepre szert tenni. Ő csak parancsolni tud, — alispánnak jó, ezredesnek is jó lett volna. Ezért ő nem is szónokolt, hanem egy hosszú szerkezetet, — módosítványt — nyújtott be, melyet egyik párt sem fogadott el, — nem is említék. Talán ez kiábrándítja paraszt gögjét.

És megindult a beszédek özönvize. 70 szoló íratta be magát, — ötvennél több szólt, — némelyik 4 óráig. A határozati párt csupán szitkozódott, panaszkodott, rekriminált, — a másik mintha a tárgyakkal megosztózott volna: egyik a nemzetiséget, másik a finánczot, 3-ik Ausztria európai helyzetét, 4-ik az igazságszolgáltatás zavarait stb. elemezte. Legjobb beszédek voltak az: Eötvös Józsefé, Andrássy Gyuláé, Bartalé, Csengeryé, Zichy Antalé, Deák válasza stb. Kazinczy Gábor most is a régi: fényes szóhalmaz, bő nyelvdagály, folytonos chiaro-obscuró, de egy eszme, egy világos gondolat sem; alig olvastam belőle 20 sort, fejem megfájult, — Liszt zenéje ez, sok szép hang, de semmi idea. Azonban nagy hatást csinált, „arany szájúnak“ nevezték; — a magyar publikum hasonló azon falu népéhez, mely csak azon papot csodálja, kinek predikációját nem érti.

én pedig rá igen kíváncsi voltam. 12 év alatt ő sokat gondolkodhatott. Debreczenben 1849-ben Kovács Lajos társasága tanúságos lehetett rá nézve. Kár hogy ez ember nem lőn követ; látom Ugocsa megye körleveleiből, melyeket ő szerkeszt, mi kombináló s világos értelem lakja fejét.

Mi azonban az egész vitát, pártkülömbőség nélkül jellemzi, s mi nekem feltűnt, az abból áll, hogy mind panaszkodott, mind vádolt, de eszmét s programmfélét senki nem formulázott. A múlttól beszélt valamennyi, a helyett hogy a jövőről, a teendőről beszélt volna. E részben nincs különbség a fölirati s határozati párt közt, ugyan azon beszédet tartva mindenki erre vagy arra egyképen szavazhatott volna. De következetlen volt a fölirati párt, melynek beszélni egészen más hangból kellett volna, — a moll-nak kell vala darabjában uralkodni. Úgy látszik, ily módon szónokolva, a közvéleményt akarták magok iránt kiengesztelni, — mi bizony némi gyávaóság jele.

Ha Deák előadásában volt egy magasb gondolat, mi alig volt, mert ő nagyon csak a positiv törvény körében mozgott, az az volt: szeressük jobban a hazát, semmint gyűlöljük az ellenséget. Erre senki sem figyelmeztet. Valamennyi beszédben ez utóbbinak, az ellenség gyűlöletének mérges szele leng.

Deák, mint mindig, most is inkább passiv mint irányadó szerepet játszott. Határozottan egyszer lépett fel, midőn kijelenté: hogy ha senki nem megy át Budára, jelen lenni a diaeta megnyitásán, ő maga át fog menni, így kellene neki sokszor föllépni.

Mit mondjak a felső-házról? Ennek tagjait épen nem értem. Ezek ép úgy szóltak mint a képviselők, alig két-három célzott a békülési ösvényre, ezt is takar-

gatva tevék. Pedig, ha van értelme, hivatása egy felsőháznak, ez épen a közvetítésben áll. Intőleg szól a fejedelemhez, ha nem hű az alkotmányhoz, intőleg a képviselőkhöz, ha ezek túloznak.

Pl. a föliraton, utolsó nap, a képviselőház olyan módosítást tön, minek értelme volt a királyi cím megtagadása. Ama nyomorult felsőház még erre sem tön észrevételt, miről tudhatta, hogy az a fejedelmet s környezetét jobban fogja bántani, mint minden más, mint a leglényegesb jogok visszakövetelése. Én innen, a távolból, így fogtam ezt föl. Midőn transactionról van szó, kicsinyekben engedni okosság, hogy a nagyokat annál biztosabban megnyerjük. Ember a fejedelem is, s efféle tőszúrásokban becstelenítést lát, mit nehezebben bocsát meg mint ha joga nyírbáltatik.

Olvasom a lapokból, hogy ez illedelmi sértés Ferencz Józsefet, udvarát s környezetét jobban sérté mint az egész fölirat.

Ez okból pláne visszautasítá a föliratot.

Visszajöttek az elnökök, s mi volt mit tenni? bele kelle igtatni az illető címet, — mely megaláztatását a diaeta, ha csak kissé eszélyes, elkerülhette volna.

A francia lapok, eddig, az apró híreket, levelezési alakban sűrűn adták. Deák föliratát kevés adta, a beszédeket épen nem közük. Vezérczikket épen nem írnak, — nincs egy francia író vagy journalista, ki a kérdést csak meglehetősen értené. Sőt mondhatni, mióta a diaeta együtt ül, ügyünk igen elhanyagoltatik.

Csak W e i s s a Débatsban írogat, de inkább bírálva, vádolva mint védve. Aligha az osztrák követéségtől nem kapja az adatokat, máshonnan azokat nem kaphatja. Írék két cikket, igen kíméletes modorban, egyikben azt fejtegetém: Magyarország miért nem me-

het a birodalmi tanácsba; másiban, hogy Ausztriának jövődjé a dualismus alapján van, fejtegetve mi kilátást nyújthat a fejedelemnek a magyar kancellár (Vay), és mit a német miniszter (Schmerling).

Ígérte Weiss, hogy fogja adni, — négy hét múlva megtagadta, aligha Metternichnél nem járt vele.

Aztán, csakhogy a közönséget is felvilágosítsam, a Siècle szerkesztőjéhez menék. Plée utazik, — Jourdanhoz menék. Utóbb ez tudósíta, hogy Havin akarna velem szólni. Sejtém, ez annyi mint mód illetelmesen megtagadni. Levélben fejtegetém indokaim fontosságát. A válasz ez volt: „a magyar kérdés még nem napi kérdés, várnunk kell míg az olasz kérdés megoldatik.“

Íme ily rokonszenvvel viseltetik a francia szabad-
elví journalistika a magyar ügy iránt. Azok ellen, kik bennünket kárhoztatnak, hogy gátoljuk, separatismusunk által, Ausztriának alkotmányosságát, még csak védeni sem lehet magunkat. Mert ez volt czikkeim czélja, s e czélt erélyesebben kiemelém azon czikkeiben, melyeket a Sièclebe küldék, mint azokban, melyeket a Débatsba szántam.

És a magyar hírlapok kürtölik fen hangon: mi nagy irántunk külföldön a sympathia. A külföldi, a francia lapok nemcsak nem foglalkoznak velünk, de czikkeinket is visszautasítják. Sőt a Temps, szinte liberális lap, minap azt írá, s legjobb szerkesztője (Scherer): „a magyar ügyben sem a nemzetiség, sem a szabadság, sem a demokratia kérdése nincs érdekelve!“

Hát mi az akkor?

Felelni akartam rá, de minek? Ezen urak nem tűrik az ellenmondást, csak dicséretet.

Julius.

Még egy szót a boldogult Telekiről, nemes keblét mennyi tévfogalom lakta, mennyire fonák felfogása volt neki még arról is: mi az az affaire d'honneur. Ide teszem leveleit, melyeket Haynau-hoz írt. Indulatát követve katonai és politikai dolgokból magánügyet vélt csinálhatni, mi képtelenség, — ekkor örökös harczot kellene a népeknek vívniok, — a megkötött béke után következnenék a párbajok vég és hossz nélkül. Én úgy vélem, ő e gondolatra Haynau londoni esete folytán jutott, — pedig ha más nem, ez maga visszatartóztathatta volna, azon kívül, hogy már a gondolat rősz, hibás, fonák volt. Megírtam neki, de már késő volt, s ha talán belátta is, később vonakodott bevallani.

Ez megjelent egy belga lapban, melyikben? nem tudom bizonyosan, csak annyit, hogy nem a l'Indépendanceban.

„Gróf Teleki László, a magyar forradalom volt követe Párisban, a következő sorokat intézi hozzánk:

„Szerkesztő úr!

Önnek ügyünk iránt mindig tanúsított részvéte remélnem engedi, hogy nem tagadja meg tőlem a következő levél közrebocsátását, melyet én Haynau tábornokhoz intéztem, s melyet ő válasz nélkül hagyott.

Sokan azon véleményben lesznek tán, hogy ily levelet intézni oly fajta emberhez, igen nagy becsület adás neki; magam sem tudnék e nézetnek ellenmondani. Úgy kell lenni magának Haynau urnák is ez a véleménye, ez magyarázza meg hallgatását.

Hallgatásához nem kell kommentár.

Ha volt egy nap, midőn méltó haragom ellene, felülmúlta méltó megvetésemet iránta, ha volt egy nap, melyen eszembe jutott, hogy e gyilkos, ez asszony-korbácsoltató, e közvélemény pellengérére kiszögzett ember mégis osztrák tábornoki egyenruhát visel, ha végre volt egy nap, melyen a borzalom maga, melylyel e gonosztevő eltölté lelkemet, arra bírt, hogy igen nagy becsületet adjak neki, — úgy hiszem ez csak szerencse volt rá nézve, s mily aljasság és sülyedés kívántatik arra, hogy nem élt e jó szerencséivel?

Oly ember, ki ama bűnöket követte el, miket Haynau, s kivel úgy bántak mindenütt mint vele, oly ember, kit insultáltak, megsöprűztek, sárral dobáltak, leköptek, s minden gyalázzal halmoztak — és mégis képes visszautasítani az elégtételt, a mit én ajánltam neki, — az nem érdemel mást, mint a mit én adok neki a távolból — levelem közrebocsátása által.

Fogadja, szerkesztő ur stb. 1852-ben sept, 1-jén.

„Tábornok!

Íme levelem, melyet két éve intéztem önhöz Aachenbe, mihelyt önnek Londonból hirteleni elutazását megtudtam.

„Tábornok! én önt úgy tekintem, mint egyik gyilkosát az ön parancsából Aradon kivégzett 13 tábornoknak, Batthyány Lajos grófnak, Jeszenák János és Perényi Zsigmond bárónak, Csányi Lászlónak és Szacsvay Imrének, kik Pesten az ön rendeletére végeztettek ki, valamint egy sereg más áldozatoknak, kiknek vére boszuért kiált. A tábornokok, kiket ön megöletett, függetlenségi harcunk hősei s Magyarország jogának vé-

dői voltak. Jeszenák báró rokonom volt s benső barátom, valamint báró Perényi és Csányi is barátaim.

Batthyány Lajos gróf, e halhatlan emlékű nagy lélek, Magyarország egyik disze, büszkesége, legjobb barátom vala.

Ön átláthatja, tábornok, minő elégtétellel tartozik nekem.

Csaknem egy éve hordom szívemben a halált, de-tűrtem mostanig.

Ítélnie meg: mit szenvedtem!

De az elégtétellel, melylyel ön adósom, meg kelle várnom, míg ön a magánéletbe vonul vissza. S most bizonyos vagyok, hogy ön ezen elégtételt tőlem meg nem tagadja; mert most nem találhat arra semmi ürügyet, s mert mind azon címekhez, melyeket eddig nyert, nem akarhatja még a gyáva címet is toldani!

Határozzon találkozásunkra helyet és időt, lehetőleg közel Párishoz, s oly országban, a hova mennem szabad, erre kérem!

Felesleges mondanom, hogy Németországba nem mehetek.

Két tanúm leend.

Montmorency, 1850-ben September 11-én.

Gr. Teleki László.“

E levelet ön, tábornok, válasz nélkül hagyta, ám-bár kezéhez ment. Türelemmel vártam mostanig, mivel ön odahagyta Aachent s Ausztriába és Magyarországra utazott, a hol mostanig maradt is. Most, midőn önt Ostendében tudom, sietek e sorokat intézni önhöz, hogy biztosítsam önt, miszerint véleményem s érzelmeim ön irányába nem változtak, s ismételjem kérésemet.

Megtagadná-e? Tovább is hallgatna? Nem tehetek föl ily gyalázatosságot, ily gyáva ságot.

Ez esetben nem maradna fõnn egyb, mint kimon-
danom, hogy épen oly megvetést mint iszonyt érzek ön.
iránt s hogy ön ép oly alávaló és silány és gyáva sze-
meimben, a mily gonosz és vérengzõ. Ezt a pofot
kényszerítne ön, adnom a távolból, ha mielőbb nem vála-
szolna, legfõlebb 12 nap alatt. S lesz rá gondom, higyje
el, e pofot arczára verni, nyilvánosan, a világ szeme lát-
tára, jelen levelem közlésével.

Tekintve életkorunk különbségét és az ügy súlyos
voltát: mi engem e lépésre bírt, más fegyvert nem fo-
gadhatok el, mint pisztolyt.

Szíveskedjék, választát Londonba, 22. Pickering
Terace, Paddington, Kiss Miklós ezredes úr kezeihez
intézni.

1852-ben augustus 20-án.

Gr. Teleki László.“

Most ismét átmegyek a borokra. Múlt hóban rá
adám magam egy angol röpiratot írni a borokról, és
azt be is végeztem, és itt kinyomattam. Czime ez:
„Notes on Hungárián Wines, by B. de Sz.“ Páris, 1861-ben
40 lap. Szándékom ezeket elosztatni Angliában és al-
kalmat adni a nagy lapoknak szólni magyar borainkról.

Angliába visszatérve itt találtam Reményi Antalt,
— azon hegedüvirtuóznak, Edének testvérét, ki most
Magyarországban oly hagy szelet csinál. Igaz, jeles
művész, de elhitt végtelenül, s aligha Kossuthnak nem
titkos ügynõke, oda mutat azon körülmény, hogy min-
den kis mezõvárosba elmegy hangverseny ürügye alatt.
Eleinte a rendõrség tõn is neki nehézségeket, — de
mihamar eljöttek az oct. 20-ik utáni napok. Minden-

esetre, ha nem ügynöke, de osztja véleményét, hogy nem kell egyezkedni.

Egész ellenkező véleményű Antal, az itteni. Ő 1848-ban kapitány volt, Komáromban kapitulált, aztán Amerikába ment, hol mérnökké képezte ki magát. Ott megnősült, gyermekei is vannak. Hanem bár izmos ember, mellbetegségbe esett, s az orvosok neki szükségesnek jelenték ki, hogy Amerikát végkép elhagyja. Családját ott hagyván, mivel költsége elég nem volt, ide jött, s útlevelért folyamodott az osztrák követnél. Biztatták — különösen gr. Bethlen, ki Bolnai név alatt színészkedett, és most — mint maga mondja — a magyar kormány azaz Vay kéme itt. Én nem ismerem a ficzkót. De Reményi igen, s Bethlen látván, mi mérsékelt véleményű, befolyását megígérte. Úgy látszik, ez nem nagy, mert hetek, havak múltak, és az engedelem nem adatott meg.

Megszántam állapotát s szólék báró Jósika Lajossal (a volt cancellár Sámuel testvérével), hogy ima Apponyinak és Széchen miniszternek, kik meghitt barátai. Írt is, s biztattak, — de az útlevel csak nem jött.

Nőmnek az osztrák követségnél dolga lévén, ő az első titoknok gr. Müllinennek, — ki igen szívesen fogadta, — előhozta Reményi nehéz állapotát, s hogy beteg, és hogy higgadt véleményű ember. „De mi veszedelmes neve van, — felelé az, — s testvére azon hegedősnek, ki otthon oly annyira meg van bélyegezve.“ „Nézeteiben, felelé nőm, annak épen nem testvére, jó hazafi, de nem túlzó, — férjemhez gyakran eljár, s ő igen eszélyes embernek mondja.“ Ha úgy van a dolog, hogy tisztelt férje is jót mond róla, tüstént írok, és nem kétlem, útlevele megadatik.

Nőmet igen óvtam, ha oda megy, semmi politikai beszélgetésbe ne ereszkedjék. Azonban Müllinen mindig politizálni akart, elvezette, hogy megmutassa neki a követ új szállását (pár hó előtt a francia belügyminister hotelje volt), s közbe-közbe mondogatá: czikkeimet a fölség mi nagy figyelemre méltatta, — mi kár; hogy otthon nem vagyok, — mi kevés az okos politikus, Vay mint nem felelt meg a várakozásnak, s mi nagy disgraceban van, stb. Nőm magának útlevelet kérvén, Németországba utazni, mondá Müllinen: s férje midőn utazik mi útlevéllel jár? — Francziával. — Hát miért nem osztrákkal? — Ő azt nem fogja kérni soha. — De hát ha oda küldenénk egyet, kérés nélkül? — Azt hiszen nem fogadná el.

A Reményi útlevele, pár hét múlva valóban megjött. De bajt magamnak csináltam vele. Mivel utazzék haza? Nincs pénze. Ha itt marad, az én terhem lesz. Tehát ámbár nincs erszényem tele, 300 francot kölcsönöztem neki.

Ő eszes ember, iskoláit végezte, de legjobb iskolája Amerika volt, s az ottani szokást, praktikus életnézetet egészen elsajátította. Tőlem sokat megtudott, mi a magyar kérdést illeti, s adtam neki könyveket olvasni. Az otthoni zavarokat józan logikával ítélte meg, itt külföldön lévén, belátta: Kossuth & Comp. mi gyalázatosan ámitják külségelemmel a nemzetet. Attól tartok, ha haza megy sok rász napja lesz, mivel hiányzik benne az angol higgadság, a mit hisz azt némi indulattal védi.

Vaynak, a kancellárnak, sokszor akarék írni. De minek? Neki egy nagy hibája van, t. i. nincs határozott eszméje a teendőkről. Programmja hiányzik. Aztán soha nem volt kivitel embere, erély kellene neki, azon erély, melyet mély meggyőződés ad.

Majláth, a mostani Tárnok, hajdani követtársam, bátrabb ember. Tiszta, világos fej, s úgy látszik most is a mit hisz jónak, azt kimondani s megtenni is meri. Neki írtam tehát egy hosszú bizodalmas levelet, az ország helyzetéről. El is küldém neki. Annál jobb, ha közli Apponyival, Vayval s más barátival, de én nem kértem rá. Kötelességemet véltem teljesíteni ezzel. Talán mi itt a távolban tisztábban látunk, közelebb lévén a nagy világhoz, és túl az otthoni indulatok s előítéletek terén. Kiváncsi vagyok Majláth mit mond reá, — haugyan felel, mert ez még kérdés.

Mi családomat illeti, Diunám lépdaganata miatt kénytelen volt Vichybe menni, még májusban. Vele volt a két gyermek is. Onnan vissza jöve e hóban, Németországba ment, — Creuznachba előbb, onnan visszahozni Mari leányunkat, ki ott 3 évet tölte; innen Berlinbe menend, ott a híres Graefe szemorvost consul-tálni. Már írta is, hogy szükséges műtétel alá vetnie magát, — adná Isten lenne haszna. Bár előbb ismer-tük volna Graefet, most aligha nem késő.

Augustus.

Vay válasz-javaslatá, t. i. a diaeta feliratára, el nem fogadtatván a fejedelem által, ő leköszönt, Szögyé-nyi és Zsedényi is. Kancellár lön gr. Forgách Antal, — ki mint morvaországi helytartó szolgált Bach alatt. Ő írta alá a választ, mely a fölratot megczáfolni igye-keztvén, semmi engedményt nem ad. . . .

A diaeta vita nélkül fogadta el Deák második föl-iratát, mely szinte prókatori replika volt, sőt egy helyen az értekezés fonalát megszakítottnak jelenti

ki. Ezt így kimondani fölösleges volt, — alkalmasint a határozati párt követelte beigtatását; a dolog magában értetődik, de ilyesmit tegyen ellenfelünk. E hibának a kormány azután nagy hasznát vette, hirdetvén, hogy a diaeta jelenté ki az értekezést megszakasztottnak.

Következett a diaeta elosztatása, melynek ez elene mondott az általam indítványozott és szerkesztett 1848-dik IV. t. ez. 6. §-nál fogva, miszerint az országgyűlés az évi budget megszavazása előtt fel nem oszlatathatik. Íme e törvény már két diaetát mente meg, t. i. nem tényleg, de a legalitás szempontjából, ezt és az 1848-kit. Számítással ir-ám ama 6. §-t, mivel jól tudtam, hogy ily föltételhez a diaeta elhalasztásának s felosztatásának fejedelmi joga sehol nincs kötve. Senki nem vette észre a fogást, sem az alsó- sem a felsőházban, .sem a kormánynál, csak Blackwell, Palmerston magán-correspondense, ki velem szokott értekezni. Ez hozzám jöve s monda ez contradictio, s hallatlan megszorítása a fejedelem jogának. Lehet, hogy az, felelém, de ne feledje miként nekünk az osztrák dynastiával van dolgunk, s bár mi sok óvakodás nem elég ellenőkben.

De íme e törvény bizonyága annak is, hogy írott törvény a nemzet jogait tényleg bizony nem menti meg. Okos, előrelátó, számító politika, íme ez a nemzetek palládiuma.

De nem az a legfontosb s legaggasztóbb, hogy a diaeta felosztatott, hanem azon emlékirat, melyet a császár a birodalmi tanácshoz e tárgyat magyarázólag intézett. Ebben világosan ki van mondva, mikép az 1848/9-ik forradalom által a magyar alkotmány meg van szüntetve, ez tabula rasát csinált, következőleg a fejedelemnek joga lón octroyirozni új alkotmányt.

Íme a rettenetes elv! Ez alapon lehetetlen kiegyezkedni. Ez két ellenkező pólus, mely megsemmisítheti egymást, de össze nem olvadhat. Ilyesmire bizony senki se gondolt, kivált az oct. 20-ki diploma után nem, mely alkalmas volt a nemzetet más hitben ringatni. Minden esetre ezzel a dolgokat kezdeni, és nem végezni kellett volna. Eltitkolni azt politikai hiba, sőt csalás volt. Ha valami: ilyen vajmi képes a nemzet bizodal-mát örök időkre megsemmisíteni.

Ez a birodalmi tanácsban is szörnyű zajt idézett elő. Remek beszédek tartattak; ilyen volt a Smolkáé, kinek beszéde magyarul sok ezer példányban kinyomaték, és ő számtalan törvényhatóságoktól üdvező levéllel tiszteltetik meg.

És aztán találkoznak becsületes emberek, kik a kibékülés mellett szóljanak! Kezdem bálni, hogy én is szavamat emeltem. Igaz, a nemzet lármás része meg forradalmi irányt mutatott, — egyik fél oly hibás mint a másik.

A zavarok nem is maradtak el. A megyék a diaeta feloszlatása ellen kezdtek protestálni, mint a városok is. A kormány letette a főispánokat, felozlatta a törvényhatósági bizottmányokat, új helytartókat nevezett, kik a tisztviselőket magok választották. E szerint az egész ország lelépetett az oct. 20-ki alkotmányos térről. A Tárnok leköszönt, s barátjai, — helyébe gr. Pálffy tábornok mint teljhatalmú kir. helytartó küldetett le. Sok megyében a statárium hirdettetett ki, s az egész ország nem név szerint, de valósággal ostrom-állapotba helyeztetett, minden politikai és sajtóvétségek felett hadi törvényszékek ítélvén. Az adót folyvást katonai erő szedi be. A bélyeg újólag behozatott. A horvát diaeta szinte felozlatott. A tótok Moyses püspök ve-

zérlete alatt kérelmekkel mentek Bécsbe. A románok s bánáti szerbek önállást sürgetnek. Az erdélyi szászok többsége kész a birodalmi tanácsba bemenni. Itt-ott elfogatások történnek. De nem oly sok mint, ítélve a lárma után, képzeltük volna. Ama határozatpárti urak, midőn a veszély megjött, szép csendesén viselik magokat, mint a Magyarország, Pesti Napló, Magyar Sajtó stb. lapok is. Ezek csak akkor bátrak, midőn nincs veszély, hetvenkedni. Valóban gyönyörű madarak a béke e hősei, a veszedelem e gyávái. — De szomorú, vajmi szomorú hazánk állapota!

Dinám visszajött. Három operatiót állt ki. Szemei gyöngék még, de megszűnt kancsal lenni az, melyet a sok fejbéli szenvedés azzá tön. . . . Mari nem épen nagy, de nem is kicsiny. Arczában van szép is, kivált szemekben sok tűz s báj van, de mozdulataiban a női kecs, viseletében a szenteség még hiányzik. Reményemnek meg fog-e felelni? Félek, hogy nem. Esze sok van, de szíve, kedélye nem elég, pedig ez a nők fő dísze. Anyja panaszkodik szeszélyeire. En föl tettem, őt hallgató figyelemmel kísérni, hogy hibáit megismerhessem. Önzőnek találom, dolgaiban nem rendes, kevélységre hajlandó, mulatni szeret, munkáiban nincs kitartás, bár ha akar tud dolgozni, helyzetünket épen nem fogja fel, s a házi dolgok és gondok apró részleteiben nem találja fel magát. Nem csatlakozik kedélylyel senkihez és semmihez. Sok van benne oly tulajdon, milyen egy jeles férfiban inkább helyén volna. Tntést elég készséggel fogad el, ígér mindent, úgy látszik belátja a jobbat, de bajos' lenni azzá mi nincs természetünkben. Engem igen szeret, bár szigorú, de igazságos vagyok, s egyedül tanácsom és szóm az mi rá hatással bír.

Hiszen az volna legnagyobb örömöm itt az idegenben, ha gyermekeimet szépeknek és jóknak találnám. Családom most minden, ez pótolja hazámat.

September.

Londonba menék, főleg mivel Devrient és Baltz, kiktől sok bort hozattam, négy levélben kértek, sürgettek, hogy Baltz Londonba fogván menni, óhajtana velem értekezni a borüzletről, — néhány órai találkozásban többet végezhetni mint bár mennyi levélben.

Átmegegyek, s írván neki, Baltz hozzám jön, és ő fecseg, csacsog, de dologról nem szól. Végre kérdem: mi hát az miről kíván velem értekezni? mi eszméi s terveit vannak? És ő feleli: neki semmi különös mondani valója nincs, akart látni s tisztelni. Mintha az égből hulltam volna alá! Ezért kellett nekem az utat tennem mi pár száz frankba került? Erre felolvasám neki leveleit, a legsürgetőbb hívásait, — mire megzavarodott, s végre azt hazudta: ő, Baltz arról nem tud semmit, társa Devrient szokta a levelezéseket vinni. íme ilyenek a mi embereink, — ámbár Baltz rajnai német, Devrient is idegen, — engem e dolog igen sértett.

De ez nem mind. Baltz ide borokat hozott, miről nekem nem szólt, —aligha nem azoknak fogja ajánlani, kiknek nevét általam ismeri. Én töröm az utat, ők akarják hasznát venni. Pedig 6000 pftnál többet fizettem nekik borokért. Ha legalább velem akartak volna menni, — de nem hátam mögött. Ez engem megrontana, mivel ők ha itt azon árt veszik (a szállítási-díjt hozzá tudva), melyet honn nekik én adok, hasznuk már meg van; de az itteni kereskedők akkor engem mellőzhetni fognak.

Azonban megízleltem borait, fehérét és veresét; mintegy 60 hordóval hozott. De biz az mind vékony, gyöngö, zamatlan volt, — az angol „cyder“-nek, alma-bornak nevezte. S megkapta jutalmát, mert nyolcz napi futkosás után is csak egy hordóval tudott eladni.

Kirchmayer is megakadt. Tanácsom ellenére ama charlatán Mattéval üzletbe bocsátkozott, hitelben adván el neki 40—60 hordó szamorodnit, és több száz palaczk egri bort. Matta a bukás szélén áll, ez kikerülhetlen. Kirchmayernek sikerült tőle visszakapni a borokat, s most nekem ajánlja az egrieket. Ezeknek otthoni ára tuczatonkint 6 forint, 8 forint és 11 forint. Én átvettem egyremásra 210 tuczatot per 12 sh., mi, ha a bor jó, igen jutányos. Csak tudjam eladni. Árát azonnal ki is fizettem.

A Baltz-féle haszontalan ide utazásomért s glasgowi silány boraiért ebben találhatnék kárpótlást, — ha t. i. a sors ebben is ki nem játszana.

Vukovicsot gyakran láttam. Mondja, a Kossuth-féle bankópör nem fog apelláltatni, de új pör lesz belőle. T. i. az osztrák követnek azon alternativa tétetvén, hogy vagy fizesse meg a nyomónak a papír árát, vagy ez megsemmisítvén a képet, a papirtömeget megtarthatja; a követ az elsőt választó. Ugyde Kossuth a közbejárónak, ki a nyomóval a szerződést csinálta, azt ígervén jutalmául, hogy az exportált papír utáni praemium övé lesz, mintegy 300 £, ez azt követeli, és Kossuth azt állítván, hogy a banknóták nem exportáltatván, nincs praemium, tehát nincs joga azt követelni, — semmit sem akar adni. Ez viszont, a közbenjáró, őt pörrel fenyegeti. Hiában, rut dolognak rut a vége.

Szeptember 21-én jövék vissza Párisba.

October.

Marit a velünk átellenben lévő nevelőintézetbe adtuk, mi neki nem tetszik, de én azt szükségesnek látom. Kijön hetenkint háromszor, magyar leczke végett és zongorázni Adlerrel, ki virtuóz, jeles compositor, budai fiú és velünk egy házban lakik. Elég drágák leczkéi, de úgy látszik nem maradok nála, — sokszor nincs hon leczkét adni, és 1 óra helyett 20, 25, 30 perczet ad. Ez így nem mehet. Ő egy szórakozott, álmadozó, rendetlen művész, — különben jó ember.

Othton a politika mindenben uralkodik. Még a londoni expositión sem akarnak megjeleni, ha Ausztriától különválva nem állíthatnak ki. Ez pedig lehetetlen, mivel Anglia csak Ausztriát ismeri, ezt hívta meg, s Magyarország mint abban foglalt jelenhet csak meg. Engem a borok érdekelnek. Írtam hát haza leveleket, s kértem a termelőket, a politikának ne áldozzanak fel mindent, ha már szabadok nem lehetünk, ne akarjunk szándékosan szegények is lenni. Ez expositiót, boraink megismertetésére, a gondviselés küldte nekünk. Nemzeti bűn lenne onnan elmaradni.

Leveleimnek volt is sükere. Sokan elhatázzák magokat helyért folyamodni. Legfőbb ideje is volt, mivel oct. 15-én túl folyamodni nem lehetett.

Megismerkedém Justh Emillel, ki 1848-ban mint honvéd szolgált, s a komáromi kapituláció után Amerikába költözködvén, Californiában megtelepedett s aranyolvasztásra adván magát, elég szerencsés volt magának szép vagyont szerezni. Üzletét eladván, most szép jövedelme van. Innen Olaszországba menend, utazási vágy-

bői, s onnan Amerikába térend vissza. Egészen amerikai ember vált belőle. Sok nagy összeköttetési látszanak lenni. A mostani amerikai tusában a Délel tart, ennek kiván győzedelmet, s ha győzni fognak, terve az amerikai diplomatiában szolgálni. Mindenesetre különös, hogy egy európai a rabszolgaságot nemcsak mentheti, de védelmezheti is. Nem a turóczi Justhok közül való, — Simonyi azt állítja: zsidó, ha Léváról való. Igaz, igen ügyes, kivált üzletben, és ez zsidó genie, — különben sok gentleman like van benne, sőt több itteni magyar irányában nemeslelkűleg viselte magát.

November.

Californiából Haraszthyék is ide jöttek. E család Amerikát 1836 óta lakja. Sokon átment, sok státusban lakott, volt mezei gazda, kereskedő s minden, s megbukott többször. Végre Californiába ment, s viszontagságok után a státuspénzverőház directorává lón, — de mintegy 40,000 dollár hiányozván (ő bebizonyítja, hogy ennyi a füsttel ment el), e helytől meg kellett válnia. Most nagy földbirtokos, sok szőlőt ültet, s gazdag embernek látszik lenni, csak hogy, mint Justh mondja, vakmerőn új meg új vállalatokba vág, mindig mindenét egy kockára tévén. Ez utjának is két célja van: sok tíz ezer szőlővesszőt összevásárolni Német-, Francia-, Spanyol-, Magyarországból és azt ott eladni haszonnal, s írni a bortermesztésről nagy munkát, mely neki, ha a státus pártolja, maga 10—20,000 dollárt hoz be. Aztán fel van hatalmazva egy roppant ottani birtokot actiák útján eladni (bizonyos terv szerint, mit hosszú volna itt ismételni); az actiák egy részét a birtokosok megtartják, el-

adandó 2,400,000 frank actio, — ebből 400,000 fr. övé, — felét nekem ajánlotta.

Mesének szép, de valóságnak semmi. Franciaországban California = utópia. Californiai vállalatra francia tőkepezés nem ad semmit, ha 1-ért bárki 1000-et ígérne. Ilyesmivel föllépni is nevetségés.

Különben nyájas, udvarias ember. Hanem én távol tartám magam tőle. Fiát hozzánk küldte Mészáros, ajánló levéllel, s mi azt 3 éven keresztül sokszor meghívtuk s mindenféle figyelemmel valánk iránta. Apja s anyja soha még csak nem is köszöntöttek. És íme most eljöttek hozzánk azonnal, gondolván, hogy azt teendjük velők mit fiókkal tevének. De bizony nem oda Buda, elég egy sütetből egy lepény. Sőt engem rá is szedett egyszer. Valaminek elvégzésére kért föl, mi nekem sok levelezésembe került, s midőn tudatára vele az eredményt, — soha sem felelt rá. Kicsinyben múlt, hogy érette kötelezettséget nem vállaltam. Ezt most meg is mondám neki, s felelni mit sem tudott. Szóval, ő egy Geschäftmacher, — hanem bátor vállalkozó, de egy igazi amerikai.

Fiának nem sikerült a mérnöki iskolába bejutni. Epernaybe ment a pezsgőcsinálást megtanulni. Oda is mi ajánlottuk, és jó helyre jutott. Párisba jöven, ő igen szép jellemmel bírt, itt bizony kissé elfajult, — egy év óta ritkábban láttuk, t. i. mióta észrevettük, hogy a rab-szolgaság dühös véde (20 éves ifjú ember!) s a mulátre-rel, mondá, — nem maradna egy szobában sem.

December.

Otthon nagy a csend. A provisorium csaknem mindenütt keresztül van vive. Azaz a királyi biztos, vagy a

főispáni helytartó, kevés helyütt a főispán, kinevezte a tiszti kart, — bizottmány nincs sehol. Néhol a tiszti kar nyilvánosan tartja közgyűléseit, — mi a rossz körülményben nem rossz eszme. Mint az sem rossz, hogy, igen ritka kivétellel, a tisztviselők mind honiak, nem idegenek mint Bach alatt. De az adót a bécsi fináncz emberei szedik be, néhol még most is katonai erővel, házi adó tehát nincs. Az egyedáruság is (pl. dohányban) fenn van tartva, a bélyeg is, a fogyasztási adó is a nagy községekben, a pandúr ép úgy működik mint a rendőrség. Szóval: alkotmányos s egyeduralmi hivatalok összevegyítve dolgoznak.

(Reményi Pest városánál szinte hivatalt kapott, a szükség vitte rá, gondolom, bár ő szenvedélyes ellene a túlzóknak. Őszintén megmondtam neki ez iránt véleményemet, de ő azt felelte: ha senki nem vállal hivatalt, ismét idegenek jönnek az ország nyakára. Hiszen ez még rosszabb, az igaz.)

A túlzás hősei elnémultak. De ha ez volt a cél, mit nyertek vele? Ha belátták e következményt, van ebben okosság? Ha nem, s félnek szólni vagy tenni, ennek neve nem gyávaság? Lármázni, hol nincs veszély, ez nem mutat bátorságra; hallgatni ha eljött a veszedelem, ez már valóságos félnétség. Várni, várni, valami Deus ex machinától, ez ürügynek jó, de valódi politikus számításaiban ez a legutolsó elem.

Hogy Deák hallgat, ez nem meglepő, ő 1847 előtt is diaetán kívül hallgatott, diaeta volt az ő birodalma, ezen kívül ő valóságos Johannes sine terra volt. Aztán ő, ha ez évben kevesbet teve is mint tennie kellett volna nagy tekintélyénél fogva, mivel irányt a nemzetnek a diaeta előtt nem tűzött ki; azonban túlzással őt nem vádolhatni. Ő mulasztásával nem tettével hibázott,

mint Eötvös is. Igaz, körülményeink közt e negatív hiba a legpositivebb hiba fontosságával bír. Kemény Zs. lapja pedig hamis kecségtetések által ép annyit ártott mint bármely más lap, sőt, épen mivel Deák orgánumának tartaték, sokkal többet. Ő épen elnémult, — egy hóban egyszer olvasni hosszadalmas s szabatoság hiányában szenvedő czikkeiből egyet. Valamennyi lap külföldi hírekkel tölti el hasábjait, félnek a létező s e b h e z nyúlni, — hajdani c z é l z a t o s álhirekkel alig-alig találkozunk.

Úgy tudom, a túlzók nekem nagy elleneim, kigyót-békát kiáltanak ellenem. Ebben érdeme van azon hajdani emigránsoknak, kik gyalázatos reversalis mellett mentek haza, alázatosan folyamodván kegyelemért. És most a hőst játsza közülök sok. Pirulnak-e titokban? Alig hiszem.

Az mégis különös aztán, hogy valaki hona miatt 12 óv óta száműzött, a forradalomban legnagyobb erélyt fejtett ki 8 utolsó vonult ki honából, külföldön irodalmilag a nemzeti ügy érdekében legtöbbet tón, amnestiáért soha sem folyamodott, és azok merik gyanúsítani, kiknek semmi érdem ők a hazára nézve, kik az 1848-ki harcban elbúvtak, kik a rá következő időszakban hivatalt vállaltak, avagy félénken s békén túrték az elnyomást. Igaz, a politikai pálya ilyen, dicsőítés és gyaláztatás, emelkedés és bukás váltják egymást. Nincs kebel, melynek ez ne fájna, nekem is fáj, de azért sem el nem csüggeszt, sem meg nem tántorít, si fractus illabatur orbis, bizony csak impavidum ferient ruinae!

Most is kinek volt igazsága? Azoknak-e, kik külségedelemmel vakmerő politikára ragadták el a szegény nemzetet, vagy nekem, ki közeledést, egyezkedést, eszélyességet ajánlók, miután forradalomra nincs erőnk? De különben is ildomosság-e úgy a dynastiával s német

elemmel, mint a többi népfajokkal harcot kezdeni? így elszigetelve nemde meg kell bukunk? Ez a dilemma, ebből nincs menekvés. Kezdik igen sokan belátni nézetem alaposágát, írják otthonról, — czikkeim sokat gondolkodóba ejtettek, ezt jól esik hallanom, — de saját lelkiismeretemben keresem végre is az elégtételt.

Épen az év végén köszöntött be hozzám az öreg Ujházy László, ki Texasból jött Farkas nevű fiával, ki nálam 1847-ben patvarista volt. Ő, az apa, Anconába északamerikai consulnak van kinevezve. Szilárd jellem, elveihez hű, áldozni s tűrni kész, — azonban élelmes, ime most nem érezvén magát a rabszolgás Délben jól, tisztességes állomást szerzett magának. Bár ilyen lenne a magyar mind, elvű, de tevékeny is.

Nálam többekkel találkozott. Azok közül valaki írta az ide zárt czikket, ki? azt nem tudom. Több hír-lap-levelezőre gyanakodom, kik ekkor itt időztek.

Pesti Hírnök.

Páris, csütörtök, január 23-án 1862.

Új év napjának reggelén Szemere Bertalannál vá-lék, ki valóban megelőző szívességgel és fáradozó gondos-sággal igyekszik tanácsával segíteni az ide tanulás s okulás végett utazó magyarokat; midőn véletlenül be-lép az öreg Ujházy László fiával, Farkassal, ki Sze-merének mint borsodi alispánnak oldalánál jog-gyakornok volt. Az amerikai státusokból megelőző na-pon érkezének meg. Valóban meghatá lelkemet a két száműzött meleg összeölelkezése, — találkozásuk hiszen oly véletlen, mint két kis csillagé az égi tér megmérhet-ten űrben. És hol leend sírolok? kérdém csendesen magamban. Ki tudja, ki tudja!

Ujházy már a hetvenen túl van, termete megroskad, ábrázata beesett, szemei úgy ragyognak, mint ragyog kialuvó csillámlásában a mécs, de hangja most is rengő, hanem olyaténképen, milyen a sírba eresztett koporsó rengése. Képe nek fődísz a magyar kopasz homlok és melléig leérő hosszú s fehéren, zászlóként lengő ősz szakála.

Ez neki valami tisztelet- sőt méltóságteljes, de egyszerűszemű szelíd kinézést ad. Szemere kis fia, Attila, alig 2½ éves gyermek, félelem nélkül mene hozzá, s gömbölyded kezével simogatván a selyemszálakat, kérdé tőle: „Qui est ce qui vous a donné cette grande barbe?“ (ki adta neked e nagy szakált?) Leánya Gizella pedig súgva mondá anyjának: „ce monsieur a l'air du bon Dieu qui est l'église“ — (ez úr hasonlít a jó Istenhez, kit a templomban láttam), értve azon hosszú szakállú alakot, melyben a tehetetlen emberi ecset, miután az ember Isten képére teremtett, a mindenható Istent, egyik szomszéd egyházban ábrázolni kísérté meg.

Ujházy 1850 óta az Egyesült Státusok polgára. Előbb Iowa vadon vidékein foglala földet, de nem bírván vele, sem az éghajlattal, elhagyá ezt, megszentelven rövid ott időzését elhalt kedves nejének ott maradt sírjával. Aztán délre, Texasba költözködék, hogy ott is emberi kéz által soha sem illett földet miveljen. St. Antonio kis városkától 20 angol mértföldnyi távolságra lakék ő magános s lakatlan vidéken, egy házikóban ő lakott két gyermekével, másikban, de még távolabb, leánya két kicsiny gyermekével lakott. Isten egyedül örökdedék a két magányos házikó fölött, más senki és éjjel csak a hallgató csillagok vigyáztak reájuk. Maguk mivelék a földet, mely az élelmükre szükséges búzát s zöldeget terme, minden gyümölcsük vala egy kevés gazda-

sági dinnye s egy kevés szőlő; összes vagyonuk marhákból, t. i. lovakból s tehenekből állott, melyek télen nyáron zöld füvet bőven találtak az ottani hervadhatlan mezőkön, s friss vizet az örökké siető folyóban.

Hová nem hányja hazánk bujdosó fiait a kérlelhetlen sors? Ki hitte volna, hogy egykori dús földesuraink egyike oly országba jutand, hol ő saját kezeivel veszi el az ős talaj első szüzességét, hol ő baltát nem ismert erdőkben metszett fákból, mint új Triptolem fogja az első ekét faragni? Ilyen bizonytalan e földi élet; a valóság csodálatosságaiiban, a leghihetlenebb álmainkat is messze túlhaladja.

Kedélyes beszélgetések közt folyt le a két száműzött busán vidám ebéde. Hiában, ilyen sajtóságos örömei a hontalanoknak is vannak. Nem francia, de dr. Sauer-féle jeles budai és Mezőssy-féle tokaji borral ivott a két régi barát, miért? magukért? — korántsem, hanem az imádott hazáért és a jövőért — melyet csak Isten ismer, a mindentudó.

Innen U j h. á z y L. Olaszországba utazik, hol viszont Kossuthal fog találkozni, mint Párisban Szeмерével találkozott, mert ő, Ujházy, szívélyesb ember, semhogy a magyar emigratio azon tagjainak menthetlen türelmetlenségében osztozzék, kik a politikai véleménykülönbséget külföldön épen úgy mint egykor otthon, nemtelenül üldözik.

Pedig e véleménykülönbség Kossuth és Szeмерe közt kitölthetetlen űr. — Kossuth egykori mindenhatósága, a 48—49-ki pünkösdi királyság után vágyik, s minthogy hiú vágyai csak véres forradalom útján nyerhetnék a teljesülés chance-ait, mindent elkövetne, hogy azt előidézhesse, s kész e végett a haza és nemzet sorsát a legszerencsétlenebb eshetőségeknek kockájjá

teni. Szemere ellenben hazáját inkább Bzeretvén mint magát, s a nemzetnek nagyobb biztosságát látván a jelen közjogi kapcsok állandóságában, mint bármely külsegély kecsgetéseiben, a fenforgó differentiak megoldását békés utón reméli és óhajtja, mely célra szükségesnek tartja, hogy a magyar nemzet anyagi erőhiányát okossággal, ildomossággal s józan politikával toldja meg, mint amaz ó-kori vitéznek, ki kardja rövidségéről panaszkodék, anyja tanácsié: lépj egyet előre s hosszabb lesz.

Minderre Ujházy azt mondja: szabadságot akarni kell, az a fő, de miként elérni azt? már erre nézve ki-kicselekedjék belátása szerint. Hanc veniam damus petimusque vicissim.

És hova megy Ujházy? Mint az Egyesült Státusoknak kinevezett consula megy Anconába, ottani hivatalát elfoglalni. Z.

S itt megszakad Szemere Bertalan naplója . . .